This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

L Soc 2301.6 (5, no 1-6)

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

EGYSZERSMIND

A MAGYAR ACADEMIA KÖZLÖNYE.

KIADJA

TOLDY FERENC.

. . . . peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit. . . . Claud.

ÖTÖDIK FOLYAM : 1855.

ELSŐ KÖTET.

PEST.

HECKENAST GUSZTÁV.

L Soc 2301.6 (5, no. 1-6)

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
Feb 65

FAS

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV. JANUÁR, 1855. I. FÜZ.

VISSZAPILLANTÁS
MÚLT ÉVI IRODALMUNKRA.

TOLDY FERENCTŐL.

Irodalmunk azon szomorú intermezzo után, melyet az 1848-dik év convulsiói okoztak, mind szaporaságát, mind többoldalu-ságát tekintve, vidorabb fejlődésnek indult; s ha e mennyiséggel a minőség nem áll is még mindenik szak szerint egyenes arányban, bízvást reménylhetjük, hogy becsére nézve is azon mértékben emelkedik majd, melyben az új tanrendszer gyümölcsei érni, s iróink mind inkább öntudatosan, a világirodalom szemmel tartásával, s a mívelődésnek úgy, mint a gyakorlati életnek érdekeihez csatlakozva, fognak hivatások betöltésén igyekezni.

E növekedő szaporodásról, valamint e növekedő becsről a múlt 1854. év is tesz bizonyságot, s olvasóink előtt tán kedves lesz terményeinek rendszeres áttekintete, melyhez alkalmat veszünk majd némely általános észrevételeket és jámbor ohajtásokat kötnünk.

Az encyclopaediát az *Academiai Értesítőn* és *Új Magyar Muzeumon* kivül az *Új Ismeretek Tára* képviselte, mely-

ből az ötödik kötet, s a hatodikból két füzet jelent meg ez évben, fő tekintettel a jogi, politikai, státusgazdasági és historiai kérdések és állapotokra.

Az irodalomtudományhoz számítjuk az irodalmi elméletet, birálatot és történetet, mikhez az egyes irók összeszedett munkái, megholt irók kiadásai, az új kiadások, végre régi és új classicusok fordításai csatlakoznak. Az első ág nálunk folyton parlagon hever. A tudományos birálat (a lapok számos könyvismertetései dacára) csak igen gyéren míveltetett. *Gyulai Pál, b. Kemény Zsigmond* s a P. Naplói Jeles Irók csarnokának több cikke *Greguss Ágost*tól tesznek dicséretes kivételt. A történethez tartozik *Ferenczy Zsigmond*tól a Magyar Irodalom Története, s *Toldy Ferenc*től a Magyar Költészet Története a legrégibb időktől Kisfaludy Sándorig két kötetben; az utolsó rendhez Toldy Ferenc *Nemzeti Könyvtára*, melyből egy fél kötet jelent meg, *Faludi Ferenc Minden Munkái* második felét foglalva magában; s az Ürményi József és társai által kiadott Újabb Nemzeti Könyvtár harmadik folyama, melynek eddig megjelent öt füzetében *Zrínyi Miklós* prózai munkái adatnak, *Liszti László* poetai munkái befejezvék, s a *Tizenhatodik századbeli Történetirók* megkezdettek Székely István és Heltai Gáspár magyar krónikáikkal. E gyűjteményhez csatlakoznak alakban *Garay János Összes Költeményei* kiadva Ney Ferenc által. Egyes munkák új kiadásai: *Faludi Ferenc* Versei ötödik kiadása Toldy által, *Kisfaludy Károly* Tihamérja, *Jósika Miklós* (régibb) regényei közöl Abafi, Zólyomi, Utolsó Bátori, *Jókai*tól: Erdély Aranykora 2 köt., *Arany* Toldia, *Garay* Szent Lászlója; először összeszedve *Czuczor* Népies költeményei, *Tompa Mihály* Versei második kötete (kétszer), *Tóth Kálmán* versei; végre elholt iróktól először *Ferenczy Teréz* versei jelentek meg, és *Debreczeni Márton* tizenhat énekes eposa: A Kióvi Csata, kiadva gróf Mikó Imre által. — Régi classicusok közöl: *Homer Iliászá*nak második fele *Szabó István*tól, *Pláton Munkái* első kötetének második fele *Hunfalvy Pál*tól, es *Phaedrus* aesopusi meséi *Komáromi Károly*tól. *Cicero* munkájából a Kötelmekről mutatványt *Saaghy Vendel*, az Iliász újabb fordításából az első könyvet *Zombory Lipót* hozták az Uj M. Muzeumban. Újabb classi-

cusok közől *Császár Ferenc Dante* Új Életét (kétszer), *Szász Károly* pedig *Moore Tamás*ból hozott egy füzetet.

A *szépirodalom* új munkákkal a lyrai, eposi és regényi szakban gyarapodott. Az elsőkhöz tartoznak *Mentovich Ferenc* (Száraz Lombok), *Pájer Antal* (Villámok), *Szelestey László* (Falu pacsirtája; Kemenesi Cimbalom, másodszor), *Czelder Márton* (Pályalomb) verseik. Az elbeszélő nemhez járultak *Arany János* (Toldi Estéje), *Tompa Mihály* (Virágregék), *Balkányi Szabó Lajos* (Utazás a Másvilágon) *Győrffy Gyula* (Romvirágok), *Vajda János* (Béla királyfi). Vegyes költeményeket több iróktól hoztak a Részvét Hangjai *Szigmund Vilmos* és *Huszár* Imre, s a Garay-Album *Oláh Gyula* és *Rochel Béla* által kiadva, mindkettő a Garay árvák fölsegélésére. Ezenkivül egész árja a kisebb verses dolgozatoknak a lapokban.

Eredeti regényeket adtak *Csapó Mária* Vahot Sándorné (Derü és Boru, 2 köt.), *Degré Alajos* (A Kalandornő, 2 köt.), *Fáy András* (Jávor orvos és szolgája Bakator Ambrus, szeszélyes regény, 2 köt.), *Jókai Móric* (Török Mozgalmak 1730-ban; Karpáthy Zoltán 3 köt.), *b. Jósika Miklós* (A Zöld Vadász 3 köt.; A Szegedi boszorkányok 3 köt.), *b. Kemény Zsigmond* (Ködképek a kedély láthatárán: Szerelem és Hiuság; Szív Örvényei; Erény és Illem), *Paulikovics Lajos* (Hét vár), *b. Podmaniczky* (Az alföldi vadászok tanyája 4 köt.), *Szathmáry Károly* (Sirály, 3 köt.), s egy névtelen (Az Ember élete).

Külföldi regényeket adtak Récsi Emíl a maga Regénycsarnokában (Printemps Zsófia 2 k. *Dumas*tól), Friebeisz István a Legujabb Külföldi Regénycsarnokban (A párisi Mohikánok, eddig 4 k. *Dumas*tól); Halmágyi Sándor egy *Sue*félét (Kalandor és Kékszakál 3 k.), Gerő vagyis Greguss Ágost egyet *Montepin*től (Lucifer kisasszony), Salamon Ferenc egy *Girardin Emilné*félét (Pontanges marquis). — Valamint a regény részben, úgy a *novellistika*, főleg, a lapokban mozgott. Kiadottak s kiadatlanokat összegyűjtve adtak *Bérczy Károly*: Világ folyása, 3. k., *Degré Alajos*: Novellák, 3 k. *Jókai Mór*: Erdélyi Képek 2 k., *Pompéry János* : Beszélyek 2 k., *Szilágyi Pál* : Beszélykék és firkák!

Új *drámákat* hozott a színpad : a sajtó egy pár operaszövegen kivül, semmit!

A szorosb értelembeni irodalomhoz a nyelvtudomány tartozik még, a hova természetesen sem a gyakorlati nyelvtanok nem sorolandók, miknek egyedüli rendeltetésök a nyelvtudomány *eredményeit* a tanulni (nem vizsgálni) akarókkal módszerileg közvetíteni [1]), sem a közéleti használatra szánt szókönyvek. Ily értelemben a nyelvtudomány most is csak az akademiában űzetett, s annak folytonos eredményei, a menynyiben világot láttak, az Akad. Értesítőben s (egyszersmind) Muzeumunkban láthatók. A néhány heti figyelmet gerjesztett „naplói" eszmecserék egy a „*res*" deák szónak megfelelendő magyar szó körül, a curiosumok közé tartoznak. Nyelvtudományunk kútfői gyűjtését is folytatta az akademia, de ujabb kötetét a Nyelvemlékeknek még nem vettünk; ellenben *Jerney János* az Árpádok korabeli emlékekből szedett „Szókincseket" adott.

— A többi tudományokhoz térve, először is a bölcsészet mezején még folyvást hiában keressük azon tevékenységet, mely nélkül a többi tudományok is az irány és mérsékadó szellemet nélkülözik. E részben is a mi történt, szinte főleg az akademia kebelében történt, hol *Horváth Cyrill* és *Purgstaller József*—, és Muzeumunk, hol *Szontagh Gusztáv*, *Erdélyi János* és a tudománynak egy új, de sokat igérő apostola *Hecskó Pál*, terjeszték elő vizsgálataikat. A gyakorlati és alkalmazott bölcsészet köréből egy pár külön munkát vettünk; különösen *Greguss Ágosttól* Gros Henrik Bölcsészeti Jogtudományát, mely e tudomány összes körét befoglalja, és *Pauler Tivadartól* egy Észjogi Alaptant; továbbá *Sasku Károly* Neveléstant adott, *Bellaagh* Életszabályokat világba lépő leánykák számára franciából, s a Tanítók és anyák könyvét Riemann után *Szeberényi Lajos*. — A tanodai *programmák* különféle, részben a nevelésre és közoktatásra is vonatkozó, kérdéseket tárgyaltak, melyeket más helyt fogunk felhozni. Tárgyrokonság említteti velünk itt még *Sasku* Illendőségtanát is, és *Lukácsy Sándor* Nők-Könyvtárát.

---

[1]) Mit csak azért jegyzek meg közbenvetőleg, mert volt idő, s pedig nem régen, midőn nyelvtanítóink, boldog együgyüségökben, tudománytól és szellemtől mindenkép puszta nyelvtanaikat a nyelvtudomány felsőbb nevén nevezték.

Következzenek a kedélyképző s nevelő ifjuságí iratok. Első helyt a Szent-István-Társulat által megindított „Ifjuságí Iratok" két kötetkéje érdemel felhozatni, melyekben szinte két történet: „Szent-Miklós napja" és „Pali és Gyuri" foglaltatik; továbbá *Beöthy Zsigmond* Koszorúja, elbeszélésekkel gyermekek számára, *Stieff Henrika* Tündérországa németből, regék és mondák, *Márki József* Szívképző költ. 3 füz., *Rozgonyi János* Vásárfia jó gyermekek számára 2 füz. másodszor, *Czelder Márton* Első Ibolyájának 2-d. füzete, *Grynaeus Alajos* Kis Lantja, másodszor s képekkel, Emich Erényképző Olvasókönyve negyedszer, és *Matics Imre* Népszerű Olvasókönyve másodszor, mely a főkép tanitási célu olvasókönyvekhez teszi az átmenetelt.

— A tankönyvek első, legalsóbb, fokán többféle abcés munkácskák állanak, melyek közöl különséges módjaiknál fogva *Edvi Illés Pál* fali tábláit, Geibel magyar-német képes abécéjét, *Winternitz-Matics* Olvasásjátékát kell kiemelnünk. Következnek a nyelvtanok, és pedig a *magyar* nyelvre, magyarúl: *Zimmermannné* az elemi és reáliskolák számára negyedszer; németűl: *Töpler Theophil* nagyobb (Lehrbuch) nyelvtana negyedszer, s a kisebb (Lehrgang) szinte újra, *Ballagi Móricé* hasonlókép negyedszer, *Samarjay Károlyé* (Erster Curs) hatodszor, és *Neumann Salamoné* (Der schnelle Ungar) hetedszer. A *német* nyelvre, magyarúl *Hartmann Lipóté* Ahn tanmódja szerint (második folyam). A *latin* nyelvre magyarul: *Szepesi Imre* Latin Mondattana I. köt. első füzete. A *görögre*: *Szepesi Imrétől*: Tárgyalat a hősköltemény szójárásról. *Lichner Pál*: Hellen Gyakorlókönyv, *Winterkorn Sándor*: Görög Olvasókönyv a nyelvtan I. és II. folyamára Feldbausch és Süpfle után. — Szótár három jelent meg, u. m. *Farkas Elek* német-magyar és magyar-német Zsebszókönyve stereotyp-kiadásának harmadik lenyomata 2 köt., *Ballagi Móric* Uj teljes Német és Magyar szótárának első vagyis német-magyar része, *Forstinger János* Idegen szavakat magyarázó Kézikönyve.—Végre az irályt széptani- és gyakorlatilag *Laky Demeter* tárgyalta Irályrendszerében, az iratok föltevését pedig elemi és reáliskolák számára *Zimmermann Jakab* ne-

gyedszer. *Trautwein Jánosnak* az I. és II. osztályok számára készült Olvasókönyvei újra jelentek meg.

Történelmi tan- és kézi könyvek: *Pütz* ismeretes ókorbeli, földirati és történelmi alaprajza a feltanodák számára Thüringer Ambrótól; *Helfy Ignác* „Világtörténete zsebben“, *Szilágyi Sándor* Világtörténetének első része Krisztusig, *Hornyánszky Viktor* Vezérfonala az osztrák császárbirodalmi történetben első iskolai tanításnál, ford. Galgóczi által.

Földrajzi tankönyvek: *Kuttner Sándor* Kis iskolai Földirata, *Bellinger J.* Földrajzi Vezérfonala ford. Fényes Elek által, *Fuchs Tamás* Általános Földrajza az algymn. első osztálya számára. Végre *Schirkhuber Móric* Természettani Földrajzot adott, kapcsolatban a földismével, kövülettannal s a föld termékei elterjedésével.

Természetrajzi és taniak: *Hanák János* Természetrajzi Elemeinek ötödik kiadása, *Mihálka Antal* Ásványismétjének második kiadása és Állattana középtanodák számára, *Gönczi Pál* Vezérkönyvének a Növénytan tanitása és tanulására negyedik folyama Lüben után; végre *Fuchs Albert* Természettani Elemeinek második kiadását adta felgymn. számára, *Thüringer Ambró* pedig Elemi Géptant.

Szám- s mértani tankönyvek: *Mocnik Ferenc* Számtanát az I. és II. osztályok számára ifj. Szász Károly adta, ugyanannak Mértanát felgymn. és reáliskolák számára Arenstein József; *Tomori Anasztáz* Elemi Mennyiségtant felgymn. és magántanulók számára; *Lutter Ferdinánd* a Tiszta Mennyiségtan Elemei első részét, a számtant; végre *Koller Károly* Mértani Nézlettant két részben az I—IV. osztályokra.

Bölcsészeti tankönyv mindössze kettő, u. m. *Warga János* Bölcsészettanának második kötetkéje, a gondolkodástant tartalmazva, a felgymn. számára, és *Csécsi Imre* Tiszta Erkölcstánának harmadik kiadása.

Orvosi tan és kézi könyvek: *Joachim Vilmos* Törvénykezési Orvostana orvosok és jogászok számára, és *Rohlmes* Baromorvosi Könyve ford. Prély István által.

Végre népi és elemi tankönyveket *Hegedűs László* indított meg „Népiskolai Könyvtárá“ban, melynek első négy kötete Elemi Olvasókönyvet, Erkölcsi és Vallásos Olvasóköny-

vet, Világ- és Földismeretet, Természetrajzot foglal magában. *Grynaeus Alajos* Tankönyve elemi és reáliskolák számára negyedszer jött ki; *Jánosi Ferenc* Föld- és Természetrajza népiskolák számára, második kiadásban; *Minikus Vince* pedig Vezérkönyvet adott az Állat-, Növény- és Ásványtan oktatásában" szinte népiskolák számára.

— A történelem s rokon nem sokat, de a többi szakok közöl legtöbb nyomosat hozott. A *világtörténelmi* munkák közöl, miket fölebb idéztünk, mint önvizsgálaton is alapvó, s tárgyát bővebben kifejtő *Maar Bonifác* Egyetemes Történelme tünik ki, melyből eddig hat füzetet vettünk. A *hazai* történet kútfői közöl az egy *Érdy János Hartvicusa* felhozható, eredetie a muzeumi codex szerint, s mellette a kiadó hű forditása. Feldolgozás három jött ez évben: *Szalay László* Magyarország Történetének negyedik kötetét adta, melyben a linci békéig haladt, *Pálkövi Antal* a másodikat, mely a bécsi békével végződik, *Jókai Mór* a Magyar Nemzet Történetét a mohácsi veszedelemig, az úgy nevezett szellemes modorban. Egy új ágát történelmünknek alapította meg *Ipolyi Arnold*, Magyar Mythologiájában. — A keleti harcos viszonyok magokra vonván a közfigyelmet, az új szükség néhány új munkát hívott létre; így *Fényes Elek* a Török Birodalom leirását adta, történeti, statistikai és geogr. tekintetben; *Szokolay István* vallás-politikai képét írta meg azon birodalomnak „A Korán" cím alatt, mely valláskönyvét az ozmanoknak csakugyan adja egész terjedelmében. Inkább a perc szükségére szolgál egy németből fordított „*Hírlapszótár* az orosz-török viszály előidézte háborúnak magyarázatára", s a szinte névtelen „Török-orosz harc europai és ázsiai színhelyének részletes leirása"; végre léptenként követi az eseményeket *Fényes Elek* „Az Orosz-török Háború" című füzeteiben. Az idegen historiából ezeken kivül, mik csak mellesleg hoznak történeti adatokat, az egy *Urházy György* III. Napoleonja jegyezhető meg. — Az államismehez tartozik *Prasch*nak Vince Paulin által fordított „Osztrák Birodalmi Állodalomtana." — A haza történeti, föld- és államrajzi ismertetésére szolgál *Kubínyi Ferenc* és *Vahot Imre* gyűjtelékes munkájok: Magyarország és Erdély képekben, melyből ez évben egy III. és IV. kötet jelent meg,

Palugyay Imrétől Magyarország történeti, földirati s állam; legújabb Leirásának harmadik kötete; végre *Fáy András* Adalékai Magyarország bővebb ismertetésére.

— Az utazási szakból kaptuk gróf *Andrássy Manó* Utazását Keletindiákon, kétféle kiadásban, *Horváth Lázár* Szent Sírját, *Hámos Gusztáv* és *Kubínyi Lajos* Úti Jegyzeteiket Nyugoteuropa fővárosaiban, *Urházy György* Keleti Képeit és gróf *Kálnoky Dénestől* a Vándor Emlékeit 2 k.

— Az új törvények behozatala által a törvényes szakban támadt élénkség e lefolyt évben is tartott. Mint forrásgyűjtemény először is az *Új Törvénytár* felemlítendő, melynek újabb (VI—VIII.) kötetei az Új Csődrendtartást s a Büntető Perrendtartást hozzák, magyarázatok kiséretében, az utóbbit *Csacskó Imrétől*; *Kléh István* pedig és Nagy Károly az 1848-tól 1853 végéig kibocsátott Törvénykezési Rendeletek Gyűjteményét inditotta meg; *Kecskeméthy Aurél* „Az új törvénykönyvek népszerű előadását kezdte meg két füzettel, melyekben az urbéri törvény, s a büntetőtörvénykönyv magyaráztatnak. Az osztrák polgári törvénykönyvnek bő commentárját *Wenzel Gusztáv* adta, *Rácz Vilmos* azon törvénykönyv s az arra vonatkozó utólagos rendeletek magyarázatát 2 kötetben, *Acsádi Sándor* annak rövidletét kérdések és feleletekben. Az egyes tárgyak közöl: *Tóth Lőrinc* az Ősiségi s egyéb birtokviszonyokat rendező nyíltparancs magyarázatát második bővitett kiadásban, *ugyanő* az Örökösödés, nevezetesen a végrendeletek, törvényes örökösödés és hagyatékok tárgyalását, *Oláh László* szinte a Végrendelkezési és örökségi ügyekre vonatkozó törvények magyarázatát, *ugyanez* a Házasságkötés és Elválás tárgyalását jelen törvények szerint, *Oltványi Pál* pedig a Vegyes Házasságokról értekezett az új polg. törvénykönyvet tekintve. Az új Büntetőtörvény magyarázatát *Hye* után *Somossy József*. A Váltó és Csődtörvényekről dolgoztak *Ráth György*, *Szeniczey Gusztáv* a kettőről külön, a váltói eljárásról még *Fogarasi János* és *Szinovácz György*. Az öszves jogi ügyeket *Friebeisz István* Önügyvéde tárgyalja. A közigazgatás szakában *Récsi Emil* kimerítő gyűjteményt és magyarázatokat adott „Közigazgatási törvénytudományában" 4 köt. Egyes tárgyakról értekeztek: *Hahn Mihály* Gyakorlati Ta-

nácsadójában adó- és illetéki ügyekben 6 füz. magyarúl és németűl; *Szelle Károly* A legujabb Urbéri és Földtehermentesitési Törvények gyakorlati magyarázatában, *Mészáros Károly* Földtehermentesitési Rendszerében, *ugyanaz* az Urbéri Kárpótlási törvények magyarázatában, *Szobovics Ferdinánd* az Árvaügyekről 2 köt., *Hahn Mihály* A Helységjegyzőjében magyarúl és németűl, *Györök György* pedig A Község Birájában a „törvénykezési kiküldöttségekbeni eljárásokat" tárgyalta. *Ráth György* Német-magyar és Magyar-német Műszótárát írta az új törvényhozásnak 2 köt. — A régi törvényügyhöz tartozik A Jász-kún törvényszékeket tárgyazó Statutumok, úgy a Jászok és kúnok részére 1751-ben kiadott Regulatio fordításai; *Hegedűs József* „A Pannonhegyi Papi Tizedről Somogyban" értekezett történeti, jogi és peres tekintetben.— Végre *Tóth Lőrinc* egy füzetenként megjelenendő Jogtudományi és Törvénykezési Tárt indított meg.

— A természettudományok közől az egy *vegytan* talált tudományos feldolgozót *Nendtvich Károly*ban a Regnault után készült Vegytan elemeivel. — Az *alkalmazott természettudományok* közől is csak az egy *gazdászat* míveltetett. Fő s folytonos közlönyén, a Gazdasági Lapokon kivül, megjelentek: *Pabst* Mezőgazdasági Tankönyvének IV-dik kötete Lónyai Gábor által, *Galgóczi Károly* Mezei Gazdája 4 köt., *ugyanennek* Kertészeti Kézikönyve, *Entz Ferenc* Kertészeti füzetei, eddig három, *Szontagh Gusztáv* Szenvedelmes Dinnyésze újra kidolgozva, *Oláh János* Gyümölcsfakertészete a nép számára, és *Katona Dénes* Növényhonositása. Rokon a Vadászok-könyve Hieover után Szalbek György által.

— Az iparügy teljességgel parlagban hever. A világipar némi ismertetésére szolgálnak *Birányi Ákos* Sétái a Kristálypalotában, első füzet.

— A katholika hittudomány főleg a „*Religio*" folyóirat egyes cikkelyeiben, *Hoványi* „Felsőbb Katholicismusában" (2-d. köt.), és *Martin Konrád* kath. Religiói Tankönyvében képviseltetett, melyet Mester István forditásában a Szent-István-Társulat kezdett kiadni (eddig egy kötet, az általános vagyis történelmi). Ide tartozik *Gruber Ágoston* érsek Hitoktatási Kézikönyvének fordítása, és *Jarisch Jeromos* Népszerű Pole-

miai Hittana, emez fordítva Bartl György által. A ker. vallás kútfői közöl ez évben csak a Szent Szakaszokat vettük *Márkfi Samu* által Káldy nyomán újra dolgozva. Egyszerűen közlő hittan egy jött *Zimmermann*tól. *Dornis Gáspár* a kath. Istenitisztelet Szellemét adta algymn. számára Terklau után; *Marczell Ákos* Huber Fridolin vezértanát az esküről adandó tanitásban; Bibliai történeteket *Bedeő Pál*, *Grynaeus Alajos*, s egy névtelen Schmidt-*Czuczor* után; Szűz Mária életét *Munkay János*; Hepp Keresztyén Egyháztörténetét 3-or a pesti növendékpapság magyar iskolája.—Az *egyházi szónoklat*hoz tartoznak egyes beszédeken kivül : a két *Talabér* által német és franciából fordított Egyh. Beszédek (eddig 3 köt.), *Huszár Károly* németből fordított Történetekkel felvilágosított Egyh. Beszédei, s *Orosz Ádám* Egyh. Beszédeinek második kiadása (eddig 4 köt.). — A *buzgalmi* irodalom a régi Jó Nap, Rózsáskert, Fegyverház, Gertrudis, Lelki kincs, Utitárs stb új nyomtatásain kivül csak *Peltzmann Gergely* Lelki Kalauza második bővített kiadásával szaporodott; a *liturgiai* pedig *Fekete Ferenc* Útmutató Kántorkönyve bővebb harmadik kiadásával.

— A protestáns hittudományi irodalom szinte nem gazdagabb. Tudományos munka egy : Az Új Test. magyarázata (Kolosv. Barránénál); segédkönyv a szentiráshoz egy, t. i. *Fördős Lajos* Konkordanciája, melyből eddig két ív (a—d). Káték : egy pápai (*Tóth Ferencé* tizenötödször), egy pataki (*Somossy*tól), egy győri a hannoverai szerint. Ide való még *Zákány József*től a Sz. Biblia ismertetése elemi tanulóknak, ötödször; a pataki Ker. Erkölcstudomány népiskolák számára, és *Zsarnay Lajosé* serdült ifjaknak. Bibliai történetek *Bátky Károly*tól, Reichardéi nyolcadszor, s egy pataki. A *pásztori hittudomány* rendes közlönyt bir *Fördős Lajos* két rendbeli folyó gyűjteményében, milyek a Papi Dolgozatok különféle viszonyokra, és gyászesetekre, amabból eddig öt, ebből négy kötet. *Egyházi Beszédek* jelentek meg egyes alkalmiakon kivül : *Kálmán Ferenc*től egy első füzet, *Kolmár József*éi eddig 2 fűz., *Lakatos József*éi első füzete, *Medgyes Lajos* „Eredeti Egyh. Besz.“ harmadik füzete, *Pap István* Templomi Szónoklatai első kötete. — Végre a *buzgalmi* irodalomhoz tartoz-

nak *Révész Bálint* Innepi és Alkalmi Imádságai, a győri (*Kis János*-féle) Énekeskönyv hatodik, a pápai halotti énekek hetedik kiadásai.

— Ennyit ez ízben; jövőkor az időszaki s az idegen ajku sajtóra egy pillantást, némely észrevételeinkkel együtt.

ADVERSÁRIÁK CSEREIHEZ.

SZILÁGYI ISTVÁNTÓL.

---

1. §. Jelen korunk irodalmának története alig ismer háladatosb vállalatot az Újabb Nemzeti Könyvtár kiadóiénál, s fajunk alig lehet valami nagyobbért adósa a vállalkozó egyesületnek, mint azon művekért, melyek általa, már eddigelé is, a közönség kezeibe jutottak. A kijött munkák egytül egyig a magyar ősi müveltség s múlt nagyság szóló tanúbizonyságai; adatok, mik egészen új s gyönyörű fényben mutatják fel e mí fajunkat, mely ama századokban, egyaránt bírt nem csak a kor hatalmával, de az ész erejével is. És ha az őserő nem halt még ki e nemzet kebeléből; ha az örökös küzdésben rugalmasságokat talán némileg vesztett idegek még újra edzhetők; ha a romlani indult vér még fölfrisíthető leszen: kell, hogy a felidézett ősök árnyai villanyos hatással legyenek a maradékra [1]); hogy ez ó galyaknak az új törzsbe visszaoltása által visszakölcsönöztessék az új müveltségnek azon ó szín, azon ős zamat is, melyeket a századok egykori zivatarai, róla, belőle majdnem eltöröltenek, kiszárasztottanak. E fölujúlt vér, ez újra föltámadt erély lesz a balzsam, az örök rothadatlanságnak biztosítéka.

2. §. Az előttem fekvő füzetek közöl Csereivel lesz dolgom. A tisztes öreg „Emlékirata" eleitől fogva nagy hatást gyakorolt rajtam. Érdekes dolgoknak, megkapó erejű részleteknek, miket másutt hiába keresünk, oly természetes, egyszerű el-

---

[1]) Disce .... virtutem ex me, verumque laborem....
Sis memor, et te, animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Aeneas, et avunculus excitet Hector.
Aeneid. L. XII. v. 435. 439. 440.

mondása annyira leköté vala figyelmemet, hogy idő kelle rá, míg tőle megválhaték, s képei még azután is soká lebegtek lelkem előtt. Az Emlékirat egy codexe, mely jelenben a szigeti ref. könyvtárát ékesíti, egyike azon könyveknek, melyek tanulmányozására sok időt fordíték. Élénk előadás, az események hű elbeszélése, jellemfestései, a rajta átvonuló némi felekezetességi szín mellett is első, rangú, s maradandó becsű emberünkké avatják fel az irót. Sokak talán ez utolsó sajátságot szeretnék nem látni, de azok gondolják meg, hogy azok nélkül nem is volna oztán Cserei az, a ki Erdélyben, a XVII. század levegőjében s eseményei között született és élt.

3. §. Jelen előadásomhoz képest, Csereinek ‚Bevezetésében foglalt e szavai érdekesek különösebben: „Merem jó lélekkel mondani, hogy a mit más igaz hazafiaitól, s azoknak hiteles relátióiból, vagy magam bizonyosan tudtam s experiáltam, s experiálok minden napon, azokat írtam le.“ és alább: „A hol az esztendők eszembe jutottak, igazán felírtam, a hol nem tudtam, inkább akartam tudatlanságómat megvallani, mint ex praesumtione kevélykedve hazudni“ (5. lap). Háromért e vallomás előttem figyelmet érdemlő: elsőben, hogy Cserei többször más szavain épített; azután, hogy a hol adatok kezénél nem voltak, ott emlékezetéből dolgozott; végre hogy ez utolsó esetben nem tagadja megtévedhetését. Ez utolsó eset, ama két elsőnek következménye, nem kis bajt szokott szülni azoknak, kik valamely szerzőt kútfő gyanánt tartanak, s velem is így történt, midőn tapasztalám, például e műben, hogy Szász János, mint ő nevezi, szebeni biró tragikai sorsa 1704-re tétetik (333 lap), tudván, hogy ezt mások 1703-ban irják végbementnek [1]).

---

[1]) J. Seivert's Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften. Presburg, 1785. Seite 508. — Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Herausgegeben durch Gr. Joseph Kemény. I. Band. Klausenburg, 1839. Seite 343. Megjegyzem, hogy ez évhibára a szigeti kéziratban figyelmeztem először, s nem kételkedtem azt másolói hibának venni; de miután a nyomás, mely az

Úgy kelle t. i. itélnem, hogy ha egyszer egy esetben megesett a tévedés: ugyan többször s más egyébre nézve is megtörténhetett; a min nem is lehetne csodálkozni, hozzá gondolva a viszontagos élethez, hogy Cserei 1661-től fogva történt dolgoknak 1709-ben kezde csak megirásához.

4. §. Úgy lettem Csereivel, mint a jó barát, ki az eltévelyedett társat nem csak szeretni meg nem szünik, de sőt minden igyekezetét oda irányozza, hogy a hibákat jóvá tegye, az erényeket pedig, ha lehet, még inkább kitüntetni, adatokkal bebizonyítni törekedjék. A helyzet, melyben vagyok, nem kevéssé látszott kedvezőnek lenni célomra. T. i. Marmaros, húzamos időn keresztül, köztudomás szerint, Erdélynek volt egyik része [1]), s így jóban roszban osztályosa azon sorsnak, mely ama kis hazát áldásaival boldogította, vagy üldözéseivel sujtolgatá; és alig van vagy volt erdélyi előbbkelő család, melyet e megye, nem csupán birtokosai, de benlakói közzé is ne számlált volna valaha, főleg pedig a XVII. században. Azt a reményt tápláltam tehát magamban, hogy kutatásaimnak talán sikerülni fog jegyzeteket, okiratokat stb fedezni fel, melyek azon kivül, hogy a kor viszonyaira világot vetnek, egy úttal Cserei mellett is, megigazítólag és megerősítőleg s bizonyítólag lesznek fellépendők. Fáradozásaimat több tekintetben siker követte, s egy pár kéziratos kötetnek jöttem birtokába, 1660—1704 közötti dolgokra vonatkozó adatokkal, melyek, több magán darabok között, országos tartalmuakat is foglalnak magokban. Minthogy már közlendőimnek ezek lesznek kútfejök: érdemesnek tartom őket megismertetni.

5. §. Mindkét könyv a dombói Szegedy családtól ered, mely, a mennyire az adatokból kivehetém, nincs a szegedi Szegediekkel semmi rokonságban. A család, mint előneve is mutatja, tisztán benszülött; annyi bizonyos, hogy a XVI. század végétől kezdve, egész a férfiág teljes kihalásáig, mely Ferencben történt (1765.), majd mindenik tag szigeti lakos vala. Leányágon a család ma is díszlik a Bayak,

---

eredetiről történt, szinte ezt mondja, nincs többé kétség az adatnak, épen Cs. által akképen lett följegyzéséről.

[1]) A visszakapcsoló okirat 1738. költ. Az erdélyi ‚Partium' név alá oda értetett e megye is.

Urayak, Patayak, Pogányok, Wartenslebenek, Maróthiak és tb. ágaiban. Jelen esetre vonatkozólag a családból legidősb Zsigmond († 1681.) és utolsó előtti Ferenc (szül. 1682.) érdemlik a figyelmet; az első, mintegy 1655-től folytonosan firól fira 1738-ig menő jegyzőkönyvnek, mely a családi nemzedék rendét is magában foglalja, megkezdője; a második, mint gyüjtője, szerkesztője azon adattárnak, mely általam Csereire lesz felhasználandó. Minthogy Zsigmondról többé nem fogok emlékezni: legyen róla itt annyi megjegyezve, hogy ő gr. Bethlen István erdélyi gubernátor s kevés korig fejedelem, marmarosi birtokainak volt praefectusa [1]).

6. §. Ferencről különösebben kell szólanom. Iskoláit, mint minden többi ősei, Enyeden végezvén 1703-ban, tehát 21 éves korában, a törvényes pályára készülendő, a táblához lépett át, mint az egyedüli törvénytanulható helyre; mert Erdély, csak 3-ik tizedében a XVIII. századnak állított tanszéket a Juris prudentia tanítására: addig a cathedra, az itélőmesterek cancelláriai valának, mely szokását, Erdély, a gyakorlatra nézve, egész a legújabb időig megtartotta. Gondosb s nagyobbra törő ifjak teendői e pályaszakon nem csak a hallgatásban állottak: hanem a gondos mindent jegyzésben, mindent gyűjtésben, a mi csak tárgy vagy forma tekintetében a törvényes körhöz tartozott. Szegedy Ferenc, ki végre marmarosmegyei alispán is lőn, — mint hagyományai mutatják, egyike volt a leggondosb jegyezgetők s gyűjtögetőknek, s e szorgalma gyümölcseül birok most utána egy könyvet, melyet, valamelyik birtokosa egykor Miscellanea Ju-

---

[1]) Jegyzetei közöl egy párt, melyek tartalma, tudtomra, még ismeretlen, ide iktatok. Ilyenek:

1) 1657. a Rákóci miatti lengyel pusztitás, Marmaroson is keresztülment, julius 2-án.

2) 1667. volt a templom dedicátiója Huzton a várba.

3) Ao. 1667. die 20. Nov. temettük el huzti kápolnába idvezült gróf Rédai Ferencet főispánunkat (erdélyi fejedelem).

4) Ao. 1668. temettük volt el az kápolnába Rédai Lázlót (Ferencnek fia, ultimus deficiens, azon ágból). stb.

A könyv első lapja az ismeretes Scytha alphabetet tartalmazza, s e példány, az eddig ismertek közt, korra nézve, második helyen áll.

ridica cimmel jegyzett meg, én pedig e nevet adnám neki: Formulae Solemnes Stili Curialis in Transylvania, mert ez merőben hasonlít azon könyvhöz, melyet, mint ilyet, Kovachich, Mátyás és Lajos királyok koraiból kiadott volt [1]). A ki tudja, minő kincsét bírjuk ama kornak a Kovachich könyvében: érteni fogja, úgy hiszem, e mí kéziratunk becsét is, a maga korára nézve. Törvényes iratokat tartalmaz az, az 1699—1704 közötti évekből, vonatkozókat leginkább Erdély akkori országos eseményeire; köztök többeket, melyek határozottan a Cserei által följegyzett dolgok tanubizonyságai, s milyek, tudtomra még eddig sehol sem közöltettek.

7. §. Birtokomba kerülte után azonnal tisztában voltam az iránt, hogy a nevezetesb okiratokat köztudomásra hozzam, még pedig határozottan úgy, mint Csereihez tartozó Adattárt. Közben veszem a hírt, hogy Cserei Naplója feltaláltatott, hogy az, ki is fog nyomatni: s ez felhagyata szándékommal, mígnem látnám egykor annak tartalmát, mely valószinűleg ezeket is magában lészen foglalandó. Káli Nagy Elek, az 1853. évi Új Magyar Muzeum I. füzetében (46. lap) előleges közlést ad a Napló tartalmáról; szó van abban az Adattárról; elmondatik 34 adat: s ezek közt egy sincs a Szegedy-Stilarionéi közől. E körülmény újból meggyőzött arról, hogy közlésem nem lesz sem fölösleges, sem haszon nélküli munka.

8. §. Az adatok részint személyt, részint dolgot érdeklők levén: azt kell cselekedni, hogy néhol elől, néhol útol, felvilágosító magyarázatokkal is kisérjem az okleveleket. Ez eljárás, véve Csereiből vagy másunnan a magyarázatokat, csak világosságnak lészen eszközlője.

I.

SZÁSZ JÁNOS, SZEBENI BIRÓ.

Családi neve: Zabanius. János, született 1663. Zabanius Izsák eperjesi tanártól, ki később Magyarországot elhagyni kényteleníttetvén, vándorlásai után Erdélyben telepe-

[1]) Formulae Solemnes Styli stb. Pest, 1799.

dett meg 1676. — Az ifjut a szerencse különösen kegyelte, s már 1691 [1]) (28 éves), mint a szász nemzet kerületi jegyzője, fontos ügyekben a császári udvarhoz küldetett Bécsbe. Itt hivatását, a felsőbbeknek oly elégedésére végzé, hogy 1693-tól a kitüntetésekben fokozatosan részesülne. 1695. alkirálybíró, consul; 1698-ban kormányszéki titkostanácsos, R. Sz. B. lovag Sachs ab Harteneck névvel; 1700. főkirálybíró; 1702. 39 éves korában, a szásznemzet grófja. Zabanius a természettől sok szenvedélylyel volt felruházva, s nyugtalan heves véralkattal, melynek rajta elhatalmazására nagy befolyással voltak a körülmények, mik önkényt látszának arra munkálni, hogy az ifju férfiú elszelesedjék. Kortársai és életirói önkénynyel vádolják egyaránt, s ki, hogy valamit kivigyen, a legnagyobb felelősséggel járó s rá vég veszélyt hozható lépéseket is megtenni kész, csak köz és magánügyi terveinek sikert eszközöljön. Ellenségei számosan akadtak, nem csak a magyar patrioták, de saját nemzetebeliek között is. Annyi bizonyos, hogy egyike vala a legtüzesb szász férfiaknak, ki zavarokat támasztani sem tartá bűnnek, csak nemzetének nyereményt vívjon ki, lett légyen az bár az átalános közérdekek romlásával a legszorosb kapcsolatban is. Se szempontból tekintendő Csereinek e nyilatkozata: A szebeni királybírót Szász Jánost is utoléré az isteni boszúállás, ki teljes életét örökké a sok praktikálásba tölté (lap 333). Generál Rabutin, 1703. oct. 28. éjjelén elfogatja; tetemes bűnökről szóló per indíttatik ellene, s decemb. 5. a szebeni piacon feje vétetik. Javai a fiscusra szálltak.—Seivert, halála okai közől nem rekeszti ki az általa megsértettek boszúját, s ha igaz, hogy a kegyelmet hozó cs. irat szándékosan késleltetett: úgy nem is valószinütlen.

A következő három okirat, a per folyamára, a halál okára s javai elvételére ad világosítást. A másodikról Seivert is emlékezik: de általa sincsen közölve.

---

[1]) Kemény fentebb idézett munkájában 1692-re teszi. 339. lap.

1. Substantia Processus contra Johannem Sachs ab Harthenek, per Fiscalem Directorem Gregorium Gálfalvi de Siketfalva decisi per Status et Ordines Trium Nationum Tranniae, Sive Causae mortis ipsius Johannis Sachs.

Qualia in particulari etquidem atrocissima scelera Johannes Sachs patraverit, illa iam totus Populus ex Sententia Inclyti Magistratus Cibiniensis perlecta intellexit. Insuper ille Sacrae Caesareae Regiaeque Mattis, Dni Dni et Regis nri Clementissimi Mattem laesit hoc modo. Johannes Schüller vel Hadnagy [1]), olim Consul Schespurgiensis, per ipsum Johannem Sachs, aliqualiter mulctatus, iverat ad Suam Mattem Supplicatum, tum ut ipsi Gratia a Sua Matte daretur, tum etiam ut ipsi justitia contra Johannem Sachs (a quo se injuriatum querebatur), per Gubernium administranda per suam Mattem, demandaretur. Obtinuit a Benignissimo Rege utrumque, rediit consolatus, et tam Gratiam, quam Decretum Suae Mattis exhibuit Gubernio, ipso etiam Johanne Sachs praesente, et abiit Domum suam sub Protectione Caesareo-Regia securus.

Sed

Johannes Sachs providens, quod Johannes Schüller ab ipso, mediante praemisso Caesareo Regio Decreto, justitiam et satisfactionem postulabit, mirabilibus artibus illum pervertit, et per Senatus Schespurgensis tale quale iudicium, occidit, nec Generali, nec Gubernio praemonitis, imo contra expressum Gubernii mandatum [2]). Et quidem die vigesima octava Septembris occidit, quando Generalis Commendans, in gravissima expeditione in Limitibus Regni occuparetur, et iam et Siculi et vice Colonellus Costa caesi erant, et Regnum propter rebelles valde periclitabatur [3]). Sic ergo iste Johannes Sachs,

---

[1]) Cserei Deli Mihálynak nevezi lap. 333; Seivert: Schüler von Rosenthal-nak p. 508.

[2]) Cserei lap. 334.

[3]) Az itt nevezett Costaról Cserei nem emlékezik; de említi őt gróf Ehrenreich, erdélyi kamarai főigazgató (1702–1706), Bécsbe írott levelei egyikében, (Fejérvár, 26. sept. 1703.) Dieses Gesindel

valde periculosa abusus, Caesaream Gratiam et Protectionem conculcando, et suum litigantem, Regio Decreto munitum occidendo, notae infidelitatis [1]) Nonum et Decimum casum incurrit. — Porro meditatus fuit, et in scripto etiam posuit, et allaboravit, ut per Suam Mattem diplomatice confirmatae Approbatae et Compilatae Constitutiones Regni cassentur, Nationes a se invicem scindantur, et illarum unio, quae Regnum hoc conserrat, solvatur; quibus ipse publicam pacem perturbando, per leges Notam infidelitatis incurrit [2]).

Quod vero, uti ipse appellabat, Causa ipsius, ad Suam Maiestatem transmissa non est, Rationes vel Causae hae sunt:

1-mo. Fuit ipse homo, in persona sua Regi et Patriae periculosissimus et adversis temporum conjuncturis, usque hodie et in ipsa Appellatione etiam abutens.

2-do. Enormibus et raro auditis sceleribus inquinatissimus et processu honestis Cavalleris ac Officialibus conveniente indignus [3]).

2-tio. Juxta Statuta Municipalia Nationis Saxonicae, ipse de sceleribus convictus et morti adjudicatus est, — illa autem in criminalibus Appellationem non admittunt; et ideo sine eversione Privilegiorum Nationis Saxonicae Appellationis transmissio fieri non potuisset. Et

4-to. Ipsemet in aliorum Innocentium hominum, uti fuit David Kolosvari [4]) et Johannes Schüller, Caussis,

---

nistet von Tag zu Tag — sie kamen dem Herrn Obristen Costen so stark auf dem Hals, dass er zwischen Némethi und Déva stb. (Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. H. von Gr. Joseph Kemény, II. Band, Klausenburg. 1840. lap. 308, 209.).

[1]) Ez esetek megértése végett a Werbőci-Tripartitumnak nem latin kiadása, hanem a Weres Balázs átdolgozó fordítása veendő. A Weres-féle műnek I. 14. 9. pontja szól a perlekedők megöléséről, — a Werbőciének pedig 12. §-a. Erdélyben, úgy látszik a Weres-féle dolgozat nagyobb divatban volt. 1710-ből van a szigeti lyceumnak egy kézirata, mely Erdély törvényei kivonatát tartalmazza Bíró Sámueltől; ez is úgy idéz mindenütt.

[2]) Mik lettek legyen ezek: az itéletben sem mondatik meg. Cserei 333. lap leányrablásokat említ.

[3]) Cserei lap. 304.

[4]) E férfiú élettörténetét lásd Seivertnél lap. 48—50. Seivert ismerte

talem appellationem non admisit; et sic, ipsemet etiam sibi Legem fecit.

Cibiny, 3-tia Xbris. Ao. 1703.

2. Sententia Capitalis contra Johannem Sachs ab Hartenek Judicem Regium Civitatis Cibiniensis ac totius Saxonicae Nationis Comitem, necnon Regij in Transylvania Gubernij Consiliarium, die 3-tia mensis Decembris Anni Domini Millesimi Septingentesimi Tertij finaliter pronunciata.

Leopoldus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiaeque cet. Rex cet. Fidelibus nostris Egregiis ac Nobilibus Vice Comitibus, Judicibus, Vice Judliumque, Juratis Assessoribus ac Notariis Sedriarum, Comitatuum Albensis Transylvaniae, Tordensis, Colosensis et de Küküllő; necnon Michaeli Henter, Georgio Jankó, Francisco Czikó, Stephano Csengeri, Michaeli et Petro Gidofalvi, Paulo Pásti, Francisco Szegedi [1]), Josepho Szalacsi, Simoni Blauveber, Michaeli Dósa, Andreae Szilágyi, Alexandro Szentandrási, Simoni Kozma, Petro Kis et Francisco Antos, Tabulae nostrae Regiae in Transylvania Judiciariae Scribis, ac Juratis Notariis, per Nos ad id specialiter exmissis; Prudentibus item ac Circumspectis Magistris Civium Regiis ac Sedium Judicibus ceterisque Juratis Senatoribus, Notariisque ac Secretariis Sedium Civitatum et Oppidorum Nostrorum Saxonicalium Szeben, Medgyes, Segesvár et Nagy-Sink Gratiam nostram Caesareo Regiam! Noveritis, quod Nobis Die Vigesima sexta Mensis Novembris, proxime praeteriti, Anni praesentis Domini Millesimi septingentesimi Tertij, stante scilicet et durante Generali Universorum Statuum et Ordinum Trium Nationum Ditionis nrae Transylvanicae et partium Hungariae eidem adnexarum Dieta, ad diem decimum quintum mensis et anni praetactorum, eisdem Statibus et Ordinibus regni, per Inclytum

bizonyosan e mí kútfőnket, mert irja: „Klausenburgers Tod wurde mit unter seine Blutschulden gerechnet."

[1]) A jelen okiratot is magában foglaló Stilarion szerkesztője, ki e szerint a végrehajtáson is jelen vala. Ekkor 21 éves.

Regium nostrum Transilvanicum Gubernium Nomine nostro Regio in Civitatem nostram Saxonicalem Cibinensem indicta et celebrata, ad quam videlicet Generalem Diaetam Revisiones et Discussiones certarum quarumdam Caussarum, puta: Publicationum bonorum quorumcunque, ab hac luce, sine haeredum sclatio decedentium, ac juxta veterem et approbatam eorundem legem et consvetudinem, in Nos, Fiscumque nostrum Regium, rite et legitime devolvendorum [1]), — necnon: Appellationum de Sedibus Regni Inferioribus, maturioris Revisionis et sanioris Discussionis gratia, in Tabulam nostram Regiam in Transylvania Judiciariam, tamquam Sedem superiorem transmissarum, — ut et: Repetitionum et non Restitutionum servorum, jobbagionumque fugitivorum, — ac aliarum etiam Causarum, in Articulis Regni superinde editis, specificatarum, fuerant prorogatae; unacum Fidelibus nostris Illustrissimo Comite Georgio Bánffi de Losonc, dictae Ditionis nostrae Transylvanicae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum Gubernatore nostro Regio, Comitatuum Colosiensis et Dobocensis Comite, item Civitatis Claudiopolitanae et Praesidij ibidem Transylvanici Capitaneo, ubique supremo, ac in Persona nostra Praesidente; Consiliariis item Gubernij nostri Transylvanici intimis, Magistrisque nostris Prothonotariis; ac Juratis Tabulae nostrae Regiae in Transylvania, Judiciariae Assessoribus; Universis denique Statibus et Ordinibus Trium Nationum Transylvaniae et Partium eidem amexarum, in loco Congregationis solito, pro moderandis arduis dictae Ditionis Transylvaniae et Partium Regni Hungariae eidem amexarum, negotiis, simul constitutis et pro Tribunali sedentibus. Nobilis Josephus Csernatoni de eadem, pro Egregio Gregorio Galfalvi de Siketfalva, Causarum Mattis nostrae Fiscalium in Transylvania Directae, ratione officij sui Directoratus, uti Actore, facta primum prae foribus Domus solitae Congregationis, sedis vzlcet tunc Judiciariae legitima Generosi Prudentis ac Circumspecti Johannis Sachs ab Hartenek, Judicis Regii Civitatis nrae Saxonicalis Cibiniensis et totius Universi-

---

[1]) E jószágviszonyokról emlékezik Cserei 306. 307.

tatis Saxonicae Nationis in ditione nostra Transylvanica Comitis ac praedicti Gubernij nostri Transylvanici Regij Consiliarij velut Incatti, proclamatione, eodem etiam Directore nostro, lateri ejusdem personaliter adhaerente, juxta tenorem et continentiam Literarum quarundam Nostrarum Evocatoriarum pariter et Certificatoriarum ac superinde Relatoriarum, easdem Literas nostras Evocatorias pariter et Certificatorias in se verbaliter continentium, medio Johannis Bornemisza et Stephani Vásárhellyi, Cancellariae Mattis Nostrae in Transylvania majoris Scribarum ac juratorum Notariorum, per Nos ad specialiter exmissorum, tamquam Hominum nostrorum Regiorum, pro parte eiusdem Directoris nostri Fiscalis, legitime confectarum et emanatarum, in figura praefati Judicii nostri comparando, contra praefatum Incattum, proposuit taliter et eo modo :

Qualiter superioribus temporibus, licet idem Inccattus, a Matte nostra Regia sat. amplis officiorum muneribus benignissime cumulatus fuerit : nihilominus tamen horum immemor, posthabita fide, fidelitatisque obsequio, quibus nobis, tamquam legitimo suo Regi et Principi, charaeque suae Patriae obstrictus esse tenebatur, nescitur unde motus, quare temeritatis audacia ad id inductus, Literas nostras Grationales Nobili Prudenti ac Circumspecto quondam Johanni Schüller als Hadnagy seniori, Incolae protunc et inhabitatori Civitatis nostrae saxonicalis Segesváriensis et alias ejusdem Civitatis Consuli, ejusdemque vitae, honori, universisque bonis, ex innata nostra Clementia Regia, in Anno Domini Millesimo septingentesimo secundo, die vero Vigesima secunda mensis Januarij tunc praesentis, jam vero praeteriti benignissime datas ac concessas, ac in Gubernio nostro Transylvanico legitime exhibitas et publicatas, diversis temporibus et locis violare intendisset, ac etiam de facto violasset, dum vzlcet omni instigatione, consilio et opera clam et palam id allaboravit et effecit, ut praememoratus quondam Johannes Schüller als Hadnagy senior, praefato Incatto, ab olim nimium exosus, et pars apud Aulam nostram querulans, ac proinde apud Gubernium nostrum praedictum, contra eumdem litigans existens, in hoc Anno Domini Millesimo septingentesimo tertio, circa Festum S. Michaelis Ar-

changeli [1]), eo potissimum tempore, quo aliorum etiam Fidelium nostrorum clades a Rebellibus accidissent, ac Fidelis noster Generalis per Transylvaniam Commendans [2]) in Castris constitutus exstitisset, cruenta ac miserabili nece, crudeliter e vivis sublatus fuerit. — Item non habita ratione publicae pacis et tranquillitatis Ditionis nostrae Transylvanicae ac praeclarae Unionis inter Status Trium Nationum ejusdem hactenus sancte et laudabiliter observatae, diversis temporibus et locis, praesertim vero in Generalibus dictae Ditionis nostrae Transylvaniae Comitiis et congregationibus, hic et illic celebratis, idem Incattus perniciosam inter praefatos Status scissionem persaepe molitus et machinatus fuisset; Insuper Matti nostrae, noxia, in eversionem publici potius Status vergentia, quam nobis proficua aliquando suggessiset Consilia, sinistrasque in Aula nostra Augustissima fecisset informationes [3]). — Praeterea mandatum dicti Gubernij Transylvanici in Causa praetitulati Johannis Hadnagy, de eodem, sub cautione dimittendo, viva voce ad ipsum factum, — et similiter in Caussa circumspecti quondam Davidis Kolosvári, alias Inhabitatoris Civitatis nrae Saxonicalis Medgyesiensis flocci pendisset. Item variis, innocentes, criminibus Notam infidelitatis afferre solitis, diversis temporibus et locis accusasset [4]), et secreta consilia antefati Gubernij nri multoties prodidisset, omnia in contemptum et offensionem Mattis nrae, publicaeque pacis Regni status perturbationem manifestum. — Ideoque praenotatus Procurator praementionati Directoris nri Fiscalis, postulaverit a jure, praetactum Incattum, juxta Jura Regni in poena perpetuae Notae infidelitatis, hoc est: amissione Capitis seu vitae, universorumque bonorum suorum, suorum mobilium et immobilium, ubivis locorum, intra ambitum Ditionis nrae Transylvanicae existentium et habitorum, ipsum solum proprie et praecise concernentium, convinci et aggravari. — Qua allegatione praenotati Actoris modo praemisso facta, audita, Nobilis Stephanus Gidofalvi de eadem, pro praefato Incatto eodem

[1]) Fentebb világosan sept. 28.
[2]) Rabutin generál.
[3]) Cserei 304. 305. l.
[4]) Jósika Imre ügyét említi Cserei 307. lap.

etiam, eidem Procuratori suo personaliter adhaerente Nrae Mattis ac praefatorum Statuum et Ordinum Trium Nationum Transylvaniae ac Partium Regni Hungariae eidem annexarum comparens in praesentia, Paria Literarum a praenotato Actore, Directore vzlt nro Fiscali exhibendarum, sibi dari postulavit. Quibus eidem a jure concessis, ulterior Causae praesens discussio, ad diem tertium Mensis praesentis Decembris Anni praenotati Millesimi septingentesimi Tertij dilative devenisset: Quo adveniente, Nobisque ac praementionatis Gubernatori ac Consiliarijs Magistrisque nostris Prothonotarijs et Tabulae nrae Judiciariae, Juratisque Assessoribus, Universis denique Statibus et Ordinibus Trium nationum Transylvaniae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum, rursus pro Tribunali considentibus et constitutis, annotatus Procurator dicti Actoris, facta iterum legitima ejusdem Incatti proclamatione, ad comprobandam praemissam dicti Directoris nostri Fiscalis contra praefatum Incattum Actionem..... certa documenta producere volens, praefatus Procurator Incatti, se pro eodem legitimando, Causa in praemissa, Certas quasdam Exceptiones simplices erigere voluisset: Quo intellecto, annotatus Procurator dicti Actoris allegavit, quod in praesenti Causa scilicet Notam afferente, Exceptio simplex admitti non possit, quandoquidem Processus, ratione Casuum, Notam infidelitatis importare solitorum, per specialem Regni Articulum, ut habetur Approbatae Constitutionis Partis 2-dae, Tit. 7-mo, Art 1-mo ex Coeteris Casibus, brevi processu judiciario determinari solitis, et ejusdem Appr. Const. Part. 4-ae, Tit. 1-mo, Art. undecimo enumeratis, in quibus vzlt exceptiones admitti debere censentur ejusdem Appr. Const. Part. 4. Tit. 1-mo, Art. trigesimo exceptus sit; Quo percepto annotatus Procurator dicti Incti respondit, etiam in processu, ratione Notae infidelitatis, juxta usum et praxim, hactenus observari solitum, exceptiones admitti debere, ideoque etiam ipsum merito allegare posse. Quibus sic habitis, Nos, praetitulatique Status et Ordines Transylvaniae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum, Consideratis et collatis inter sese praecitatis Approbat. Const. per praememoratum Procuratorem dicti Actoris locis et Articulis; Exceptiones Causa in praesenti cer-

tis rationabilibus de Causis admitti non debere judicando decrevisse. Quibus ita vertentibus praenotatus dicti Directoris nri Fiscalis Actoris Procurator, ad comprobandam praemissam Actionem et Acquisitionem, ejusdem Actoris Literas Literaliaque instrumenta de merito Causae in Judicio exhibuerit. Quibus quidem Universis Literis Literalibusque Instrumentis, per praenotatum Procuratorem toties dicti Actoris, contra annotatum Inctum exhibitis, coram nobis, dictisque Statibus et Ordinibus Regni, perlectis, idem Procurator saepe fati Directoris nri Fiscalis Actoris, penes eadem Documenta Actionem et acquisitionem, praenotati Directoris nostri Fiscalis Actoris, satis superque comprobasse, ideoque praefatum Inctum, ob nefaria perniciosaque sua, in propositione dicti Actoris superius recensita, in poena, in Levatis specificata merito convinci et aggravari debere allegaverit. Quibus auditis, praememoratus Procurator Incti respondit: 1-mo. Nunquam eumdem Inctum, contra Mattem nostram spotanea voluntate deliquisse, imo potius secundum suum posse, pro bono Patriae et Nationis commodo allaborasse. In negotio etiam Johannis quondam Hadnagy accusari non posse, quoniam non ab ipso, sed a Magistratu et Lege condemnatus sit. 2-do. Neque Grationales nostras, dicto Johanni Hadnagy datas, se violasse, quoniam eaedem Literae, non universaliter, sed solum in Casu Cusionis falsae monetae sint expeditae, et hac in parte, ut ipsi scire licuit, non pro dicta cusione monetae, sed ex eo, quod de perceptis quibusdam pecuniarijs rationem reddere nequivisset, sit sententiatus [1]). 3-tio. Scissionem inter Status nunquam allaboraverit, imo semper ad promotionem commodi totius Nationis intenderit, ac pro eodem etiam apud Mattem nostram aliquando suplicaverit [2]). 4-to. Noxia Consilia,

---

[1]) Hogy Szászra nézve, a Schüller ügyének csakugyan pénzverési oldalát tekintették, legalább erre mint árthatóbb oldalra voltak hajlandók a szemponton fordítani ellenségei, s hogy a közvélemény is itt volt megállapodva, bizonyos onnan is, mivel Cserei is a 334. lapon csak ezt jegyezte fel. Seivert is csak ezt ismerte lap 508. Érdekes volna feltalálni a Grationalist, ez világot adna az ügyre.

[2]) Kétségkivül 1691—3. évi követségét érti, melyet g. Kemény kiadott volt. Deutsche Fundgruben der Gesch. Sieb. I. Band. S. 337.

Matti nostrae nunquam suggesserit [1]). — Denique alia etiam omnia contra se proposita, similiter verbis captiosissimis prorsus negando, se defendere satagebat. — Quibus perceptis et auditis, praefatus Procurator dicti Directoris nostri Fiscalis Actoris, haec omnia saltem pura et nuda verba esse, et nihil quicquam pro sui defensione exhibere, hoc minus docere posse; ipse vero Actor, praemissam suam actionem, tam Literis, tam certis quibusdam literis manu propria praenotati Incti exaratis ac etiam per alios exarari factis, quam fide dignis etiam testibus ac testimonijs sufficientibus docuisse comprobasseque, replicabat. Quibus sic habitis postulavit tandem saepe fatus Procurator dicti Directoris nostri Fiscalis per Nos praefatosque Status et Ordines Regni, in praemissis Juris aequitatem, justitiaeque complementum sibi elargiri. Unde Nos, habito et asumpto superinde praefatorum Gubernatoris et Consiliariorum Magistrorumque Prothonotariorum nostrorum ac Juratorum Tabulae Nostrae Regiae in Transylvania Iudriae Assessorum et denique Universorum Statuum et Ordinum Regni, nobiscum in discussione et examine praesentis Causae constitutorum et existentium Consilio praematuro et sana Deliberatione: Siquidem praefatus Director Noster Fiscalis Actor, Actionem suam contra praenotatum Inctum lucidissime comprobaverit: Ideoque eundem Inctum in poena Notae perpetuae infidelitatis, hoc est: amissione capitis seu vitae ac omnium bonorum suorum mobilium et immobilium ubivis locorum, intra ambitum Ditionis nostrae Transylvanicae existentium et habitorum, ipsum solum proprie et praecise concernentium convincendum et aggravandum fore, judicando decrevimus et commisimus, tali interim modalitate: ut de remissione partis eiusdem Incti per convictionem amissae, in rationem Liberorum suorum, Matti nostrae, per praememoratos Status et Ordines Regni, humillime supplicetur, prout etiam decernimus et committimus per praesentes.—Quo quidem hujusmodi Nro, ac praefatorum Statuum et Ordinum Regni Judicio, praenotatus Inctus minime contentus, Causam praesentem Mattis

---

[1]) Ezt is a fölfedezendő projectum döntené el. Cserei fentebb jelölt helye másképp vélekszik.

personalem, per viam Appellationis transmittendam postulaverat; eique annotatus Procurator Actoris Directoris percepto, ex certis rationibus non transmittendam replicavit. Superque iterum Nos habito praefatorum Gubernatoris et Consiliariorum, Magistrorumque Prothonotariorum Nostrorum, Juratorumque Tabulae Nostrae Regiae in Transylvania Judiciariae Assessorum ac denique Universorum Statuum et Ordinum Regni Consilio praematuro et sana deliberatione, Siquidem 1-mo. Idem Inctus in persona sua Regi et Patriae periculosissimus fuerit, et adversis temporum conjuncturis, usque hodie et in ipsa etiam Appellatione abutens; 2-do. Enormibus et raro auditis sceleribus inquinatissimus, ideoque processu honestis Cavalleris et Officialibus conveniente indignus; 3-tio. Juxta Statuta municipalia Nationis Saxonicae ipse de sceleribus convictus et morti adjudicatus fuerit, illa autem in Criminalibus Appellationem non admittunt, ideoque sine eversione Privilegiorum Nationis Saxonicae Appellatio fieri non posset; Et 4-to. ipsemet Inctus, in aliorum innocentium hominum, uti fuerunt Dávid Kolosvari et Johannes Schüller alias Hadnagy, causis talem Appellationem non admiserit, et sic ipsemet etiam sibi hanc legem fecerit [1]), ideoque, hanc Causam transmitti non debere, per Nos, praefatosque Gubernatorem et Consiliarios, Magistrosque Prothonotarios nostros ac Juratos Tabulae Nrae Regiae in Transylvania Iudriae Assessores, Universos denique Status et Ordines judicatum est. Quocirca Vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis praesentibus, statim Vos simul vel duo Vestrum, sub oneribus alias in talibus observari solitis, habita prius ejusdem Incti convicti Capitali executione,

---

[1]) Mennyiben lett légyen Sch. ártatlan: alig bizonyítható ki egészen az adatokból. Ő álpénzverő volt, s ez nota esete. Szásznak, mint látszik, halnia kellett, s e végből, a valódi okok mellé, a csak szinleg olyanok is örömmel ragadtatának meg, ezt az egész perfolyam világosan mutatja. Appellata nem engedtetik neki, mert ez által a szász municipalis törvények megsértetnének: s ő neki vétkül tulajdoníttatik, hogy Kolosvári és Schüller ügyeiben ezt meg nem engedte: ipse sibi legem fecit. Minő méltóság egy törvényszékben!

ad facies Universorum bonorum mobilium et immobilium praefati Incti convicti ubivis locorum intra ambitum Ditionis Mattis Nostrae Transylvanicae existentium et habitorum, cum praesentibus accedere, ibique vicinis et commetaneis eorundem universis inibi legitime convocatis et praesentibus, universa et singula praememorati Incti convicti bona mobilia et immobilia, ipsum solum proprie et praecise concernentia, pro Fisco nostro Regio occupetis, auferatisque et applicetis per eundem Fiscum Nrum Regium Transylvanicum perpetuo tenenda et possidenda; Contradictione, Inhibitione et Repulsione ipsius Incti convicti ac aliorum quorumlibet propria ratione non obstantibus; occultatores vero praedictorum bonorum siqui fuerint et ad Vestram Ammonitionem producere non curaverint: evocetis eosdem ad decimum quintum diem ad Generalem Ditionis Nrae Transylvanicae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum Diaetam ubivis locorum intra ambitum dictae Ditionis Nostrae Transylvanicae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum proxime celebrandam, rationem occultationis bonorum reddituros, efficacem. Et post haec, Vos, seriem hujusmodi Executionis Vestrae, uti per Vos fuerit expedita et peracta, Nobis suo modo Terminum ad praescriptum, Fide Vestra mediante referre vel rescribere, modis omnibus debeatis et teneatis. Secus non facturi, praesentibus perlectis Exhibenti restitutis. Datum in Civitate nostra Cibiniensi, Die 3-tia Mensis Decembris, Anno Dni Millesimo septingentesimo Tertio. Lecta et correcta Franc. Henter, Magist. Prothonot.

3. Certificatoria praemissae Sententiae.

Leopoldus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus, ac Germaniae Hungariae Bohemiaeque cet. Rex cet. Fidelibus nostris iis qui in praemissa sententia specificantur. Exponitur Matti Nostrae in persona Egregii Gregorij Gálfalvi de Siketfalva Causarum nostrarum in Transylvania Fiscalium Directoris ratione Officij sui Directoratus: Qualiter idem, vigore aliarum Literarum nostrarum Adjudicatoriarum sentientionalium sub Nomine Nostro Caesareo Regio contra et adversus Generosum Prudentem ac Circumspectum Johannem Sachs

ab Hartenek pro tunc Judicem Regium Civitatis nostrae Cibiniensis, et totius Universitatis Saxonicae Nationis in Ditione nostra Transylvanica Comitem ac Gubernij nostri Regii Transylvanici Consiliarium velut Inctum, ob certa quaedam ejusdem enormia facinora, in Nota perpetuae Infidelitatis convictum et aggravatum, emanatarum, sigilloque nostro judiciali et authentico Transylvanico munitarum et roboratarum ac sub Lecta et Correcta Generosi Francisci Henter Magistri nri per Transylvaniam Prothonotarij extradatarum, universa bona mobilia et immobilia ejusdem Incti convincti, ubivis locorum intra ambitum Ditionis nrae Transylvanicae existentia et habita, ipsum solum proprie et praecise concernentia, medio certorum legitimorum Executorum, juxta tenorem et continentiam earundem Literarum nostrarum Adjudicatoriarum Sententionalium pro Fisco nro Regio Trannico occupari facere niteretur; ac superinde Honestam Foeminam Elizabetham Fejes [1]), praescripti Johannis Sachs Incti convicti relictam viduam, prae cujus vzlt manibus, universa bona mobilia et immobilia ipsius Incti convicti pro nunc esse et haberi dignoscuntur, medio vestri ad octavam Diem certificari facere vellet, jure admittente. Proinde Vobis, harum serie committimus et mandamus firmiter quatenus acceptis praesentibus, statim Vos simul vel duo Vestrum, sub oneribus, alias in talibus observari solitis, erga praescriptam Foeminam Elizabetham Fejes, ... quae si personaliter reperiri poterit, eandem ibidem personaliter, alioquin de domo. . . . sive solita sua residentia, vel de bonis . . . . . portionibusque ejusdem possessionariis, unde videlicet praesens haec certificatio Vestra, ad scitum ejusdem commode devenire poterit, certificetis eandem ibidem, dicatisque et committatis eidem Verbo nostro Regio, ut ipsa octava die, a die hujusmodi Certificationis Vestrae, per vos ipsae exhinc fiendae, computando, et aliis immediata subsequentibus diebus, ad id aptis et sufficientibus,

[1]) Seivertnél: 1690, den 26. Apr. vermählte er sich mit Elisabeth, gebohrnen Haupt. Seite 507. Több alkalommal vettem észre, hogy a nemzetségi neveket az erdélyi szászok és magyarok szerették saját nyelvökre fordítani. A fentebbi Kolosvári is, Seivertnél, mint Clausenburger jö elő.

praedeclaratae Executioni, medio certorum legitimorum Executorum, vigore praescriptarum Literarum Adjudicatoriarum sententionalium, ac juxta tenorem et Continentiam earundem, de bonis mobilibus et immobilibus universis praedeclarati Incti convicti, ubivis locorum intra Ambitum Ditionis nrae Transylvanicae existentibus, ipsum solum proprio et praecise concernentibus, pro nunc vero prae manibus Elizabethae Fejes habitis fiendae, se accommodare modis omnibus debeat et teneatur. Et post haec Vos, seriem hujusmodi certificationis vestrae, prout per Vos est expedita et peracta, terminum ad praescriptum, fide vestra mediante referre vel rescribere modis omnibus debeatis et teneamini.

Secus non facturi, praesentibus perlectis, exhibentibus restitutis. Datum in Civitate nostra Cibiniensi, Die 13-tia, mensis Decembris. Anno Domini Millesimo septingentesimo Tertio.

Ekképen folyt le a nevezetes per, minőt tárgyánál fogva, sem előtte, sem utána Erdély nem látott. A történészt, azon adatok mellett, melyek némely személyek, napok emlékezetét fentartották, s e tekintetből, Csereinek valóságos javítói és pótolói, érdekelni fogja kétségkivül nem csak a perfolyam formája: hanem egyúttal azon szellem is, mely Szász feje felett oly erővel kiváná egybehalmozni azon föllegeket, melyeknek rendeltetése nem más volt, mint hogy a bűnök lappangó villám által, a tagadhatatlanul kitűnő, s bár mint van is a körülmény rája kárhoztatólag felhozva, munkálkodásai által, Erdély alkotmánya s közviszonyai átalakulására tetemes befolyásu férfiu halálra sujtaték. Az Erdély e korbeli sorsa felett gondolkozó lélek tanulmányaira nézve, egyike ez a legfontosb okiratoknak. Megjegyzem még, hogy Seivert rangvesztést is említ a büntetésben; de erről az itélet nem szólván: az, alkalmasint nem is vala úgy. Azt már említém, hogy Cserei hibásán tette az eseményt 1704-re. Vég pillantatairól ide jegyzem Cserei és Seivert után, hogy halálra saját édes atyja készíté, s elébe bátor lélekkel ment. Binder ezt írta felőle: Vir dum viveret, magni et admirabilis ingenii, sed curator sui, pauperum rosor, pastorum

osor. Male vixit, bene mortuus est. Vixit ut leo, mortuus est ut agnus, inter devotissima suspiria, spiritu plane intrepido et heroico; vera, tamen vera poenitentia (Seivertnél).

II.

A RÁKÓCI-MOZGALMAK ELEJE ERDÉLYBEN.

Sem valótlant, sem újat, s mit előttem már mások is ne mondtak volna, nem állítok, ha kinyilatkoztatom, hogy a Rákóciféle dolgok történetei, akár a tárgyakat, akár az események chronologiáját tekintsük, nincsenek úgy megírva, hogy az eddigelé nyert eredmény a birálat előtt megállhasson. E körülménynek fő okát, tagadhatatlanul az egykoru iratok lappangásában kell keresnünk; a mi által nem azt akarom értetni, mintha, egyáltalában semmi adatok azon korról nem volnának már kezeink között: hanem nyilatkozatom csak oda néz, mely szerint minden esetre többre van szükségünk a jelenleg tudottaknál, hogy az események megnyerjék azon kellő világosságot, mely nélkül minden történet a pártszellem egyoldalu kifolyásává lesz, s így már előre gyanússá arra nézve, hogy mondatai feltétlen igazakul elfogadtassanak; nem is említve az idővetés körül történhetett hibákat, melyek óhatatlan hogy valamely előadásba be ne csúszszanak, a mikor aztán a hitelesség, egyik tetemes oszlopát kénytelen nélkülöznie.

Az ide tartozó koriratok között, mind terjedelem, mind annálfogva, hogy magától a főnöktől származott, első helyen áll Rákóci Emlékirata: Histoire des Revolutions de Hongrie. A la Haye, 1739. Azonban már Jerney János észrevette, hogy e mű, tetemes idővetési hibában sínlik, mit, szerinte, megfeledkezésének és hiteles irományai kezénél nem létének tulajdoníthatni, messze levén történetirásakor honától, hol jegyzőkönyvei elmaradtak [1]). Órajta kivül, a kiket ismerek, külön külön írnak vagy csupán az erdélyi, vagy csupán a magyarországi dolgokról;

[1]) Tudománytár, IX. kötet, 1841. 121 lap.

amott Cserei, itt Károli Sándor és Kolinovics levén azon kútfő, s egykorirók, kik a figyelmet teljes mértékben megérdemlik. Wagner nem kortárs, s eddigi tapasztalatom szerint is, nem mindenütt helyes kútfőből dolgozott. Katona compilátor [1]), ki ritkán választotta meg kútfejeit, s ha azt nem vetem is, hogy csak kiirta, nem feldolgozta megelőzőit: de hibáztatnom kell, hogy szerzőit legtöbbször nem viszonyította, nem birálta, hanem adott mindent úgy, mint kapott; s így épen azon hibákban s hiányokban szenved, melyekkel az általa felhasznált szerzők bővölködnek. Pedig ő maga sokat írt e tárgyról.

E mozgalmak történetének Erdélyben, eddigelé, csaknem egyedüli forrása Cserei [2]). Ő, mint említi is, részletesen kivánt róla szólani, s annyival inkább, mivel a napok súlyát őmaga is keservesen kénytelenítteték hordozni. S úgy is van, hogy kik utána s az eseményekről, már nem mint szemtanúk írtak, őt használák fel, irák le, mint a kihez, ennélfogva legtöbb bizodalommal voltanak, a miben nagy alkalmul szolgált az ő könyvének szélesen elterjedt volta [3]). Cserei, igaz, hogy többször csakugyan a legkisebb részletekig bocsátkozott; de mint egyebütt, úgy e dolgoknál is észrevettem, melyszerint, mentül távolabb esett valamely dolog az időtől, midőn irásához foga: annál több tévesztések s hiányok vegyültek előadásába. Ömaga, mint bevezetésemben felhozott szavai tanusítják, ön részről igazolá ugyan magát: de nekünk fenmaradt azért a kötelesség, a hol tehetjük, pótlanunk s rajta javítnunk. S ezt fogják tenni a következő okiratok.

Vonatkoznak ezek a szentbenedeki (321), fejérvári (325) és boncidai (322 lap) csaták napjaira, s némileg fő személyeire. Előlegesen annyit jegyzek meg csupán, mely szerint Cserei mindhármat 1703-ra, a boncidait a fejérvárinál elébbre teszi, s Toroczkai Istvánt hamarabb állítja Rákócihoz esküdöttnek, mint az valóban történt. A közlendő irományok, Erdély ekkori történeteire nézve e

[1]) Csak a jelen esetre szól itéletem.

[2]) Seeau leveleiről fentebb már tettem említést. Az mindössze is csak 3 db.

[3]) Katona egy kalocsai példányt használt.

valóban sarkalatos eseményeket a magok valódi helyére fogják igazítani.

1. A SZENTBENEDEKI CSATA ELŐZMÉNYEI.

Rákóci serege alig hogy a lengyel földről betevé lábait Magyarországra, kevés idő alatt, főleg pedig a tiszabecsi csata következtében, annyira haladt, hogy, egyfelől csakhamar meghódoltatá Husztot, s az egész Marmarost: másfelől a szabolcsi, szatmári vidéket elözönlheté, sőt Várad környékére is kiterjeszkedheték, s a közben eső nevezetesb várakat mint Kállót stb elfoglalhatta. Rabutin generál az erdélyi cs. hadsereg parancsnoka, látván az Erdélyt már körülfogott tüzet beljebb beljebb harapózni (a mit nem kevessé elősegéllett a földnépének a fölkelőkhöz többfélekép kimutatott rokonszenve), hathatós rendelkezéseket tesz, mind általában, mind különösebben az által, hogy a fontosb erősségek és a Magyarországhoz közelebb eső helyekbe katonaságot rendel. Így küldé többek közt Bethlen Sámuelt Sz. Benedekhez (Fejérmegyében), hogy a már Tövisvölgyig előhatolt kurucoknak eleibe s ellene álljon. A parancsnok a helyet meg nem állá, a mint Cserei írja: a kurucok felesen bejövén Ilosvai (Bálint) nevü ezeres kapitány commendója alatt jó reggel felverék, sokan is odaveszének a székelyek közülök, Bethlen Sámuel elszaladt [1]). Hogy ez ütközet előzményei már 1702-ben megtörténtek: bizonyos, mivel a mindjárt közlendő okirat tanusága szerint, Mohai László január 12. 31. 1703. idéztetvén, mint ki a Sz. Benedeknél táborozó kurucoknak élelmet adott, e cselekedete határozottan 1702. Lőrincnap tájra (aug. 11.) tétetik.

Az ide vonatkozó okirat következő:

Evocatoria.

Leopoldus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae Bohemiaeque cet. Rex cet. Fidelibus Nostris Egregiis et Nobilibus Michaeli et Petro Gidófalvi, Aaroni Szentiványi, Francisco Bagotai, Fran-

---

[1]) Cserei, 321 lap.

cisco Antos, Paulo Szőke, Gregorio Komáromi, Stephano Vásárhellyi, Danieli Gillyeti et Nicolao Nábrádi, Tabulae Nostrae Regiae in Transylvania Iudriae Scribis ac Juratis Notarijs, per Nos ad id specialiter exmissis, Graam Nostram Caesareo Regiam. Exponitur Matti Nostrae in persona Grosi Gregorij Gálfalvi de Süketfalva Causarum Nrum in Transylvania Fiscalium Directoris, ratione officij sui Directoratus, Qualiter superioribus temporibus in Anno vdlt Domini Millesimo septingentesimo secundo proxime transacto, circa Festum Scti Laurentij Martyris Nobilis Ladislaus Mohai de Mikeszásza (Mikeháza), nescitur unde motus, quibusve ad id inductus respectibus, immemor fidei, fidelitatisque et obligationis suae, quibus erga Nos charamque Patriam suam obstrictus esse tenebatur, certis quibusdam praedonibus grassatoribus et infidelibus publicae pacis hujus Ditionis Nrae Transylvanicae turbatoribus, in nemore possessionis Szent-Benedek, vulgo Tövisvölgy vocato, in Cottu Albensis Transylvaniae existentis adjacente victualia suppeditasset, poenam in Decreto Tripartito contra hujusmodi Administratores victualium infidelibus declaratam et expressam incurrere non formidans [1]). Cum autem hujusmodi Administratores victualium infidelibus, juxta contentum decreti poenam Notae Infidelitatis incurrere debeant et soleant: ob hoc velle idem Director Noster Fiscalis, praeattactum Ladislaum Mohai, ratione propria, coram latius declaranda juxta brevem processum, alias in hujusmodi causis observari solitum, ad generalem Universorum Statuum et Ordinum Trium Nationum Ditionis Nrae Transylvanicae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum Diaetam, cet. ex edicto Nro Regio celebrandam, medio Vestri, personaliter et non per Procuratorem suum legitimum, in Causam convenire, ac ex parte eiusdem a Nobis praedictisque Universis Statibus et Ordinibus superinde judicium et justitiam recipere, jure admittente. Proinde Vobis, harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis prae-

[1]) Part. I. Tit. 14. Art. 17.

sentibus, statim Vos simul, vel duo Vestrum cet. erga praefatum Ladislaum Mohai, cum praesentibus accedentes, qui si personaliter reperiri poterit, eumdem ibidem personaliter, alioquin de domo habitationis, sive solita sua residentia, vel de bonis seu juribus portioneque ipsius, unde vdzlt praesens haec evocatio Vtra, ad scitum ejusdem, commode devenire poterit, evocetis eundem ibidem, dicatisque et committatis cum verbo Nro Regio, ut ipse primo et alijs subsequentibus diebus praeattactae Gnralis Regnicolarum Diaetae ..... cet. coram Nobis praedictisque Statibus et Ordinibus personaliter et non per Procuratorem suum ad actionem et acquisitionem .....cet. de jure responsurus ac exinde a Nobis, praenotatisque Statibus et Ordinibus, judicium et justitiam recepturus comparere debeat, et teneatur. Certificantes nihilominus eundem ibidem, quod sive ipse termino, modo praedeclarato, coram Nobis, praefatisque Statibus et Ordinibus compareat, sive non: Nos tamen, praedictique Status et Ordines, partis ad comparentis instantiam id faciemus, quod juris et justitiae dictaverit ordo. Et post haec Vos seriem hujusmodi Evocationis et certificationis Vestrae, prout per Vos fuerit expedita et peracta, Nobis suo modo, terminum ad praescriptum, fide vestra mediante referre vel rescribere, modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Presentibus perlectis, Exhibenti restitutis. Datum in Possessione Farrago, die vigesima secunda mensis Januarij, Ao Dni Millesimo septingentesimo Tertio. Lecta cet.

Van még egy ide tartozó okirat: Relatoria, melyben Szőke Pál és Vásárhelyi István táblai jegyzők előadják, hogy az Evocatoriát, Mikeházán január 26-án személyesen vette által tőlök Mohai s ezt felelte rá magyarul: Értem, hallom, el kell mennem az Eő Felsége kglmes Parancsolattyára. Ezt közleni nem tartom szükségesnek. De az kivánatos, hogy megtaláltatott volna a Perfolyam, a Series Processus is, mely valószinüleg a szentbenedeki eseményekre határozottabb felvilágosítást fogott volna nyújtani. Így csak annyi mondható bizonyosan, hogy 1702. augusztus 11-kén már benn volt Rákóci seregének egy része Erdélyben. Egyébiránt alig lehet róla kételkedni, hogy a

csata nem haladhatott nagyon messzire az időtől, s hihető, hogy az még azon évben megtörtént, miután aug. 11. és január 26. közt tetemes a köz, míg t. i. Mohai tette világosságra jött, a mi alig eshetett máskép, mint a csata végbemenetének következtében. Vagy azt kell feltennünk, hogy a Mohai által segedelmezett csapatok, nem kurucok voltak, mi a körülményeknél fogva alig volna állítható. Minden esetre kivánatos, hogy miután a szentbenedeki csata első s a következőkre nézve nagyfontosságu esemény volt, sikerüljön valakinek az én kételyeimet felvilágosítania, eloszlatnia, s tisztába hozni a chronologiai rendet.

2. A FEJÉRVÁRI CSATA.

A szentbenedeki csata megharcoltaték, s a kurucok győzedelmesen nyomulának tovább Erdély földén. Nagy rémülés foglalta el kivált a főbb embereket, s mindenek törekedtek a székely és szász föld felé; s nem levén kétségben, hogy a naponként gyarapodó sereg a fő helyeket lészen megrohanandó : Rabutin ezeket kivánja vezérekkel és elegendő katonasággal ellátni. Így rendelé Marosvásárhelyre Botos Imrét, Görgénybe Bánfi Lászlót, Fejérvárra Száva Mihályt, Balázsfalvára Pekri Lőrincet [1]). Rákóci csapatait Guti vezette, s ezek egyenesen Fejérvár alá tartottak. A csata megtörtént 1703. octob. 18. körül; s bár a császári sereg vitézül tartotta magát, sőt eleinte részire látszott a győzedelem hajlani : Gutié lett végre a csatatér, s Fejérvár elfoglaltatott [2]). A közlendő okiratok ismét arról is tanubizonyságot tesznek, mely szerint a nép maga mindenütt rokonszenvvel viseltetett a felkelőkhöz, s ha módját ejtheté, mindenütt ellátá a szükségesekkel, melyek csak a had folytatására megkivántattak. Különösen feltünő a *b)* alatti iratban, hogy a nép már hetekkel előre értekezett a felkelőkkel s szállított eleséget a várost majdan elfoglalandó s ott megtelepedendő sereg számára. Az okiratok a következők.

---

[1]) Cserei, 324. lap.
[2]) Cserei, 325. lap.

a) Instructio.

Nemzetes Süketfalvi Gálfalvi Gergelly Úr, Felséges Romai Császár és koronás Király Kglmes Urunk eo Felsége Erdéllyi Fiscalis causainak Directora, ratione officij sui Directoratus Kglmt Nemes Gyula-Fejérvári Apáti László Uramat mi általunk certificáltattya arról, hogy Kglmd ez jelen való 1703 esztendőben, circa Festum Beati Lucae Evangelistae (oct. 18), midőn az eo Felsége és ez haza ellenségi, ugymint a kuruczok, Fejérvármegyében, Gyula Fejérvár várossára ütöttenek és mentenek volna, ugyanott és akkor, azon alkalmatossággal, kglmed nem tudatik micsoda oktul és gondolattul viseltetvén, immemor fidei fidelitatisque suae, quibus altefatae Suae Matti Scrmae, tamquam naturali suo Regi, ac Principi, charaeque suae patriae obstrictus esse tenebatur, az eo Felsége és ez Haza ellenséginek, Égettborral gazdálkodott, másoknak is rosz példájokra. Azért Kglmdnek legyen hirével és tudtára, hogy Kglmd ellen, ratione ppria coram latius declaranda, Tertio die, a die hujus certificationis computando, itt Szeben Várossában, Mlgs Groff Altorjai Apor István Úr eo Nsga, ugymint Mlgs Erdéllyi Regium Guberniumtól deputaltatott Delegatum Judiciumnak Praesesse és eo Nsga mellé arra deputaltatott és comparealandó Birák előtt, juxta brevem Judiciorum militarium processum, in hujusmodi causis observari solitum, fen említett Fiscalis Director Úr eo Kglme procedal; azért ott és akkor Kglmed personaliter, et non per procuratorem suum legitimum [1]), törvényre compareállyon. Hirével legyen Kegyelmednek az is, hogy modo et termino praemissis, vagy compereal Kglmed vagy nem : mindazáltal partis comparentis ad instantiam, az mit az igasság és az törvény hoz, kiszolgáltatik. (Datum nincs. Erről lentebb).

---

[1]) Appr. Par. IV. Tit. I. a. 15. A quinque casusokban personaliter comparealjanak.

b) Adjudicatoria de et super communi Inquisitione.

Előzményül megemlítem, hogy az itt fenforgó Németh Mátyást illetőleg, 3 db okirat találtatik gyűjteményemben; 1. Idézés. 2. A per levátája, melynek alkalmával, a bepörlött némi mentségeket hozván fel, ezek tárgyára nézve 3. Vizsgálat rendeltetik. Minthogy már ezek közől a 2. mindeniket magában foglalja: elégnek tartom célomhoz képest csak ez egyet közleni. Az így következik:

Leopoldus Dei Graa Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae Hungariae Bohemiaeque cet. Rex cet. Fidelibus Nris Egr. et Nobilibus Joanni Bornemisza, Stephano Hosztóti, Valentino Prasman, Stephano Árokszállási Majoris, necnon Francisco Czikó, Stephano Csengeri, Andreae Szilágyi, Francisco Szegedi, Samueli Apáti, Alexandro Szentandrási, Josepho Szalacsi et Paulo Pásti, minoris Cancellariarum Nrarum in Transylvania Scribis ac Juratis Notariis, per Nos ad id speltr exmissis, Gratiam Nostram Caesareo Regiam! Noveritis quod Nobis Die trigesima prima mensis Januarij Anni praesentis Dni Millesimi septingentesimi quarti, stante sclt et durante Generali Universorum Statuuum et Ordinum Trium Naonum Ditionum Nrae Transylvaniae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum Diaeta, ad diem decimum quintum mensis Novembris, Anni proxime praeteriti Dmni Millesimi septingentesimi tertij eisdem Statibus et Ordinibus Regni per Inclytum Regium Nrum Trannicum Gubernium Nomine Nostro Regio in Civitatem nostram Saxonicalem Cibiniensem indicta et Celebrata, ad quam vlzt Gnralem Diaetam Revisiones et discussiones certarum quarumdam Causarum, puta: Publicationum bonorum quorumcunque ab hac luce sine haeredum solatio decedentium ac juxta veterem et approbatam communem legem et consvetudinem, in Nos Fiscumque Nostrum Regium rite et legitime devolvendorum, necnon: Appellationum de Sedibus inferioribus Regni maturioris revisionis et sanioris discussionis graa in Tabulam No-

stram Regiam in Transylvania Judriam, tamquam Sedem superiorem transmissarum, — ut et : Repetitionum et Restitutionum Servorum Jobbagionumque fugitivorum, ac aliarum etiam Causarum in Articulis Regni superinde editis specificatarum, graliter fuerant prorogatae, — unacum fidelibus Nostris Illustrissimo Comite Georgio Bánffi de Losonc, dictae Ditionis Nrae Transylvaniae et Partium Regni Hungae eidem annexarum Gubernatore Nro Regio, Cottum Colosiensis, Dobocensis Comite, Ittem Cittis Claudiopolitanae et Praesidij Hungarici ibidem Transylvanici Capitaneo ubique Supremo ac in Persona Nra Praesidente, — Consilijs item Gubernii Nri Regii Trannici intimis, Magistrisque Nostris Protonotarijs ac Juratis Tabulae Nrae Regiae in Trannia Judriae Assessoribus, Universis denique Statibus et Ordinibus Trium Nationum Trannicae et Partium Regni Hungae eidem annexarum in loco Congregationis solito pro moderandis arduis dictae Ditionis Nrae Trannicae et Partium Regni Hungae eidem annexarum negotiis — simul constitutis et pro Tribunali sedentibus, — Nobilis Gregorius Gálfalvi de eadem Gálfalva, pro Generoso altero Gregorio Gálfalvi de Siketfalva Causarum Nrarum in Trannia Fiscalium Directore, Ratione officii sui Directoratus uti Actore ab una, — ac Nobilis Petrus Kisvárdai de Szászváros pro Strenuo Matthia Németh de Alba Julia ut Incto, partibus, ab altera, utrisque principalibus suis personaliter adhaerentibus, juxta tenorem et continentiam quarundam Literarum Nrarum Evocatoriarum et Certificatoriarum, in figura Judicij comparentes annotatus Procurator Actoris, contra et adversus praefatum Inctum, proposuit coram Nobis dictisque Universis Statibus et Ordinibus Regni, taliter et eomodo : Qualiter superioribus proxime elapsis temporibus in Anno vlzt Dni millesimo septingentesimo tertio, circa Festum Beati Lucae Evangelistae, idem Inctus, nescitur unde motus, quibusve ad id inductus considerationibus, immemor fidei fidelitatisque suae, quibus Matti Nrae, tamquam naturali suo Regi et Principi, charaeque suae Patriae obstrictus esse tenebatur, ad Rebelles et Hostes Mattis Nrae transiisset, ipsisque inhaerendo se manifes-

tum Mattis Nrae Hostem declarasset. Ob quod nefarium facinus per ipsum Inctum commissum, idem Actor praefatum Inctum, in poena perpetuae Notae Infidelitatis, in amissione vlzt capitis ac universorum bonorum suorum mobilium ac immobilium, ubivis locorum existentium et habitorum, ipsum solum proprie et praecise concernentium convinci et aggravari debere postulabat. Quo audito praefatus Procurator annotati Incti negabat Principalem suum ad Rebelles et hostes Mattis Nrae transivisse, ipsisque adhaerendo Matti Nrae Hostem se declarasse; sed dum tempore per Actorem denotato in et ad Possessionem Tothfalud pro levanda certa quadam pecuniae summa, apud quemdam hominem Eliam vocatum mutuo habita, e dicta Civitate egressus fuisset, a Rebellibus eadem occasione fuisset captivatus, neque se sponte et ultro Rebellibus accomodasset, nec ullam injuriam eomagis spoliationem unicuique fidelium Nrorum intulisset, imo quaesita occasione, quando milites nostri germanici pro auxilio ad Civitatem Nram Albam Juliam supervenissent, extunc iisdem militibus nris se associando, contra Rebelles fideliter pugnasset et aliquem ex Rebellibus interfecisset. Quibus sic habitis, postularunt tandem praefatorum partium Procuratores per Nos in praemissis juris aequitatem, justitiaeque complementum suis partibus elargiri; quia vero justitia fieri non poterat, priusquam de praemissis eorum assertionibus veritas inquireretur; ad quam quidem peragendam riteque et legitime perficiendam Vos de necessario transmitti videbamini. Proinde Vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis praesentibus, statim Vos simul, vel duo Vestrum, sub onere alias in talibus observari solitis, in et ad Civitatem Nram Albam Juliam, in Cottu Albensi Tranniae existentem, habitam, ac alia loca per annotatas partes declaranda, cum praesentibus accedere, ibique duobus vel tribus diebus immediate subsequentibus, ad id sclt aptis et sufficientibus universos testes ambae partes coram vobis nominaverint, sub onere sedecim Marcharum gravis ponderis per eos quorum interest, seu intererit, irremisibiliter exigendarum, Vestri in praesentiam convocare ab iisdemque ad fidem eorum Deo debitam, Utrum: I. Scitne? viditne?

aut intellexitne? fatens, quod Strenuus Matthias Németh de Alba Julia in Anno Dni praeterito 1703. circa Festum Beati Lucae Evangelistae, dum vlzt manifesti Sacrae Caesareae Regiaeque Nrae Mattis et Regni hujus Tranniae hostes et aemuli, nimirum Kuruczones, Cittem Albam Juliam irruissent, jam ante aliquot dies ad eosdem Kuruczones transiiset eisdemque adhaesisset? quanto ante tempus? qualiter et quomodo? vel vero nequaquam se sponte et ultro Rebellibus ipsis obtulisset et accommodasset, sed dum circiter praedeclarato tempore, raone levationis et perceptionis certi cujusdam debiti, apud quemdam hominem Eliam vocatum in Possione Tóthfalud residentem, in eandem Possionem ex praefata Cittate Alba Julia egressus fuisset, eadem occasione a Rebellibus incaptivatus fuisset? 2-do. Quod antequam adhuc Rebelles ad praefatam Cittatem Albam Juliam irrupissent: jam ante aliquót dies, aut septimanas vel mensem, ex dicta Cittate memoratus Matthias Németh iteratis vicibus egressus fuisset, et cum Rebellibus correspondendo, Triticum et alia bona cujusvis generis depraedatus fuisset, et inpropriam vel vero ad domum Soceri sui Albam Juliam in alium aliquem locum deportasset? Quorsum? nominanter autem quendam Rotarium etiam Sebesiensem, Albae Juliae commorantem spoliasset? vel e contra, nullos injuria vel damnis affecisset? neque dictum Rotarium spoliasset? 3-tio. Quod saepefatus Matthias Németh, tamdiu inter Rebelles fuerit; quamdiu iidem ad praefatam Cittatem Albam Juliam irruperunt, ipseque Matthias Németh unacum iisdem Rebellibus, simul eodem pervenerit? vel e contra ante Triumphum [1]) quaesita occasione, a Rebellibus recessisset, militibusque germanis se associasset, et contra Rebelles fideliter pugnasset, nec minus quendam ex Rebellibus interfecisset? — more communis Inquisitionis sciatis, inquiratis et experiamini — meram plenam atque omnimodam certitudinis veritatem. Et post haec Vos seriem hujusmodi Attestationis rescitaeque veritatis Praemissorum, prouti per vos fuerit expedita et peracta, Nobis cum nominibus et cognominibus conditionibusque Testium stante praesenti Gene-

[1]) Ez a pont mutatja a csata végbementét.

rali Diaeta, suo modo, fide Vestra mediante, referre vel rescribere, modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis, exhibenti restitutis. Datum in Citte Nra Saxonicali Cibiniensi, Die trigesima prima Mensis Januarij, Anno Dni Millesimo septingentesimo quarto praenotato.

A *b)* alatt közlött okirat nyomán, következők iránt lehet még bővebb kimutatásokat tennünk:

1. A szebeni országgyülés ideje. G. L. erdélyi hazafi azon müvében, melyet az „Erdélyi Diaeták Végzéseinek nyomdokai" (Kolosvár, 1837) cím alatt kiadott, a 32. 192. lapokon azt írja, hogy az „november 19-kén kezdődött s november 25. végződött." A fentebb olvasható sorok nov. 15-re teszik a kihirdetést, s mutatják, hogy az még 1704. jan. 31-én is folyamatban van. Igaz, hogy ugyanott az is írva van, miszerint 1704. január 9. új gyülés indicáltatott; de ha ennélfogva azt állítjuk is, hogy akkor, a nov. 24-kén félbeszakasztott ülések kezdettek újra: mégis fenmarad, egy részt, hogy a nov. 19. hibás adat, más részt az a kétség, hogy okiratunk ily félbenszakasztásról nem tevén említést, lehet-e a kérdéses időköz alatti szebeni diaetát, G. L-val kettőnek tartani?

2. Az *a)* alatti okiratnak datuma nem levén, erre nézve ennyit lehet mondanunk: polgári ember a „hazaárulási esetben" szabályszerűen, mint az eddigi példák mutatják, országgyülés törvényszéke elé szokott idéztetni. Minthogy már a diaeta nov. 15-ére hirdettetett ki; Apáti pedig delegatum Judicium elé állíttatott: következik, hogy ez ő idéztetése nov. 15. előtti; és mivel a fejérvári csatára vonatkozik, tehát annak oct. 18 — nov. 15. közötti napok valamelyikére kellett esnie [1]).

---

[1]) Kijelentem azonban, hogy nincsenek kezemben világosb adatok, melyek e gyanításomat kétségtelenné tennék. Azonban egy más hozzávetés is állhat. T. i. Apor István itt csak Praesese a Delegatumnak, egyéb semmi: lentebb pedig látni fogjuk, hogy decemb. 28-án már erdélyi magyar generalis is. Azért az idézés ez utóbbi napot megelőzi.

Végül megjegyzém Cserei után, hogy Szává Mihály, a császáriak vezére, elfogatása után kuruccá lőn [1]). Ez átpártolás, az ezutáni időkben mindig nagyobb nagyobb számmal történik; s ennek lehet mind Erdély, mind Magyarországon tulajdonítani azon gyors előhaladást és terjedelmet, melyben utóljára a Rákóci-ügy részesült.

3. A BONCIDAI CSATA.

A felkelő sereg, nyert győzedelmei után, föltartóztatlanul látszék elözönleni Erdély földét, s generál Rabutin, 1703. nov. 9-ki rendeletében, az előkelőkre nézve, hűtlenség esete terhe alatt parancsolá, hogy praesidiális helyekre vonúljanak (különösen pedig Szebenbe, mint a kormányszék helyére): midőn már régebben az előnyomuló kurucok elibe minden oldalról feltartóztató csapatokat küldött. Cserei különösebben följegyzette Toroczkai István, aranyasszéki főkapitányról, hogy székelyeivel Boncidához rendelteték; az alább közlendő okirat pedig idősb „Henter Mihályt, Sepsi, Kézdi és Orbai székeknek vicekapitánnyát" is említi, mint egyikét a jelen volt hadi főbb embereknek. Az ütközet megvívaték Mártonnap táján (nov. 11.), s Orosz Pál, a kuruc vezér, teljes győzedelmet vőn, nagy mértékben okozván ezt Henter Mihály és székelyeinek csúfos megszaladása. Toroczkai kuruc kézbe esék, s 1704. január 25-ke körül fel is esküdött a Rákóci hűségére, majd később egyikévé válandó azon párt legtevékenyebb vezéreinek.

Cserei e történteket más idővetéssel jegyzette fel [2]); midőn a boncidai csatát elébb teszi a fejérvárinál, s Torockait szinte elébb (1703.) állítja Rákócihoz átpártoltnak. Henter Mihályról, mint a boncidai csata egyik hőséről, nem is emlékezik [3]). A következő iratok, mindenikre nézve, ki fogják a helyes időt mutatni.

a) Relatoria penes Instructionem facta.

Sacrma Caesarea Regiaque Mattas, Dne, Dne nobis naturaliter Clementissime!

---

[1]) Cserei, 325. lap.

[2]) Cserei, 322. lap.

[3]) Hanem lentebb, a 335. lapon ugyancsak erős vonásokkal írja le.

Vestra clementer nosse dignetur Scrma C. Rq. Majestas, quod nos ex verbali exmissione Spectabilium ac Gnrosorum Dnorum Francisci Henter de Sepsi Szent Iván, nec non Michaelis Simonffi de Marus Vásárhelly Sacrae C. Rque Mattis Vestrae in Trannia Magistrorum Prothonotariorum facta ad instantiam legitimamque petitionem Generosi Dni Gregorij Gálfalvi de Siketfalva Caarum ejusdem Sacrae Caesareae Rque Mattis in Trannia Fiscalium Directoris raone officij sui Directoratus Instructionem quandam in simplici papyro descriptam ac nobis in specie per eundem exhibitam receperimus in haec verba: Nemzetes Siketfalvi Gergelly Ur, Felséges Romai Császár és Koronás Király Kegyelmes Vrunk eo Felsége Erdéllyi Fiscalis causainak Directora, raone officij sui Directoratus, Kglmet Nzetes Sepsi Szent Iváni idősbik Henter Mihály Uramat, ugy mint: Nemes Sepsi, Kézdi és Orbai Székeknek hütös vicekapitánnyát, mi általunk certificaltattya arról, hogy a miképpen ez jelenvaló 1703-ban, circa Festum Sancti Martini Episcopi, Doboka Vármegyében, akkor Boncidánál levő táborban, Kglmed, nem tudatik micsoda oktul és gondolattul viseltetvén, immemor fidei fidelitatisque suae, quibus altefatae Suae Matti Scrmae, tamquam naturali suo Regi ac Principi, charaeque suae Patriae obstrictus esse tenebatur, nem hogy, juxta officij sui exigentiam, az Eő Felsége hűségében és ez haza oltalmazásában, vigyázással és mindenkoron készen állott, annál inkább vérét kiontotta és feje fenállásáig az eo Felsége és Haza ellenségivel szemben állott és Harcot tartott volna, sőt inkább ottan mindgyárt, midőn az ellenség érkezett, abban munkálódott és volt sollicitus, hogy maga életének megtartásának consulállyon, onnan elfuthasson és szaladhasson, a minthogy de facto el is futott és szaladott, mind más Tisztben levőknek, mind az alatta valóinak rosz és veszedelmes példájokra, mely Kglmd és Kglmd complex társainak cselekedete miatt, az eo Felsége Erdéllyi Ditiojának, a Szamoson belől levő nagy része, az ellenség kezébe esett. — Azért Kglk legyen hirével és tuttára, hogy Kgld ellen, raone pro-

pria, coram latius declaranda, tertio die, a die hujusmodi certificationis computando, itt Szeben városában, Méltsgos Groff Altorjai Apor István Uram eo Nga, az Kis Torony mellett való szállásán, Eo Nga ugymint Erdéllyi Mlgs Magyar Generalis [1]) és eo Nga mellé, arra deputálandó Birák előtt, juxta modum et processum militarem, in hujusmodi causis observari solitum, fen említett Fiscalis Director Uram eo Kglme procedal azért ott és akkor Kglmd personaliter et non per Procuratorem suum legitimum, törvényre compareállyon; hirével legyen Kglmdnek az is, hogy modo et termino praemisso, vagy compareál Kgld vagy nem, mind az által partis comparentis ad instantiam, a mit az igasság és törvény hoz kiszolgáltatik. Cujus Instructionis tenor et continentia Anno Dni praesenti 1703, Die 28. mensis Decembris in et ad Cittem Saxonicalem Cibiniensem, consequenterque domum Prudentis ac Circumspecti Dni Gregorij Roth, Incolae et Inhabitatoris dictae Cittis Cibiniensis in platea vulgo Fegyveruttza nuncupata, ibidem habita extructam et adjacentem accessimus, ubi Generosum Dnum Michaelem Henter de Sepsi Szent Iván, als Vicecapitaneum Sedium Siculicalium Sepsi, Kezdi et Orbai, personaliter inventum, juxta continentiam praeinsertae Instructionis certificaverimus, nomine praedicti Dni directoris, ut idem, crastina die, Die vlzt 29-na mensis currentis Decembris Anni praesentis 1703-tij, Cibinii in Hospitio solito Illustrissimi Comitis Dni Dni Stephani Apor de Altorja, in praesentiam suae Illustritatis, tamquam Inclyti Regni Tranniae Generalis Hungarici, ac aliorum ad id deputatorum Judicum, juxta modum et processum militarem, in Caa et Negotio, in praescripta Instructione declaratis ad Actionem et Acquisitionem praedicti Dni Directoris responsurus, ac exinde judicium et justitiam recepturus comparere debeat et teneatur. Ad quam quidem Certificationem nostram, idem Dnus Michael Henter respondit: És Kgltek mennél hamarébb adgya ki párban ezen dolgot. Cujus

[1]) Apor Istvánnak, az erdélyi thesaurariatus helyett, e ranggali megvigasztaltatása már régebben volt tervben, de úgy látszik csak 1703. novembere után ment teljesedésbe. Lásd róla Gr. Kemény: Deutsche Fundgruben-ei II. köt. 283, 284. lapjait.

quidem certificationis nrae seriem, prout per Nos est expedita et peracta, Eidem Matti Vrae Scrmae, fide nostra mediante, sub sigillis nris usualibus ac manuum propriarum subscriptionibus rescripserimus, ac annotato Dno Exponenti, jurium suorum futurorum uberiorem ad cautelam necessarias extradedimus. Eandem de reliquo Sacrmam Mattem Vestram servet Deus incolumem et de hostibus gloriosissime Triumphantem. Datum Anno, die, locoque supranotatis stb.

b) Evocatoria raone Notae Infidelitatis.

Nos Leopoldus Dei Graa cet., Fidelibus Nostris Nobilibus Joanni Bornemisza, Stephano Hosztóti, Valentino Prasmar, majoris, Stephano Csengeri, Paulo Pásti, Josepho Szalacsi, Andreae Szilágyi et Franc. Szegedi minoris Cancellariarum Nrarum in Trannia Scribis ac Juratis Notarijs per Nos ad id specialiter exmissis, Graam Nram Caesareo Regiam! Exponitur Matti Nrae in persona Gnrosi Gregorij Gálfalvi de Siketfalva Caarum Mattis Nrae in Trannia Fiscalium Directoris, raone officij sui Directoratus, Qualiter superioribus temporibus Gnrosus Stephanus Toroczkai Senior de Toroczko Szent György, als Tabulae Nrae in Transylvania Judriae Assessor ac Sedis Siculicalis Aranyas Capitaneus, licet ex benignissima Mattis nrae Clementia vel extra suum meritum sat amplis officiorum honoribus cumulatus exstiterit, nihilominus tamen, nescitur unde motus, quave temeritatis audacia ad id inductus, horum omnium immemor, posthabita fide fidelitatisque suae obsequio, quibus nobis, tamquam naturali suo Regi et Principi suae Patriae natali Tranniae obstrictus esse tenebatur, in hoc Anno Dni Millesimo Septingentesimo Quarto, circa Festum Conversionis Beati Pauli Apostoli, Francisco Rákóci manifestissimo, vlzt Matts nostrae Hosti atque Rebelli, homagio eidem deposito se associasset, ac proinde penes fidelitatem ejusdem contra Mattem nram evidenter arma suscepisset et contra Nos ac Ditionem Nram Trannicam, in infallibile et manifestum hujusmodi infidelitatis suae specimen et testimonium, hostiliter ingressus, certum Rebellium et spoliatorum sibi similium

exercitum introduxisset, ac de praesenti quoque in Visceribus praedictae Ditionis Nrae Trannicae cum eisdem in armis constitutus, in eversionem Regiminis Nostri Trannici intenderet atque niteretur. Cum autem hujusmodi Mattis Nrae Hostes atque Rebelles, introductoresque hominum spoliatorum juxta jura praedicta Ditionis nrae Trannicae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum, in poena Notae perpetuae Infidelitatis incurrere soleant atque debeant, ob hoc vellet praenotatus Director noster Fiscalis, praefatum Stephanum Toroczkai seniorem, ratione praemissorum, coram latius declarandorum, in praesenti Gnrali Universorum Statuum et Ordinum Trium Nationum praedictae Ditionis nostrae Trannicae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum Diaetae, ad diem decimum quintum mensis Novembris, Anni millesimi septingentesimi tertij proxime praeteriti, ex edicto Inclyti Gubernii Nostri Trannici, nomine Mattis Nrae Regio, in Cittem Nram Saxonicalem Cibiniensem indicta et celebrata, Nostri ac eorundem Statuum et Ordinum Regni in praesentiam, ad octavum diem a die hujusmodi Evocationis Nrae, per vos ipsi ex hinc fiendae computandum, medio Vtri in Causam convenire et ex parte ejusdem, a Nobis, dictisque Statibus et Ordinibus Regni judicium et justitiam recipere, jure Regni admittente. Proinde Vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis praesentibus, statim Vos simul, vel duo Vestrum, sub onere alias in talibus observari solitis, erga praefatum Stephanum Toroczkai Seniorem, cum praesentibus accedentes, qui si personaliter reperiri poterit, eundem ibidem personaliter, alioquin de domo habitationis sive solita sua residentia, vel de bonis juribusque et portionibus suis possessionariis, unde vlzt praesens haec Evocatio Vestra ad scitum ejusdem commode devenire poterit, evocatis eundem ibidem dicatisque et committatis eidem Stephano Toroczkai verbo Nostro Regio, ut ipse octavo die a die hujusmodi Evocationis Vestrae, per Vos ipsi ex hinc fiendae computando, ratione praemissorum, coram latius declarandorum, in praescripta Gnrli Ditionis Nrae Trannicae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum ad Actionem et Ac-

quisitionem dicti Directoris Nri Fiscalis de jure responsurus, ac exinde a Matte Nra, eisdemque Statibus et Ordinibus Regni judicium et justitiam recepturus, personaliter et non per Procuratorem suum legitimum comparere debeat et teneatur; certificantes nihilominus eundem ibidem; quod sive ipse termino in praescripto modo praedeclarato coram Matte Nra, praetitulatisque Statibus et Ordinibus Regni compareat sive non: nos tamen, iidemque Status et Ordines Regni, partis comparentis ad instantiam id faciemus in praemissis quod juris et justitiae dictaret ordo. Et post haec Vos seriem hujusmodi Evocationis et Certificationis Vestrae, prouti per Vos fuerit expedita, Nobis, suo modo, terminum ad praescriptum, fide Vestra mediante, referre vel rescribere, modibus omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi; praesentibus perlectis, exhibenti restitutis. Datum in praedicta Citte Nra Saxonicali Cibiniensi, Die decima octava mensis Februarij Anno Dni millesimo septingentesimo quarto.

III. CONDITIOK DISTINCTIOI.

Cserei, emlékiratában, az 1702. év alatt [1]) némi szánandó viszálkodásokról tesz említést, melyek sz erdélyi előkelők közt, a titulusok felett támadtak vala; s melyek elannyira magas fokra hágtak, hogy a kormányszék sem levén képes eligazítani: kénytelen volt legfelsőbb helyről kérni egy végetszakasztó leiratot. Az eddig közlött okiratokon kivül, ilyen, egy Conditiok distinctioit tartalmazó irommány is találtatik a Szegedy Stylarionban; melyről nem állítom ugyan, hogy ama leiratnak lett volna eredménye: de az akkori törvényes világ szellemére, mint kellő világot vető adat, megérdemli, hogy a korrajzok között helyet foglaljon. Lehetnek oly szakmozgalmai az irodalomnak, melyekben célszerüen foghatja felhasználni őket egy ahoz értő kéz.

Következik pedig ekképen.

---

[1]) 303. lap.

Quibus Testes quidam, occasione inquisitionum, ornentur titulis.

a) Nemesség Conditioinak distinctioja.

1. Illustrissimus Dnus Comes T. de T. [1]).

2. Spectabilis ac Magnificus Dnus Baro T. de T.[2]).

3. Spectabilis ac Generosus Dnus T. de Te. Így kell titulálni a Ngos urak után való főrendeket, ugymint Tanács urakat, Főtiszteket, Tábla-fiait és azon kiviül levő főrendeket, a kiknek legalább hatvan hetven ház jobbágyi lehetnek.

4. Generosus Dnus T. de T. [3]). Így kell titulálni a Regalista főrendeket, ide nem értvén a Vármegyék és Székek követtyeit.

5. Egregius t. de t. Így kell titulálni a Vármegyéken az Nemzetesebb és eléb való Nemesseket, kiknek legalább tiz tizenöt ház jobbágyi lehetnek vagy annyinál több.

6. Nobilis [4]) t. de t. Így kell titulálni a közönséges Nemes embereket, kiknek egy kaput befoglaló jobbágyok nincsen.

b) Városi Conditioknak distinctioja.

7. Strenuus t. de t. A szabad embereket, kiknek bizonyos residentiájok nincsen, így kell titulálni; így a kereskedőket és Vitézeket.

8. Prudens ac Circumspectus t. Így kell a magyar városokban, ugymint Maros Vásárhelyt, Vizaknán, s egyéb illyen hellyeken lakó városi rendeket titulálni; noha az aláb való rendeket csak Circumspectusoknak is irhatni, minthogy nem Jobbágyok, hanem Privilegiatus emberek, de az illyeneket nem kell így irni „T. de T.“: hanem Civis et Inhabitator, aut Incola et Inhabitator Cittis aut Oppidi T.

9. Egregius Nobilis t. de t. Így kell a Kolosvárat

---

[1]) Fentebb magyarul: Méltóságos Groff.

[2]) A 3. pont alatt Nagyságos Ur.

[3]) Magyarul fentebb: Nemzetes.

[4]) Magyarul Nemes. Tehát egy század előtt még a Nemes, kisebb rangu cím volt a Nemzetesnél. Ma megfordítva áll.

s Enyeden lakó Nemességet titulálni, ugy mint az ki eléb való. Egregiusnak, ha jószága nincs; ha vagyon pedig, ut supra distingválni kell. A köz rendet pedig Nobiliseknek, mivel azon városok Privilegiumusok. Egyéb Nemesseket pedig akármelly faluban vagy Városban lakjanak, csak onnan kell irni, per „de t.“ [1]).

10. Generosus ac Amplissimus T. Cittis Saxonicalis Szeben Civis et Inhabitator, Sedisque ejusdem cet. Így kell a Szebeni Főtiszteket irni; de a több Szász Városok Főtiszteit, vagy elsőb rendeit

11. Amplissimus Dnus T., vagy penig: Prudens ac Circumspectus T. Civis et Inhabitator Cittis vel Oppidi Sxcalis T., in Sede Saxonicali T. existent. et habiti T., az alsób rendeket penig: Circumspectus Dnus T. Incola et Inhabitator Cittis vel Oppidi Saxonicalis T.

c) Ecclesiabeli Személyeknek Distinctiója.

12. Reverendus ac Clarissimus Dnus T. Így kell a Papi renden való első embereket irni, ugymint: Magyar és Szász Püspököket [2]), az derék Academicus Papokat, megirván micsoda Ecclesiabeli és micsoda Vallásu Praedicator. Az aláb való Praedicatori rendeket penig igy kell titulálni: Reverendus Dnus T. itt is megirván, melyik Ecclesiabeli és micsoda vallásu Praedicator. Charissimus ac Doctissus T. Így kell a Professorokat compellalni, meg irván, mellyik Collegiumbeli és micsoda vallásu professor.

13. Praestantissimus T. Így kell a Schola Mestereket, Scholabeli Deákokat compellálni, megirván, ki micsoda Scholabeli és vallásu Deák vagy Scholamester; mind az által az kik eléb valók, oda kell tenni: Praestantissimus ac Eruditus.

14. Honorabilis Dnus. Így kell az oláh Papokat, sőt a magyar Papokat is, a kik közönséges rendüek, titulálni.

---

[1]) E divat Erdélyben ma is áll, a családok többjei, praedicatumokat a szülővárostól vevén. Mármarosban e szokást csak az utóbbi két évtizedben kezdték elhagyni. Onnan kapta, mikor még Partium volt.

[2]) Reformatus és lutheranus superintendesek.

d) Így kell a Jobbágy rendeket jó formában distingválni.

15. Providus t. Jobbagyio t. Egr. in Possione t., vlzt eiusdem Possaria, in Cttu t. existent. habita residens et commorans. Itt penig szorgalmatosan meg kell tudakozni, ha a Jobbágy portio avagy possio magájé-é az emberé vagy feleségéé vagy penig más feleségéről való gyermeke é, vagy penig csak tutorsága alat vagyon valakinek.

e) Sellérek distinctioja.

16. Providuus t. Generosi cet. Inquilinus in possione t. Cottuque t. existent. habit. residens et commorans. E felől is tudakozódni kell Nemes ember e avagy jobbágy a sellér, hogy annál jobban irattathassék fel.

17. Circumspectus t. Incola et Inhabitator Possionis t. in Sede Saxonicali t. residens. Így a regius fundusokon lakó embereket, jóllehet Providusoknak is irhatni őket.

f) Aszszonyi rendek conditiójának distinctiója.

18. Az Relictáknak elsőben titulusokat kell leirni, és annak utánna ki relictája, meg mondani: Ilustrissa Comitissa t. Így kell compellálni a Groff Aszszonyokat. Magfica Dna t.: így a Ngos Urak relictait. Gnrosa Dna t. így azoknak relictájit, kiknek Urokat Spblis ac Gnrosus, avagy Gnrosus, avagy Egregius titulusokkal szokták compellálni.

19. A közönséges Nemes Aszszonyokat penig, Nblis Dna; az aláb valókat Nblis Foemina; ismét a Papnékat Honorabilis Foemina vagy Dna; úgy a Professornékat és Schola mesterek feleségeit, meg irván kinek kinek decedalt férjének is nevét. A jobbágy Aszszonyokat Honesta Foemináknak kell irni.

Gnrosa Virgo t., Honorabilis Virgo t., Nobilis Virgo t., Pudica Virgo, Ingenua Virgo t., így kell az hajadon Leányokat, az ő rendek szerint compellálni.

g) A Székelyeknek conditiojának Distinctióji.

Egregius Agilis t. de t., Nobilis Agilis t. de t. . . . Nemes Székely.

Agilis Primipillus ..... Lófűkopjás Székely.
Agilis pedes pixidarius... Veres darabant.
Agilis eques Sclopetarius.. Lovas puskás.
Agilis Libertinus ..... Székely szabados.
Agilis Salicida privilegiatus ad Cameram et Salis fodinam inserviens ..... Privilegiatus Sóvágó.
Agilis Vector Salium Privilegiatus ad Cameram et Salis fodinam t. inserviens..... Privilegiomos Sóhordó.

---

9. §. Nemzetünk irodalmára új irányu kor kezd derülni; sok olyat kell megtennünk, s legalább megkezdenünk, melyek szükség, hogy fajunknak az örök dicsőség koszorúját szerezzék meg, s nevünk a külföld által is a müvelt s tisztesb nemzetekéi között említtessék. Kezdeni kell valahára ehez a munkát; ha mi nem végezhetjük is be: a maradék tudni fogja kötelességét, s bírni fogja erővel, bizonyosan, az egybehordott anyagokból, a halhatatlanság templomát fölépíteni. Szolgáljanak közleményeim is e végre, s értsék meg az illetők az intést, mely ez emlékekből, hozzájok, hallgatva beszél. Sokunknak csak a fölkeresési, az anyaghordás napszámosi munkája jutott szerepül: ne engedjétek kiásott márványainkat az idő mohai alá ismét eltemettetni; ki tudja, lesz-e alkalom, ha megint elsülyedtek a kincsek, újból visszahozni vagy hozhatni azokat?

ŐSMAGYAR CSILLAGISMEI KÖZLEMÉNY *).

LUGOSSY JÓZSEFTŐL.

TEJKÖR, HADAKUTA, HIRING, PHAETHON, ERIDANOS, SELLŐ.

TOLDY FERENC BARÁTOMHOZ.

Quand un paradoxe est la conséquence rigoureuse de faits bien constatés, qui ne sauraient admettre une explication aussi probable, il prend un caractère scientifique, et l'on ne doit pas craindre de le produire, quelque eloigné qu'il puisse être de l'opinion commune; car il y a bien de l'apparence, qu'il contient une somme de vérité, qui finira par modifier sensiblement les idées reçues.

LETRONNE
Sur l'origine grecque des Zodiaques. Paris, 1837. 4. 1.

Wir streiten und kämpfen mit allen uns zu Gebote stehenden Waffen um Probleme, die ein glückliches Wort einst sicher und leicht lösen wird, wenn die Zeit gekommen ist.

LERSCH,
Die Sprachphilosophie der Alten. Bonn. 1838. 1. 1.

Vom Alterthum allein ist für die höhere Menschheit und Menschlichkeit reine Bildung zu hoffen und zu erwarten.

GOETHE,
zu Phaeton des Euripides.

Classicismus és nemzetiség!

TOLDY,
Új M. Mus. 1851. Dec. 176. 1.

A közönség élénk üdvözletét, melylyel egyik akademiai előadásomban fölemlíttett és víztündérünk, a feledésből elővont SELLŐ találkozott, még becsesebbé tevék előttem irodalmunk tiszteletre méltó bajnokinak a haza különböző vidékeiről hozzám intézett serkentő levelei, melyek egyhangulag hívnak fel, hitregészetünk körűli nyomozásim eredményének, különösen az *ősmagyar csillagisme* érdekes alkotmányának mielébbi közrebocsátására.

*) Adalékul egyszersmind az ősmagyar hitregészethez. *Szerk.*

Érzem, hogy e téreni huzamosb vizsgálódásim által szerzett előnyöm csak súlyosbítja hazafiúi kötelességemet: nem lennem halogatónak — tekintve az emberi élet tünékeny voltát is — összegyűjtött tapasztalatim közlésében; kivált miután patriarchai viszonyaink romjai között a népies hagyományok itt-ott még fenlevő töredékei mindinkább feledésre dőlnek, s félő, netán pár nemzedék sírba szálltával vég enyészetre alkonyúljanak. Mi lehetne magamnak is égőbb vágyam, mint ápolva látni minden áron s ápolni csekély erőimmel is nemzeti öntudalmunkat, melynek hanyatlásra hajoltán éjeim virasztása közben olykor fájdalmas előérzetes remegés kapja meg lelkemet; ápolni azt többek közt egy az értelmiség terén sem dicstelen múltkornak visszaidézésével: feltámasztván az ősapákat szellemi létökben, előtüntetvén a képzet- és eszmekört, melyben ők századokon túl éltek, leheltek, — s föltárván arany kapuit a tündérhonnak, a regék tündérhonának, melyben hajdan e népfaj nemesebb ábrándjai mozogtak, ízlése, szépműérzete, teremtő képzelődése nyilatkozott, épített és alkotott.

„Szózatosabb ott a csalogány és berke virítóbb,
Lengedezőbb a szél, *szebben tündöklik az ég is,*
S kis csemetén nemesebb ízlés almái pirúlnak."

Vörösm.

De előtted, tisztelt barátom! kinek nagylelkü részvétedbe nem egy vallomásomat, nem egy panaszomat tettem le, tudva van némileg a kétségbeejtő aránytalanság, mely vállalatim halmaza, súlya, s az ezek kivitelére kellő, nekem oly gúnyos parányiságban jutott anyagi és szellemi csendérzet közt emelkedik.

„kezdettől fogva eléggé
Nyugtalan élettel bajlódtam; lelkem elunta
A sok fáradozást, melynek sem vége, sem üdve."

Ovid.

Ismételt felszólításod azonban győzött. Napsugaras leveled jótékony melege, mely hatását reám téveszteni nem szokta, fölengeszté pillanatra a kebel fagykérgét, s mit másoktól megtagadék, neked önkényt nyújtom. Fölhívsz mutatványt küldenem *magyar csillagismémből.* Vedd egy kiszakasz-

tott levelét a nagy alkotmánynak [1]), melynek bevégzésére boldogabb haza, melengetőbb égtáj s a Te kedves közeled kivántatnék!

Míg egyfelől SELLŐnket, mint *folyamlejtőt* egyedűl a marmarosi népajk [2]), mint *tündéri lényt*, de csaknem minden attributum nélkül, egyedűl egy régi kézirat tartá fenn: addig másfelől ugyanezen név ősmagyar csillagisméneknben is mint *magyar csillagzatnév* szerencsére fenmaradván, reményt nyujt ez által értelméhez kissé közelebb férkezhetnünk, időpusztította vonásaiból, a töredékek egybevetése után, némelyeket fölfrisíthetünk. De miután a magyar égeni SELLŐnek, mint alább kitünend, rendes égrajzunkban a görög égen, a TEJKÖR közelében fekvő *Sas* és *Antinous* csillagzatok felelnek meg, s ekként Sellőnk is a tejkörrei vonatkoztában lészen fölfogandó, lészen értelmezhető: szabadjon e végre a címen kitűzött, különnemüeknek látszó, tárgyakat egy rámába foglalnom s a tejkör vagy TEJUT felőli ősnépies fogalmak elősorolásába minden hosszasb előzmény nélkül egyenesen beereszkednem.

A népies fölfogás, tudományi becs követelése s lényegbe bocsátkozás nélkül, elégli tárgya fölületét s a külszínt ragadni meg; innen elnevezései mindig nézletiesek, a száraz igazság s kikerekített definitiók felőli aggodalom nélkül. Itt tehát nem tudomány, hanem képzelem, nem bölcselet, hanem költészet terén állunk, itt soha nem a valónak eltalálása, hanem a látszat eleven bélyegzése a becsmérték. Ellenkező igények elől elzárja szentélyét a népiesség, úgy hogy magas szemöld csak ízetlenséget lát benne, maga levén idétlen követeléseivel a legnagyobb ízetlenség; — s mellesleg mondva: innen a szerencsétlen nyelvnyomozók serege, miután a nyelv épen az ősnépélet legdicsőbb teremtménye, melynek titka magát senkinek nem revelálja, ki hozzá a népiesség iránti ép érzékkel s a népies eszmejárásbani rokonszenves otthonossággal nem járul. — Midőn a tejkör népies elnevezéseiről van kérdés: nem a Demokrit sejtette s Galilei megerősítette igaz lényegre

---

[1]) Μεγάλη Συνταξις. Ptolem.

[2]) Azóta Kassai Szótárában is mint szatmárvidéki (gáti) tájszóra történetesen ráakadtam.

van gondunk, hanem a gyermeteg népkedély próbatételeire a küllátszat festésében. Az alapnézletet, melyből a tejkör felőli népies fogalmak kiindultak, teszik, fényén és íves görbületén kivül részint a környezetébeni tiszta s eleven mélykéktől elütő szürkés *színe*, részint az égbolton hosszan elfutó föltünő *alakja*, melyekhez olykor mellesleges sajátságai is, mint kétágusága, szaggatottsága stb tekintetbe jövén, a népies nevezetek ugyszólván önkényt képződnek. A *kör* és *szalag*féle fölfogásokon kivül leggyakoribb két eset a tejkörnél, miszerint az vagy mint *taposott ösvény*, vagy mint valamely *elömlött folyadék* tünt fel. Lássuk elébb a szilárdok, azután a higak csoportozatit.

Út, vagy ösvény, egyszerűen. Mennyiben volt maga e *fogalom* honos a régi görög népnél, később meglátjuk; de ide tartozó *nevek* : *ὁδὸς, τρίβος* vagy *ἀτρατός*, melyek késői commentatoroknál, mint Olympiodor, magyarázatúl fordulnak elő, ha a legrégibb időkben, mint római utánzatokból gyaníthatjuk, kelendőségben voltak is, a hozzánk jutott emlékekben, egyenes említésben, fenn nem maradtak; — *ὁδὸς*-t azonban úgy látszik, mint nevet ismerte Aristoteles, miután, ha illető helyét figyelemmel megtekintjük, inkább *nyomot* (*ἴχνος*) kelle vala említnie ott, hol út szóval él, hahogy a *ὁδὸς* kész név nem lebegett volna lelke előtt [1]). Annál gyakoribb a rómaiaknál a tejutnak *semita, trames, limes*, főleg pedig *via* névvel bélyegzése, mely utóbbi, többnyire ugyan jelző epithetonok kiséretében, közöttök ugy látszik egyetemesen el volt terjedve. Az égbolt kinézésének fenséges, de kissé nehézkes egyhanguságát mely fárasztja inkább, mint gyönyörködteti a lelket, semmi nem mérsékli, s ha szabad mondanom, földiesíti inkább, mint a tejkör festőileg szép s a földi vidékek változatos látmányaira emlékeztető tüneménye, — ez teszi azt mintegy otthoniassá s élvezettel szemlélhetővé halandó szemeknek, ez adja meg annak, mint már Humboldt megjegyzette, tájrajzias kellemét (landschaftliche Anmuth). Innen az *ut* mindenhai alkalmazása a tejkörre a népéletben, — mely hát korántsem oly ízetlen és pórias, mint néki fennen vélné, sőt a nép egészséges nézleté-

---

[1]) *ὁδὸν εἶναι ταύτην τῶν ἐκπεσόντων τινὸς ἄστρων.* Meteor. I. 8. ed. I. L. Ideler, Lips. 1834. Vol. l. p. 29.

nek némi müvészi ösztönének tanuja. Ösvényhez hason litását a tejutnak Maniliusnál olvassuk:

„Mint szeli át gyalogút (semita) a zöld virulásu mezőket,
S tengeren a haladó jármű hagy szőke barázdát;
Úgy fut olympi sötét bolton fénymesgye (trames) keresztül,
Lengén szántva fehér özönével az égnek azúrját“ [1]).

Országut, le grand chemin, strata, straza, Strasse [2]), Heerstrasse. A középkori román és germán népfajoknál a kisebbszerű *ut* helyett e nagyobb foku fogalom s elnevezés jött, ugyanazon eszmefonalon, kelendőségbe. Legrégibb világos feljegyzését a „Vocabulista“ neven ismeretes Papiasnál (lombárdi fi 1050 körül) „Elementarium doctrinae elementum“-ában találjuk: „galathea, lactea quaedam coeti zona alba hoc nomine dicitur, quae *vulgo* (=népnyelven) *strata* nominatur“ [3]). De hogy már Witekind százada (X-dik) előtt is léteznie kellett, az alább előfordulandókból alkalmasint kijő. — Semmivel nem sulyosb tartalmu s nem mythosiabb a magános Strasse német névnél—mely Milchstrasse, Himmelsstrasse ösztétekben ma is él — a szintén régi német nyelvbeni *Heerstrasse* neve tejutunknak, mely a már Luther előtti német bibliafordításokban előforduló Hoerwagen, Heerwagen (göncölszekér) csillagismei nevezetnek édes testvére. Mint ez, úgy amaz összetételben is a *Heer* szó, mely egyébiránt legkeskenyebb értelmében hadat, serget is jelent, ez erejét elvesztette, s minden további seregre vonatkozás nélkül csak mint

---

[1]) Ac veluti virides discernit semita campos . . . .
Ut freta canescunt sulcum ducente carinâ. . . .
Candidus in nigro lucet sic trames Olympo,
Coeruleum findens ingenti lumine mundum. (Astron. I. 703. kövv.)

[2]) *Semita*=semis+ita (*eo*-tól), keskeny járda, mely csak egy gyalog*fél*nek szolgál, ösvény. *Iter* (szinte eo, itum-tól, melyen már kényelmesen gyalogolhatni. *Trames* (trans+meo) átalut, szintén csak gyalog. *Via*=veha, vehia (veho-tól), vontató ut, dűllőut, melyen már szekér jár. (mint villa=vehilla a takarmány behordásától). *Actus*=csapás (ago-tól), melyen marhákat hajtanak. *Strata* (már Liviusnál L. VIII. ad portam Collinam dextra via strata,— és Virgil: strata viarum) kirakott, meghordott ut (sterno-tól), csinált ut, nagy országut, — honnan az olasz straza s a német Strasse is.

[3]) Glossar. in Carpentarii Supplem. ad Du Cange.

öregbítő melléklet szerepel; — miként a latin „via regia“ és a magyar „királyutja“ [1]) nem többet mint országutat, s az országut nem többet mint nagy utat jelent, nem különben a német névhez közel járó λαοφόρος vagy λεωφόρος ὁδὸς is a görögöknél. Csak miután a földi országutaknál közdivatúvá lőn a „Heerstrasse“ név, vitetett át ünnepélyesb alakjánál fogva a tejutra is, szintén minden célzat nélkül seregre vagy hadra [2]), minek elég bizonysága az, hogy ily különösb vonatkozásról, annyival kevésbbé ilyesmit támogató regéről (Hiring vagy Irminneli hibás kapcsolatba hozásán kivül, l. a.) magok a németek sem tudnak semmit, s a Heerstrasset egyenesen országut értelemben veszik. Ugyanezt kell hinnünk a régibb angol íróknál előforduló „*Watlingestrete*“ tejutnévről is (Chaucer House of fame 2, 427 és Douglas Virgil p. 85. Grimm idézése szerint D. Myth. 330. S.). Mit sem kételkedem, hogy e név is földi országutra képződött ki elébb, — s ha Grimmel mythost nem vadászunk benne, nem tudom miért ne érthetnők meg *rácsolt ut* angol jelentésével, mely értelemben elébb egy bizonyos földi utra alkalmaztatása (Thorpe ancient laws p. 192. és anal. 38. p. 66), s abbani megjegecülése után szintén ünnepélyesebb hangzásaért az égi pompás utra is átvitetett, — mely utóbbi hogy ne csak töltött és kirakott, hanem rácsolt ut is legyen, a phantasia benne semmi nehézséget nem talál. Lappenberg „Britannia Saxonica“ cimű s „Gesch. v. England“-jához (Hamb. 1834. 8r. Heeren és Ukert gyűjt.) mellékelt térképén ki is van jelelve a nevezett óbrit ut vonala.

A magyar *országut* is e középkori europai felfogásokhoz csatlakozik, s úgy népünknél mint iróinknál [3]) magát maiglan

---

[1]) 1250-ki oklevélben: „juxta stratam Kiralyutya“ Jerney, Magy. Nyelvkincs. Pest, 1854. 73 l.

[2]) De még csak a csillagok bibliai nevére צבא השמים=ég serge (Jerem. 8, 2 és számtalan helyen) sem. Ez az augsburgi 1477-ki német bibliában mindenütt „dye ritterschafft des hymels“, Luthernél himmlisches Heer, Himmels Heer.

[3]) Szikszai Kovács Vaz. Nomenclat. c. 4. (Debr. 1590). ed. Emer. Sz. Ujfalvi Debr. 1619. 12r. — Molnár Alb. Diction. Hanov. 1611. 8r. magy. rész. 221. l. — Dictionar. quatuor lingvv. Vienn. 1641. 12r. (a m. akad. ktárb.). — Eruditionis scholast. Pars II. Janua. Patak 1652. 8r. Rr 2. (debr. főisk. ktár.) Pósaházi Ján. Igazs. Istápja

fentartotta. Ha „jártabb mint az országutja“ gyűjteményinkben hiányzó közmondásunk nyilván földi országutra látszik is célozni: de ha sejtelmem nem csal, e következő variansok: „régibb mint az országutja,“ „vén mint az országut“ Kreszner. M. Szót. Buda 1832. 4r. Erdélyi J. M. Közmond. Pest. 1851. 8r. 5984) nem annyira a földi, mint épen ezen emberi emléket haladólag ismert égi országutra vonatkoznak, a mennyiben a tartósság hasonlításai az égboltra — polus dum sidera pascet *Vir.* — jobban illenek; mit azonban annál kevésbbé akarok vítatni, mivel állandóság igényében a földi nev. hazánkbeli országutak sem maradtak hátra, s ugyanezért már Árpádkori okmányinkba határjegyekül sürűn iktatvák. — Lásd még alább *hadak uta* és *ötevény* neveknél.

Ég utja, Kresznericsnél Sándor István után (Told. a Szókönyvhez Bécs, 1803. 50 l.). „Hasonlóan a más népeknéli *istenut* és *Himmelsweg*=égi ut elnevezésekhez“ (Ipolyi M. Myth. Pest, 1854. 270. l.), Ha ez elnevezés, melyet én a *néptől* nem hallottam, nem csupán az astrognostáknál és buzgalmi iróknál divatos *via coeli* puszta forditása, hanem valóban szokásos a haza valamelyik részében népünknél: úgy csodálni lehet Verestói György múlt századi elhirhedt halotti verselő és szónok (erdélyi superintendens † 1765.) népietlenségét, ki b. Korda sz. Lázár Anna fölötti *Ég utja* cimét viselő oratiójában (h. n. 1735. 4r.) az égnek mindenféle mesés utjait előszámlálván, épen ez egyet, e tőle leginkább várhatót mellőzi el, — holott még a szivárványról is elmondja: „azt is beszélik némely tudatlan emberek, hogy a levegőégnek ama szép és csudára méltó dísze a szivárvány volna a magas égnek utja: úgy vélekedvén a felől, hogy ha valaki arra a helyre talál menni, a hol a szivárvány valamelyik szarvát a földre bocsátja, legottan a szivárvány felszívja“ stb. — Egyébiránt régibb szótáriróinknál

---

Patak 1669. 4r. 541. l. — Sartori Bern. Magy. nyelven Filosofia, Eger 1772. 4r 217. l.— Molnár Ján. A Fizikának eleji, Pozs. 1777. 8r. 143. l. — Horváth Ád. Nyári éjsz. Pozs. 1791. 8r. 34. l. — Baróti Sz. Dáv. Kisd. Szót. 2. kiad. Kassa 1792. 8r. 3. l. — Verseghy Fer. maradv. és élete, Buda 1825. 8r. 31. l.—Csurgai H. Fer. Szem erénye. Misk. 1845. 8r. 11. kövv. ll.

az országut tejköri név mindig ezen hozzáadással említtetik fel: országutja *„az egen“*.

Istenek utja. Ide vonja Ipolyi (M. Myth. 270—1. l.) a hindu *divatmaja*=istenutat. A classicus korban azon ut ez, melyen az istenek Zevs fénypalotájába gyülekeznek. E felfogással találkozunk a római költőnél:

„Fent, ha derült a lég, tisztán föltűnik egy ösvény.
Tejutnak nevezik, jellemzi fehér szine bizton;
Istenek itt gyülnek nagy Dörgő égi lakába“ [1])

Tündérek utja, járása, fordulója. A közelebbi istenuthoz rokonos, de saját magyar felfogással. Felvidéki nép ajkán:

„Tündérek érkezének, *fejér kösön* jövének,
Hozzánk bészállának, szép leányt keresnek,
Térülj, fordulj, bujj, bujj,
Meg ne kerüljenek“ [2]).

Karcsaynk csallóközi jegyzetei szerint „a tejuton éjjel a tün-

---

[1]) Est via sublimis coelo manifesta sereno,
Lactea nomen habet, candora notabilis ipso:
Hac iter est superis ad magni tecta Tonantis. (Ovid. Met. I. 168—170).

[2]) Nem ez volna-e az Otrokocsi által (Origg. Hung. Fran. 1693. 8r. P. II. p. 67) említett „Tündérek jövének“ kezdetü játékdal, a kettö közötti némi különbözés dacára? Minden esetre ajánlandónak vélem a további kutatást Gömör megyei hazánkfiainak, mint Otrokocsi földieinek figyelmébe, miután én e töredéken kivül semmit a tárgyra ki nem tapogathattam, — mindazáltal ez is már egygyel több nyom a tovább hatolásra (v. ö. Bartholomaeid. Com. Gömör Not. Leutschov. 1805. 4r. 450. l.). — Meg kell itt jegyeznem, hogy én az első szavakat így vevém élő ajkról: „Tündérek érkezének, *fejér gösön* jövének“; de bár a gözük, s főleg fejér gözükről, nem hiányzanak népünknél a csodálatosnál csodálatosabb vélemények, minélfogva ezen (különben is magyar földön honos — Földi s Pethénél: „hungaricus“—) nem mondom mythosi, de bizonynyal mesés állatink között nevezetes helyet foglal: oly nevetségesen visszataszítót érzek mindazonáltal azon képben, mintha a tündérek mintegy fehér gözük hátán szállnának, hogy ezt rontott kiejtésnek kell vennem— mire helyneveink közt számtalan a példa — az itt igen helyén levő *fehér kösön* (tejuton) helyett; mely elfajulást kiki, a kiejtést megkisértvén, természetesnek fogja találni, tekintetbe vevén főleg, mikép e töredéket az ösz régiségből fentartó közlöny nem lehete más, mint dalló gyermekseregs ajka. Lásd alább a tejut *fehér kös* nevét.

dérek járnak [1]), az ő országutjok az, melyen az egész világ körül utaznak" (Új M. Muz. 1852. VIII. 501. l.). A fentebbi játékversekben a tündérek — ha ugyan a szép leány keresése nem későbbi negélyző becsusztatás — úgy látszik, hímjellemmel bírnak (v. ö. Ipolyi M. Myth. 60. l.), míg a csallóköziek, azok szerint, mik felőlök Karcsay idézett helyében 500. l. elmondvák, nőalakok. Grimm szerint (D. Myth. 2. Ausg. Gött. 1844. 263. l. és Nachtr. 1214. l. a tejut középalnémetséggel *Vroneldenstraet* = frauen Hulda strasse = Hulda vagy Holda vagy Hilda asszony országuta.

A magyar egen tündérről nevezett azon csillagzatok, melyek e *tündérek utjá*val egyenes kapcsolatban állnak, mert a tejkörben vagy közvetlen szomszédjában helyezvék, ezek: *tündérek tánca* és *tündérfő;* „tündérasszony palotája" és „tündérek kutja" a tejuttól távolabb esvén, itt mellőztetnek. *Tündérek tánca* néven mutattatott nekem azon csillagcsoportocska, mely rendes égrajzunkban „Szobieszky pajzsa" nevet visel, s ezzé Heveltől 1690 előtt a Sas függelékeseiből (informes) alakíttatott [2]). Önnézlelés inkább, mint az én bármily körülményes leirásom adhat arról meggyőződést, mikép az említett magyar név igen természetesen megilleti e csinos kis csillagrajt, melyen önkénytelenül is meg kellett akadnia a tejuton, mint már *tündérek járásán* végig tekintő ősmagyar szemnek, s látnia mint csillámlanak itt fel, utjokban mintegy lenge körtáncra kelve, magok ama szellemi lények, kik ez utat járják, s kiknek a képzelődés ugyis gondtalan és élvezetteljes öröklétet tulajdonított. A csoport apró élénk sürüsége itt sem kevésbbé kelthette fel a csillagi körtánc képét, mint az irokézeknél (l. a.) és görögöknél a fiastyúk sürün rezgő csillagzatának szemlélete [3]). —

---

[1]) Innen a tejut *tündérek járása* Duna mentén s Biharban,—mint szintén ott *tündérek fordulója*, különös kimutatásával az elágazás helyének (α és ξ Cygn.). E két név a csillagnevek Ipolyinál közlésében (M. Myth. 582. l.) a csillagzatnevek közól a tejuti nevek közé átteendő.

[2]) Scut. Sob. g, h, i, k, l, m, n, o stb.

[3]) Pleiadum chorus Propert. III. 54. és Horat. Od. IV, 14 : 20., mely utóbbira megjegyzi Mitscherlich: „propter stellarum positum choreae speciem referentem". Horat. Mitsch. Vienn. 1818. T. II. 436. l. — Eurip. Electra. 467.

A mi a *tündérfőt* illeti: ez a sok közől egyik magyar neve a tejut közelébeni ismeretes szép Siriusnak (*α* Can. maj.), melynek feltünő ragyogásától van, mint látszik, az elnevezés alapja véve, miután a sugárzó testet fejnek és a sugárzatot hajazatnak szokta nézni az eleven népi képzelődés. Innen az Apollóba átfolyt *Ἥλιος*-nak nyiretlen [1]) fején a dús fürtözet, mert mi sugárzóbb az ő dicső arcánál? Így a tündér ifjui alakját, gazdag fürtökkel fején s tán épen sugárküllőkkel állította elé ősnépünk képzereje, s így az állócsillagok legsugárzóbbikában méltán tündéri szép főt láthatott. Iszonyatos elszegényedésünk közepett hadd pótolja némileg e puszta névből elvonható kép is műemlékeink teljes hiányát.—Csak érintve legyen itt, hogy a tündérek országutja azon hely, hol száguldó *kis tátos*-sal is találkozunk, ki maga is a tündéri fajhoz csatlakozik; miről azonban másutt maga helyén.

Zarándokut, melyen a mohammedánok (törökök és perzsák) bucsujárói Mekkába, a középkori keresztyénekéi spanyolországi Compostellába, némelyek szerint Rómába [3]) utaznak. Amazoknál neveztetik حاجيلر يولى *Hhâdzsîler júli* = bucsúsok [3]) utjának (Hyde Comment. in tabb. Ulugh Beighi Oxon. 1665. 4r. l. 23 és a szótárak), راه حاجيان = Râh Hhâdsîjáni=bucsújárók utja (Richardson Persian Arabic and English Dictionary. Lond. 1829. 4r. 718. l.); emezeknél szent Jakab utjának, via S. Jacobi, Jacobsstrasse, S. Jacobstraasz (Diction. Nürnb. 1482. — Maaler Dict. germ. — lat. Tigur. 1561. — Schickardi Wilh. Astroscopium. Ulm. 1665. 8r. 26. l.), chemin de saint Jaques (világosan mint francia köznépi név Goguet Origine des lois, des arts, des sciences, Paris. 1758.

---

[1]) . . . . meum intonsis caput est juvenile capillis. Ovid. Met. I. 564. — *ἀκειρεκόμης* Homer Il. 20, 39. Feltünő a *Φοῖβος* névhez *φόβη*=haj, fürtözet, sörény, oly közel állása.

[2]) Szlovenúl *sesta v' Rim*=weg nach Rom (Grimm D. Myth. 2. Ausg. Gött. 1844. 8r. 331 l.).—*Rom-Strasse* (Schott walach. märch. Stuttg 1845. 8r. 380 l.). — *Via Romae* (Weigel Erh. Sphaerica. Jenae. 1688. 8r. L. I. Sect. I. c. 1. Def. 9. 25. l.).

[3]) „*Via festum agentium*, peregrinantium, sc. qui quotannis solenne festum Meccanum — ubi Prophetae tumulum invisunt — celebrare solent". Hyde.

4r. Hamberger fordítása szerint. Lemgo 1760—2. 4r. II. 349. l.), camino de Santiago (Franceson Nuevo Diccion. portatil Leipsique 1833. 12r. II. 413. l.). — Közönségesen e felfogás és elnevezés legelső eredetét is a Compostellában nyugvó nagyobbik szent Jakab apostol csodatevő tetemeihez [1]) a IX. század végén kezdődött s főleg a XIII-dikban felette elhatalmazott zarándoklásokra viszik; miszerint a kegyes bucsújárók ezen hiedelmök szerint üdvre vezető vándorlás földi utját vélték volna az egen is a tejutban látni; mit a későbbi protestans írók azon mérges gyanusitással kisérnek, miként e fölfogás szándékos ámításból hintetett volna a nép közé: „elhitették a tudatlan néppel, mikép a compostellai zarándoklók utja annyira biztos, hogy annak ábrája az egen is föltünik; és hogy isten e jellel akarta megmutatni, mily kedves előtte a compostellai Jakab csontjaihozi ájtatos bucsújárás. E költemény következtében ma is, mint ama mesés századokban a tejkör Jakab utának (via Jacobi) mondatik, mintha Jakabhoz vezetne" (Strauch Aegid. Astrognosia. Ed. 5. Witteb. 12r. 141 l.). — Nincs annak a költészetről semmi fogalma, sem a népiességről legkisebb ismerete, ki ez eszme és név kifejlődésére tudatlanságot és ámítást vél szükségesnek; hiszen miután a tejkör emberek létezése óta utnak képét költötte fel a szemlélőben, s fogja ezután is, míg emberek s földi utak lesznek, de maga az *ut* név is eleitől fogva reá alkalmaztatott, szerintem pedig, mint mindjárt bővebben érintem, a tejutnak *Jákob patriarchára* vitetésének s róla neveztetésének is már a compostellai zarándoklatok előtt élnie kellett a nép között: mi volt természetesebb, mint hogy a kérdéses zarándoklatok fölmerültével a képzelet a kész nevet arra alkalmazza, mi az akkori keresztyénség lelkét foglalkodtatta? mi lehete enyhítőbb s fölemelőbb e terhes vándorlat bajnokinak és honmaradottjaiknak, mint szemöket égre emelve vigaszukat e szép költői képben keresni? s kellett- e erre vastagon hinniök, mikép az ég tejuta vezetne Compostellába? — A középkor gyakran igen szép és

---

[1]) „Szent teste pediglen nagy Spanyolországban
Vagyon mindenek közt fényló sok csudákban."
Csíki Cantionale. Csik, 1719. 4r. 372. l.

emberies ábrándjainak durva s bennök mindig csalárdságot, ámítást kutató megtámadásai valóban a *mindenkori népélet sajátságaibani* tudatlanságnak eredménye. Tekintsük meg röviden, mily könnyü és természetes eszmejárat lehete a kész *via Jacobi*-t (Jákob patriarcha uta) a compostellai utra is alkalmazni.

Fő volt itt a névegyezés, miután Compostella felé is a *Jacobus* szent név tisztelete vonzotta a zarándokokat, — mely bár magyarúl állandóan kétképen adatik, *Jákob*nak mondatván a patriarcha, *Jakab*nak pedig az apostol, de a legtöbb europai nyelvekben e különbség nem mindig van kiemelve. Ezenkivül a compostellai szentnek több oldalu igénye volt tulajdonítmányainál fogva a tejuttal szorosb egybefüggésbe jönnie. Ugyanis:

a) Mint Jákob patriarcha, úgy szent Jakab apostol is (kagylós) vándorbot és tarisznyával (tökkobakkal) ábrázoltatott (Bollandi Acta Sanct. Jul. T. VI. p. 39. van der Hagen Irmin Bresl. 1817. S. 39. Nork F. Etymologisch-symb.-myth. Realwörtb. Stuttg. 1843—5. II. 268. — Menzel Christl. Symbolik. Regensb. 1854. S. 75.) nem csak a hagyomány által — Csel. 12, 1. ellenére — támogatott hispaniai térítő utjánál [1]), hanem azon ismeretes legendánál fogva is, miszerint tizenkét száz év mulva egy becsületes utast, ki a koldusnő iszákját emelte, saját lovát pedig egy beteg zarándoknak annak botja helyett kölcsönözte, e keresztyéni jótetteiért, a mondott bottal fegyverkezve, csodálatos szabadítással jutalmaz [2]).

b) A hadsegitő, hadvédő szentek sorában kitünő helyet

---

[1]) „Keresztyén Spanyolországban
Fáradtál szent igazságban." Ker. Cath. Énekek. Kassa, 1674. 4-r. 515. l. — Voragoi Jakab szerint az apostol szent célja, miután Spanyolországban csupán 9 tanitványra tehetett szert, kevés sikert nyujtván, visszatért Palaestinába (Legendae Sanct. Colon. 1481. f. CLIX).

[2]) Intravit huc S. Jacobus, ferens sinistra manu mulierculae sacculum, quem in via tuleram, baculum vero mendici, quem portavi dum idem equitaret equum meum .... in manu dextra tenebat. Baculum habebat pro lancea, sacculum pro armis. Et elevato baculo nisus est percutere daemones qui me tenuerant, Qui mox fugerunt territi stb (Calixt. II. Acta Sanct. Jul. T. VI. p. 54).

foglal; a keresztyéneknek mórok és szaracénok elleni különböző csatáiban (XI—XIII. sz.) fehér lovon, fehér zászlóval, fényes fegyverzetben, hófehér szellemdandár kiséretében legnagyobb veszély idején gyors segélyt, döntő győzedelmet hozott [1]). Innen a spanyoloknál nemzeti hadhősként tiszteltetett, kik harcaikban „Isten segélj és szent Jakab" felkiáltással éltek (Acta Sanct. Jul. T. VI. p. 37.). Az említett jelenetek népi felfogásában a tejuttal szoktak kapcsolatba hozatni (lásd „hadakuta" és „szent Mihály utja"), hova költöztette át még a középkori képzelődés is elhalt hőseinek lelkeit (lásd alább „lelkek uta"), s már a classicus korban az ily mentő istenségek (dii soteres) sidericus jellemmel ruháztattak fel (Dioskúrok).

c) Nem csak sürű járatásáért, hanem azon figyelemért is, mely javítására s használható állapotbani tartására fordíttatott, híres volt compostellai sz. Jakab utja; mert azon középkorban, mely kereskedelmi és közlekedési szempontból utépitészetet alig ápolt, a bucsújárók kényelmének s édesgetésének szüksége adott az utügynek némi lendületet. Igen hihető, hogy legelébb magok a spanyolok közt jött emlegetésbe a kitünőleg jó karban tartott „Camino de Santiago", melynek csak találkoznia kellett a már régebben divatozó kész „via Jacobi" Jákob patriarcha égi utjával, hogy azonnal ennek előnyeibe léptettessék s vele az egen kicseréltessék. A compostel-

---

[1]) In equo albo vexillum manu bajulans fertur apparuisse (Roderic. Tolet. Rer. Hisp. L. IV. c. 13). — Plurimi Maurorum dixerunt, se vidisse equitem equo albo invectum, cum vexillo albo in manu una, gladio evaginato in altera, quem alii multi equites albi sequebantur (Vita S. Fernandi). — Barbari sine fine requirebant: quisnam esset egregius ille dux, . . . fulgentibus armis insignis, qui tantam edidisset stragem ac Mahometanas phalanges Christianorum paucitati cedere coegisset? (Maffei Hist. Ind. IV.). — Captivi asserebant candidissimam aciem suorum multitudinem in fugam convertisse. Insuper galeae (gályák) quas per mare contra Christianos conduxerant, coelestis illius visionis terrore sunt fugatae (Caes. Heisterb. illustr. mirac. et hist. memor. L. VIII. c. 66). — In ipso bello visibiliter apparuit beatus Jacobus, cum multitudine militum albatorum, qui Sarracenos in manu valida prosternebant (Lucas Tudens. Hisp. illustr. T. IV. 114. Acta Sanct. Jul. T. VI. p. 35—9.).

lai zarándokut építése körüli fáradozásaiért nyerte bizonyos szent Domonkos *utász* (de la Calzada) melléknevét (Mariana Joh. Historia de reb. Hisp. Hagae 1733. f. T. I. p. 400), — valamint ennek vonalán állottak a XII-ik században Remete János iszonyu erőfeszítéssel s a rohanó hegyfolyamárak ellenébeni dacolással épített hidjai, melyeknek egyike 500 lépésnyi hosszunak mondatik; — ki egyszersmind egy darab országutat saját kezeivel töltött a bucsúsak iránti buzgalmában [1]).

A mi pedig köz elterjedtét illeti a compostellai sz. Jakab utjának a tejuti Via S. Jacobi név értelmében Europa népei közt: Jákob patriarcha segélyén fölül könnyíthette ezt a tejutnak kiválólag délies helyzete, főleg pedig téli estvéken föltünőleg délnyugoti irányzata; a fölületességet eléglő népies fölfogás könnyen megnyugodván abban, mikép az égről alátündöklő utvonal ez elhirhedt zarándokut *irányát* képviseli [2]).

Folyvást említésben tartám, hogy a compostellai sz. Jakab utja elhirhedte előtt régibb hasonneve élt már az égi tejutnak a nép között, s e körülmény könnyebbítette főleg amannak astrothesiáját. Igen is a tejutat már azelőtt *Via S. Jacobi*nak nevezte a vulgus, de távolról sem az apostol s Compostella érdekében, hanem Jákob patriarchára s ennek szenttörténetileg nevezetes vándorlására (1. Móz. 27.) célozva. Egyenes adatim állításom mellett, igaz, hiányzanak, mint gyakran ez együgyü nyomozásim folyamában: de mellettem van az okszerüség, melynek nyomatékát a való mérlegében amazoké-

---

[1]) Inter locum habitationis suae et villam Octaporcam nomine *manibus propriis* stratam *posuit* in locis humentibus et aquosis, ut *Jacobipetae* longo fessi labore facilem transitum haberent. Acta Sanct. Jul. T. VI. p. 34.

[2]) Cum hybernis maxime mensibus Galaxia vesperi in occidentem inclinari videatur, et Compostella Gallicíae civitas, in qua Jacobi apostoli ossa asservari dicunt, respectu nostri meridiani occidentalis sit: persvadebant stb (Strauch Astrogn. p. 140).—Vulgus nominat viam S. Jacobi, quia nocte, revoluto coelo monstrat ex his regionibus iter ad fanum istud Jacobaeum in ultima Hispania, quo ante hanc aetatem cursitabant homines (Goclenii Rud. Physicae speculum. 1608 8r. 365. l.). — Via Jacobi dicta quod Compostellum quasi ducat ad S. Jacobum. (Bartsch Planisphaer. Norimb. s. a. 4r. 85 l.)

val fölérő becsünek tekintem, valahányszor az adatok hiánya csak az elhalványult régiség természetes következménye. A mythologus súlyos szakmája többnyire történelemelőző korba nyúlik fel, — s ki nem tudja, mikép az ősidők történelmetlensége bizonyos tekintetben s viszonylag a középkorban is ismételve van. Nehogy kis dolognak (bár a való kérdésében nincs versenygés kicsiny és nagy között, — s iménti megjegyzésem már csak alábbi merészb fejtegetésim tekintetéből sem esik porba) nagy feneket láttassam keríteni, röviden bevallom, hogy a tejut *Via S. Jakobi* nevére nem tudok régibb irott adatot annál, mely *Genuai János* (virágz. a XIII. szdb.) szótárában Galaxias cikk alatt fordul elő: „*lacteus circulus qui vulgo dicitur via sancti Jacobi*“ [1]); már pedig e rövid jegyzet fájdalom! a név értelmére — Jákob-e vagy Jakab? — semmi világot nem vet. De nyomatékkal bir talán egy Jákob patriarcháról nevezett tejut kora létezte mellett a francia népnél szintén elterjedett „*l' echelle de Jacob*“ tejuti név [2]), mely világos különböztetéssel a „*chemin de s. Jacques*“-tól, az eredeti fölfogásra céloz, míg ez utóbbi az apostol zarándokutárai későbbi alkalmazást fejezi ki. És ha meggondoljuk, mikép könnyü volt ugyan mint látók a compostellai Jakab utjának a *kész* név alá férközni, de e könnyüség azonnal elidegenítő nehézségre válik, mihelyt kezdeményezői szerepre képzeljük azt szorulni; — ha meggondoljuk, mikép javában azon XIII-dik századra esik a compostellai bucsuk *ténye*, melyben már a *nevet* Genuai János *vulgo* = a nép közt átalánosan elterjedtnek ismeri; ha meggondoljuk, hogy egy legenda sem dicsőíti a szentnek az égeni e nagyszerü hóditását: semmikép nem fogunk a copostellai zarándokutban *magában*, kedvező körülmények előzése nélkül, kielégítő alapot találni a kérdéses név gyors keletkeztére s földrajzi nagy elterjedtére.—Döntő erősséget vet itt véleményem szerint a szelencébe Orion öve ismeretes szép három csillagának (kaszás), németül *Jacobsstab*, franciául *le bâton de Jacob* népies neve, mely világosan testvére az ugyanazon nyelvekbeni Jakobsstrasse és echelle de

[1]) Catholicon. Mogunt. 1460. ívr.— Csonkán cím és vég nélkül a marm. szigeti t. kegyesrend könyvtárában.

[2]) Dupuis Origine de tous les cultes. Paris. 4r. T. III. P. II. 189, 190.

Jacob-nak. Már pedig hogy a Jakobsstab nevezet kétségtelenül és egyedül a patriarcha Jákobra vitetik, és hogy ez a néphiedelemben soha nem is adott helyt a compostellai szent apostol fönebb említett kagylós vándorbotjának, vagy akár ugyanott érintett csodatevő botjának, azt e csillagzatnév tüzetes tárgyalásában bebizonyítom, — most csupán annyit érintve, hogy már itt a magyar nyelvbeli megkülönböztetés is („Jákob pálcája" és soha Jakab pálcája) világosan a patriarchára utal, hasonlót kell tehát a hasonértékü Jakobsstrasse felől is eredetileg föltennünk. És ezt annyival inkább, mivel mindezen nevezeteknek a népköltészet vallásos-buzgalmi iránya levén forrása: ugyane buzgalmi forrásból származó ájtatos énekek [1]) és elmélkedések valahányszor Jacobsstrasse-t fölhasználják, mindig a patriarcha utjára s nem az apostoléra vannak célzattal, — mire elég legyen most egy birtokomban levő, könyvészetünkben, ha nem hibázom, még ismeretlen, buzgalmi könyvecske következő címjét idéznem: „*Via Jákóbaea, azaz Jákob Pátriárkának oly uta, mely minden uton járó s bujdosó igaz Izraëlitákat bátorságos és boldog derékutra igazgat*" (Lőcse, 1683. 32r.). Bármennyire ajkon forgott le-

---

[1]) Wer das Elend bauen wöll,
Der heb' sich auf, und sei mein Gesell
Wol auf Sankt Jakobs Strasse" stb (van der Hagen Irmin. Bresl. 1817. 8r. S. 41. Anm. 106), s ugyanott idézve „Drei Geistliche Jakobslieder", melyek bár kath. énekeskönyvben, mégis egészen elkülönítve állnak a sz. Jakab apostolról jul. 25-re szóló énekektől (így a schweidnitziban is 1725. 4r.). Hogy egyébiránt az ájtatos lélek, égre emelkedtében, gyakran keresett buzgalmának tápot a tejut kedves jelenetében, szolgáljon például, hogy azon 600 anagramm közöl, melyet Rospiglio bibornok kedvenc vak lelkésze két év alatt érc türelemmel ezen egyetlen themára: AVE MARIA GRATIA PLENA, DOMINVS TECVM készített, egy a b. szüzet a tejuthoz hasonlítja: EGO SVM VIA LACTEA, MERITA, DIGNA, PVRA, melynek jelves értelmét ékes latin versekben fejtegeti Mason Jak. jezsuita atya (Speculum imagg. Colon. 1714. 8r.), többek közt: „Via, qua et Deus incessit ad humanitatem — Et homo redit ad divinitatem. — Quisquis o mortalis! cogitas immortalitatem — Hanc viam tene quam ipse Deus tenuit, — Hac ipsâ ad nos vita transivit viâ .... Quisquis lacteam hanc terit viam — In terris licet versetur, in coelis ambulat".

gyen is tagadhatlanúl a középkori keresztyénségben a sz. Jakab apostolhoz vezető compostellai ut: még sem lehet nem éreznünk, hógy e minden esetre idő, tér és nemzetiség tekintetében korlátoltabb fogalom messze marad az idő és térfogatban sokkal tágabb körü s egyetemesb Jákob patriarchaféle ut-hatálya mögött, mely egyike az egész keresztyénség buzgalmi életében legmélyebb gyökereket vert s legdúsabb gyümölcsöket termett ószövetségi locusoknak.

Alig kell megjegyeznem, hogy magyar népünknél a tejutnak via s. Jacobi-féle vagy általán zarándoklatra célzó felfogása annyi kelendőségre sem jutott, mint mennyit a némileg meghonosodott „Jákob pálcája" ($\delta, \varepsilon, \zeta$ Orion) felől érinték,— a mit nálunk ide vonatkozót találunk, az nem több irodalmi átkölcsönzésnél. — Hogy a hinduk is bucsúra menő vezeklők utját látnak a tejutban, Norknál találom: „Die Milchstrasse auch von den Indiern *die Strasse der Büsser* genannt" (Etymol. symb. myth. Realwörtb. Stuttg. 1843. II. B. S. 208). Látszik egyébiránt, hogy a *zarándokut* felfogásra a tejut szemléleténél önkényt felmerülő *tömöttség* érzése volt, eltekintve annak még a középkorban is tudományosan meg nem alapított milététől, befolyással.

Lelkek utja, lelkek lakhelye. Azon szép ábránddal, miszerint az égnek e feltünő vidékére erényes hősök dicsőült szellemei költöznének, Cicerónál ismerkedünk meg Scipio álomlátásában: „De oh Scipio! miként a te nagyatyád (Paulus), miként én (Africanus), ki téged nemzettelek, az igazságot gyakorold és kegyeletességet, mely a szülék és rokonokhoz nagy ugyan, de legnagyobb a haza irányában. Ily élet az égbe vezető ut s azoknak gyülekezetébe, kik már éltek és testökből kibontakozva ezt a helyet lakják, melyet látsz." Vala pedig az a csillagok közöl igen fénylő fehérséggel kitündöklő kögület, melyet ti, a mint a görögöktől vettétek, *tejkerületnek* (így a fordítók: Kovásznai és Révai) neveztek." (Cic. Somn. Scip. 3.). Macrobiusnál szintén: „mutatván a tejkögületre, mely az erényesek jutaléka s tömve a boldogultak seregeivel" (Comm. in Somn. Scip. l. 1. c. 15). Ez utóbbi tovább is megy, nem csak ide térni, de innen eredni is állítván a lelkeket: „a földi szenvektől még be nem hálózott lelkeknek a világ csilla-

gos része nyujt lakhelyet, honnan szállnak alá a testekbe, s ez okon térnek ugyanoda, kik arra érdemesek. Nagyon helyesen mondják tehát a tejkör felől: innen indulvák ide térnek viszsza" (Comm. l. 1. c. 9). Bőven értekezik cáfolólag e tárgyról Philoponus János is, Aristotelesnek VI. szdi commentatora, kinél Damascius és Empedotimusból ezen két kifejezést jegyzem fel: „a tej (azaz tejut) a lelkek utja" s alább: „a tej (tejut) a lelkek lakhelye, mivelhogy állománya fénylő és csillagszerü" [1]). — Maniliusnál, ki csaknem minden tejut felőli véleményt egy csomóban megéneklett, az előadás szokott pompájával találjuk:

„Nemde ha test kötelékeiből menekültek, az égre
Érdemesült hősök dicsőült nagy lelkei, vissza
Költözvén ide a földről, itt élvezik ősi
Lakhelytül a mennyet s örök isteni éveket élnek" [2]).

Mely gyönyörű elméletnek, Dupuisvel szólván, mi hiánya sincs egyéb, mint a valóságon alapulás [3]). Mindazáltal úgy látszik, hogy e vélemény kedvességben tartotta fenn magát s messze benyúlt a középkorba is; legalább a dömés szerzetbőli *Benzo* püspök III. (némelyektől IV-diknek számlált) Henrik császár halálát még a XI. században is a tejutba lett átköltözéseként említi [4]). Ezen antik „*Heroum semita*" bár népi névvé nem szilárdulva, folyton élt azontúl is, és a XVII. szdi égke-

---

[1]) *ὁδὸν εἶναι ψυχῶν τὸ γάλα.* és *ὀχήματα εἶναι ψυχῶν τὸ γάλα. λαμπρὰ γάρ φησι καὶ ἀστεροειδής ἐστιν ἡ σύστασις αὐτοῦ* (Philop. in Meteor. Aristot. Venet. 1551. fol. — f. 103, 104.) — Vesd össze Porphyriust Vita Pythag. c. 28., kinél emlegettetik a lelkeknek nem csak a tejutban lakozása, hanem annak *tejéből táplálkozása* is! Damasciusék ellen erről is vitatkozik János grammaticus.

[2]) An fortes animae, dignataque nomina coelo
Corporibus resoluta suis, terrâque remissa
Huc migrant ex orbe, suumque habitantia coelum
Aethereos vivunt annos, mundoque fruuntur? Astr. I. 756—9.

[3]) „Cette belle théorie, à laquelle il ne manque rien, sinon d'être fondée sur la vérité". Dupuis Origine de tous les cultes. T. III. p. 299.

[4]) „Pro dolor! domnus noster Imperator Henricus, deserens nostrae peregrinationis coenum, translatus est ad *galaxeum*". Benzonis Eppi Albiens. Panegyr. rhythm. in Henr. III. Imp. c. not. Franckenst. Menckennél Scriptt. rer. German. Lips. 1728. fol. T. 1. p. 1063.

resztyénesítőknél „*via beatorum omnium*“ = minden boldog lelkek utjává alakult át [1]).

Ha a most érintetteket inkább csak a bölcselők agyszüleményei mint a népélet szabad kifolyásaiként tekinthetjük: annál bizonyosabban népies eredetü a magas éjszakon lakó néptörzseknél a tejutnak *lelkek utja*úli tekintése. Az irokézek, kiknek élénk képzeletök a fiastyúkot táncoló nőcsoportként tünteti föl, rokonos fölfogással a tejuton is végig lejtő szellemek hullámzását látják, s azért azt egyenesen *lelkek utjának* [2]) nevezik. Nem különben a finnek szerint lelkek vonulnak ott át fehér madarak alakjában [3]), honnan a tejutat nekem Ingmann Sándor, hazánkat 1847-ben beutazott finn orvostudor, Reguly úrnak későbbi bizonyításával egybehangzólag, hazája nyelvén *linnun rata* = madarak ösvényének nevezte. Így Grimmnél is, ki még a lithaui ugyanezt jelentő „paukszcziû kielês“ nevezetet állítja mellé (D. Myth. 331. l.). Világos, hogy ezen fölfogás különösen a tejut *fehér szinétől* eredő mellékbenyomásnak viseli bélyegét, mely párosulva a *via sublimis*nak (Ovid.) az ég magas dicső boltjáni helyzetének benyomásával, az *exsangves* (Virgil.), de egyszersmind *sublimes* (Virgil.) és *beatae animae* (Cicero) hófehér alakban vagy leplekbeni vonulását könnyen engedi képzeltetni [4]). — Szállongott-e idáig magyar népünk gondolatja, midőn a tejutat *fehér utnak* nevezte, lehet-e ezen névben pogánysága korábóli talán teljesebb *fehér lelkek utjának* elmosott nyomát látnunk, vagy ez inkább csak egyszerü kifejezése a kézalatti égi jelenet *szinének*? nem vitatom; értelmes olvasónak ott, hol tündérek, hadak utáról s szent Mihály utjáról van szó, magának kell

[1]) Schilleri Jul. Coelum stellat. Christian. Aug. Vind. 1626. fol. in praefat. hol is ez eszme Schillertől Cysatus K. Jánosnak ingolstadti tanárnak tulajdonittatik.

[2]) Moeurs des sauvages I. 406. — Weidler Histor. Astron. Vitemb. 1741. 4r. p. 261.

[3]) Grimm D. Myth. S. 331. — Schott Walach. Märch. Stutt. 1845. 8r. 380. l. — Ipolyi M. Myth. 270. l.

[4]) „Theages schien verloren im unendlichen Blau des Himmels, auf der glänzenden Sternenleiter, die so manche Völker, Wilde und Weise, *Weg der Seelen* nannten“. Herder Zerstreute Blätter 1-te Samml. Gotha 1791. Üb. d. Seelenwandg. 2-tes Gespräch. S. 273.

eszmeláncolatát fűznie, s ügyelnie, nehogy helyette ábrándok láncolatát fűzzön.

Fehér ut [1]), fehér köz. Fehérköz név hallatszik ittott a felvidéki népnél, s ugyan innen való azon játékdal töredéke, mely a tündéreket fehérközön érkezni mondja (l. f.) Írva csak Sartori Bernátnál találom: „via lactea, magyarúl országutja avagy fejérköz" (Magyar nyelven Filosofia. Eger, 1772. 4r. 214. l.) és a szótárak közt Sándornál (Told. a szókönyvhez. Bécs, 1803. 8r. 86. l.).

Tél utja. Ugyancsak a fehérség látszatát ragadta meg a régi skandináv népek képzelő tehetsége, midőn a tejutat „vertrarbraut"=„Winterweg"=*tél ösvényének* nevezte el, melyen a zuzmarázos évszak nemtője a zord télistenség fehér hópelyheket szórva s hagyva maga után jő és távozik szabott idejében. A kosmikus jelenetnek kosmikus gondolattal meggazdagított szép felfogása. — Mint kelljen érteni tulajdonkép a rokon „talven selkä" = *tél háta* kifejezést a finneknél [2]), melylyel szintén a tejutat szokták nevezni, magyarázatát derék finnológinkra bizom.

Ezüst ut, szintén a fehér színtől, a fény mellékgondolatával. Grimm (D. Myth. 331. l.) welsh népi nevezet gyanánt *Arianrodot* hozza föl s *ezüst utnak* véleményezi. Lásd Grimm további tapogatódzását u. o. 384 l. jegyz. és Ipolyi Arnoldunkét, ki azt *Argentoratum*mal köti össze M. Myth. 217. l. — Nem népajk után, csak játékból mondatik egy verselőnél (B. Szabó L. Másvilági Utaz. Debr. 1854. 8r. 78. l.) „Az országut az egen — Meglátszik minden éjeken — Ezüstből vert s pompásan jő" stb.

Jézus utja. Így helyenként a magyar köznépnél. Ez elnevezéssel rendesen kapcsolatba hozatik egy elég szerencsésen gondolt adoma, miszerint Krisztus urunk egykor menvén az uton, részeg emberrel találkozott, ki előtt szokott bölcseségénél fogva, kitért, — s ezen kitérés helye mutattatik a teju-

---

[1]) Fehérut a feltiszai népnél, — továbbá Nyíri Istv. Tudom. Öszvesége II. 18, 41. l. stb. mindenütt. — Milton Elveszt. Parad. ford. Bessenyei Sánd. Kassa, 1796. I. 324. l.

[2]) Ipolyi M. Mythol. 270. l.

ton, hol ez (Cepheus fejénél) kissé kétfelé ágazván s ismét öszszemenvén, szigetecskét alkot. Valamint egyfelől az életbölcseségi tanulság, hogy józantalannal kitüzni nem kell, és azon igazság, mikép baromiság ellenében szelid jóság, okosság mit sem érők, helyesen van itt feltüntetve: úgy másfelől az égnek figyelmes szemlélőjére mutat az ethikai tételnek kosmikus tényenyel, a tejut elágazásávali egybekötése. Ily esetekben az alapot mindig a kosmikus szemlélet szokta nyújtani, melyhez az ethikai elmélet csak alkalmazásként csatlakozik; mert világszemléletkor ráér a háborítlan lélek az erkölcsi vagy társadalmi életből párhuzamokra reflectálni, de nem megfordítva. Már mivel közmondásaink amaz adomát nemzetünknél igen régi-nek s honosnak lenni bizonyítják, maga az ezzel egybefüggő tejuti *neveset* pedig kétségkivül csak a magyar népnél találtatik: az egész kiállitást méltán a magyar népélet sajátjaúl tekinthetjük. Mivel pedig ide tartozó közmondásainkban („részeg ember előtt mi urunk is kitért" Dugon. Példab. Szeged, 1820. II. 187. l. „Isten is kitért volt a részeg ember előtt" Erdélyi Ján. M. Közmond. Pest, 1851. 6565. Kisviczai s ez ismét Molnár A. után, ki viszont Decsiből kölcsönözte), nem Jézusról, hanem általánosabban istenről van szó; de keresztyén legendák is Jézusról, tudtomra, ilynemü felfogáshoz anyagot nem nyújtanak: talán nem megbocsáthatlanul hibázok, ha ez egyszer régi, még pogányságunkbani istenünkre, s ennek mythosából ily töredékesen fenmaradt valamely viselt dolgára utalok, míg e szerint a tejuti elnevezésben szereplő Jézus a keresztyénség korában később tett tiszteletbeli csere volna; — mit azonban bővebben vitatni már csak az okon sem szándékom, mivel más népek e részbeni tudomását ily megiratlan tárgyban teljesen kimerítnem s nézetemben apodiktikus bizonyosságra jutnom lehetetlen volt. — Csupán azt jegyzem tehát még meg, hogy magyar példabeszédes gyűjteményeink atyja Decsi Csimor János (Libellus adagiorum lat. hung. Bártfa, 1583. 12r. 222. l.) a nála így álló példabeszéddel: „Még az isten is kitér (sic!) volt az részeg ember előtt" imez Erasmusféle latin közmondást adja vissza: „temulentus dormiens non est excitandus", melytől — s még inkább a görögtől: „*κακόν ἐν κείμενον μὴ κινεῖν*" — minél eltérőbb a ma-

gyar szöveg nem csak a szavakban, hanem lényegben is, eredetisége s illetőleg régisége annál bizonyosabbnak látszik †).

(Folytatása következik.)

CLASSICA LITERATURA.

TITUS LIVIUS PATAVINUS II. KÖNYVE.

SÁRVÁRY BÉLA
kegyesréndi pesti tanártól.

A most már *szabad* [1]) romai népnek béke s háborúkban viselt dolgait, az évi közhivatalnokokat, s tárgyalandom az emberi tekintélynél hatalmasabb uralmát a törvényeknek. Hogy e szabadság örvendetesb lőn, azt az utósó király büszkesége tevé *). Az előbbi királyok úgy kormánylottak, hogy bármelyiket is méltán a megkezdett város részei alkotójának mondhatjuk, e részeket ők, az általok szaporított néptömegnek állandó lakásul tüzték ki. Bizonyos, hogy ugyanazon Brutus, ki a *büszke* király [2]) elüzése által magának oly nagy dicsőséget szerzett, a közügynek fölötte ártandott: ha a még meg nem gyökerezett szabadság vágyától elkapatván, az előbbi királyok valamelyikét megfosztotta volna hatalmától. Mert mi jó sem vala várható, ha a pásztorok, s hazahagyott szökevények a sérthetlen templom ótalma alatt vagy szabadosságot nyerve, vagy legalább büntetlen, a királyi tekintély minden félelme nélkül a néptribunok izgatásainak tétetnek ki [3]), s a még reájok nézve idegen városban veszekedésbe ereszkednek

---

†) Azt, mit a latin kifejez, már Theognis Sententiáiban, hova Erasmus is utal (Adag. Basil. 1541. fol. Chil. III. Cent. 6. Prov. 83. p. 763), olvassuk:

Μηδ' ἔυδοντ' ἐπὲγειρε Σιμωνίδη, ὃν τινα ἡμῶν
Θωρυχθέντ' οἴνω μαλθακὸς ὕπνος ἔχει.
Honfi! elázottat köztünk ha találsz: ovakodjál
Fölserkenteni ót borködös álmaiból. Theogn. Sent.

*) A V. É. 244. eszt. L. Jun. Brutus és L. Tarquin. Collat. Cons. korában.

[1]) Érti sz. a r. nép második korszakát, t. i. ifju korát. — [2]) Tarquinius *Superbus*. — [3]) Mint az eredmény tanusítja, kivált a *Grachusok* ide

a hon-apákkal, mielőtt női vagy gyermeki zálog, vagy a hazai föld megkedvelése által, — mihez csak hosszabb idővel szokhatni — egy értelemre nem biratnak? A szétszórt és meg nem szilárdult ügyek csak civódás tárgyai leendének, holott azokat a hatalom békes mérséklete ápolá, és annyira érlelé, hogy intézkedései megszilárdulván a szabadság gyümölcseire bizton lehete számolni.

A szabadság kezdetét csak azért is innét vehetjük; mert a consularis, évi hatalom lőn, de a királyi jogok csorbulása nélkül. Minden jog és minden királyi díszjel az első consulok kezeiben vala; most azonban, nehogy a félelem megkettőztessék [1]), úgy intézkedtek, hogy consuli jelvény ne adassék mindkettőnek. Brutus, az ép oly erélyes véde, mint utóbb őre a szabadságnak, első használta e jelvényt, de hatalomtársa beleegyeztével.

Ő legelsőbb is az új szabadságra vágyó népet, nehogy utóbb kérelmek, vagy királyi ajándokok által eltántoríttassék, esküvel kötelezte le; hogy ezentúl nem fog tűrni Romában királyt uralgani. Azután, hogy többség által a tanácsban nagyobb erőt öszpontosítson, a király [2]) gyilkoltatásai által meggyérült apák számát, kiszemelvén a lovagrend főbbeit, háromszázra emelte; innét mondatik származottnak az is, hogy tanácsban mind az apák, mind a választottak [3]) meghivassanak; választottaknak azok mondatván, kik az ujdon alakult tanács tagjainak neveztettek ki. Ez legtöbbet tett a polgárság egyetértésére, s a néptribunoknak a honapákkali egyetértésére.

Most a figyelem az isteni tiszteletre fordíttatott, és mivel némely ünnepélyes áldozmányokat magok a királyok mutattak be, hogy a királyi név teljesen ne nélkülöztessék, áldozatkirályt neveznek, de e méltóság a pontifexnek alája rendeltetett [4]), nehogy a dísznév ártalmas legyen a szabadságra

---

jében. A néptribunok, ügynökei és szóvivói voltak a népnek, s így nagy zavart okozhattak az államban.

[1]) Az ország vagy hatalom díszjelvényei ezek voltak: *a)* a consult megelőzte 24, követte 12 *lictor* fascesekkel; *b)* a currulis szék; *c)* a biborruha vagy toga praetexta; *d)* egy pálca elefántcsontból. — [2]) Tarquinius. — [3]) Conscripti. — [4]) Nehogy a kir. cím által elvakíttatván, zavart okozhasson.

nézve; mert a fő gond most arra fordíttaték. Nem tudom azonban, nem vala-e tulságos, azt minden csekélységgel biztosítani *). A második consulnak, ámbár ellene mi sem hozathaték fel, még neve is gyülöletes lőn.

Úgy mondák: „Még Priscus műve, hogy a Tarquinok a kormánylatot annyira megszokák, utána Servius Tullius uralgott, s hogy még ez időközben sem feledé büszke Tarquin a már más kezek közt levő főhatalmat, hanem mint családörökséget apagyilkosság- és erőszakkal is visszakivánta; hogy Tarquin elűzetett, s így a hatalom Collatinust [1]) illeti, hogy a Tarquinek nem is bírnak magánéletet élni, e nevezet sem kedves, sőt a szabadságot illetőleg veszélyes is."

Ily beszédek kezdetben csak egyesek érzelmeinek kilesésére valának irányozva, de utoljára az egész városban szétterjedvén, Brutus a gyanú miatt nyugtalan népet tanakodásra hívja meg, s ott olvasá fel elsőbb is a következő esküt.

„Ők Romában semmi uralgót nem türendnek, de nincs is Romában, mi a szabadságot veszélyeztetné [2]); minden erővel arra kell törekedni, s mi se tekintessék csekélynek, mi a szabadságot illeti; ő kénytelen szólal fel, s csak bizonyos férfiu [3]) ügyében, sőt nem is szólalandott fel, ha azt a haza szeretete nem igényli. A romai nép nem hiszi, hogy biztos szabadságra jutand, míg királyi sarjadék, királyi név, nem csak államban, de a fő hatalomnál is leend; ez árt, ez ellentáll a szabadságnak. E félelmet — mond tovább — L. Tarquin, űzd el önkényt, emlékszünk és bevalljuk, a királyokat elűzted, de koszorúzd meg nemes cselekedetedet: a királyi nevezetet távolítsd el. Szavamra, vagyonodat polgártársaid nem visszaadandják csak, hanem sőt kárpótolandják gazdagon [4]); távozzál mint barát, mentsd fel az államot egy haszontalan félelemtől; mert a nép úgy van meggyőződve, hogy csak a tarquiniusi családdal szünendik meg a hatalom is."

---

*) A V. É. 244. eszt. ugyanazok korában.

[1]) Szintazon családból, és szinte *tarquini*. — [2]) Halál vala kimondva arra, ki a Tarquiniusok visszajövetelét sürgetné. — [3]) Tarquinius *Collatinus*, ki *Lucretia* bántalmának megboszúlásában, s a szabadság ügyében oly kitartó vala. — [4]) Brutus beváltotta szavát, s nem csak köz pénztárból, hanem sajátjából bőkezüleg segíté.

Az új és véletlen dolog hallatára elbámult a consul, s midőn szólni akart, a város főbbei körülveszik, s a legforróbb szavakkal ugyanarra kérik, de ez keveset fogott rajta; miután azonban Sp. Lucretius korra és tekintélyre nézve nagyobb, s hozzá ipa, majd kérné, majd meg tanácsolná, hogy engedne a köz kivánatnak: a consul attól tartván, nehogy utóbb mint magán embert ugyanezen veszteség vagy szégyen érje, s még reá tán birtokaitól megfosztassék, a consulságról lemondott, s minden ingó javait Laviniumba [1]) vitetvén, elhagyá a várost. Erre Brutus a tanácshatározmány által kijelenté: „Hogy minden tarquini sarjadék számüzött," s a centuriai választó gyülekezetben társul P. Valeriust választá [2]), kinek köz működésével a királyokat elüzé *).

A Tarquinek által indítandó háborúról ki sem kétkedék, de az mindenki véleményénél utóbb következett be; azonban mire ki sem számíta, csel és árulás által a szabadság majdnem megbukott. A romai előkelő családból származott nehány ifjak, a többieknél szabadosabban csapongván a kir. korszakban, s a serdülő Tarquineknek társai, és barátai levén, és a királyi életmódhoz szokván, most a hasonjoguság idejében ugyanoly szabados életet hajhászván, panaszra fakadának: hogy mások szolgasága most az ő nyakokra nehezedik [3]).

S így szólának: „A király szinte ember, lehet tőle jogot, de ha kell ótalmat is követelni, van keblében a kegyelem és szivességnek is helye, ha tud boszankodni, meg is bir bocsátani; mert tudja mi a különbség jó barát, s az ellenfél között. A *törvény süket és kérlelhetlen dolog*, üdvösebb és hasznosabb az ügyefogyott, mint a hatalmasra nézve, ha megérdemléd sem elnézés, sem kegyelemre nincs út, annyi emberi botlások között pedig csak ártatlanságával élni veszélyes."

Már az önkényt elégületlenekhez járultak még a királyi családtól érkezett követek is, kik a visszahivatásról szót sem

*) A V. É. 244. eszt. Brutus és P. Val. Cons. kor.

[1]) Ott öregedett meg *Collatinus*. — [2]) Ez volt Brutusnak legelszántabb társa Tarquin elüzetésében; de reá már azért is neheztele, mert helyébe consulnak ő választaték. — [3]) Azaz: mások szabadsága reájok nézve valódi szolgaság.

tevén, azonnal a javak kiadását sürgették. Kivánalmaik a tanácsban meghallgattatván, néhány napig arról vala tana, mi legyen teendő, nehogy a javak ki nem adatván, okot, vagy kiszolgáltatván, a háborúra anyagot és segélyt nyújtsanak. E közben a követek különféle terveket koholván, nyiltan a javakat követelték, míg alattomban a hatalom visszafoglalására működének, s mintha a tárgyalt dolgok kivitelét sürgetnék [1]): a főbb családok ifjainál magokat behizelgik, érzelmeiket kipuhatolják, s kiknél szavaik viszhangra találnak, a Tarquiniusok leveleit kezeikbe játszszák, s a fölött tanakodnak: mi módon lehetne bizonyos éjen, következőleg titkon, a kir. családot a városba szállítani.

Az ügy végrehajtása elsőbb is Vitell és Aquill fivérekre bizatott. A Vitellek huga Brutus consulnak vala neje, s e házasság már két felnőtt fimagzatot hoza, u. m. Titust és Tiberiust. A cselszövénybe ezek is befonattak, valamint más nemes ifjak, de kiknek neveit az idő távolsága már elfeledteté [2]).

Azonban míg a tanácsban a javak visszaadása határozatilag kimondatik, a követek a biztos késelemre [3]) időt nyernek, s a consuloktól megnyervén, hogy a királyi kincsek elhordatására szekereket gyűjthessenek: ők ez időt teljesen az elégületlenekkeli tanácskozásra fordítják, és hosszú sürgetés után megnyerik: hogy nekik a Tarquiniusokat meghivó levelek átadassanak; mert különben miként is hitték volna, hogy ily fontos ügyben biztos híreket viendenek? A bizonyosság okáért adott levelek lőnek a bűntény árulói [4]); mert a követek a Tarquiniusokhozi visszatérési nap előestéjén a Vitelleknél levén [5]), s velök egyéb összeesküdtek is, kik — mint ily dolgokban szokás — minden gyanús egyént félremozdítván, az új terv kiviteléről tanakodtak.

Egy szolga, ki a gyanús férfiak lépéseit már ezelőtt figyelemmel kiséré — beszédeiket kilesvén, csak azon időpontot

---

[1]) T. i. az ingatlan javak eladatását, s butoraik elszállítását. — [2]) *Quorum memoriam antiquitas obliteravit.* — [3]) A városbani maradásra. — [4]) Felfödözői, tanúi. — [5]) Dionys és Plutarch Aquilleket említenek, s azt mondják: hogy esküjök megerősítéseül egy megölt társuk vérét ivák meg.

várá, melyben a hitelesítő levelek a követeknek átadattak, hogy azok a bűntények tanuságaúl szolgáljanak.

Mindeneket kézbesítve látván, a dolgot azonnal a consulokkal tudatá [1]). Ezek lakaikból személyesen, s minden zaj nélkül kiindúlván, mind a követeket, mind a pártosokat hatalmokba vevék. A fő gond arra fordíttatott, hogy a levelek kézre keríttessenek, reá a honárulók azonnal vasra veretvén, a követek fölött kissé tanakodának; s bár olyasmit követtek el, hogy bizton ellenségnek tekintethetének, még is a népjog diadalmaskodott [2]).

A kir. javak visszaadásáróli kérdés, mely föntebb már igenleg vala eldöntve, most ujdon az apákra bizatott; azok e tettre felboszonkodván, se hogy visszaadassanak, se hogy köz célra fordíttassanak [3]), meg nem engedték; hanem oda vetették martalékul a népnek: hogy a kir. birtok prédája által mintegy ez is beszennyeztetvén, a királyokkali kibékélésnek még reménye is eltöröltessék.

A Tarquiniusok földbirtoka, mely Tiberis s a város közelében feküvék, Mársnak ajánltaték fel, s Mars mezejének hivaték. Rajta esetleg, már aratásra megérett tönköly vala; s mert e föld gyümölcsét haszonra fordítani lélekismeret ellenes dolognak tarták, nagy embertömeg bocsáttatott reá, s lekaszálván az egész vetést, kosárra rakták, és Tiberisbe szóratták [4]). Mint meleg nyári napokban szokott lenni, a Tiberis akkor csekély volt, s innét lőn, hogy a gabonának egész hal-

---

[1]) Nem mervén egyenesen a consulok elibe menni, legbiztosabb fogolytársaival P. Valeriushoz ment, ez elzárátván a tanút, kegyenceit és barátait egybegyüjtvén az Aquillek házába ment, s a levelcket birtokába vevén, mind az összecsküdteket, mind a követeket magával hurcolta. — [2]) A követek nyilvános megbizással érkezvén, a nemzetek közmegegyezésénél fogva szent és sérthetleneknek tartatának annyira, hogy ha valamely bünt követének is el, büntetlenek maradának: „*Senatus* — mond Cic. — *faciem secum ferunt, et auctoritatem Reipbl.*" s így megsértetvén, a bántalom küldöiket illeté, s így nyilvános megbántások, nyilvános háború okának tekinteték. — [3]) P. köz épületekre. — [4]) Ezt cselekvék *a)* hogy a királyok iránti minden tisztelet megszünjék; *b)* ez által az elüzött király valóságos hazaellenségnek nyilváníttatott; *c)* szegénynyé tétetett, hogy tőle ki se remélhessen semmit.

maza is eliszapoztatván a víz sekélyein megfeneklett, s belőle idővel a vízroham által egyéb alom is egybehurcoltatván, szigetke lőn, utóbb, hihető, töltés által is segíttetvén, a hely oly emelt és szilárd lőn, hogy rajta templomok és csarnokok is építtethetének.

A királyi javak elharácsoltatván, a honárulókra került a sor, kik elitéltetvén, kivégeztettek [1]; megjegyzendő, hogy a halálos itélet végrehajtásának kötelessége a consulatus által saját gyermekei fölött is az apára bízatott, s így azon férfiu, kinek a dolgot szemlélnie sem kellett volna, a sors által oda löketett, hogy ő álljon boszút-övéi fölött.

Ott állának az ifjak legkitünőbbei a cövekhez kötve [2], s mintha a bűntársak teljesen ismeretlenek lettek volna, mindenek szemei csak a consul fiaira valának szegezve. Sajnálkozás fogá el mindnyáját, nem annyira a büntetés miatt, de hogy oly bűnténynek részesei, melynek büntetése halál, de legkivált azért: hogy ép most ötlött elméjökbe a felszabadított hazát, a szabadsághős apát [3], a Juniai házból eredett consulatust, az apákat, a népet és mindent, mi a romai istenek és polgároké, árulás által az egykor büszke, most pedig számüzött királynak, kezére játszani.

A consulok helyet foglalnak, a lictorok a büntetés végrehajtására szólíttatnak fel. A bünöncöket elsőbb levetkeztetik, reá megvesszőzik, azután fejöket veszik; míg ezek történnek, az apa, annak arcvonásai, és szája lőn a köz szemle tárgya, de a büntetés folyama alatt a hazaszeretet vala észrevehető [4].

A bünöncök megfenyíttetése nyomán, hogy hason merények eltávolitására, mind érdem, mind bűn tekintetéből nemes példa szolgáltattassék, a tanúnak jutalmúl, a köz pénztárból pénz [5], szabadság és polgárjog adatott. *Vindicta* által ez lőn

---

[1]) Az egy Collatinus szegült az itéletnek ellene. — [2]) Eleven festése a bünöncök fenyitésének a romaiaknál. Brutus, minthogy gyermekei a tett kérdésekre mit sem válaszoltak, az itéletet a polgárokra bízá. — [3]) Az összeesküdtek legelsőbb is a consulokat akarák megsemmisíteni, mint az új szabadság képviselőit. — [4]) A *patrius* szó itt kétes értelmü, „pater“ vagy „patria“-ból származik-e? fordításom értelmét igazolja Virgil: *Vincet amor patriae.* [5]) Mennyi, az vi-

első szabad, s tőle származtatják némelyek a *vindicta* szót is; mert neve *Vindicius* volt [1]). Ez uton divattá lőn, az így szabaddá tetteket polgári joggal ruházni fel.

Megtudván Tarquinius a történteket, boszúra gyúlt, nem csak hogy legszebb reménye hiusúlt meg, de gyülölség és haragtól indíttatott azért is: hogy hason cselre az utat teljesen elzárva lenni látá. Elhatározá tehát magában mindezeket egy nyilvános háborúval boszúlni meg, miért is eljárá esdve az Etruriak városait, s legkivált a Vejieket és Tarquinokat kéré:

„Ne engednék meg, hogy ő, ki velök egy eredetű és vérű [2]), egykor oly hatalmas országnak királya, most elűzve és nyomorogva az ő szemeik láttára veszszen el felnőtt gyermekeivel egyetemben. Romában idegenek hivattak meg a hatalomra, holott ő törvényes király, s a vétkes pártosok által akkor fosztaték meg rokonaitól; midőn országa terjedelmét háború által törekvék növeszteni [3]). Ők a kormányt, mert egyes arra méltónak nem találtatott, egymás között felosztották, s hogy e gazságban mindenki részt vegyen, vagyonát a népnek veték oda martalékul. Neki határozott szándéka honát és hatalmát visszakövetelni, s a hálátlan polgárokat megfenyíteni. Álljanak melléje, nyújtsanak segélyt, boszúlják meg ők is régi bántalmaikat, az annyira megvert seregeiket s elrablott földeiket."

E beszéd felizgatá a Vejiket, s fenyegetőzve tör ki mindegyik: hogy csak romai vezér alatt törlendik le szégyenöket, s haddal szerzendik vissza az elvesztetteket. A Tarquinek név és rokonságtól indíttatának, s becsületnek tarták: hogy honfiaik uralgjanak Rómában. A hatalom visszafoglalása, s a romaiak üldözésére a serget mindkét városban Tarquiniusra bízá. A mint romai határra érnek, eleikbe a consulok indúlnak, Valerius a négyszögbe állított gyalogságot vezérlé [4]),

lágosan nem mondatik, de hogy nagy öszveg lehetett, bizton föltehetni.

[1]) Némelyek e szót „*virga*"-ból származtatják (mint Boëtius), melylyel a szabadon bocsátandónak feje érinteték. — [2]) Anyjáról *etruski*, atyjáról *tarquini*; tehát elneveztetését is tőlök vevé. — [3]) A zavarok ép *Ardea* ostroma alatt fejlődtek ki. — [4]) Csatakész serget érts,

Brutus kémlelni a lovassággal haladott előre; az ellenségnél is a lovasság nyomúlt előre, vezére Aruns a királyfiu vala, ezt a többi hadosztályokkal maga a király követé.

Aruns a lictorokról még távolból a consult sejtvén, midőn közelebbről arcvonásaiból is ugyanarra ismert, neki tüzesedvén, szólt: „Ez ama férfiu, ki bennünket hazánktól megfoszta [1]), igen, ő az! ime, minő méltóságosan lépdel a mi díszjelvényeinkkel ékesítve [2]). Istenek, a királyok boszúlói, segítsetek!—"Erre megsarkantyúzva lovát kész elszántsággal rohan a consulra. Brutus az irányt észrevevén, mert akkor divatos vala vezéreknek kezdeni meg a csatát [3]), azonnal csatakésznek mutatkozott, s mindketten oly ellenséges lélekkel csapnak össze, hogy csak ellenfelének árthasson, teste védelmére egyik sem gondola: s egymást a pajzson át keményen megsebesítvén, lovaikról halálos sebben hullanak le [4]). Erre összevág a lovasság, reá kezd a gyalogság is, s foly a harc oly elszántsággal, hogy a kimenetel mindkét részre kétes marada. A csapatok jobb szárnya mindkét oldalon győz, a balszárny mindkét részen megveretik. A vejiek megszokva már a romaiaktól megveretni, szétüzettek s megszalasztattak, a Tarquinek azonban, az új ellenfél, helyt állának, sőt a romaiakat meg is kergeték.

Ez ütközet után Tarquiniust, s az Etruskokat oly félelem fogá el, hogy felhagyván a kétes vállalattal, éjjel mindkét sereg u. m. a veji és tarquini haza térne [5]). E csatához cso-

---

így szokott menni a tábor, midőn közel vészt sejtett. A négyszögnek két neme volt, vagy vele volt az élelmi szer is, hogy bár hol is megtelepülhessen, vagy nem, s ekkor tömött volt, hogy kisebb helyen is megférhessen; olv. bőv. Polybiust; a tulajdonképeni négyszög az volt, midőn a támadás több oldalról levén várható, a sereg úgy vala felállítva, hogy a rohamnak minden oldalról ellene állhasson.

[1]) *Extorris*, innen: *exterra*, mint *exsul*, *exsolum*ból; innen: *extorris patria*, *agro*, *domo* stb. — [2]) A consulok és királyok díszjelvényei majdnem ugyanazok valának. — [3]) A divat s tiszteletnél fogva így cselekedni mintegy kötelessége vala a vezéreknek, ellenkező képét adja a mai csatározásoknak. — [4]) Egyiknek oldala, másiknak lábszára zuzott meg; s lovaik is megsértetvén, mindkettőt levetették, s összemarcangolták.—[5]) Ez könnyen megtörténhetett, mert lakások elég kö-

dajeleket is kapcsolnak *). A közelebbi csendes éjen Arsia erdejében iszonyú hang hallatszék, melyet Silvanus [1]) szavának hivének, s azt mondá: „Az Etruskok közől egygyel több esett el [2]), a vég csatában a romaiak győzendnek;“ s úgy lőn, a romaiak mint győztesek, az etruskok mint legyőzöttek távozának.

Nap keltével semmi ellenség nem levén látható, P. Valerius consul a martalékot egybegyűjté, s diadalmasan tért vissza Romába [3]), s elhullott társának oly fényes gyászünnepélyt rendezett, a minőt csak bírt. De halálának legnagyobb tiszteletére vált a nyilvános gyász, mert a város úrhölgyei mint nemzőjöket egész éven át gyászolák őt, ki a sértett szeméremnek oly lelkes megboszúlója vala [4]). Az életben maradott consul, az annyira változékony népnél kegyeletből gyülöletbe esett nem csak, hanem valamely reá fogott nagy bűn miatt gyanúba is. A hír azt rebesgeté, hogy egyuralmi hatalomra tör, minthogy Brutus helyébe tiszttársat nem választott, sőt a véli halmon nagyobbszerű épületet rakatván, a nép azt gyanítá: hogy azon magas és erődített helyen egykor bevehetlen vár keletkezendik [5]); ezen általános és hitelre kapott koholmány annyira felingerelte a consult, hogy a népnek gyülést hirdetvén, abban lebocsátott díszjelvényekkel jelent meg [6]). Ez a népre kedves jelenet vala, s hogy a hátalom jelvényei

---

zel vala, a tarquinek t. i. Romától csak hat mérföldnyire, a vejiek még közelebb valának.

*) V. É. 244. eszt. P. Valerius cons. kora.

[1]) *Silvanus* a pásztorok, szigetek és erdők istene vala. Mily cél és fortélyból hireszteltettek sok hason csodák, könnyű elgondolni. — [2]) Más nap az elestek számba vétetvén 11,013 etrusk, s 11,012 romai esett el. — [3]) Ő vitetett első négy fogatu kocsin Romába. — [4]) Az év alatt itt csak 10 hónap értendő, s a leghosszabb nyilvános gyász is csak egy évre terjedett még akkor is, midőn Numa az évhez 2 hónapot csatolt. Plutarch. — [5]) Ezen halom a palatinhegy keleti részén vala nehéz és alkalmatlan feljárattal, kinézése felséges a romai köztérre, s Valerius onnan díszkörével lépdelvén alá, valódi kir. méltóságot játszék. — [6]) A díszjelvényeket a lictorok fölemelve hordozák, ő most azokat, hogy a népnek nagyobb tiszeletet mutasson, megfordítva vitette maga előtt, innen: „*fasces alicui summittere*,“ valakinek engedni.

előtte meghajlanak; azt azon vallomásnak vevé, hogy méltósága és hatalma nagyobb, mint a consulé.

Figyelem kéretvén, a consul elhullott társa sorsát magasztalá: „Megszabadíttatván — úgy mond — a hon, csatában s a legnagyobb tiszteletben hunyt el. Dicsősége magasztos, és semmi szenny által be nem mocskolt. Ő túlélte dicsőségét, hogy vád és irígység tárgya maradjon, s a haza szabadítója helyett Aquil- és Vitellek gyanánt tekintessék [1]). Tehát nem leend előttetek erény, mely gyanúval be ne mocskíttathassék? Miként lehet engem uralomvágyról vádolni, ki a királyoknak oly esküdt ellensége valék? vagy retteghetnének engem polgártársaim, ha mindjárt várban, vagy magában a Capitoliumban laknám is? vagy oly változékony hitelem, hogy inkább lakhelyem, mint személyemtől függ? [2]) P. Valerius épülete nem fog szabadságtoknak ártani Quiritek, de véli házam sem. Igen, lakomat nem a síkra, de a halom aljába építtetem, hogy ti lakjatok fölötte gyanús polgártársatoknak [3]): a véli halmon azok építsenek, kikre biztosabban lehet a haza szabadságát bízni, mint Valeriusra.“ — S az épületanyag azonnal lehordatott, s háza, hol most Vicapota imolája [4]) áll, a halom legalantabb ormára építtetett *).

Erre törvények hozattak, melyek által a consul nem csak a hatalomvágyi gyanutól mentetik fel, hanem sőt ellenkezőt tanúsítának, s melyek őt népszerű férfiúnak mondák [5]), s innen neve is Publicola. „A törvények legnevezetesbike vala, hogy jövőben a közhivatalnok ellen a népre lehessen hivatkozni, s ki uralomra tör, fejét és birtokát veszítse“ [6]). Az ily törvények a népre igen kedvezőleg hatottak, azok Valerius művei valának, s hogy ne háramoljék minden köszönet magára egyedül, nagy gyülést hirdete, hogy elhúnyt társa helyett más választassék.

---

*) V. É. 244. eszt.

[1]) Ezek bujtogaták a népet Tarquin visszahivására. — [2]) A véli halmon emelt épületre céloz. — [3]) Önmagát érti a consul. — [4]) A diadal istennője, némelyek olvassák: *via publica*, mások: *vicus publicus*. — [5]) *Vir popularis* oly ember, ki egyvéleményü a néppel, s annak ügyéért küzd, poplicola, vagy publicola ugyanaz; népszerű, népkegyenc. — [6]) Az így elkobzott birtok *Ceres*nek szokott feláldoztatni.

Elválasztva Sp. Lucretius [1]) lőn, ki már koros vala, s nem bírt elég erélylyel a consulári hivatal elviselésére, és kevés napok múlva meg is halt. Helyébe Horatius Pulvillus lépett [2]). Némely iróknál Lucretius consul nem említtetik, s Brutus után azonnal Horatiust teszik; tán mert semmi nevezetest nem tett. Még akkor Jupiter temploma nem vala fölszentelve, a consulok sorsot húzván, a kocka Horatiusra esett, Valerius a vejiek ellen kelt csatára*). Valerius barátai fölötte elégületlenek lőnek, hogy oly nevezetes templom beiktatása Horatiusra bizatik; azt minden módon meggátolni akarván, s több tervök meghiúsulván; s midőn már a beiktatási imákat mondaná [3]), s az istenekhez imádkoznék, terjesztik a gonosz hírt: hogy gyermeke meghalt, s mint gyászló családtag a felavatást végre nem hajthatja. Nem hitte-e a hírt, vagy erős lelkének tulajdonítható-e? sem bizonyosan nem állíttatik, sem könnyen ki nem található; de annyi áll, hogy e sujtó hírre sem zavarodván meg, így szóla: Temessétek el a hullát; s erre ismét a beiktatáshoz fogván, imáit bevégzi, s a fölavatást végrehajtja. Ezek történtek a királyok elüzetése után első évben béke- és harcban [4]). Reá P. Valerius [5]) másodszor, s vele T. Lucretius is consulokká neveztetének**).

Már ekkor a Tarquinek a clusi [6]) királyhoz Lars [7]) Porsenához menekvének, neki tervet és kérelmet nyújtának be,

---

*) V. É. 245. est. P. Val. és M. Hor. cons. kor.

**) V. É. 245. eszt. P. Val. II. és T. Lucr. cons. k.

[1]) *Tricipitinus* előnévvel, *Lucretiának* atyja. — [2]) A hármas Curiatius testvérektől ered, s H. Coclesnek nagybátyja. — [3]) Ez az ünnepélyes eljárásnak valamely része lehetett, *postem tenere*, hihetőleg a fölavatás igéit olvasni jelent. — [4]) Ez időszakra 5 consul számíttatik: L. Junius Brutus, és Tarquinius Collatinus, P. Valerius, Spur. Lucretius, s végül M. Horatius. Mely hó vagy napon kezdetett vagy végeztetett az év, nem bizonyos. — [5]) Itt kezdetik a királyok elüzetése utáni második év, melyben mi nevezetes sem történt, kivéve, hogy az adózási rendszer megállapíttatott. — [6]) Mert Clusinumban lakott; ez kétféle volt, egyik hollétét csak Plinius tudá, a másik, melyről itt szó van, a hajdani *Camers*, s nevét Telemachban Ulysses Clusius nevű fiától nyeré, különben egyike volt a 12 etruski nevezetesb városoknak. — [7]) *Lars* egy nagyobb méltóság neve az etruskoknál, majd királyi joggal.

ne szenvedné meg, hogy ők, kik Etruriából szakadtak, kik vele egy vér és eredetűek, nyomorú számkivetésben tengjenek; de figyelmeztették is egyszersmind: „ne hagyná boszúlatlan a divattá lett kiralyok elüzetését [1]), a szabadság a nélkül is elég kedves, s a királyoknak ép annyira érdekökben áll hatalmokat megvédeni, mint a polgároknak a szabadságra törekedni; különben minden érdektelenné válik, és semmi jeles, semmi ohajtandó nem marad az államban, sőt vége közelg az istenés emberek közt legkedvesebb kormánynak, a királyságnak" [2]).

Ha Romában király s etrusk származatú lenne, Porsena kitüntetésnek magyarázván a tusciakra nézve, Roma ellen ellenséges tábort vezetett. A tanácsot soha ily félelem meg nem lepte; mert Clusina városa tehetős, Porsena neve pedig hatalmas vala [3]); hozzá nem csak ellenségtől, hanem saját polgártársaiktól is rettegtek; mert attól tartának, hogy a romai nép elrémülvén, és befogadván ismét a királyokat, a békét szolgasággal is megváltandja. E közben a tanács részéről a nép sok kedvezményekben részesült; leginkább gondoskodék pedig élelmi szerekről, melyek begyűjtésére a volskokhoz és Cumába is követek küldettek [4]); a magán sókereskedést, mert sóhoz csak túlbecslett áron lehete jutni, megszüntették, s az állam jövedelmévé tették [5]). A nép a vám és adótól [6]) tölmentetett, hogy a köz terhet csak a tehetősbek viseljék; a szegényebbek, mondván, eléggé leróják adójukat, ha csak gyermekeiket nevelik is fel. Az apák e kedvezményei utóbb a nyommasztó körülmények közt az ostrom és szükség idején a népet annyira összetartóvá olvaszták, hogy mind a főfők, mind az alrendüek előtt a király neve lenne legutáltabb; s még cselszövények [7]) által sem lett későbben annyira népszerű senki, mint ekkor bölcs kormánylata által a tanács.

[1]) Egy kis hizelgés Porsena irányában. — [2]) A kormányok közt az legtökéletesb, melyben *egy*, de a természettől arra hivatott, kormányoz — [3]) Mily dús lehetett Clusina, elég tanúság reá a hírneves labyrinth, melyet Porsena magának temetkező helyül készített. — [4]) Cuma Campania partjain, gazdag gabna terményeiről hírneves, itt honolt a cumai Sibilla is. — [5]) Igen értelmetlen az eredetiben. — [6]) A sóár csökkentése mellett ez is kedvezmény vala a népre. — [7]) Itt a hivatal vagy dicsvágyó emberek megszokott vesztegetései értendők.

A mint az ellenség mutatkozék, a nép a falvakból mind a városba menekült, s körülveszik a várost őrséggel, míg némely oldalát falak, másokat Tiber folyam által hivék biztosítva lenni; de a fa híd majdnem utat nyita az ellenségnek, ha nincs egy férfiú, Horatius Coeles, Romának egyetlen, és szerencseadta védbástyája, kinek esetleg a híd juta őrállomásul. Ez Janiculumot [1]) rohammal látván elfoglaltatni, s onnan már az ellenséget lefelé nyomúlni, s hogy elrémült katonasága rendet zavarván, fegyvereit szórja: eleikbe ugrik, egyenként visszatartja, s fennen esküszik isten és ember iránti hűségre: „hogy haszontalan a futás, ha állomásaikat elhagyják; mert ha a hidoni átkelést szabaddá teszik hátulról, a palatin és capitoli hegyeken még számosabb ellenségre fognak bukkanni, mint Janiculumban [2]), ennélfogva ajánlja és parancsolja, hogy a hidat vassal, tűzzel, vagy bár mily módon is, de rombolják szét, ő addig az ellenség rohamát, a mennyire csak egy emberi test ellentállhat, egyedűl is fentartandja.“ — S azonnal a híd-főre rohan.

Az ellenség annyi megszalasztottak [3]) közt látván a vakmerőség csodáját, ez egyet fordítani ellene fegyverét, mintegy elbámúlva, szemét mindenki reája fordítá. A szégyen csak kettőt tarta vissza mellette; Sp. Lartiust, és T. Herminiust; mindkettő nevezetes, születése és tetteire nézve. Az ellenség rohamát, s a legveszélyesebb perceit a csatának ezekkel tartá fel egy kissé, míg utóbb azok, kik a hidat szétrombolták, s annak csak csekély részét hagyák meg, ezeket is biztonságba szólíták.

Megvető és fenyegető pillantásait körüljártatván az etruskok főbbein, majd egyenként hivá ki őket, majd megkorholván mondá: „Rabló királyok bérencei [4]), feleditek saját szabadságtokat, s másokét jöttök lábbal tapodni,“ elbámulnak e szavakra, és egymásra várnak, melyik fogna a csatához. Győzött végre a szégyen, s iszonyú lármát indítván, nyi-

---

[1]) Janus hegye. — [2]) Arra akarván őket figyelmeztetni, hogy egyenesen az ellenség karjai közé fognak rohanni. — [3]) *Cedentium pugnae*, vagy *pugna cedere* mindegy, maga Cic. is használta így: *fortunae tempori, minis, insidiis, periculis, armis cedere.* — [4]) Maga Hor. Cocl. mocskolá e szavakkal az etruskokat.

lat szór mindegyik az egyedűli ellenségre. Feltartá azonban mindazt az eleikbe szegzett paizs, a hídfőn foglalt helyet pedig ő is kemény ellentállással, és makacsúl tartá; már már neki valának rohanandók, hogy úgy lökjék el a kemény férfiút, midőn a megroncsolt híd ropogása, és a szerencsésen és gyorsan végrehajtott munka miatt a romaiak örömrivalgása az ellenséget megdöbbentvén, ezt visszatartóztatá *). Erre Cocles felkiált: „Tiber atyja [1]), szentül kérlek, fogadd kegyesen e fegyvert s e katonát!" s így fegyvereivel együtt a Tiberisbe rohanván, s bár nyilak záporától kisértetett, mégis sértetlenül úszott át övéihez — [2]), oly tettet tüntetvén elő, mely az utókorban több hírt, mint hitelt nyerend [3]). E nevezetes tény irányában a város sem maradt hálátlan, a comitiumban számára [4]) szobor emeltetett, s annyi szántóföldet nyert, a mennyit egy napon körülszánthatott, de a magán emberek is versengtek megtisztelésében, a tehetősbek figyelembe vevén az akkori élelemhiányt, a mennyit csak nélkülözhete, kiki megfosztván magától, neki áldozá [5]).

Porsena első kisérlete meghiúsulván, tervet változtat, s a roham helyett, a várost ostromolni akarván, Janiculumban őrizetet hagy, maga pedig a Tiberis partján és rónáin tábort üt. A hajókat minden oldalról lefoglalá s összehordatja; hogy a várostól minden közlekedést elvágjon, rajtok pedig katonái alkalmilag átkelvén, bizton rabolhassanak. Így a vidéket csakhamar oly szorúlt helyzetbe hozá, hogy minden ingó vagyonaikat, sőt marháikat is a városba kényszerülvén szorítani, a városon kivül mit sem merészlének hagyni. Azonban, hogy

*) A V. É. 245. eszt.

[1]) Tiberis vagy Tibris folyó istene, innen: *pater tiberinus*. — [2]) Val. Max. sőt mások is, — hihető szerinte — állítják: hogy sem páncélos öltönye, sem fegyverzete nem szolgált gátul a szerencsés átuszásban, Plut. azonban írja, hogy combja csakugyan megsértetett. — [3]) De tán az is igen hihető, hogy a dolog igen szépítve adatik elő. — [4]) Comitium a *coeundo*: gyül- vagy tanahivatalnokait választá. De a szoborról nem egyező a vélemény; Gell. Mars mezejére; Plut. Vulcan templomába helyezi; gondolható azonban, hogy ily hírneves tett emléke csakugyan több helyütt tiszteltetett meg. — [5]) Ez élelemhiány onnan magyarázható, mert a várost ellenséges hadak környezék.

az etruskokat ennyire bocsáták, azt nem félelemből, hanem tanácsból, tervből cselekvék.

Valerius consul csak alkalomra lesett, hogy a sok de elszórt ellenséget egyszerre és véletlenül rohanja meg, a kicsiségeket torlatlan hagyta, hogy erejét nagyobb eseményekre fordíthassa. Hogy ellenségének csábmartalékot nyújthasson, övéinek meghagyja: hogy más nap Esquilin [1]) kapunál számos marhát hajtsanak ki; e kapu az ellenségtől legtávolabb esék. Ő erősen hivé, hogy az ellenség azt tudandja, mert ostrom és éhségben a hűtlen szolgák többnyire át szoknak szökni; meg is tudták egy szökött által, s hogy az egész prédának birtokába juthassanak, szokottnál többen keltek át a folyamon.....

IRODALMI NAPLÓ.

— A nyelvtudományra tartozólag egy nagy érdekű, s a nyelvészeti kritika teljes figyelmét felhívó művel kezdjük jelentéseinket: *Jerney János „Magyar Nyelvkincsek Árpádék korszakából"* című munkája második darabját, mely a többször emlegetett *I. Endre korabeli magyar imát* foglalja magában, a szöveget t. i. hasonmásával, s egy bő commentárral együtt. Ez az a munka, melyet 1851-ben az akademiában olvastatni hallánk, s melyről az erudítiót s bizonyos ingeniosus nyomozást megtagadni nem lehet. A könyvet csak egy percre láthattuk, s így még csak könyvészeti pontos leirását sem adhatjuk: de nem akartunk késni olvasóinkat óhajtott megjelentéről azonnal értesíteni.

— Szépirodalom. — *Jávor orvos és szolgája Bakator Ambrus.* Szeszélyes regény *Fáy Andrástól.* Pest, 1855. kiadja Heckenast Gusztáv. k8r. I. köt. 218 l. II. 213 l.

Érdekes feltalálás, mulattató szövevény, világismeret, azon egészséges életnézet s tartalmas szeszély teszik kedvessé e könyvet, miknek egyesülete irodalmunknak egy legördült, de felejthetetlen időszakára emlékeztet, midőn Fáy és Kisfaludy Károly, a magyar húmornak ezen utódok nélkül maradt dioskúrjai alapították meg igazán az eddig is oly szűkkörű víg irodalmunkat. Ez a nevető bölcseség az, mely az ép érzékű magyart megilleti, nem az az üres szóélc, mely egy ideig oly

---

[1]) Az ellenséges tábor a folyó jobb oldalán volt, a városnak balra 10 kapuja, az esquilini kapu a Tiberistől legtávolabb esett, s így legalkalmasabb vala a cselvetésre.

erölködve ambiálta a húmor tiszteletre méltó nevét. Az okosabbak nevettek, de nem e húmoron, hanem a humoristákon.

Az utolsó Bátori. Irta *Jósika Miklós.* Harmadik kiadás. Pest, Heckenast tulajdona. 1854. 16r. I. köt. 214 l. II. köt. 217 l. IV. 233 l. füzve 1 ft 30 kr.

Salvator Rosa. Történeti regény. Irta *Degré Alajos.* Pest, 1855. kiadja Müller Gyula. 12r. I. köt. 177 l. II. k. 208 l. III. k. 247 l.

Beöthy Zsigmond Beszélyei. Pest, 1855. 12r. I. köt. 162 l. II. köt. 166 l.

Laczikonyha. A legjelesb magyar főszakácsok, alszakácsok és kukták közremunkálásával feltálalta *Beöthy László.* Pest, 1855. Müller Gyula sajátja. 8r. 261 l.

— Nyelvkönyvek. — *Magyar Nyelvtan* az elemi s reáliskolák használatára. Irta *Zimmermann Jakab.* Kiadja a sz. István-Társulat. Negyedik bővített kiad. Pest, 1854. Herz bet. 8r. 66 l. kötve 16 kr.

Ungarische Sprachlehre für Elementar- und Realschulen. Von Dr. Jakob Zimmermann. Dritte u. verb. Aufl. Pest, 1855. 8r. 74 l. köt. 16 kr.

Gyakorlati Irályisme a gymnasiumok, magán és nyilvános használatára. Alkalmazva a tanrendszerhez. Irta *Sárváry Béla*, kegyesrendi áldor, a pesti nagy gymnásiumban latin s magyar nyelv és m. irod. tanár. Pest, 1855. a szerző sajátja. N8r. IV. és 96 l. füzve 30 kr.

Képes Abc és gyönyörködtetve tanító Olvasókönyvecske. Karácsoni, születési és névnapi ajándékba jó gyermekek számára. Készitő *Varga Péter*, elemi és kisdedovó intézeti tanító. Második bőv. s jav. kiad. Pest, 1854. Lampel és Eggenberger bizom. 8r. 57 l. ára 24 kr.

— Tan- s ifjuságí könyvek. — *Tankönyv* elem- s reáliskolák használatára. (A cs. k. magas ministerium jóváhagyásával). Irta *Grynaeus Alajos* kanonok, hittudor, tanár stb. Ötödik jav. kiadás 85 képpel. Pest, Müller Emil sajátja. N8r. 156 l. füzve 20 kr.

Kis Könyvtár, vagyis hasznos mulatságos olvasmány gyermékek számára. Kiadja *Varga Péter.* Hét füzet. Pest, 1854. Müller bet. 16r. Minden füzetke 16 l. s áruk 3 kr.

Nevelői Emlékül növendékeimnek. Dr. *Tavasy Lajostól.* Pest, 1854. Müller Emlil bet. 12r. 141 l.

Ifjuságnak való versek, köztök *ötvenhat darab Goethéből*, a javából, kisérleteknek figyelemre méltólag. Hattyuhangjai egyszersmind a nevelésügyre nézve vajmi korán, és sok tekintetben pótolhatlanúl elhalt felejthetetlen férfiúnak!

— Történelem s rokon. — *Hunyadiak kora Magyarországon.* Irta gróf *Teleki József.* Negyedik kötet. Mátyás kir., Beatrix királyné és Pogyebrád cseh kir. acélmetszetü képeikkel (az első kettő domormüvek után). Emich G. könyvnyomdája. 1854. N8r. XIV. és 494 l. füzve 8 ft 20 kr ep.

A tiszteletre méltó szerző folytatja a Mátyás alatti történetek elbeszélését 1468-tól 1476-ig, mely időszakba esnek a cseh háború, mely itt

egészen új világosságban van feltüntetve, a Mátyás elleni támadás és lengyel bajok, a cseh-lengyel háború Pogyebrád halála után, a török háború (Szabács), a moldovai dolgok, s Beatrixxel kötött házasság. E többiek felett kényes történetek tárgyalása a szerző részrehajlatlan nyugalmas történeti érzéke, de egyszersmind történeti mély kritikájának újabb s nyomosabb tanubizonysága, s Mátyásnak több oldali vádoltatása elleni legszebb védelme.

Attila. Történeti kor- és jellemrajz. Irta *Thierry Amadé*, a francia Institut tagja. Fordította és jegyzetekkel felvilágosítá *Szabó Károly*. Pest, 1855. Geibel Armín tulajdona. 8r. VIII. és 183 l. füzve 1 ft.

Egyike azon élet- és szellemgazdag képeknek, milyek festésében a franciák oly saját remekséggel bírnak. Attila és tettei itt szorosan a történeti források szerint festetnek, s az avatott fordító becses jegyzésekkel kiséri azokat. Örömmel tekintünk Thierry másik, a mondai, Attilájának eleibe, ohajtva és reménylve, hogy azt is megnyeri irodalmunk Szabó Károly gondos és csínos tollából; s hinni akarjuk, hogy a francia akademikusnak ezen szeretettel dolgozott monographiái lendületet fognak adni e nemzeti hősünk körüli, rég nyugvó, tanulmányozásainknak.

Szent István első magyar király Életirata, Hartvik regensburgi püspök szerint. A m. nemz. muzeumban őrzött frankfurti codexből átírta és ford. Dr. *Érdy János*, muzeumi őr. Kiadja a Szent István-Társulat. Pesten, 1854. Herz nyomd. 4r. VIII és 52 l. kemény tábl. kötve 1 ft.

Legkritikaibb kiadása a nevezetes emlék szövegének, tanulságos életirati és könyvészeti bevezetéssel a legenda irójáról, amannak hű fordításával, s kettős függelékkel, u. m. sz. István (magyar) életével az Érdy-codexből (mely először Irod. Történetem Példatárában jelent meg 1851-ben) és István pénzei leirásával. A bevezetés VIII. lapján a XXI. pont alatt felhozott hymnusnál el van felejtve ennek azon, váriánsokkal bíró szövege, mely Mikolci László 1394-ki missáléjában áll (melyet „Egri Szünnapjaim"-ban ismertettem meg, az Új M. Muz. 1853-ki folyama II. kötete 527—30. ll.). A könyvet egy címkép (István kir.), a legenda első lapjának hasonmása, s István huszonegy érmének rézbe metszett ábrái díszesítik.

Gróf Nádasdy P. Ferenc néhai kalocsai érsek. *Sujánszky Antal* Pest-Józsefvárosi plébános közremunkálása mellett a pesti központi nevendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája által. Pest, nyom. Landerer és Heck. 1855. N8r. 47 l.

Az Orosz-Török Háború, történeti jegyzetekkel, okiratokkal, a szereplő jelesb férfiak, vezérek életrajzával, földabroszokkal és ütközeti térképekkel felvilágosítva. Szerkeszti *Fényes Elek*. Második kötet. I—IV. füzet. Pest, 1854. N8r. 1—192 l.

Az Austriai Birodalom Statistikája, különös tekintettel Magyarországra. Főtanodák használatára és öntanulmányul irta Dr *Kautz Gyula* cs. kir. jogtanár. Pest, Emich G. sajátja. 1855. N8r. első füzet 1—128 l. füzve 48 kr. Az egész három füzetből fog állani.

—Egély.—*Rövid Oktatás a Ker. Tudományban*, melyet a hannoverai káté szerint kiadott a győri ev. gyülekezet. Magyar-Óvár, Czéh Sánd. bet. 1854. 8r. 71 l.

Keresztyén Erkölcstudomány. Készítette *Zsarnay Lajos*, a spataki ref. anyaiskola hitszónoka. Második megjobb. kiadás. S. Patak, a fóisk. bet. 1854. N8r. 217 l.

A Keresztyén Erkölcstudomány summája. Népiskolák számára. S. Patak, a fóisk. bet. és költ. 1854. 8r. 50 l.

Egyházi Beszédek az év minden vasárnapjai s ünnepeire, és nehány alkalmiak. Elhirhedett német s francia hitszónokok nyomán *Talabér János és György* által. Harmadik kötet. Pest, Müller Gyula tulajd. 1854. N8r. 330 l.

Templomi Szónoklatok, ezekhez alkalmazott imákkal. Irta *Pap István*, vámosi helv. hitv. lelkész. I. kötet; tartalmaz válogatott közönséges vasárnapi szónoklatokat (a szerző még ki nem nyomott mű veiből) Veszprém, Ramasetter Károly tulajdona. 1854. N8r. 243 l. A szerző képével 2 ft.

Különféle viszonyokra vonatkozó *Papi Dolgozatok.* Szerkesztő *Fördős Lajos*, kúnszentmiklósi ref. lelkész. Ötödik füzet: *Kulifay Zsigmond* kúnhegyesi ref. lelkész *Egyházi Beszédei.* Első füzet, a szerző arcképével. Kecskemét, nyom. kiadó-tulajdonos Szilády Károlynál. 1854. N8r. 8 és 215 l. — Hozzájárul:

Konkordáncia vagy Szentirási Szókönyv. . . készítette *Fördős Lajos.* Első kötet: A—D. 1—32 l. — Együtt fűzve 1 ft 20 kr.

Ujabb Keresztyén katedrai Tanítások, melyeket néhai *Kolmár József* komár. pred. hátrahagyott irományaiból szerkesztett és kiadott *Vári Szabó Sámuet*, tiszaföldvári lelkész. I. köt. 2-d. füz. Szarvas, Réthy L. gyorssajtóján. 1854. N8r. 161—320 l. (az egész első köt. ára 3 ft)

Néhai debreceni helv. hitv. lelkész *Lakatos József Emléke*, néhány vegyes tartalmú egyházi beszédeiből. Dévaványai h. h. lelkész Vásárhelyi Pál közlése folytán közre bocsátja *Révész Bálint*, debr. ref. hittanár. Első füzet: vasárnapi, alkalmi és egyházi beszédek. Debrecen, Telegdi Lajos tulajd. N8r. 133 l.

Utmutató Kántorkönyv, melyet romai-kath. anyaszentegyház szertartásu magyar kántorok számára, missale, rituálék és breviárium rubrikái szerint készített és sok új énekekkel megbővítve kiadott *Fekete Ferenc*, Szeged alsóvárosi kántora. Bővített harmadik kiadás. Szeged, 1854. Grünn Ján. bet. és költ. 4r. VIII és 239 l.

Halotti Énekek. Készíttettek és kinyomattak a helv. egyházkerület rendeletéből. Hetedik kiadás. Pápa, ref. fóisk. bet. 1854. 8r. 104 l. kötetlenül 18 váltó kr.

Lelki Kalauz. Elmélkedésre oktató imakönyv keresztény katholikus hívek házi és templomi használatára. Szerkeszté *Peltzmann Gergely*, szent Ferenc rendi áldozár. Második javított s bővített kiadás. Bibornok herceg-primás s esztergami érsek ő eminentiája engedelmével. Pesten,

Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál. 1854. 12r. XXIII és 743 l. Ára 1 ft 20 kr pp.

Jó Nap, azaz imáds. és énekes-könyv ker. kath. számára. Pesten, 1854. Nyom. és kiad. Bucsánszky Alajos. 36r. 236 l.

Jó illatu Rózsáskert, melyben mindenféle reggeli és estveli imádságok és énekek foglaltatnak. Pest, Busánszky, 1854. 8r. 364 l. szép képekkel.

A tiszamelléki ágostai hitv. ev. egyháskerület Névtára 1854-re. Lócsén, Werthmüller Ján. bet. 8r. 48 l.

A dunántuli helv. hitv. egyháskerület egyházi Névtára 1854. évre. Készítette *Lisskay József* pápai lelkész. Pápa, főisk. bet. 1854. 8r. 56 l. Nagy Mihály superint. arcképével, füzve 16 kr.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

SAJÓ-SZENT-PÉTER ÉS HELYNEVEI.

Sajó-Szent-Péter helyneveinek följegyzésével akarom szaporítani a helynevek gyüjteményét. Alig akad ezek között egyetlen egy is, melynek akár történeti, akár népköltészeti tekintetben fontosságot tulajdoníthatnánk. De ezen szempontokon kivül még mindig ott áll a helynevek nyelvészeti, etymologiai oldala. S az illetők itéletére bízom közleményem e tekintetbeni fölhasználását.

Legyen szabad egyébiránt e városra vonatkozólag néhány szót elmondanom e helyen.

Sajó-Szent-Péter, Borsod megyében az idylli szépségü Sajóvölgy egyik legszebb vidékén fekszik; ott hol a különben is tágas völgyhatár szétterülni kezd s majdnem kezet fog a beláthatlan messziségü alföldi rónával. A városnak oldalát éjszak felöl mossa a Sajó, sőt egy kis részét különválasztja az egésztől. A folyam két partján gyönyörü buzát termő sík tér, a déli oldalon tüzborral bővelkedő hegyláncolat, melynek vég pontját az alföldd el rokonuló emődi szőlőhegyek képezik. — Okvetlenül hazánk legszebb vidékei közzé számítandó e hely, valamint legrégibb városai közzé maga a város.

Azonban történeti régiségére vonatkozó okiratok birtokában alig van már jelenleg Sajó-Szent-Péter. Hajdani kiváltságainak, hatalmának szinte egyetlen tanújele ama két fa oszlopból álló törvényfa, mely a város keleti végén a szántóföldek közt egy dombon áll s időről időre megujíttatik. A pallosjog rég oda van, e jel mondja, hogy valaha megvolt. Zsigmond király óta nyert szabadalmaiból egykét vásárjogot bírt megkuporgatni napjainkig. Urbériséggé vált, idők folytán, az egykor önmagát bírt szabad község s alig tudja már ma, hogy e városkát régenten Zsigmond király, Hunyadi a nagy kormányzó, Pelsőci Bebek Imréné s a Palócziak jeles szabadalmakra méltatták. — Épületei között egy sincs,

mely történeti régiségre mutatna. Az utolsó régi templom omladozott falaiból, mely 1453 tájáról, tehát körülbelül a huszíták idejéből való, néhány év előtt építék a kath. egyház tornyát. Tizenöt húsz éve, hogy a nevezett régi épületnek egy fala még fenállott, de arról építészeti tekintetben mitsem lehete már megjegyezni. Öreg emberek még födél alatt érték — mint mondják — az egészet. A mellette csapott szekéruton, mely alkalmasint a templom belső terét is érinti, mai napig nagy menynyiségü embercsontot láthatni, maradványait talán a templomban vagy környékén létezett temetkező helynek.

Egyetlen régi okirat, mely Sajó-Szent-Péterről ez ideig közönség kezén forog, azon 1403-ki községi végzés, melyben a város Gergely diák birósága alatt borainak eladása felől határoz. Egyike ez nyelvünk régibb irott emlékeinek általában; mint községi életre vonatkozó magyar emlék pedig, a legrégibb.— *Jászay Pál*, mint én tudom, azon ügyvédnél jutott ez emlék birtokába, kit a sajó-szent-péteriek, elvesztett ősi szabadalmaik kikeresésével bíztak volt meg, s kinek kezébe e végett minden használható oklevelet átszolgáltattak. Ez oklevelek száma szemtanúk állítása szerint hetvenháromra ment. Azonban a jó szent-péteriek nem hogy szabadalmaikat, de sőt kiadott okmányaikat sem nyerhették vissza mind e mai napiglan. Egy tévelygő nyáj volt a község, melynek sem pásztora, sem gazdája. Hiányzott a tanács, a buzdítás, a vezérlet. Most hallok már sohajtozni egykét jámbor öreget amaz okmányok után. Hadd költöznének vissza — úgy mond — legalább emlékezet okáért a levéltárba, honnan kisdatott. *Jászay* alkalmasint átvizsgálta e leveleket, s lehet, nincs is többé azok között fontossággal bíró nyelvemlék : azonban már csak tulajdonjogi szempontból is kivánatos azok visszakerülése. És ezt annyival bizonyosabban várhatni is, mivel az említett okiratok idővel *Kapczi Tamás* pesti ügyvéd úr kezébe jutottak az illetők megbizása folytán, s ő, mint különben is e megyének fia, bizonynyal sietni fog azokat átszolgáltatni, mihelyt erre fölkéretik.

A községi levéltárban alig találhatni már ma valami érdekest. Mindössze egy elrongyollott magyar parancslevél az egri török pasától a XVII. század végéről s egy magyar jegyzőkönyv, kezdve a XVIII. század elején. Amannak hasonmását, emennek pedig érdekesb részleteit közölni talán módomban lehetne *).

De hadd írjam le már a város helyneveit.

Dűlők, rétek, legelők : *Árnyékoldal*, nyugotra néző hegyoldal, olykor marhajáró. *Bábasszög*, viz közötti legelőpást. *Bálvány*, homokdombos szántóföldek. *Bujár*, csátés, vizes rétség. *Cseb*, hátas, dombos szántóföldek. *Cserje*, szántóföld, cserjés határral. *Csellyeg*, lapályos szántóföldek. *Csesz* (Csörsz) *árka*, jelentéktelen árokvonal. *Divil*, szántóföld, vadvizes lapály. *Farkasszög*, vizközötti rétes, berkes hely a Sajóparton. *Gallyagas*, rét, erdő mellett. *Görbe tó*, dűlő, vizes lapály. *Hanti-*

*) Kérjük azt. *Szerk.*

pási, dülő. *Háromberek*, földek, lábtól berkes, rétes helyekkel. *Kecskésalja*, dülő, hegy alatt. *Kosvölgye*, rét-erdő. *Kisfalud*, puszta. *Kerektó*, köralaku földszakasz. *Kopaszföld* vagy *Dusnok*, puszta. *Manusdomb*, *Mónusalja*, földek. *Moroszka*, állóvizes, nádas, csátés hely. *Málatelke*, lapályos földek. *Nagy égés*, rétség. *Nagy tisztás*, berek. *Ortás*, rét. *Ördöngös*, a berek egy része, vad vizes hely, melynek apró tócsái közé tévedvén, nehezen jöhetni ki szárazon. *Széles parlag*. *Szőrös tó*, földek, csátés, nádas helyen. *Szolga*, puszta. *Tekejátszó*, pást. *Töviskes ér*, földek tövises berekkel. *Vereszjánoskert*, kertalakú szántóföld, hason nevü patak mellett.

Szőlőhegyek: *Belátó*, *Csíkos*, *Darvas*, *Despán*, *Diósvölgy*, *Fövenyes*, *Kalapács*, *Korcsolyás*, *Ködmönoldal*, *Kővölgy*, *Kutyás*, *Lantos*, *Sós Szeles*, *Szénégető*, *Zsoldos*, *Vakúr*.

Utak, utcák, vizek, kertek: *Bánkút*, forrás. *Fűzkert*. *Gedely*, utca. *Gellenddomb*, part az országuton. *Godos*, szilváskertek. *Hátmegutca*. *Hajda*, néhány viskó, túl a Sajón, honnan a napszámosakat *hajhászni* szokták. *Kassapart*, út. *Köporos*, magas hegy. *Kövecsút*. *Nyögő*, a várost végig futó, hirtelen áradó kis patak. *Margitkapu*, szük út, ki a hegy felé. *Jegenye*, patak a határban. *Pacsír*, szük utca. *Zagit*, szinte. *Szuha*, patak. *Veres Jankó*, patak.

(Miskolcról küldetett be). —v—

HISTORIAI FORGÁCSOK.

— XXVIII. *De victualibus Imperatori Turcarum et de modo Ordinationibusque eorundem* (ad ann. 1543.). Constitutum est ut singulj colonj iuxta numerum dicationis dent vnum quartale Budense farinae et vnum quartale hordej vel auenae.

It. Vt singulj colonj duo qui dicatj sunt, dent unam ouem vel sterilem vel veruicem bonam.

It. Vt singulj colonj iuxta numerum dicationis dent mediam pintham Budensem butirj, et vnum caseum vel formaginm et vnum quartale mellis.

It. Vt nobiles solj de singulis vigintj colonis eorundem iuxta numerum dicationis dent vnum mactabile pecus.

It. Vt singulj nobiles vnius sessionis modo praescripto ad ordinationem victualium contribuant.

It. Vt victualia ordinata quilibet nobilis de bonis suis ad constitutum locum deferrj faciat.

It. Vt Comitatus eligant unum hominem qui sit penes hominem Rmi Domini thezaurarij ad quorum manus Vicecomes cujuscunque Comitatus victualia iuxta numerum et veram rationem absque omnj defectu dare et assignare debeat, homines autem Rmi domini et Comitatus habeant curam victualium quae ex his aut Imperatorj Turcarum danda crunt, vel quae vendj debebunt. (Gyüjteményemből, néhai *Gévay Antal* közlése után).

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV. FEBRUÁR, 1855. II. FÜZ.

ERDŐSI JÁNOS ÉLETE,

SAJÁT MUNKÁIBÓL MERÍTVE.

IRTA

GRÓF KEMÉNY JÓZSEF.

Ezen nevezetes honfinak (a ki az akkori tudósok szokását követve, magát *Sylvester*nek átnevezve [1]), honi literaturánkat díszesítette, s főleg elhanyagolt anyanyelvünknek mintegy új életet ada, s következőleg a XVI. századbeli honi tudósaink közt a legjelesebb emléket érdemli) életét s munkáit csak töredék gyanánt többen említették, de meggyőződésem szerint, sem hiteles forrásokból, sem pedig minden hiány nélkül közölve.

Nagyon becses ugyan az, a mit *Podhradczky* József „Tudománytár, 1841." augustusi füzet 118—126 lap. „Erdősi Jánosnak egy ismeretlen munkájáról" írt, de ez is az egészre nézve csak töredék; a mit pedig *Bod Péter* „Magyar Athenás" 144., s ugyanaz: „Szent Bibliák historiája" 134. lapon,

[1]) A reformátiókor szerették a mi akkori magyar tudósaink görög vagy latin nyelven tenni ki családi neveiket; ebből idővel számos tévedések eredtek.—Ezen szokás még a későbbi időkben is gyakoroltatott.

Benkő József „Transsilvania Generalis“ II. 333—334 lap, — *Katona István* „Historia Critica“ XXIII. 874 lap (Kolosvári János név alatt), Weszprémi István „Biogr. Medicorum“ Cent. I. 111 lap. — s utánok mások is Erdősi felől írtak, oly hiányos, s többnyire oly valótalan, hogy hasznát alig vehetni.

Alkalmam lévén utóbbi Bécsben létemkor Erdősi János munkáinak nagyobb részét a császári könyvtárban a legnagyobb figyelemmel, csenddel s kényelemmel [1]) nem csak átolvasni, de áttanulni is, meggyőződtem, hogy Erdősi János élete rajzát saját munkáiból meríteni nem csak lehető, de leghitelesebb is.

Im! e tehát e tárgyróli bibliographiai kutatásaimnak eredménye:

Hol kezdte Erdősi János tanuló első pályáját?. nem tudatik ugyan, de bizonyos, hogy a műveltebb tudományok megszerzése tekintetéből 1534-ben a vittenbergi akademiába ment, hol ezen akademiának anyakönyvébe saját kezével így írá be magát: „*Ego Joannes Sylvester, alias Erdőssy subscribo legibus studiosorum nationis hungaricae Vittebergae commorantium.*“ (Lásd „Tudományos Gyűjtemény, 1817.“ VIII, füzet 57 lap.).

Csalattak tehát azok, kik *Sylvester* álnév alatt a *Szilvási* vagy *Erdélyi* családi nevet rejteni vélték.

De hibázott *Laskai Csókás Péter* is *(Petrus Monedulanus Lascovius)*, midőn már nagyon ritka, ily című munkájának előbeszédében: „De homine, magno illo in rerum natura miraculo. — Witebergae 1585“ [2]), s ezt követve időnkben *Bartholomaeides János László* „Memoriae Ungarorum, qui in alma olim Vniversitate Vitebergensi.... studia.... confirmarunt. Pesthini. 1817“ 11. lap. Erdősi Jánost „Lucas Sylvester“nek keresztelék.

Erdősinek Vittenbergában tanítója vala nagyhirű tudós

---

[1]) Ezt, az említett könyvtárak tárnoka és segédtárnokai dicséretére, itt hálás köszönettel említeni, kötelességemnek tartom.

[2]) Rotarides: „Lineam. Hist. Litter. Hung.“ 43. lap. oly ritkának vallja e könyvet: „ut non facile conspici, nedum haberi possit.“—A bécsi császári könyvtárban nincsen meg ezen ritka könyv, de megvan saját könyvtáramban.

Melanchthon Fülöp, a mit maga Erdősi, majd terjedelmesebben említendő Grammatikájában e szavakkal bizonyít: „*Philippus Malanchthon praeceptor noster.*“ Innen tehát gyanítható, hogy Erdősi azon időben Luther hitvallását tanulta, s követte,, habár szinte bizonyos az, hogy 1541-ben már romai vallásu volt, a miről lejebb bővebben szólani fogok.

Akademiai tanulása végzése után, 1536-ban hazájába visszatérve, s tanítója Melanchthon Fülöp által akkori horvátországi bán és azután nádor *Nádasdi Tamásnak* 1537-ben ajánlva, Uj-Szigetre (Neanesium) vonta magát, és az azon időtájt ott felállíttatott apróbb iskolának tanítója leve. — Melanchthonnak Nádasdi Tamáshoz írt ajánlólevele így hangzik: „Intelligo — te magno sumtu scholam constituere, et optimarum artium studia excitare, ... videris prospicere, ut cum alibi deletae fuerint bonae artes, tamen seminaria reliqua sint conservata tua virtute, unde iterum propagari in Pannonias doctrina vitae utilis possit... Quare, quod pio, et ut arbitror, divino consilio moliris, ut ruentibus studiis operam feras, hoc institutum ne abjicias, nec te deterreri temporum difficultatibus sinas ... *Joannem Sylvestrum etiam hominem doctum celsitudini tuae commendo.*“ (Lásd: „Ribiny Memorabilia Ecclesiae A. C. in Hung. Posonii. 1787 I. 40—41 lap.).

Új-Szigeten még 1536-ban kezdé Erdősi, apróbb növendékei és saját fia számára készíteni azon magyar Grammatikáját, a mely csakugyan ott 1539. sajtó alá jöve ily cím alatt:

„*Grammatica Hungaro Latina in usum puerorum recens scripta Joanne Sylvestro Pannonio* [1]) *Auctore. De novo* [2]) *apud nostros beneficio Principis nostri* [3]) *imprimendi arte ad Juvenes Hexarticon:*

Quisquis in hoc ludo [4]) *studiis incumbis honestis,*
Haec nova quae cernis jam cape dona liber.
Progressum spondent studiorum namque tuorum,
Dives quae nunquam Pannonis ora tulit.

---

[1]) Tehát Erdősi János nem volt erdélyi fi, a mint némelyek állították.

[2]) Ezen szavak: „*de novo*“ gyanítatják talán, hogy ezen Grammatikának 1539-beli kiadása nem lenne az első, de régibb kiadására még nem akadhattam.

[3]) Értetik Nádasdi Tamás, az új-szigeti nyomdának alapítója.

[4]) Értetik az akkori új-szigeti tanoda.

Atque tuo meritas noctesque diesque referre
Ne cesses grates, qui exhibet ista Duci [1]).

Neanesi, an. 1559, die 14. Junii." Kisded 8rét. Hat ív, a lapok nincsenek számsorozva, és az íveknek száma nincs a könyvkötők kedvéért betűkkel bélyegezve.

A címlap után ajánlja Erdősi ezen Grammatikáját Tivadar (Theodorus) nevű fiának.—Ezen ajánlás iratott: „*Neanesi an. 1536. die 13. Octob.*" — Bizonyos tehát innen, hogy Erdősi János már házas ember vala, midőn 1534-ben tanulás végett Vittebergába ment, mert 1536-ban Tivadar nevű fia már oly idős volt, hogy az új-szigeti tanodában a tanítást hallgathatta. — Továbbá Erdősink, említett ajánlásában azt is említvén, hogy Nádasdi Tamás kivánságára az Új-Testamentomnak magyarra való fordítását már akkor elkezdette, innen bizonyos, hogy ő ezen fordításán már 1536-ban, s következőleg Vittebergából való visszajövetele után rögtön dolgozott, de ezen munkája csak is későbbre, u. m. 1541-ben jöhetett sajtó alá.

De említendő még az is, hogy ha bár Erdősitől csak is az Új-Testamentomnak magyar fordítását bírjuk is nyomtatva, nem pedig az Ó-Testamentomnak is általa készült fordítását, mindazáltal az említett Ó-Testamentumnak is több helyei általa magyarra fordítva találtatnak ugyan ezen Grammatikának imitt-amotti szövegében, így p. o. Joel prophetának II. 28. és 29. versei eként olvashatók általa fordítva: „És liszen az utolso napokban, az Isten monga, ki fogok ötteni az en lelkemből minden testre, es profetalni fognak a tü fiaitok, es az tü leanitok. Az tü ifiaitok lātāst fognak lātni, es az tü uineitek ālmat fognak lātni, és bizonaval az napokban ki fogok ötteni az en lelkemből az en szolgaimra, es profetalni fognak."

Találtatnak az említett Grammatikában egyéb érdekes adatok is, p. o. a következendők: „Est oppidum in ea Patriae nostrae ora, quam *Megygyesally* vocant, dicionis Magnifici Domini D. *Joannis a Perén* [2]) mihi gratiosissimi subjectum, septem amoenissimis collibus, et illis quidem vitiferis conspicuum.... *ubi*

[1]) Azaz: Nádasdi Tamásnak.

[2]) Tehát Perényi János is különös pártfogója volt azon időben Erdősi Jánosnak.

ipse hujus lucis hausi primordia, et cui me totum debeo, *Sinyrvarallya a nostris dictum.*" — Erdősi Jánosnak szülőhelye tehát Szinérváralja Szatmár megyében.—S valamivel tovább: „*Szigeth* oppidum est arci, quam vocant *Sárvár* adjacens, *ubi primum divinam hanc imprimendi artem, opera quidem, et impensa Principis nostri Magnifici Domini D. Thomae a Nadasd, Comitis ac Bani, ministerio etiam nostro, in Hungaria nostra excolere coepimus, et unde haec rudimenta in usum juventutis qualemcunque emissimus;* a re ita dictum, quod duobus fluminibus, quorum alteri Rabae, alteri Gemmeo nomen est, circumfunditur, nobis *Neanesus, Vy Szigeth dicitur, quod hoc Princeps ipse*[1]) *in novam redegit formam.* Primum quidem illud fossa, et vallo ita muniendo, ut nec furori quidem Turcae anno 1532 obsidentis patuerit. Nam clade accepta, ab hoc discedere coactus est; deinde flumina vetando, mox densissimae silvae huic imminentis arbores lucando, et hujus locum hortis amoenissimis, ac pomariis consecrando; postremo *ludum literarium opere latericio in hoc extruendo.*"

Ezen szavakból bizonyos tehát:

1. Hogy Nádasdi Tamás volt az első, a ki az 1473-ban I. Mátyás király által Budán alapított könyvnyomdának elenyésztése után, saját költségén Új-Szigeten egy új könyvsajtót állított.

2. Hogy ugyanő volt az, ki ugyanott iskolát alakított tanuló ifjak számára.

3. Hogy Erdősi János nem csak tanára volt ezen tanodának, hanem gondnoka is az említett nyomtatóműhelynek.

4. Hogy az érintett tanoda és sajtó nem egyebütt, hanem Új-Szigeten vala, a mely hely Erdősi által görögösen „*Neanesus*"-nak neveztetett, ugymint ezen szót „*új*" görög „*νεος*"-ra, és a „*szigetet*" „*νησος*"-ra átfordítván. — A kik tehát Új-Szigetnek görögre ily alakban való átfordítására nem figyelmeztek, azok *Neanesus* hangzásának *Nánás*sali hasonlatosságát követve, nagyon hibásan Neanesus alatt Nánás nevét rejteni vélték. (Lásd „Ungrisches Magazin" IV. 445 lap.).

Nem célom ezen Grammatikának belbecséről, vagy hiá-

---

[1]) Azaz: Nádasdi Tamás.

nyairól bővebben szólani.— Tagadhatlan mindazáltal az, hogy ezen munka nagy becsű, mert Erdősi vala az első, ki nyelvünket bizonyos szabályokra rendezte; s ehez járul ezen könyvnek bibliographiai nagy ritkasága is. Innen van tehát, hogy Kazinczy Ferenc is érdemesnek tartotta Erdősinknek ezen könyvét ily című gyűjteményében: „Magyar Régiségek és Ritkaságok. Pesten, 1808.“ újra kinyomatni.

Annak némi bizonyítására pedig, hogy Erdősi maga idejében szerencsés latin költő is volt, átirom ide fiához azon verseit, melyek említett Grammatikájában így olvashatók:

„Ad Theodorum filium Carmen
Endecasyllabum
Sub luna genito nova, novum nunc
Nato, prodit opus novo, novum sit
Ut munus pueris, nova sub anno
Qui formam studij novam sequuntur —
Ut dictat Schola quam novam, novellis
Erexit pueris, in urbe noster
Princeps [1]), quae nova, dicta, quod sit inter
Curvas, Insula [2]) fluminum recessus.
Quin tu nate, novum, precamur, ut sis
In Christi populo novo, per orbem
Coecas, pellere quod queat: tenebras
Astorumque ducem pijs, oriri
Curet pectoribus, tenelle, sydus.“

Ezeknek említése után átmegyek Erdősi Jánosnak második munkájára, melynek címe:

„*Vy Testamentum Mag'ar nelwen mel'l'et Görög es Diak nelvből vyonnan fordytānk az mag'ar népnek keresztēn hütben valo ippulisire, Vy Szigethben* [3]) *Abadi Benedek nomtatta vala 1.5.4.1. esztendőben.*“ Negyedrétben, két alphabet és 4 lapon.

A címlap után következik ily adat alatt: „*Neanesii Anno Salutis 1541.*“ Erdősi Jánosnak ajánló levele: „Sacrae Regiae Majestatis *Ferdinandi* Dei gratia Romanorum, Hungariae, Bohemiae cet. Regis, Infantis Hispaniarum, Archiducis

---

[1]) Értetik Nádasdi Tamás.

[2]) Azaz Új-Sziget.

[3]) Tehát nem Szegeden, a mint Bod Péter „A Szent Bibliának Historiája“ 134. lapján említette.

Austriae, Ducis Burgundiae etc. *Serenissimis Filiis Maximiliano, et Ferdinando.*"

Ezen ajánlólevélben a többi közt ezek említtetnek: „In hoc meo studio hortator simul et adjutor fuit Spectabilis ac Magnificus Dominus Thomas de Nádasd, Consiliarius Regius, ac Comes Comitatus Castriferrei, Tavernicorum Regalium Magister fidelis Cels. V., Dominus meus. Hujus ergo opera, studio, cura singulari, summis impensis consecuti sumus, ut divinum hoc Novi Testamenti opus, lingva nostra patria, in oppido suo excuderetur. Quod multis nominibus Cels. V. nuncupandum duximus — — — — quod alicui fore usui hoc divinum Evangeliorum opus existimavi *serenissimae Dominae Genitrici Cels. V.* [1]) *lingvae nostrae Hungaricae haud ignarae, quippe quae ex nostra gente originem ducit.* Ferunt enim illam totam divino cultui deditam esse, et in templo Domini assidue versari, precationibusque ac obsecrationibus nocte dieque intentam esse, Annamque Sanctissimam illam foeminam non solum nomine referre, verum etiam re. Postremo, quod accepi, et *Cels. V. ab hac lingva nobis patria, nec vobis aliena* [2]), *non abhorrere.* Optimo sane exemplo, plurimum enim refert, tum principi, tum subditis, si is, qui imperat, subditorum sibi populorum lingvas novit."

Azon körülmény, hogy Erdősi ezen magyarra fordított Új-Testamentomot I. Ferdinánd fiainak ajánlotta, bizonyítja, hogy ha bár Erdősi Vittebergába a Luther hitvallását tanulhatta, s követhette is, mégis 1541-ben a romai hitet nyilván magáénak vallotta, mert különben I. Ferdinánd, a ki a hit tárgyában szoros orthodoxus vala, meg nem engedhette volna, hogy fiainak az Új-Testamentomnak egy heterodoxus általi fordítása nyíltan ajánltassék.

De Erdősinek akkori romai vallás követését azon körülmény is bizonyítja, hogy Erdősi nem sokára ezen magyar Új-Testamentomának ajánlása után a bécsi egyetem mellé (a mint lejebb látni fogjuk) a zsidó nyelv rendes tanárának rendelte-

[1]) Értetik Anna II. Ulászló leánya, és I. Ferdinánd nője, kinek halálára 1547-ben Erdősi János egy latin verses munkát írt, a mint alább említtetni fog.

[2]) Tehát II. Maximilián császár, és magyar király is tudott magyarúl.

tett. Ezen tanári hivatalt Bécsben Erdősink, mint lutheranus, bizonynyal el nem nyerhette volna.

Tévedett tehát Káldi György, midőn 1626-ban Bécsben sajtó alá jött magyar bibliájának előljáró beszédében azzal dicsekedett, hogy a romai vallást követők közt ő lenne első, ki a bibliát magyarra fordította, holott ezt még egy századdal Erdősi János előtt is Báthori László (kinek magyar bibliájáról szándékom a jövő alkalommal bővebben értekezni) már teljesítette.

Egyébiránt Erdősinek említett Új-Testamentoma 1575. Bécsben újra sajtó alá jött negyedrét formában 3 alphabet és 3 lapokon, a kiadó által II. Maximilián császár és király fiainak, u. m. Rudolf magyar királynak és Erneszt osztrák főhercegnek ajánlva. (Lásd „Sándor István Magyar Könyvesház" 5 lap. és „Weszprémi István Biogr. Medic." I. 111 lap.). De ezen újabb kiadást még nem volt alkalmom láthatni.

Erdősi János harmadik munkájának címje ez:

„*De Bello Turcis inferendo Elegia nunc primum et nata et aedita. Psalm. Deus, venerunt gentes etc. Paraphrasis. Cum audieritis praelia et seditionem nolite terreri. Lucae XXI.*" — A könyv végén „*Viennae Pannoniae. Excudebat Joan. Syngrenius. Anno. M.D.XLIIII.*" Negyedrétben [1]).

A címlap után következik: „*Hendekasyllabum ad Lectorem.*" Azután pedig Erdősi Jánosnak „Joannis Sylvester Pannonii" ajánlólevele I. Ferdinándhoz „*Viennae 15. kalen. Februarii 1544.*" melyben Erdősi főleg az akkori időnek veszedelmes zavarait emlegeti, és a keresztyén fejedelmek egyességének okvetlen szükségét javasolja. Következik ezután az „Elegia," melynek kezdete előtt Erdősi János saját nevét e szavakkal jegyezte fel: „*Joannes Sylvester Professor Hebraicarum literarum publicus.*" Ime! bizonyos tehát, hogy Erdősi János 1544-nek kezdetén már bécsi egyetemi tanár vala.

Mikor lett pedig Erdősi János azzá? és meddig volt bécsi tanár? erre felelni törekedett Podhradczky József is „Tudománytár 1841." augustusi füzet 121—122. lapokon, de a

---

[1]) Ezen könyvecskének szerfeletti ritkaságáról lásd „Bauer Biblioth. Libror. Rar." IV. 189. lapon.

szükséges könyvek hiánya miatt ezen feleletnek alig tehetett eleget. Bővebb nyomozás tétetvén általam e tárgyban Bécsben, eziránti könyvkutatásaimnak eredményét ezennel közlöm honi tudósaink számára.

Erdősi Jánosnak (a ki, a mint láttuk, 1544-ben a zsidó nyelvnek bécsi rendes tanára volt) ezen tanári hivatalában elődje volt *Margaritha Antal*, a ki 1534-ben a következendő munkának szerzője: „*Anthonius Margaritha, der hebrayschen zungen bey der löblichen Universitet zu Wienn in Osterreych etc. dissmal Ordinari Lector, erklerung. Wie aus dem heylligen. 53. Capittel des fürnemigsten Propheten Esaie gründlich ausgefuert, probiert, dass der verhaischen Moschiach, wellicher Christus ist, schon khomen, die Juden auff Khainen anndern mehr warthen sollen.*" A könyv végén: „*Aussgangen nach Christi geburt Tausendt Fünffhundert und in dem vierunddreyssigisten jare . . . . Gedruckht zu Wienn in Osterreych durch Joannem Singrenium.*" Negyedrétben. (Találtatik a bécsi császári könyvtárban.) És 1541-ben még élt, mert ugyanazon évben sajtó alá bocsátotta következendő című könyvét: „*Institutio de Christianorum Palmarum asini ceremonia.*" (Lásd: „Denis Wiens Buchdruckergeschicht. 1782." 369 lapon). De élt még Margaritha Antal 1542-ben is a következendő című könyvnek bizonyítása szerint: „Pauli Sorbait [1]) Catalogus Rectorum, et Illustrium Virorum Archi-Gymnasii Viennensis. Viennae Austriae 1670." — (negyedrétben), a hol a 86-dik lapon 1542-re ezeket olvashatni: „Infra hoc decennium *clarebant* litteris *Ambrosius Salzer* [2]), Joannes Ziegler celebratissimi

---

[1]) Meghalt mint bécsi egyetemi tanár 1691. aplilis 29..—Sírkövét láttam Bécsben a sz. István nagy templomában, midőn Margaritha sírkövét keresném.

[2]) Kevesen tudják talán honfiaink közt, hogy ezen tudós *Salzer Ambrus*, a ki a bécsi egyetemben tanuló magyarainknak 1508. és 1513-ban gondnoka (Procurator nationis hungaricae), 1515-ben ugyanazon egyetemi philosophiai szaknak (Facultatis Philosophicae) dékánja, 1523, 1533 és 1541-ben pedig az említett bécsi universitásnak rector magnificusa, s 1540 és 1545-ben az oda való theologiai szaknak dékánja vala. (Lásd „Locher Speculum Acad. Vienn. 1773." 21, 23, 24, 72, 73, 148, 250. 251, 253 és 276 lapjait) magyar hazánknak soproni fia volt. — Bizonyítja ezt a következendő című könyv-

Theologi. *Antonius Margaritha Hebraeus*, Georgius Rithamerus *Graecarum* lingvarum *Professor.*"

Midőn tehát 1541-ben Erdősi János magyarra fordított Új-Testamentomát I. Ferdinánd fiainak ajánlotta, akkor még nem lehetett bécsi rendes tanár, de nem is élt tanári címzettel. De meghalván 1542 után Margaritha Antal, (akár Nádasdi Tamás ajánlása s pártfogása által, akár pedig az említett Új-Testamentomnak magyarra fordítása által I. Ferdinánd előtt nyert kedvessége következtében) Erdősi lett Margaritha Antalnak tanári hivatalában való örököse.

De lássuk már: meddig viselhette Erdősi János ezen tanári hivatalt?

Erdősivel egykorú Reisacher Bertalan 1551-ben a bécsi egyetemi tanárok dicséretére irott ily című munkájának előljáró beszédében: „*Doctorum in Viennensi Academia brevis Descriptio. Auctore Barptholomeo Reisacher Carintho. — Viennae Austriae. excudebat Egidius Aquila. Anno M.D.LI.*" (negyedrétben) ezen szavakat előre bocsátván: „Cum haec Academia meam fidem suis beneficiis, fidelissimaque institutione adeo sibi devinxerit, ut quicquid in bonarum artium studiis sum consequutus, illi acceptum referre cogar, *ejusdem membra, praeceptores meos unice colendos, carmine, quo me exer-*

---

nek „Conspectus Historiae Universitatis Viennensis, ex artis, veteribusque Documentis ab Anno 1565 usque ad an. 1701 deductae" 12-dik lapja e szavakkal: „Leonardum Villinum anno hoc (1568.) 11. Junii ad meliorem vitam secutus est *Ambrosius Salzerus Soproniensis*, ad S. Stephanum canonicus, Religionis avitae strenuus propugnator, aetate nonagenarius et totius Universitatis eo tempore senior. *Natus erat in Hungaria egenis, piis tamen parentibus*: ut studiis Viennae vacaret, in Bursa Rosae Alumnorum agebat mensae ministrum eo literarum profectu, ut an. 1519 licentiam in Theologia assequeretur. Artes subinde, Theologiamque per annos fere 42 summa cum laude in Universitate professus, academicos fasces quater gessit. Beneficii in Bursa accepti memor, duo egenis scholaribus stipendia, unum adhuc in vivis, alterum testamento legavit." — Locher János pedig említett könyvének 319. lapján ezt írja: „1568 Ambrosius Salzer Canonicus Viennensis fundat stipendium pro quatuor studiosis Austriacis, et Nicolaus Olahus pro sex studiosis ex Hungaria, vel Transylvania." — Ugyanezen Salzer Ambrusnak sírkövét leírta említett Locher, könyvének 405-dik lapján.

cere soleo, descripsi.“ Erdősi Jánost, mint ugyanazon egyetem akkori tanárát a következendő versekkel magasztalta:

„Quem pia prompsistis gremio vos munera Musae,
O quantos nutris Hungara terra viros.
Foelices Musae, foeliciaque Hungara prata,
Quae datis hosce viros ex Helycone sacros.
En tua Maeoniis *Silvester* tempora lymphis
Unxit Tritonis, quae tua fata juvant.
Hungaricae Graecam, Solymam [1]) *lingvamque Latinam*
Addis Pieridum roscida templa colens.
Et quamquam pedibus fato vexeris acerbo,
Artibus at praestas, ingenioque vales.“

Bizonyos tehát, hogy Erdősink, a ki talán sánta vagy köszvényes vala, 1551-ben még bécsi tanár volt. De nem volt többé az 1555-ben, mert a következendő című könyvnek „*Conspectus Historiae Universitatis Viennensis, ex actis, veteribusque Documentis, ab anno 1465 usque ad annum 1565 continuatae saeculum II.*“ [2]) (nyolcadrétben) 196. lapján 1555-re már nem többé Erdősi Jánost, mint a zsidó nyelvnek bécsi egyetemi tanárát, hanem már Blancus Andrást lelem: „*Docuit... D. Andreas Blancus Hebraeam (lingvam).* D. Petrus Raymundus cum D. Guilielmo Postello Graecam profitebantur, quorum posterior Arabicae simul lingvae jussus est praecepta tradere; unde cum caeteris his singulis 100 florenorum, postremo ob duplicatos labores 200 quoque florenorum stipendium est persolutum.“ — Tagadhatlan tehát, hogy Erdősink, kinek esztendei tanári fizetése csakis évenkénti 100 forintos lehetett, 1551 és 1555 között bécsi hivatalát, s hihetőleg életét is berekesztette.

E tárgy iránti nyomozásaim s kutatásaim, minden ügyekezetem mellett is Erdősi Jánosnak bécsi tanári hivataláról, a mondottnál többet velem nem tudathattak. Abból mindazonáltal, a mit itt, s feljebb is Erdősiről előhoztam, talán minden kétségen kivül teszik azt, hogy *Szinérváraljai Erdősi János*, a ki az akkori időkor szokása szerint magát egyszerűleg csak

---

[1]) Azaz „*Hebraicam.*“

[2]) Kár, hogy történetiróink eddigelé ezen ritka, de becses könyvet, főleg II. Ulászló, I. Mátyás, I. Ferdinánd stb korszokára, mint egykorú hiteles historiai forrást, nem használták.

Silvester Jánosnak nevezte, nem lehetett azonegy személy azon *Kolosvári Serestely Jánossal*, a ki (Batthyány Ignác szerint: „Episcopus Csanádienses" 149. lapon) 1561-ben kolosmonostori abbás és csanádi püspök vala, noha azt Bod Péter, Benkő József, Katona István és Weszprémi István feljebb előhozott munkáikban nagyon alaptalanul erősítették.

Említett Silvester János nem *kolosvári*, hanem *szinérváraljai fi* vala. Silvester Jánosnak családi neve nem *Serestely*, hanem *Erdősi* volt. Silvester János *világi házos* bécsi tanár, Serestely János pedig sz. Benedek rendű *szerzetes barát* s csanádi püspök vala. Emez 1562-ben november 12-kén a tridentinumi egyházi nagygyülekezet folyta alatt ugyanott [1]), amaz pedig már azelőtt, u. m. 1551 és 1555 között halt meg.

De ezeket továbbá már nem vítatva, átmegyek Erdősi Jánosnak negyedik munkájára, melynek címe így következik:

„*In funestissimum serenissimae atque adeo clementissimae Dominae D. Annae* [2]), *Romanorum, Hungariae ac Bohemiae Reginae etc. invictiss. Regis Ferdinandi etc. conjugis chariss. obitum Epitaphium. Viennae Austriae. excudebant haeredes Syngrenij. Anno 1547.*" Negyedrétben.

Ezen címlap után következik: „*In Invidum distichon,*" azután ismételtetnek a címlapnak szavai következendő hozzátétellel: „*Joanne Sylvestro Pannonio authore.*"—Az egésznek tartalma áll ezek után négy latin és két görög versezetből, azután pedig bérekesztőleg Silvesternek egy latin „*Hexasticon*"-ából, melyben magát osztrák kancellár Leopoldsdorfi Becknek ajánlja.

Ezen ritka könyvecske találtatik Pesten az egyetemi könyvtárban. Lásd: „Pray Index Libr. Rar." II. 379. lapon.

Ötödik munkája Erdősi Jánosnak következendő című:

„*Querela Fidei, ad Serenissimum Romanorum, Hungariae et Bohemiae etc. Regem Divum Ferdinandum. Autore Joanne Syvestro Pannonio. Viennae Austriae Joannes Carbo excudebat. Anno. M.D.LI.*" [3]). Negyedrétben egy íven.

---

[1]) Végrendeletét lásd Praynál „Hierarch." II. 301. lapon.

[2]) II. Lajos magyar királynak nővére és I. Ferdinánd felesége.

[3]) Csalatik tehát Podhradczky, midőn „Tudománytár 1841." aug. füzet

Ugyanezen címlapon találtatik Erdősinek I. Ferdinándhoz intézett „*Hexastichon*"-ja, melynek szavai ím ezek:

„Suscipe Scripta tui Rex clementissime servi,
Oppressumque malis respice, quaeso, pie.
Nam geris in terris foelici sydere formam,
Qui fovet his cunctos omnipotentis heri.
Sic tibi, sicque tuis mitem se praebeat ille, ac
Fortuna faciat prosperiore frui."

A címlap után következik Erdősinek I. Ferdinándhoz „*Viennae, octava Octobris Anno M.D.LI.*" írott ajánlólevele, melyben Erdősi akkori siralmas állapotját e szavakkal írta le: „Cum praeteritis hisce diebus cum Mandato Serenissimae Majestatis tuae in *agellum mihi per Majestatem Tuam S. collatum* venissem, ab eo deturbatus *iterum* sum seditione in me rusticorum mota, qui etiam jussu officialium parati erant mihi vim inferre, nisi parva admodum corporis inclinatione periculum evasissem, in tutum me, *uxore, liberis, bonisque omnibus in periculo relictis*, recepissem, *qui etiamnum incertis oberrant sedibus, et injuriae expositi vitam in moerore, et lacrimis agunt.*" Említvén továbbá azt, hogy ezen veszedelme bírta legyen arra, hogy I. Ferdinánd kegyelméhez folyamodjék, ajánló levelét folytatja: „Fides queritur hic se injuste opprimi, praesidiumque implorat, ita et ego, qui sub tutela, et praesidio Majestatis Tuae S. sum, et fidei Christianae, *cum caeteris, qui juventutis informandae studio in hac schola* [1]) *ejusdem Majestatis Tuae tenentur*, syncerus cultor stb."

Ezen érdekes ajánlólevélnek szavaiból, Erdősi János életére vonatkozólag, az akkori keserves sorsának leirásán kivül, a következendő adatok is meríthetők:

1. Hogy Erdősi I. Ferdinándnak kegyelmét annyira tudta érdemei által megnyerni, hogy királya által birtokkal jutalmaztatott. Egy tudós barátom által értesítve, hogy Erdősinek ezen birtoka Pozsony vármegyében lehetett, sajnálom hogy utóbbi Bécsben létem alkalmával nem jutott eszembe, hogy I. Ferdinándnak magyarországi adományos könyve (Liber Re-

120 lap Erdősinek ezen nyomtatott munkáját minden nyomtatási év nélkülinek mondja.

[1]) Értetik a bécsi egyetemi tanoda.

gius) a magyarországi volt udvari cancellária levéltárában létezik; ott felkereshettem volna az Erdősit érdeklő királyi adománylevelet is, melyben hihetőleg Erdősinek azon érdemei is említtetnek, melyeknek következtében birtokkal jutalmaztatott. De a mit én elmulasztottam, azt mások megtehetik ezután is.

2. Hogy Erdősinek neje 1551-ben még élt, valamint több számú gyermekei is. Meg kell itt említenem, hogy kolosvári unitárius tudós tanár és segédpap *Silvester György* (a ki külföldi akademiai tanulását 1814-ben végezte, és 1828. elhala) gyakran emlegette nekem, hogy nemzetsége, habár székelyföldi Tarcsafalváról írja is magát, de mégis leszármazását fenn említett Silvester (Erdősi) Jánostól vette légyen.— Mennyiben legyen ez igaz? és Erdősi Jánosnak melyik utóda származhatott a székelyföldre? azt nem tudhatom ugyan, de tudom azt, hogy az erdélyi Silvester család régi tős törzsökös székely nemzetség. Ha tehát néhai Silvester Györgynek említett erősítése mégis valódi lehetne, úgy azt kellene feltennem, hogy Erdősi Jánosnak valamelyik elődje székely ős hazáját oda hagyva, Magyarországra, s névszerint Szinervár-aljára telepedett, de ezt is bajosan hihetem, mert ezen esetben a mai székely Silvester családnak eredeti neve nem Silvesternek, hanem Erdősinek kellett volna lennie.

3. Hogy Erdősi János 1551-ben még bécsi egyetemi tanár volt, a mit már feljebb is hitelesen bebizonyítottam.

Erdősinek fenn említett ajánlólevele után következik annak latin munkája, mely harmincegy lyrai versszakból áll, és így kezdődik:

„Qui mortis miserae pocula, vincula,
Horrores, colaphos, verbera, crimina,
Plagas, Sputa, Sitim, probra, Crucem tuli
Hac iam surgo die sacra.“

Az egésznek tartalmából kitetszik, hogy ezen munka nem egyéb egy hosszasb husvéti éneknél.

Ez egyébiránt Erdősinek azon munkája, melyet Podhradczky József „Tudománytár 1841.“ aug. füzet. 129 lap. ily cím alatt: „Erdősi (Sylvester) Jánosnak ismeretlen munkája,“ a tudós világgal megismertetni kivánt. Elmellőzve azt,

hogy Erdősinek ezen munkája 1841-ben ismeretlen épen nem vala, mert mások is ismertették azt nyomtatott munkájokban, meg kell jegyeznem, hogy nekem, ki ezen Erdősi-féle munkát a bécsi császári könyvtárban láttam s figyelemmel átolvastam, úgy tetszik, mintha Podhradczky ezen munkát maga vagy nem látta, és csak valaki másnak leirását követte, vagy ha látta is, azt szokott figyelmével át nem olvasta, mert különben Podhradczky (a ki kimerítőleg szokott értekezni, és a kinek szemei elől a dolognak veleje és érdeke nem tudja magát elrejteni) Erdősi ajánlólevelének lényeges tartalmát is bizonynyal közölte volna.

Végre említenem kell Erdősi Jánosnak azon néhány magyar rhythmusos egyházi énekeit is, melyek közől a husvéti így kezdődik:

„Christus feltámada,
Ki emberré lött vála,
Kínt szenvede, meghala."

Ezekről Lampe (Ember Pál) „Histor. Eccles. Reform. in Hung." 738. lapon így emlékezik: „Dabo igitur catalogum, quem et qualem tam ex vetustissimis Cantionalibus, ubi et quando ii impressi sunt, hariolari non licet, initialibus, et finalibus chartis ob antiquitatem depereuntibus, quam ex recentiori Breweriano [1]) compilare licuit." Azután a 739. lapon: Pro Resurrectione Christi. . . . *Christus feltámada, ki emberre lött. kint szenvede, meghala* etc. *Joannis Sylvestri.* Non exstat [2]) in nostris hodiernis Cantionalibus, sed in vetustissimis." De minő esztendőbeli legyen ezen Cantionale vetustissimum, azt maga Ember Pál sem tudta kijelenteni.

Erdősinek ezen egyházi magyar rhythmusos énekeit emlegeti Wallaszky Pál is, „Conspectus Reip. Litter. in Hung. Budae, 1808." 148. lapon, és Kazinczy Ferenc „Magyar Régiségek. Pest, 1808." előljáró beszédében, de nem tudták ezen Erdősi-féle magyar énekeket a tudós magyar világgal közölni, valamint azt sem, hogy azok mikor jöttek legelébb is sajtó alá?

Megvallom, nekem is sok unalmas keresésbe s kutatásba

---

[1]) Azaz: „Cantionali."

[2]) Értsed „Cantilena haec."

került, míg ezen egyházi énekeknek legrégibb kiadását a következendő című könyvben feltalálhattam:

„Enekec harom rendbe külömbkülömbfelec. Elsőbe rövid diciretec vadnac, kiknec szama CXCVIII, kic közzül soc Praedikatioc melle valoc. Masikba hosszabbac vadnac az Szent Iras intesi, es magyarazati szerint; kic Praedikatioc gyanant oktatnac. Kiknec szamoc aproval elegy LXIII. Harmadikba az Biblianac ki valagatot fő fő XVIII Historiakbol valoc. rendeltetett *Bornemisza Peter* [1]) altal. Psalm. 103. Algyatok az Wrat minden ő seregi. Detrekő varaba Anno MDLXXXII.“ Negyedrétben.

A címlap után következik Bornemisza Péter ajánlólevele „Czoron Annanac, Balassa Istvan hitvessenec.“ Azután magok az Énekek, és végre „Mutato Tabla,“ öszvesen 678 lap. Az utolsón ez áll: „*Nyomtatot Detrekő Varaba Szent Iuan havanac XXIIIj napian. Enyi Esztendőben MDLXXXII. kiben diczertessec az Wr neve. Amen.*“

Ezen könyvben a kiadott énekek közt legelső helyt foglal Erdősinek fenemlített s ily kezdetű husvéti éneke: „Christus feltámada sat.“ Sajnálom, hogy ezen éneket, valamint a többieket is én sem közölhetem ez uttal egész terjedelmökben a legrégibb kiadási példányból, mert megvala ezen igen ritka könyv ugyan könyvtáramban, de a gerendi udvaromnak 1848-beli octoberi forradalmi dúlása ezen könyvemnek emlékét csak is könyvtári lajstromomba hagyá meg. De ha bár példányom elveszett is, de néhai Fejér Györgynek hozzám intézett egyik levele által még 1840-ben értesíttettem, hogy létezik ezen könyvnek egy más példánya Pesten is az egyetemi könyvtárban [2]). Oda kell tehát az olvasót ezennel utasítanom.

Saját könyvtári lajstromomhoz írott jegyzéseimből közölhetem azonban azoknak neveit, kiknek magyar rhythmusos egyházi énekeik az említett könyvben egész terjedelmökben feltalálhatók, u. m. az első részben: *Sylvester János*, *Batizi*

---

[1]) Pesti születésű Bornemisza Péternek minden munkái szerfelett ritkák. Sajtó alá jöttek azok 1574-től 1584-ig.

[2]) A bécsi császári könyvtárban nem leltem ezen becses és ritka magyar könyvnek példányát.

András, Huszar Gaal [1]), *Szegedi Gergely, Dévai Mátyás, Szegedi István, Sztárai Mihály, Melius Péter, Sukliosi Mihály, Barát István, Némethi Ferenc, Nemes Ferenc, Szegedi Lőrinc, Magocsi Gáspár, Ujlaki Péter, Bornemisza Péter, Báthori Urbán, Bankai Mátyás, Palatitz György, Valkai Kelemen, Dési András* és *Ladányi Sára* [2]). A második részben: *Skárai Tályán, Baranyai Pál,* Litteráti *Pesti György, Dobai András, Sulodoli András, Papp Benedek, Paniti János, Samboki István, Sziriáki Balás Deák* és *Tuba Mihály.* A harmadik részben: *Dési András, Szeremlyeni Mihály, Kakonyi Péter, Tinodi Sebestyén* és *Stárai Mihály.*

Írt egyébiránt Erdősi János egyéb magyar alagyás verseket is, de azokról itt bővebben szólani szükségtelennek véltem, mivel azok részint Erdősinek élete történetére vonatkozólag (s e pedig jelenlegi értekezésemnek fő tárgya) mit sem nyilvánítnak, részint Révai Miklós által: „Elegyes Versei... végre néhány Régiségek is. Pozsonyban. 1787.“ ily cím alatt: Sylvester János versei,“ már kiadattak.

ŐSMAGYAR CSILLAGISMEI KÖZLEMÉNY.

LUGOSSY JÓZSEFTŐL.

(Folytatás.)

Hadakuta a magyaroknál, különösen a székelyeknél. Ha e név egyes számban, *hadut* vagy *hadutja* alakban jött volna át hozzánk: mivel sem tekinteném ezt praegnansabbnak az országut és Heerstrasse elnevezéseknél, melyekről fölebb volt szó, s egyszerűen nagyuti jelentésben fogadnám el, miután Jerneynk helyes megjegyzése szerint is (Magy. Nyelvkincsek. Pest, 1854. 8r. 48—9 l.) *hadút* a régi magyarságban XI—XV. szdi oklevelek nyomán egyenesen a mai országutat helyettesítette. De mivel többesben így: „hadak uta“ vagy

[1]) Nevezte magát *Gallus Anaxius*nak is. Láttam a császári bécsi könyvtárban ily című munkáját: „*Az Vr Jesus Christusnac Szent Vachoraiarol, kinszenvedeseroel, es dichoseges Feltamadasarol valo Predicacioc. Ovarba nymtatott M.D.LVIII.*“ Negyedrétben.

[2]) Ime! a XVI. századbeli egy magyar költő nő.

„hadak utja“ puszta országutainkat címezve sehol nem találjuk : látnivaló, hogy épen e többes alak emeli ki s különbözteti meg kérdéses tejköri nevünket a földi országutaktól, s állapítja annak *tulajdonnévi* értékét. E szerint a magyar-székelynél a tejkörnek saját neve levén *hadakuta*, mely sem más népeknél nem találtatik, sem nálunk más fogalomra alkalmazva elő nem fordúl : föl vagyunk jogosítva ezt célzatosb jelentőségben fogni föl, melyre vagy magában is utal a név, vagy a rege arany szája figyelmeztet.

Így magánvéve is bajnoknépre mutat ez, férfias kebellel, élénk képzerővel. Harcias népnél oly elevén ismeretben kelle lennie az átvonuló hadak által taposott ösvénynek s a nyomukoni pusztulás, desolatio képének, hogy a kérdéses elnevezést már életmódjánál fogva természetes ösztönéből folytnak tekinthetjük; miként ugyanezen nép néhány század múlva a csillagos ég azon vidékét, hol éggömbjeinken Berenike hajfürtje áll, találó kifejezéssel s történelmi súlylyal „*Tatárdúlás*“-nak [1]) nevezte, hol t. i. a tömötten álló csillagoknak a tejutéhoz sok részben hasonlító bonyolt fényű összefolyása (Ptolemaeusnál *συστροφὴ*=kuszált tömeg) alkalmat adott az ősgörögnek ezen csillagzatot majd zilált hajnak — *τρίχες* [2]) — majd rokkára való szösznek — *ἠλακάτη* — tekinteni és nevezni [3]).

De hogy édes fajunk a *hadakuta* elnevezésben nem csu-

---

[1]) Tudománytár 1840. jun. 352. l. — Hagyd említsem meg, hogy ezen csillagzatnév, melyet 1833-ban a csongrádi pusztán jegyeztem fel, adta első alapját egy magyar csillagisme létezése s életrevalósága felőli meggyőződésemnek, egyszersmind fölkeresése s összeállítása iránti eltökélésemnek, — mit hogy végrehajtani nem csüggedek, a berlini sírkertben, a most már szintén ott nyugvó Ideler Lajos tanárnak, Buttmann sírja fölött ültünkben 1840. kéznyujtással kelle fölfogadnom. Neked, édes hazám! szivemben már elébb fölfogadtam, s fogadásomat beváltani törekedem.

[2]) Plural. Honnan az alphonsi táblákbani középlatinságu *trica*. Ezen *τρίχες* később hajfürtté=*πλόκαμος* csinosbíttatott, s végre Konon által Berenike királynő hizelgó emlékévé szenteltetett.

[3]) Amaz elsőbb görög nézet — a zilált haj — átment az arab csillagászokhoz is *lomb, bozontos serény* (الهلبة Elhelba) név alatt; míg az utóbbihoz — szöszcsomó — viszont magának az arab népnek görög égtől független öscsillagisméje *nyaláb* vagy kéve (الحزمة = Elhhuzme) elnevezéssel közelít.

pán földi sergek egyszerü átvonulását tartott szem előtt, hanem dús képzelete teljében túlvilági szellemhadakkal, rokoniknak égbe költözött s onnan tiszta éjeken fel s lejáró fénysergeivel népesítette meg az égbolti szép jelenetet,—és így mindazt, mit a romaiak „lelkek utja" felőli szép ábrándjában s a középkori keresztyénség hadsegítő s vész idején válságos percekben meg-megjelenő hófehér mennyei tábora felőli fogalomban a költői képzerő teremtett, mesteri ecsettel, és pedig saját őstörténelme körébe vonva, a maga *hadakutában* egyesíteni tudta, kezeskedik erről a székely rege tisztes okmánya. Hős székely ifju! ki e nemes regét fényes, de súlyos korban, a hadakuta tiszta íve alatt éjjeli őrtűznél lelkesedve mondogatád hű bajtársidnak, s ekként lehetővé tevéd, hogy ez nekem is a távolban tudomásomra juthasson, te már magad is megdicsőülten járdalod ama fényutat, oda költözvén, honnan a szellemapák tündöklő fegyverzetben néznek alá. Legyen itt megszentelve emlékezeted! s nekem bocsáss meg, ha a nélküled talán feledésbe sülyedendett becses hagyománytöredéket a kiegészítés egy vonásával illetni bátorkodtam [1]).

A rege, mely már Ipolyi adaléki közt (M. Myth. 581 l.) látható, ekképen hangzik:

„Fogyaték népével hátrált Csaba, hogy az elveszett hon visszaszerzésére ázsiai rokonival egyesülten térhessen vissza, s Etele szent kardját — mert így hagyá a jóslat — a puszták tengerének habjaiban testvéri vértől tisztára mártván, annak bűverejét visszaadja. Erdély vég határinál őrködni hagyja a székelyt, visszakeltében majdan támaszul szolgálandót; elváláskor áldoznak tűz-, víz-, lég- s földnek, s a távozók megesküsznek fenyegető vész idején segítséggel fordulni vissza a világ végéről is. Ám alig haladtak a havas aljáig, már a körűl lakó népség fölemelkedik a maroknyi székely ellen: de

[1]) A regében, úgy mint azt velem baráti kéz közlötte, hiányzott azon rész, mely a hadak második segélyét a patak (vizelem) híradása nyomán eszközlöttel, tartalmazza.— Én ezt Theophylakt ismeretes classicus helyére, mely őseink vallásos tisztelete tárgyaúl mind a négy elemet névszerint tűzi ki, támaszkodva, merészeltem kiegészíteni, s következetesség okaért a legombolyodást az elemeknek tett áldozattal indokolni.

megrendül a föld, megrázkodnak a fenyük koronái, s hirül adják a vonulóknak társaik veszedelmét, — a hadak egy része visszafordúl s meglepvén pozdorjaként szórja szét az ellent. Egy év múlva ismét megirígylik a völgy lakói a székely nyugalmát s fenyegetik seregeikkel: de a patak sikoltva szalad a folyamba, folyam a tengerbe; hírt visznek, a segély nem késik, s a székely ismét mentve, az ellenség veszve lőn. Három év múltán új nemzetségek veszik ismét körül a székelyt, s küzdelem fejlik ki életre és halálra, már a szellő is alig érte a Görögország tájára eltávozottakat, de mégis a puszták viharának adván társul magát, megtalálta őket messze délkeleten, s harmadszor is győzelmet vívnak feleiknek. — Sok idő folyt le ezután, a magban elültetett diófák agg törzsekké növekedtek, a fiak megvénültek s unokák lettek fegyverhordó bátor férfiakká; szorgalom a rengeteget kies teleppé, hosszú időzés az őrállomást hazává alakította át, s nem volt ki merje háborítni a székely tűzhelyét, kinek védelmére saját erős karján kivül ismeretlen segédseregek megjelenése késznek látszott, de végre is kitör a szomszédok régi gyülölete a nyelv- és szokásban egyedül álló székely ellen; megszámlálhatlan nép kel föl kiirtására, s a bérces kis hazát minden oldalról megtámadják. Dicsően vív a székely, de mármár lankadoz a túlnyomó erők ellenében; a segély messze van, tán feledésbe is ment, s az elszakadt hű társak rég a földben aluszszák álmaikat. Csak a székelyek csillaga [1]) nem szunyadoz s megemlékezve az áldo-

[1]) Székelyek csillaga. Két bujdosó — népi magyarsággal *járócsillag* — Saturnus és Jupiter közt ingadoz eddigi jegyzetim szerint a népi kimutatás, melyek egyike *magyarok*- másika *székelyek-csillaga* neve alatt felváltva fordul elő. Talán a magyart inkább a nagyobbik illeti; és így székelyek csillagának *Saturnus* maradna. Bizonyosra azonban itt nem juthattam, sem a ratio sufficiens denominationis-t, annyival kevésbbé a kézalatti regébeni szereplés „hogyan"-ját, kivéve, hogy itt a csillag a tüzelemet látszik képviselni, nem értem. —Egyébiránt hogy *magyarok csillaga* neve alatt Rájnis Cassiopeát, Perecsenyi N. László a Göncölt mutatgaták fel,— mikről magok helyén — nem kerülte el figyelmemet; de miután nyomát a népnél nem találtam, kénytelen vagyok ezeket csak szobanézetekül venni, s legfölebb annak bizonyítékaul, hogy ők a nevet valaha hallhatták, —(reminiscentia)—de a csillaggal meg nem ismerkedvén, magoktól véleményezgetének.

zatról, az esküről, lobogva viszi a hírt a földről az égi csarnokokba. Már itt lent az utolsó csata készül, maroknyi nép az ellenség árjával szemközt, midőn egyszerre paripák dobogása és fegyverek moraja hallatszik s fényes hadak némán vonulnak éjente az égen fölfelé, a dicső hadtársak, kik háromszor jövének segítségre, most negyedizben, mint hallgatag szellemek hosszú sorban nyomulnak a csillagos égen keresztül feleik segedelmére s leszállnak ott, hol a kék boltozat ama havasokkal ölelkezik. Nincs halandó erő, mely megállhatna a halhatatlanok előtt: réműlés szállja meg a tenger ellenségeit s futnak mindenfelé, többé hátra sem tekintendők. Azóta áll a székely háborítlanúl, s nem soká véget ér hű őrködése, midőn a rég elköltözöttek bátor unokáihoz, mint kalauz csatlakozhatva, örökségöket, széles Magyarhont, visszafoglalják. A fényes hadak ösvénye pedig, melyet jöttökben s visszatértökben taposának, eltörölhetlen marad az ég boltozatán: az ő lábaik és lovaik patkóinak nyomdoka az, mit derűlt éjfeleken mint tejfehér szalagot látsz tündökleni a magasban, s melynek neve azon órától fogva *hadakuta* a székelyeknél, melyre tekintve megemlékeznek ők Csabáról s hős apjáról Eteléről."

Nem kevés gyönyörömre szolgál elmondhatnom itt: mikép a hadakuta imez regébeni fölfogásával néhány ős csillagnevünk támogató egybefüggésben áll. A tejutban fekvő azon szép csillagzat, melyben az ősgörög phantasiája kiterjesztett szárnyakkal repülő *madarat* (ὄρνις Arat. Phoen. 272—4. stb. Ciceronál *ales*, Vitruvnál IX: 4. *volucris*) később feltünő enhosszú nyakára vonatkozva *hattyut* (κύκνος Eratosth. Catasterism. c. 25. s utána a romaiak *Cicnust*) látott, azon csillagzat, mely magyar népünk egy részénél találóan *keresztcsillagnak* (nagy) neveztetik, s melyhez a tilos tettre induló csikós, babonás áhitattal tekint sikerért [1]), — ugyanezen csillagzat

[1]) Karcsay Új M. Muz. 1852. VIII. 501 l. — Fehér F. Ipolyi M. Myth. 273, 581. l. Az ingadozó néptudat azonban a Nagykeresztre csak esetlegesen vitte át azon babonás nézetet s szokást, mely tulajdonkép a Kiskereszt csillagzatot (Delphin) illeti, mely utóbbi nem is annyira keresztet ábrázol, mint a keresztvetés négy pontját jeleli meg csillagaiban (γ, β, δ, α Delph.), — s igazat szólva, dunamelléki tudósítónknak a csikóst nem puszta föltekintésében s föl-

mondom, a kereszt fölvétele előtt ősapáinknak *magokat a hadakutján vonuló hadakat* tüntette föl csillagai természetes helyzetében,—némi ellenmondással a közelebb elmondott rege irányában, miszerint a tejkör a hadaknak csupán *taposott nyomát* mutatná;— mely kis következetlenséggel azonban, mihelyt ennek a nézlelet kedvez, a minél bujább galyakat hajtani szerető mythos mit sem törődik, s gyakran egymástóli függetlensége miatt nem is törődhetik. A görög hattyu jelesb csillagi ugyanis a magyar népnél *vezércsillag*, *hadnagycsillagok* és *sereghajtó* vagy *hadhajtó* nevek alatt ismeretesek. Az első helyet foglalja el e csillagtömbben a gyönyörű, ma már mindinkább első ranguhoz közelítő Deneb, a hattyu farka (*α* Cygn.); ez az mely népünknél majd *hadvezető*, majd *vezércsillag* [1]), s a dunai vidékeken *zászlótartó csillagnak* neveztetik;

---

kiáltásában, hanem egyszersmind a keresztvetés cselekvényéveli (vissza) élésében kelle vala fölhoznia. Különben a kiskereszt az arabnak is *kereszt*.

[1]) *Vezércsillag* nevet, a csillag kimutatása mellett, debreceni földmíves öreg Farkas Jánostól hallottam. De mint rémlés — reminiscentia— ugyhiszem Weszpréminél is ez fordul elő Biogr. Medic. T. IV. Vienn. 1787. 375 l. midőn egy hatágu csillaggal jelelt régi érmet magyaráztában s II. Endre királyunknak tulajdoníttában így szól: „nonne id quoque ab ea expeditione sacra (keresztes háború) forte profectum fuisse dixeris, ut fortissimos quosque et famigeratissimos suos belli duces natio nostra *Csillag-vezér*, Duces stellatos communiter sua lingva adpellitare consveverit?" Hogy népünk jeles hadvezéreit közszokással (communiter) csillagvezéreknek nevezné, tudtomra épen nem áll; — s részemről Weszprémi ez előadását megmenteni másképen nem tudom, mint azt véve föl, hogy talán korában még sürübben hallhatta a debreceni néptől épen kérdéses *vezércsillagunkat* neveztetni, s ennek homályos rémlete volt az, mit előadásában követett. Nevezem pedig csillagismémben rémletnek, reminiscentiának, midőn valamelyik irónknál a néptől hallott valamely csillagnevet, habár nem a keresett minőségben, de mégis úgy találom fel, miszerint nyilván látható annak a népi név homályos ismerete nyománi fölemlítése. Ily reminiscentia például, midőn főhadn. Fazekas Mihály *Csillagórájában* (Debr. 1826. kereszt 4r.) az ismeretes Praesepe csillagzatot (*s* Cancr.) *Rák zsombékjának* nevezi; — a zsombék csillagnév, igenis, él a nép között, s Fazekasnak erről tudomásának kelle lennie, de nem oly biztosnak, hogy akar a csillagot helyesen eltalálja, akar magát a nevet az éggömbi Rák hozzátételé-

— utána szép arányban, mint a kép mutatja, csaknem egyenes vonalban, szép harmadranguak, képezve a görög hattyu testét és szárnyait (δ, γ, ε Cygn.) *három hadnagy csillag* névvel [1]), s a hattyu egész fény- és csillagdús vidéke, mely méltán egy tömött égi dandárt idéz föl a képzeletnek [2]); — s végre a görög hattyu orra, mely Albireo ét Albirec nevet visel égabroszinkon (β Cygn. 2—3 rangu), magyaroknál: *seregbajtó csillag*; e szerint egy egész hadmenet képe kicsinyben. —Még azon magyarok is, kiknél már az eredeti jelentés elhomályosodott s a hadi élet jelenete családi élet jelenetével helyettesíttetett, magára a dolog lényegére nézve szintén e nézlethez csatlakoznak, országuton vonuló sürű tömeget, nevezetesen *nászseregletet* képzelvén a hattyu csillagiban; mire vonatko-

---

veli illustrálás nélkül felhasználni bátorkodjék; — s míg „Csillagos éggel való ismerkedésében" (Debr. 1827) egy pár népi nevet fölemlít, a zsombékot nem meri ezekhez tüzetesen sorolni, — mikről magok helyén. — A népi csillagnevek megerősítésében hasonló reminiscentiákra nem egyszer kell szorulnom ez elhanyaglott és megiratlan tárgyban!

[1]) Azon csillagzatnévsor, mely Ipolyi M. Mythologiája adalékiban 582, 3. l. jelent meg, általam e célra betürendben rögtönzötten állíttatván öszve, még sok hiányú, miért az illetők bocsánatát várom. Így már ez értekezés mutatja, hogy a most érintett csillagneven kivül kimaradt a Keresztcsillag (kis és nagy) s a tejuti nevek közöl Szent Mihály utja.

[2]) A hattyunak ezen csillagtömöttségét kiemelte már Aratos, Phoenom. 274—6, hol „αἰόλος Ὄρνις"= *fénytarka* madár, olvasható, Voss jeles forditása szerint: „der bunt durchflimmerte Vogel;" s alább: „entlang ihm reget sich alles rauh von Gestirn." Így a több mint huszonkét százados adat puszta szemmeli látásból; a fegyverzett látás pedig szintén kiemeli a hattyu vidékét, mint éjszaki félgömbünk legtömöttebb s fénydúsabb tejköri részét: „Das Maximum der Anhäufung und der herrlichste Glanz (der Milchstrasse) findet sich zwischen dem Vordertheil des Schiffes und dem Schützen. . . . Dieser südlichen Region kommt im Maximum am Nächsten an unserem nördlichen Himmel *die anmuthige und sternreiche Gegend* im Adler und Schwan" (Humboldts's Kosmos III. Bd. I. Abth. Stuttg. u. Tübing. 1850. 184 l.). Talán az e helyeni dús fény, mely egymaga holdtalan éjeink tiszta világitásához szinte egy tizedrészszel járul, adá a felebbi rege azon vonását, hogy rajta nem földi, hanem halhatlan sergek, lelkek seregének átvonulási nyomát lássa.

zik a hadvezető csillag helyett némely vidékinken hallatszó *nászvezető csillag* (*α* Cygn.) és *Vőfélcsillag* (*ζ* Cygn.); a többieket az idő elmosta ugyan, de a valószinű helyreállítás lehetsége fenmaradtával, mit ott, hol tüzetesen e csillagzatról szólok, meg is kisértettem.

Hogy e csillagcsoportozat szemlélete a képzeletben vaóságggal hadi rendben vonuló csapat gondolatát kelti föl, s így őseink *hadvezetője, hadnagyai, sereghajtója* nem elszigetelten állnak a csillagos égen, hanem más, velünk érülközésben nem volt nép hasonló felfogásával is igazoltatnak: tanusítja az arabok ős csillagisméje, melyet tudniillik ők nem a görög tudományosságtól, Ptolomeussal s más görög égészekkeli megismerkedésök után, kölcsönzöttek, hanem szintugy mint a magyar nép, saját pusztai életökből, a csillagos ég közvetlen szemlélése közben merítettek, mely tehát a görög csillagzatrendszertől egészen független is, és hogy megérintsem nekem gyakran igen becses segédforrásúl szolgált nyomozásimban. Ezen népies arab csillagisme vagy arab ég immár a görög ég hattyújában szintén *a tejuton való lovagcsapatot* ismer föl, csak azon különbséggel a magyar égeni hadcsapattól, hogy míg ez arccal a görög hattyu farka felé irányozza lovagjait, addig az arab megfordítva a hattyu orra felé indítja őket, és így azon csillagot, mely a magyarnál sereghajtó (*β* Cygn.), ő *zászlóvivőjének* (البيرق = Albîrek. Willmet Lex. Arab. Roter, 1784. 4r. 64 l.) nevezi, ellenben a magyar hadvezetőben vagy zászlótartóban (*α* Cygn.) *utólovagját* (الردف = Alridf, Redif — honnan a mai török sereg tartalékcsapati is Redif = hátuljövő, l. Hirl. Szót. Pest, 1854. 124. l.) pillantja meg; mely megfordított helyzet a képzeletet szintén kiegészíti. A közbenesők maradnak itt is — a magyar három hadnagy még negyedikül egygyel, a magyar vőféllel, pótolva (*δ, γ, ε, ζ* Cygn.) szintén *lovagoknak* (الفوارس = Alfavâris), mint sok szó helyett a kép ezt is tisztán láttatja [1]). Kik legyenek e

[1]) A *lovagok* és *redifjök* egybefüggésben vannak említve *Kasvini* (XIII. száz.) „Teremtett dolgok csodáinak könyvében" Idelernél 382. l. „Az arab pedig nevezi a négy egyenes vonalban állót *lovagoknak*, melyek vágják a tejutat keresztben, a fényes pedig, mely a farkon áll, az *utólovag*, minthogy követi ama négyet." Ugyanezeket említi

zászlójel után siető lovagok, hihetően apró csillagokban jelelt egész dandárukkal s fényes utólovagjokkal? a csupán csillagászati érdekben kelt följegyzések nem mondják, holott lehetetlen, hogy a szózatos arab rege [1]) ez érdekes csoportozatot maga módja szerint meg ne dicsőitette volna. Azonban a népi csillagnevekhez tartozó regék az arabnál is megíratlan tárgy, sőt lehet, hogy már magán a hely szinén is az élő népnél feledésbe mentek; — de hisz é három hadnagyot stb kimutató magyar pusztalakostól is hasztalan kérdezéd immár az egybefüggést, sőt épen ez a hadakutáról sem tudott semmit, és más meg más pásztorember volt, ki a hadvezetőt, vezércsillagot, zászlótartót, a vőfélt és sereghajtót nevezni és kimutatni tudta, miből, mellesleg mondva, az ily nyomozásokkal járó bajlódás és mégis örök bevégzetlenség kellemetlen érzése felől némi fogalmat meríthet az, ki türelmetlenűl várja az egész ősmagyar csillagisme alkotmányának kiállítását. — A nélkül, hogy a tudományba is átment görög ég méltóságát legkevésbbé is illetni s a XVII. századi égkeresztyénesítők hiú kisérletét nemzeties szempontból ismételni távolról is akarnók: adjuk vissza, lehetőleg összeállítva a magyar népnek apái ős csillagos egét, melyet úgyis töredékekben az ő hű keble őrzött meg; tegyük azt ismét közismeret tárgyává, mit szerte egyeseknél a hagyomány már csaknem öntudatlanul s kienyésző félben fentartogat, — éleszszük ez által is a nemzeti önérzetet, tápláljuk az elődök iránti kegyeletet, s bizzunk fajunk nemesb hajlamiban, hogy a nép, melynek még egyszer megmutatandjuk hadvezetőjét s hadnagyait az égen, nem fog másodszor is megfeledkezni „Csabáról s hős apjáról Eteléről“ [2]).

Mohammed El Tisíní a XVI. szdb. (Hyde 74, 75 l.) — külön a lovavagokat az *arab glossator* Hydenél Comment. Oxon. 1665. 19 l. — külön a hátuljövőt *Olugh Bék* a XV. szdb. Hydenél 31. l. a *Borgiaféle XIII. szdi arab éggömb* Assemanninál CXII. l. és *Giggejo* szótára.

[1]) „Valahol csak arab pásztorok, zsákmánylók összejönek, egyikök mindig elbeszélói szerepet vállal a többiek mulattatására, s ekkor népmondák, mesék, regék egymást érik nálok a legtarkább változatosságban“ (lásd Leo Vorlesgg. üb. d. Gesch. d. Jüd. Staates. Berl. 1828. 8r. 130. l.).

[2]) Nem fog reám neheztelni R. M. székely születésü barátom, kinek

Grimm Jakab (D. Myth. 2-te Aufl. S. 331) szerint a hadakuta onnan venné nevét „mivel a magyarok Ázsiából bevándorolva ezen csillagzatot követték.“ Mire Ipolyink (M. Myth. 271. l.) megjegyzi, hogy e nézet „Szirmaynál (Parab.), kit Grimm ily nyomokban követ, nem találtatik.“ Vagy igenis ott van Szirmay „Hungaria in Parabolis“-ának II-dik kiadásában (Budae, 1807. 122. l.), bár az elsőben (Budae 1804.) még hiányzik. Kiirom az egész helyet: „*Via lactea* stellarum congeries Hungaris *Hadakúttya* (ez orthographiát tartotta meg Grimm is) ex eo vocatur: quod ex Asia egressi ductum constellationis hujus in Europam secuti fuerunt. Viae ductorem *Ut-úr*, eum autem, qui adaquationi equorum providit, *kút-úr* vocabant, unde aliquibus Graecis scriptoribus significationis ignaris *Uturguri* et *Kuturguri* dicuntur.“ De hát Szirmay honnan vette? Ugy hiszem, mindenestől vette Perecsenyi Nagy László „Létá“-jából (Léta magyar vitéz és Zamira pannóniai kisaszszony viszontags. Pozs. és Pest 1800. 8r. 164—6. l.), ki is elverselvén a scytha magyarok Almos vezér alatt Ázsiából Európába lett vándorlását, a készülődések közt így ír:

„Az *Út-úri* tisztség adatott Létára,
A ki Europán már azelőtt jára“

mely tisztében Léta okosan is eljárt, a tejutat és csillagokat vevén vezetőkűl:

„A *hadak uttyának* [1]) vezérlése szerint,
Mely Europának derekára tekint:
Ennek és az égi csillagok forgásán
Zsinórmértéket vett Léta utazásán.“

---

hadakutát illető szives küldeményét itt nem használhatom. Ő ugyanis hadakutát *világos tévedéssel* így szakasztja meg: „HADA kúta vagy kútja,“ s mindazokat elmondja felőle, mik különben a *szépasszony kútjára* tartoznak. Mind a mellett is hogy ez tévedés, nincs egészen haszon nélkül, a mennyiben a szépasszony kútja érdekes regéjének megerősitésére szolgál, — a mint csillagismémben maga helyén fölfejtendem. — — Azt sem feledtem el, hogy *had* régi nyelvünkben *nemzetségi* értelemmel is bír, s *hadnagy nemzetségi főnököt* jelent; azonban nekem a rege által nyujtott értelmezést, mely itt jobban is helyén látszik lenni, kelle elfogadnom.

[1]) Hasonló értelemben szól Perecsenyi a hadakutáról Szakadár Bujdosásában is. Pozs. és Pest, 1802. 8r. 12. l.

És Perecsenyi hol vette? A Pajdák, Hézmák és Gedemék (Plejades Hyades és Hoedi) már Virág Benedektől (Horat. Poetikája. Pest 1801. 8r. Bevez. 21. l.) és a Mondolatostól (Veszpr. 1813. 8r. 30 l. n.) megrótt, különben becsületes emlékezetü s magyar lelkü apjának az Arad vármegyei Perecsenyinek Muzája örömest társalkodik — kár, hogy nem szerencsésb modorban — a csillagzatokkal. Hihetően Horváth Ádámból kölcsönzött „Göncöl nevű magyar szekérmüvészünk" megkedvelt regéjének „titkos ereje tüzesíté velőjét" mint Czuczorunk mondaná, s ennek mintájára ő sem akart hátrább maradni a hadakuta nemzeties értelmezésében; mi is neki hősköltményében nem csak szabados, de dicséretes is volt, de nem ám Szirmaynak, hogy a költői villanatot történelmi tényként fogadja s adja tovább. Ime ily becsü Szirmaynak ez adata is, mint egyéb historizáló eredeztetései. Az *Út-ur* és *Kút-ur* egészen Otrokocsi szellemében van, bár őnála még így fejtve nem létezik; — később Horváth Ádám (A magyar, Mágog partriarchától. Pest. 1817. 8r. 106. l.) *Útig-urat* és *Kútig-urat* faraga belőlök.

Szent Mihály utja. Döntő véleményemet tejkörünk e palóc elnevezéséről szabad legyen felfüggesztenem s tisztelt olvasóimnak csak a tetszés szerinti választhatás fonalát nyujtanom. — Szent Mihály arkangyal tiszte, a mennyiben az embervilággal jő érülközésbe, főleg háromféle szerepre reducálható a legendák és hymnusok nyomán. Ő ugyanis *παραδεισαρχης*, *Ψυχοπομπὸς*, és *ἀρχιστράτηγος* egy személyben. Mint paradicsom őre, főnöke dicsértetik az ős „Michael praepositus paradísi"-ben, s hogy egyebeket elhallgassak, Alcuin a N. Károly császár számára szerzett énekben mondja felőle: „Idem tenes perpetui — potentiam paradisi." A vonatkozás a földi és mennyei paradicsom közt oszlik meg, nagyobb súlylyal azonban ez utóbbira. Azért, bár a *paradicsomkert* csillagzat (*θ*, *η*, *χ*, C, D, 28 Ceph. és több hatodranguak) ott ragyog a magyar égen épen a sz. Mihály utjában: mindazáltal ez első szerep nyomatékát is a mennyiben a csillagzatban inkább földi, Mihálynál inkább lelkek paradicsomáról lehet kérdés, vigyük át a második szerepre. Ebben ugyanis az arkangyalt, mint a megholtak lelkeinek védőjét, mennyországba vezetőjét tünteti fel a buzgalom;

ő a „rebedor dels animas“ egy langvedoci igen régi prózai imában (Mone Latein. hymnen des Mittelalters. Freib. 1853. 8r. I. 456. l.); ő a „Dei nuncius de animabus justis,“ őhozzá esdekel egy a trieri városháználi VIII. századi kézirat:

„Tu libens festis animas choreis
Carne migrantes sociato sanctas,
Quo salus perpes, fideique merces
Regnat in aevum.“ (Mone i. m. 451. l.)

Ha tehát a magyar néphit felölelve s folytatva mintegy a „lelkek utja“ felőli, mint láttuk, a középkori keresztyénségnél sem ismeretlen, ősfogalmat, könnyen megbocsátható szép érzékítéssel a tejutban a megdicsőülő lelkek azon mennybe szálló utját látná, melyen őket tiszti szerint a fényes főangyal vezérli, s ez volna a „Szentmihály utja“ elnevezésnek szökpontja: annyival kevésbbé tartom erőltetettnek, mivel a szóban levő égi jelenet szép *fehér szine*, melyet a magyar ajk tejuti névül is fölhasznál (lásd tündérut, fehérut, fehérköz), kedvezően s festőileg csatlakozik a gyönyörű képhez.

Mind e mellett sem hallgathatom el, mikép az arkangyal harmadik helyen említett minősége sem épen szerencsétlen megfejtésével kinálkozik a kérdéses nevezetnek. Ugyanis Mihály a főharcos, ki már mennyei diadalairól ismeretes; ő a

„vitézeknek fővezére,
kemény hadakozóknak szép tüköre.“ (Csíki Cantionale. 358. l.)

ő a

„dicsőséges föhadnagy
Istennek választott szent bajnoka.“
(Ker. Cathol. Énekek Kassa, 1674. 525. l.)

ő a régi *magyarok hadhőse*, kihez, miként a spanyolok sz. Jakabhoz, angolok sz. Györgyhöz, franciák sz. Déneshez, ütközetben segélyért kiáltanak (Turóci, IV. 18.). Ha már a szentektől ekként nyert segély a néphiedelem szerint az égből fényes szellemsergekkeli alávillanás s sidericus jelenetek kiséretében történik, s ha ez értelemben a magyarok „*Isten, szent Mihály*“ csatakiáltását a fönnebbi „Isten segélj és sz. Jakab“ spanyol csata-kiáltással egybevetjük: úgy fogjuk találni, hogy az arkangyal nem kevésbbé van jogosítva, mint bármelyike a mondott hadvédő szenteknek, veszély idején a tejuton rob-

banni alá hű népéhez, s nevet is adni azon utnak, melynek tájékáról égi segélyét várni megszokta a harcosok hiedelme. Igaz, hogy itt más régibb Mihályut, mint sz. Jakabnál, nem könnyíthette az elnevezést, de igenis könnyíthette ugyane főangyalnak a bukott angyalok elleni bibliai régiségü diadalas csatája, melynek nézőhelyeűl eleitől fogva szintén a tejuti vonal kedvezően ajánlkozott. — Végre is, a név egyszer tényként állván előttünk, miután ennek hóva célzásáról az ezt tudomásomra juttatott palóc földmivelőktől irányadó felvilágosítást nyerni hasztalan kisértém meg, elégséges ok nélkül pedig semmi sem történik: ennek is csak kell valamely okának lenni, s épen ez okot kivántam az elmondottakban nyomozni, minden igénye nélkül a végleges elhatározásnak.

Pörzsölt ut. A görögöknél. Lásd alább.

Traján utja, Traján árka. *Kálé Trajanuluj*, *Aeruke Trajanuluj*. Mármarosi román nép ajkáról. A régiség nagy épitményeit, melyeknek alkotói fél vagy egész feledésbe dőltek, szereti a rege vagy fensőbb lényeknek (tündérvár, ördöguta, ördöghidja, ördöggátja stb), vagy történelem előtti s utáni autochthon s idegen ősnépeknek (óriások vára, óriások kútja, pogányvár, kúnhalmok, hunárok), vagy végre egyes hősöknek, nemzetieknek vagy jövevényeknek tulajdonítja (Csörszárka [1]), Etele úrlaka Béla névtelen jegyzőjénél stb). Azon nagyszerű, részint valóságos országutak, részint földvárak, sáncok, melyek a közép- és aldunai tartományok rónáin, ezek közt hazánkban is, majd folytonos hosszu vonalokban, majd elkülönzötten megjelennek s nagyrészt mindekkorig helyrajzi és ótani talányok, kevés kivétellel a romai uralom korszakára szoktak vitetni, hova csakugyan nagy bizonyossággal tartoznak a bácsmegyeiek, a bolgárországiak Küsztendzsénél stb. Főleg a dáko-román népek a magok környezeté-

---

[1]) „A *Cserszárokját* Czersz király czenáltatta még Atillának előtte. Nem egy vagyon pedig a' féle, hanem több is, jelesben a Tisza Duna között." 1668-ban nyomtatott könyvből Podhradczky József Tud. Gyüjt. 1840. XII. 17. l. — „*parasst traditió*, hogy valami *Csösz király* . . . akarta volna az által a Tiszát a Dunába hozni," gr. Gvadányi Falusi Notár. Budai Utazása. Pozs. és Komár. 1790. 8r. II. 25. l. jegyz.

beni ily műveket Traján dicső nevével hozzák minden megválasztás nélkül kapcsolatba; mi is épen nem csoda, miután földünkön Traján kapuja, hidja, falva valóságos történelmi és helyrajzi tényekül fekszenek előttök. Mi sincs azonban valószinűbb annál, hogy jó része ezen csodás műveknek a népvándorlatot követő századokba tartozandó, és így a romai, trajáni ösznév alól, hova a hagyomány zavarta, kiválasztandó. Nem lehetvén célom itt e tisztázásba beereszkednem: csupán a fentjegyzett kettős tejuti név érdekében kivánom megtenni a különböztetést, föltéve mint magától értendőt, hogy marmarosi román népünkhöz e nevezetek dunafejedelemségi testvéreiktől mentek át, és így alapjok a mai Oláhországban keresendő. Minthogy már Oláhországban igenis léteznek római s pedig trajáni *utak*, de római *sáncok*, minők például a bácskaságiak egyátalán nem találtatnak, hanem csak ama csörszárokféle, sokszor hibásan római műnek nézett vonalak: láthatjuk, mikép az első név, a *kálé Trajanului* helyesen van a tejuti átvitelben visszaadva, a mennyiben ez valóban a híres császár műveűl elismert, Oláhországból az Olt partján Erdély felé nyomuló, négyszeg kövekből rakott, itt-ott fáradság nélkül fölfedezhető, sok helyen pedig már ásónyomnyira eltemetett római országuttól, melynek testvérei Erdélyben is mutatkoznak, van kölcsönözve;—míg az utóbbi *aeruke Trajanu*=Traján árka névzavaros hagyományon épül, s valamint a földön — értve t. i. Oláhország földjét — nem létezik, úgy az égi árokra átvive is tévedést tartalmaz, miután azon árkok vagy sáncok, melyek Oláhországot, folytatásaul mintegy a honunkbani s Kantemir szerint, egész a Dónig fel-feltünő hasonmíveknek, szeldelik, távol sem római kéz munkái, hanem mint az ugynevezett hunárkok kétségtelen testvérei, oda sorolandók, hová emezeket a még mindeddig megállapodásra nem jutott történelmi és helyrajzi birálat döntendi, s leghihetőbben egyetemesen az avarok roppant terjelmű *körsáncainak* (Hring) maradványaiúl tekintendők. Mivel pedig ez utóbbiak is, miután árkaikat az idő csaknem földdel egyenlíttette, már ma inkább magasra töltött út, mint árok alakját mutatják, sőt megmaradt hátaikat a föld népe darabonként csakugyan országut gyanánt is használja: összezavartatásuk a valódi római ország-

utakkal a fölületes népi nézletben annál könnyebben megtörténheték; holott ezektől mind anyagban, mind lényegben s rendeltetésben, mind végre származási korban felette különböznek. Elég, hogy a nép e különbséggel nem törődve, mind a hely szinén Traján utját és Trajánárkot vagy sáncot (igazabban avarok árka) vegyít össze, mind az égrei átvitelben a kettőt felváltva alkalmazza. A nagy római császár megdicsőitése utjának és (hibásan vélt) árkának astrothesiájában tükrözi némileg a román nép nemzeties érzelmeit s vágyó visszaemlékezéseit a múlt homályából eléborongó, bár soha vissza nem térendő szebb korszaka után. Jut eszembe, mily nagy kegyelettel s mintegy titokszerű ünnepélyességgel mondták ki e neveket azon *desze-* és *budfalusi* tisztes oláhok, kiktől tizenkét év előtt Marmarosban a tejut ezen elnevezéseit tanultam.

Pirongással említeném, hogy míg a hunárok vagy csörszárok a mondottak szerint, bár ferdített nevezet alatt (Traján árka) a környezetében lakó oláh néptől tejuti névűl illesztetni alkalmasnak találtatott : magyar-jász népünktől, melynek szállótelepei hosszan nyúlnak ily hunavar maradvány mellett, s melynél ez ősrom nemzetiségi igényeinél fogva többszörös emlegetésben tartoznék élni, mint az oláhnál, *égi Csörszárok* vagy *hunárok* világos tejuti nevet még Árokszálláson s a Csörszárka egész szomszédságában sem tudhattam ki. De ott hallottam a „fehér árok" tejuti nevet, melyet ha gondolatunkban olyformán merészkednénk kiegészíteni, mint fönebb (lelkek utja) a *fehér utról* gyanítólag érintettem, talán nem sebzenők a történelem szigora iránti tiszteletet, melynek világos adatok sorozatán kell ugyan építenie, de szép tisztei közé tartozik olykor azok hizagosságát is a lehetség korlátai közt kegyeletesen pótolgatni. Hisz látjuk, hogy Árokszállás és Ároktő mellett sem áll az odatartozó tulajdonnévi jelző, pedig ki kételkednék, hogy e helynevekhez semmi más árok mint a nagy és jellemzetes Csörszárka értendő? — hisz a hadakuta mellől is el van hagyva neve Csabának vagy bárkit értsen oda szabadító hadnagyúl, vezérűl a rege; — s nekem legalább úgy látszik, hogy az egész ősmagyar csillagisme névsorán pár kivétellel átvonuló tulajdonnévi jelzőkbeni szegénység nem mindenütt egyszersmind célzatok s történelmi viszemlékekbeni

szegénységre rovandó, mint inkább a *kevés szavu* magyar nép tartózkodó nyelvi szokásának természetes következménye, mely többet gondol, mint mennyit kimondani szeret. Hol csillagisméneknben ilyes elburkolt célzat, tartalom nyomára akadtam, lelkiösmeretes kötelességemmé tevém azt kimutatni, s a közönség joga megitélnie, nem lőn-e tulzásban gyarlósággá jó szándékom? — miként a mondottakra támaszkodva itt is ime nyilván föl merem állítani: hogy a népies nézlet csörszárokháti magyar-jász nép között hallatszó *fehér árok* tejuti névben magának *a csörszároknak képét ruházta át a tejutra;* mi is ez ellipticus és magyarázatunk nélkül figyelmet alig érdemlő nevet jelentékenyebb tejuti neveink közé emeli.

Szalmaut, nevei embereknél természetes elnevézés a szalma gyengén sárgálló szinétől, mely hosszabb vonalon elhintve oly formán adja ki magát a rög sötétebb környezetében, mint a tejut gyöngéd fehére az égbolt kékségének közepette. — Közös ezen nevezetünk a keleten is szélesen elterjedt hason népies elnevezésével a tejutnak: az arabnál طريق التبن *tharîk eltibn*, új héber nyelvben נדיבת תבן *nedîbad tében*, syrusnál ܫܒܝܠ ܬܒܢܐ *sebhîl tibhno*, szerecsenynél *choszára Czamangádu*, koptnál *pimoit etepitosz*, melyek mindannyian *polyva*- vagy *szalmautat* jelentenek (Kircher Athan. Oedip. Aegypt. Romae, 1652. f. p. 241. — Hyde Comment. in Ulugh B. Oxon. 1665. 4r. 23. l. — Eichhorns Allg. Biblioth. d. bibl. Literat. T. VII. Lach Fr. W. V. Anleitg z. Kenntnisz d. Sternnamen. Lips. 1795. 637—8. l. — Grimm D. Myth. 2. Ausg. S. 331. stb). — Még elevenebbre törekszik vázolni a jelenetet a magyar *szalmahullató ut* nevezet, melynek alakultához a tejut szaggatottságának melléknézlete járult, változó szélessége s tömöttsége azt láttatván mintegy, hogy az ide képzelt szalmahintet gondatlanságból hullongott szét ily egyenlőtlenül, — nem különben a magyarországi (szatmármegyei) svábok *Strohstreuinn* = szalmahintőnő személyesítése, mely azonban a fiastyúk hasonalkatu *Gluckerinn* nevével együtt miokon adaték női szerepül? előttem nem világos. És mintegy e határvonalig lehet tennünk a szalma hasonlatából kiindult eredeti népies felfogás egyszerű képződését; a mi ezen túl jár: a *szalmaorzásnak*, tolvajlásnak (Ipolyi M. Myth. 270. l.) képei és

nevei, milyen a magyarnál a szalmalopó *Cigányok uta* trivialis elnevezés is, melynek képződhetésére egy nevezetes másik görög őstejuti fogalomnak találkozása szükségeltetett, nem itt, hanem alább ennek felfejtése alkalmával fognak tárgyaltatni.

Kör, kög. Hogy *κύκλος* = kör, kög szó magánállólag is — mint az *út, országút* — elégséges volt a régi görög népnél a tejkört kifejezni, erről már Aristotelesből meggyőződhettünk, kinél többször ugyan körülírással, de olykor (példd. Meteor. I. 8. ed. Ideler. Lips. 1834. I. p. 33 : 17.) magánosan is érthetőleg jegyzi a tejutat, — nem feledvén főleg, mire a görög irók által szakadatlanúl figyelmeztettetünk, mikép a csillagászati kögök mindnyájan képzeletiek, egyedül a tejkör az, mely szemmel látható, és így *κύκλος* (igen ritkán *ἄντυξ*, *τροχαλός Arat.*) név alatt nehézség nélkül megérthető. Párhuzamosak *κύκλος*-sal a rómaiaknál szintén sürűn, többnyire jelző epitheton (lacteus) kiséretében előforduló *circus, circulus, orbis* nevek, melyeket az írók felváltva (példd. Cic. Somn. Scip. *orbis* és *circus*, — Plin. H. N. L. II. c. 25. *circulus*) használnak a tejut megnevezésére. Már ezen classicus nevezetek gazdag beltartalmu és külterjelmű értelmének az ősgermán *Ring*= kör, kög, nevezet felel meg tökéletesen (l. Adelung e c. a.), — és épen ez ősgermán RING az, mely meggyőződésem szerint *a tejut legrégibb népszerű germán elnevezései között foglal helyet.* Fentartva látom ennek biztos nyomát a Witekindnél (X. század) előforduló s tejutra vonatkozó HIRING nevezetben, melynek eredete szerintem nem más, mint az egyszerű RING = kör, appellatív név. Mit is, mivel a derék német tudósok eddigi megállapodásától eltérő állítás, bővebben kifejteni megkisértek.

A szász nemzet őskrónikása bencés Witekind a szászok Thüringen feletti győzelmének szép és egészen epikus színezetű elbeszélésébe tudvalevőleg a következő érdekes *mondát* (quia memorabilis *fama* est. Witek.) szövi belé. Hős HIRING, — vir audax, fortis manu, acer ingenio, acutus consilio, pertinax in rebus agendis — Amalbergával, thüringi fejedelem Erminfrid nejével egyetértőleg, miután urát elébb esztelen háborúba kevervén jégre vitte, aztán a győztes Theodoriktól

megbérelve legyilkolta, s végre a bűndíjt megtagadó ezen cinkosát magát is, ki neki jutalmazás helyett a tág világba mutata *utat* (*viam* habeto apertam a nobis discedendi. Witek.), boszúlólag levágta volna : hatalmas kardjával nyitott magának az elbámult hadseregeken keresztül menekülési *utat* (*viam* ferro faciens discessit. Witek.). „Én ugyan, ugymond, a tény történelmi igazságáról jót nem állok : de nem győzöm eléggé csodálni annyira *elhirhedtét*, hogy az *égi tejkör maiglan HI RING nevén neveztetik.*" „Si qua fides his dictis adhibeaturpenes lectorem est : mirari tamen (satis) non possumus in tantam *famam* praevaluisse, ut *HIRINGI nomine*, quem ita vocitant, *lacteus coeli circulus usque in praesens sit notatus*" (Witich. Annal. I. ed. Meibom. Francof. 1621. fol. p. 6.).

Lehet-e, kérdem, e tisztes első kútfő szövegéből a német tudósokkal azt olvasni ki, hogy Witekindnél a tejkör HIRING UTJÁnak neveztetnék? szabad-e itésztelenség vádja nélkül ezen eredeti egyszerű előadást összetéveszteni a *két századdal* ifjabb urspergi apát, lichtenaui Konrád már korához képest megtoldott előadásával? kinél először találkozunk azon közbeszúrással, hogy a tejkör a nevezett hősről HIRING UTJA (*Iringes straza*, variat : Iringis straz, Iringis straza) néven volt ismeretes. Ki a régiségek nyomozásában két századnyi időközt amugy könnyeden átugrani méltán nagy kortévesztésnek véli, térjen vissza velem együtt mint ősforráshoz Witekindhez, s jól vegye figyelembe, miután a dolog sarka épen itt fordúl meg, hogy Witekind egy betüvel sem mond többet, mint, hogy a tejkör HIRING *nevén* — Hiringi nomine — neveztetett; és így a szász krónika atyja a népajkról és népmondák után a tejkör akkoriban kelendő neveül nem *Hiring utját*, hanem egyszerüen HIRINGet jegyzett föl. Valamint ez tagadhatatlan s magán Witekind világos előadásán alapuló tény, úgy sorai közől kiolvasható tény az is, hogy a tejkörnek imez régi nevét a német nép némi — meg nem határozható — időtől fogva már csak gépileg adta tovább ajkról ajkra, firól fira, igaz értelmét pedig s etymologiai származatát feledésbe bocsátotta, — más szavakkal : a X-dik században még a tejkört HIRINGnek nevezte, a nélkül, hogy értené, miért? És épen ezen időszak, az ős appellatív névnek, *alakjában* még

életben léteztének, de *értelmében* feledésbe borultának időszaka az, midőn a mythos előlép, és a meglevő, de homályos értelmüvé vált ős elnevezést hatalmába ragadván, *saját személyesítő s történelmileg ecsetelő modorában újra értelmezi.* Így terem fel gomba-tenyészettel a mythos működései alatt, eredetileg egészen mást jelentett appellatív nevekből a temérdek tulajdonnév és költeményes személyiség, melyekkel a görög mythologia is tulterhelve van. „*Pleiades*-nek (vadgalambfót) nevezitek — így szólt a mythos — a hetevény csillagzatát, de nem tudjátok, mit jelent e név? halljátok meg hát tőlem, hogy ez Pleione hét leánykáinak (mert többes, nőnemű, s a végzet patronymicus) tulajdonneve, kik hét évi üldöztetés elől, istennek szánalmából, az égre tétettek stb. *Hyades*-nèk (vadmalacfót) nevezitek ama szomszéd szép csillagzatot s nem értitek? világos, hogy ez is tulajdonnév, Hyas nővérei, Zeüsz egykori dajkái ők, kik e szolgálatukért égre érdemesíttettek stb. *Helike* (köröngő, göncöl) nevet visel nálatok amaz éjszaki csillagzat, s nem tudjátok urát adni? Mi volna ez is más mint tulajdonnév? tudjátok meg, hogy Helike nőszemély volt (nőnemű a szó, s mivel itt már nincs patronymicus végzet, apját, anyját, családát most ne is kérdezzétek), s mert égen pompázni potomra nem adatik, hát ez is — — — Jupiter dajkája volt stb.“ Így bánik el a mythos a feledett származatu appellatív nevekkel, melyek zsákmányává ésnek, most elmés, majd ügyetlenebb fogással csavarítván azokat személyiségekké, s az ekként teremtett személynek a körülményekhez képest alkalmas tulajdonokat és cselekvési kört kénye kedve szerint szabván. Ugy hogy, ha én a mythost — egy jó nagy sereget értve — meghatározni akarnám, nem tehetném azt találóbban, mint következő definitióval: A mythos az elhanyaglott appellatív nevek magyarázatául utólagosan képzett személyesítő vagy historizáló költemény. A mythos költészi kibuvás az igaz szóeredet nyomozásának unalmai alól. És ez nem új tan, tudja ezt a mythologok kara; de alkalmazása gyér, mert sok haszontalan bölcseséget foszlatna le, s kevésb szemfényvesztésü és súlyosb munkával kinálkoznék. „Ti Germánok! a tejkört Hiringnek hallátok nevezni apáitoktól, s nem értitek? mit is bibelődnétek nehéz fürkészettel? felém, felém! csak itt,

csak itt az üdv. Az én igám könnyü és gyönyörüséges. Nincs könnyebb, mint tőlem értesülni. Hiringnek mondátok? Hát ez egy nagy vitéz derék férfi (hímneműt mutat a név) volt.“ „„Hol volt holnan volt?““ „Megálljatok kissé! ti szászok vagytok s hallhattátok hirét a thüringi Erminfridnek, hát ennek vitéze volt Hiring.“ „„De mi köze volna ez égi fehérlő *útnak* a thüringi hőssel?““ „Mindjárt megmondom; jó hogy *utat* említétek; való, ti e tejkört *útnak* (straza, Strasse) is szoktátok nevezni. No tehát az a köze van, hogy e hős Hiring igen megakadt ám az *utakkal*, mert egyfelől, midőn épen szives marasztásra számítna, gorombán *utat* mutattak neki, másfelől, midőn be akarták *utját* vágni, maga nyitott magának erőszakkal *utat* stb stb, miért úgy elhiresedett, hogy ama legkitünőbb országut, a tejkör, az ő nevéről *Hiringnek* neveztetett. Quod erat demonstrandum.“ E boncolásból látod jó olvasó, mikép a tejkör „*Hiring*“ nevéhez, Witekind előadásával teljesen egyezőleg, épen nem tartozott eredetileg az *út* szó, — sőt ellenben, a tejkörnek a németeknél *másik* ős felfogás szerint emléket haladó s a római korba nyúló időktől fogva divatozott *út* (strata, straza, Strasse) vagy *országut* népi képzetét csak kapocsul használta fel a mythos, mely által az appellatív névből elébűvölt saját teremtményét, a már személyesített hős Hiringet a tejkörrel kielégítő egybefüggésbe hozhassa. Így állott elő a Witekindnél ritka épségben s teljes részletességben fenmaradt Hiring-mythos, mely egyszer létre jövén, mi természetesebb annál, hogy a már személyi rangra emelt Hiring később csakugyan magához szívta az *út* nevet is, úgy hogy a mi eredetileg puszta kapocs volt, idővel kiegészítő részszé változott, a commentár átment a szövegbe, annyival könnyebben, mivel az így megbővített név, bár a tények igazságának s a benső valóságnak rovására, az érthetlen Hiringet az utódoknál csakugyan látszólag érthetővé tette s az egész mythost észbe juttatta. Ezen HIRING UTJA a népszokás által megszentesített, megszilárdult imez alakjában tünik fel immár Lichtenaunál, a XII-dik századi urspergi apátnál, Witekind cikkének különben betüszerinti átirójánál, — ki azonban elég önérzettel s történészi önállósággal birt az „usque in praesens“ szavakat le nem írni a nélkül, hogy Witekind korának egyszerü *Hiring-*

jét a tényálláshoz képest meg ne pótolja a maga korában már valóban kifejlett s divatba is ment *Hiring utjával* [1]). Köszönetünket érdemli mindkettő a lelkiösmeretes följegyzésért, mely a fejlődést nyomon kisérnünk s tisztán látnunk megengedi.

De mit tesznek a német tudósok? Ők nem méltatják figyelemre a különbséget az első forrás és ennek későbbi áradozása közt; — ők két század közét szándékosan összetévesztik, s Witekindbe is beleolvassák a Lichtenaunál megbővítve, átalakulva előforduló adatot. Ők fejteni akarván a rejtélyes nevet, azt nem X-dik századi egyszerüségében, hanem XII-ik századi összetettségében ragadják meg, — szóval, ők a helyett, hogy *Hiringet* értelmeznék, a mondai tapadástól nehezült *Hiring utjának* értelmezésével küzködnek. Csoda-e, ha ily kezdemény mellett az appellatív Hiring magát nekik nem revelálja, és csak a nomen proprium káprázata lebeg szemeik előtt? Nekem úgy látszik, hogy e sajnos tévesztésnek fő oka azon különben tiszteletre méltó buzgalomban rejlik, melylyel e derék férfiak az általok fölfedezett, nemes kitartással fényre derített s folyvást dicséretesen mivelt nemzeti mythologiájok iránt viseltetnek. Ők midőn töredék holt romokból nagyszerü élő egészet teremteniök sikerült, nem helyeselhető, de megbocsátható buzgalmukban mindenütt nemzeti mythos nyomait szeretnek látni régiségeikben, s természetes kegyelettel emelik ki az ily irányuknak kedvező adatokat a mythosi eredményt nem nyújtó szárazabb tények fölött, s nem ritkán amazok iránti előszeretetökből emezeket szándékosan ignorálják. Buzgalmuk fokával nő kisértetök, úgy hogy e megrovás alá esni épen a legjelesb német mythologoknak van legsürűbb alkalmuk; — s mellesleg mondva, igen ohajtandó, hogy a Kisfaludy-Társaság jutalom-tüzése és a legközelebbi időkben főleg Ipolyi Arnoldunk fáradozása által megszülemlett, s az utóbbinak jóslata szerint kétség kivül napi

[1]) „Si qua fides his dictis adhibeatur, penes lectorem est: mirari tamen non possumus satis, famam in tantum praevaluisse, ut lacteus coeli circulus, Iringis nomine, *Iringes straza* usque in praesens sit vocatus.“ Chronic. Abbatis Vrsperg. s. l. 1540. fol. p. CCIIII. — Conr. a Lichtenaw Vrsperg. Chronicon. Argentorat. 1609. fol. p 147–8.

érdekre emelkedendő magyar mythologiánk ezt óvó példáúl vegye itészetes eljárásra a nemzeti hitregészet tovább mívelésében. — Visszatérve feladatunkhoz : miután a mythologok az egyszerű *Hiringre* szemet húnyván, egyedül a költőibb bájjal kinálkozó *Hiring utját* tűzték ki nyomozásra : elutasíthatlan lőn a sajnos eredmény, hogy ők Hiringben *személyt*, és nem, mint kelle, *tárgyat*, lőnek kutatni kénytelenek; és miután *történelmi személyről* saját bevallásuk szerint is szó nem lehete : *mythosi személyt* kelle minden áron előteremteniök, kire a tejkört, mint *utat*, némi valószinüséggel ráruházhassák. És itt második hibát követtek el. A helyett ugyanis, hogy Witekind világos előadásában megnyugodva e mythosi személyűl a thüringi regehőst egyszerűen elfogadnák : a mythosi tömkelegbe fölebb hatolni s bő tudományuk egész kincsét oda tékozlani nem sajnálották, hogy a Hiring nevet minden áron valamely ónémet istenségre erőszakolván, ennek nevével hozhassák egybefüggésbe, s magyarázhassák. Fölhányták e végre az ősgermán istentan dús óságkamráját, keresvén mythosi egyéniséget, kinek *nevét* Hiringre — és mivel már Hiring-Strasseba bonyolodtak — *attributumait* a tejutra reá vonhassák. Tág kapu nyilt itt, a higgadt itészet háttérbe vonultával, a korlátlan képzelemnek, s a helyes ösvénytől eltérést megtorló Nemesis csakhamar külön véleményekre ágazásban mutatkozott, — melyek közől itt csak a két legkedveltebb s elterjedettebbet, a német mythostanban két ünnepelt nevü férfi által képviseltet, érintjük. Egyik *van der Hagené*, ki Hiringben a sokszor vítatott szász bálványt *Irmint* véli megtaláltnak „Irmin, seine Saüle, seine Strasse und sein Wagen" (Breslau, 1817. 8r.) címü jeles iratában, melyben kifejtett nézeteit még 1836-ban is (Neues Jahrb. d. Berl. Gesellsch. f. d. Sprache u. Alterthumsk. 372. l.) a meggyőződés hangján védelmezi. Másik a német ótan veterán fölkentje Grimm Jakab, ki Hiringet igen elmésen azon *Rigr* (durch kürzung und verdichtung aus Iringr) névre vonja, mely *Heimdallr* istennek volna földi nevezete (Deutsche Mythol. 2-te Aufl. Götting. 1844. 8r. 335. l.). A történet ugyanis úgy akarta, hogy mind Irmin szász istenség, mind a Rigr nevet is viselő Heimdallr némi igényt tarthatának arra, hogy nekik *út* tulajdoníttassék: egyik,

mivel az angol és sváb népnél igen nevezetes országutak *Erminstrasse* és *Erikstrasse* s ezekhez hasonló neveket viseltek; másik, mert főleg az Eddában megirva vagyon, miszerint „Rigr járja e földön a maga *zöld ösvényeit* (groenar brautix), hogy a három emberivadékot nemezze.“ Látnivaló, mint omlanak ezek magoktól össze, mihelyt *Hiring* mellől az eredetileg hozzá nem tartozó *ut* támaszát, mint én Witekindre utalva tevék, eltávolítjuk; de különben is a mily erőltetett a felhozott *nevek* (Irmin, Erik, Rigr) és Hiringünk neve közt keresett rokonság, épen oly mesterkélt és távolias a felhozott *utak* és kérdéses tejutunk közötti egybefüggés; — azonban mindezeknek dacára az idézett két vélemény diadalmenetben járta be Németországot, az iróknál az öntalálmány vagy mester szava iránti szerelem, a közönségnél a honi mythologia földicsőíttetésének mámora elhallgattatván a ki nem elégített itészeti érzék kételyeit. Holott, ha már Hiringnek appellatív iránybani megfejtéséről mitsem akarunk is hallani, s a hozzátapadt *ut* levonó súlya miatt neki örökösen mythosi személyiségbeni szereplésre kell is kárhoztatva lennie: ott fekszik e szerepre legközelebb kézügyben Witekind thüringi hőse, kinek valóságos mythosi minőségéről, ha Witekind ismételt figyelmeztetéseit tekintetbe nem vennők is, maga a történelem meggyőzhet bennünket, mely hős Hiringről mit sem tudva, az egész thüringi-szász katastroph lefolyását, névszerint Erminfrid halálát egészen más színben adja elő (Gregor. Thuronens. L. III. c. 8. — Trithem. de Orig. Francor. — Chron. Ursperg. i. h.). Mi joggal vetik félre a német tudósok a Witekindnél rendelkezésökre álló mythost, s keresnek kóborlovagként mythosnál mythosabb szörnyet, melylyel megküzdhessenek, nehéz volna megmondani. Igen, ezen witekindi mythosban meg nem nyugovás megfogható volna, ha ők, mint kellene, a mythosról fölebb, annak ősjelentése, magvazata felé hágnának: de egyik mythost, mely legalább hiteles idetartozás előnyében áll, mellőzni csak azért, hogy végfolyamodatban is megint csak mythos és ismét mythos, s pedig hitelesség okmánya nélküli, nem pedig magvazat legyen a nyeremény — miközben a valótól mind távolabb csalogattatunk s végre talapot vesztünk, — ez valóban csodálatos eljárás. Hiszen, ha Witekind más mythos-

ról tudott volna, el nem mulasztá vala azt megérinteni, s hogy a derék Grimm nagyon is gyenge fonalszálakon függő Rigrjét teljesen mellőzzük, bizonynyal azon iró, ki Irmin oszlopa felől is —bár nem egészen a német mythologok ínye szerint— tudomással bírt (Witek. Meibom. I. 633. l.), nem fogta volna elmulasztani az alkalmat, Irmin utjáról is ejteni egy árva szócskát, hahogy Hiring és Irmin közti egybefüggésnek legkisebb nyoma lett volna is a néptudalomban. Hiringnek Irminnel azonosítása méltatlan vád Witekind ellen. Én, ezen Irmin állítólagos szász istenséget, mint melytől első tekintettel magam is Hiringre és tejuti nyomozásimra nem csekély fény derítését várék, studiummá tettem; de meg kell vallanom: hogy a reá erőltetett számtalan *utak* közől az angol Erminstreet-től a svéd Eriksgata-ig, csak egyetlen egyet sem találtam, mely vagy nagyon is prózailag földi országutra— és semmi többre — nem vonatkoznék, melynek sem mythossal, sem az égi tejuttal semmi köze, — vagy ha tejuti vonatkozása van, nem a Lichtenau és Witekindféle Hiringben találná eredetét, igazolását, — mindkét esetben az állítólagos Irminnel összeférkezhetlenül. De a helyett, hogy e posványokba ereszkedném: elégnek tartom olvasóimat egyszerüen biztosítani, hogy Irmint és Hiringet oly tetemes tér választja el egymástól, melynek áthidalására semmi *Irminuta* nem létezik, erőszakos átugratása pedig józan kritikájok nyaktörésébe kerülne. Nincs is ily erőltetésre semmi szükség; birjuk Hiring mythosát Witekindtől, s ime én kinálkozom e mythos magzatával is, állítván, mikép ez nem más, mint egy szép ősnémet tejuti név, az appellatív Ring=*κύκλος*, kör. Entia praeter necessitatem non sunt multiplicanda; igaz, hogy zsákmányt vetett a mythos az ős appellatív Hiringben, mihelyt azt, értelme feledésbe merültével, hullának lenni észrevevé; de az erre képződött egyetlen mythost Witekind híven följegyzi, s mint illő csak mythosi értékben árulja; ezen egy mythoson túl más mythosok felé csapongani, lények és bonyolatok szükségtelen szaporítása; ezen mythoson túl csak egy út van, s ez a magvazat, a mythostalan eredeti értelem felé. — Meg kell még említenem, hogy bár a haldokló appellatív Hiringet a mythos melengető karjaira vette, s a maga szelletét belé fuvallotta,

de az egyszer benső életét veszített hullát tartós életre bűvölni, az igaz értelmétől mindinkább eltávolított *Hiringet*, bár az életrevaló *Strasse* hozzáolvasztásával támogatva, a kienyészéstől megmenteni nem tudta, — s a tejkörnek ezen egyik jeles ősnémet elnevezése úgy látszik már a XV-dik, minden bizonynyal pedig a XVI-dik században megszünt a népnél használatban lenni, úgy hogy a braunschweigi Botho (XV-dik sz.) és Spangenberg Cirjék (sz. 1516 † 1604) fölemlítései [1]) nem a népajknak többé, hanem csak irodalmi följegyzéseknek viszhangjai; ma pedig tejutnak Hiring vagy akar Hirings = Strasse-féle elnevezései magok is minden germán népeknél vég feledésbe mentek.

Következik, hogy már fölállított, de még ki nem bizonyított véleményünket *Hiring appellatív minősége* s RING = kör szóvali azonossága felől részletesen megtámogassuk. Miben kielégitőleg eljárni reményünk van csupán e három kérdés rövid befelelendése által:

a) Egyezik-e a néplogicával általában s különösen a német nép észmenetével a tejutat *Ring* névvel nevezni el?

b) Nem ellenkezik-e a német nyelv idomaival, szokásával, hogy *Ring* szót nála Hiring alakra fejlődtében is ugyanannak ismerjük föl?

c) Föltehető-e egy appellatív név értelmének — míg alakja még folyvást fenvan, vastag feledésbe merülése, úgy hogy ez elfeledett értelem romjain ettől független mythosok tenyészszenek föl?

Szívesen elismerjük, mikép mindezen kérdések inkább csak a *posse*, mint az *esse* felé irányozvák; de miután a tér, melyen forgunk, maga határozza meg — és csak is ennyiben határozza teendőnket: a mythosvadászattól el nem fogult itész, úgy hiszszük, elégleni fogja ezt, s méltánylattal venni a szükségtelenül bebonyolított tárgynak ősi egyszerűségére visszavezetésébeni fáradozásunkat.

---

[1]) „Und daher, dasz er mit seinem Durchschlagen also eine grosze *Gasse* gemachet, soll der weisze Cirkel am Himmel, so die Gelehrten viam Lacteam nennen, die *Irunges* = *Strasse* hernach sein geheiszen worden.“ Spangenb. Chron. Mansf. Kap. 56. Eisleb. 1572. (van der Hagennél 33. l. 78. j.) Egyenesen Witekindék után.

a) A mi az elsőt illeti : nem ellenkezik-e a néplogikával s német eszmejárással RING = kör névnek tejutra alkalmazása? Hogy a népies fölfogások, ezek nyomán a kifejezések, egymástól távol álló népeknél is gyakran egybehangzanak, mutogatni fölösleges; ez az emberész közös természetéből előlegesen is foly, utólagos példákat az egész nyelv, közelebb a népszerű csillagisme is, rakással tud fölmutatni : így a szekér fogalma s neve az ismeretes göncölcsillagzatnál, az út a tejkörnél stb. Ha tehát a görög és rómainál, mint láttuk, a tejútnak magok nyelvén *kör* nevezettel bélyegzése (*κύκλος*, orbis stb) gyakori tény; és pedig mivel e névvel iróinknál nem csupán szorosan csillagászati s tudományos helyein találkozunk, népies közérthetőségét is bátran föltehetjük: abban sem találhatunk semmi nehézséget, hogy az ősgermán nép ezen valóban szemmel látható köralaku szép jelenetét az égboltnak, mint kört fogja föl s a maga nyelvén kör névvel bélyegezze, — annyival inkább, mivel az említett classicus elnevezésekhez a tejutat illetőleg nagy hihetőséggel egy ily értelmü magyar elnevezés is (lásd alább : kögület) sorozandó. Érintettük azt is, hogy a classicus írók sürgetve figyelmeztetnek a tejutnak egyedül minden égi körök közt szemérzékünk alá eső köri minőségére, sőt gyakran szót tesznek arról is, hogy a tejutat nem máskép, mint kiegészített derékkört (circulus maximus) kell tekinteni, — s többek közt Martianus Capella keményen kél ki azok ellen, kik a tejut köridomát föl nem ismerik : „mihi desipere videntur — ugymond — qui (galaxian) circulum negaverunt“ (De nupt. philol. et Merc. Viennae 1499. L. VIII.). Már ha a német a tejutat szintén *kör* névvel akarta jelölni : miután a testes és látható kör fogalmát *Kreisz* kifejezés kielégítőleg be nem tölthette, alkalmasb nevet e végre RING-nél nem találhatott. Főleg nagyobb szerű körök kifejezésére, földön és égen, a régi korban egyenesen RINGet látjuk alkalmazva. Így az avarok roppant körvárainak vagy sáncainak köztudomás szerint épen e német neve lett Európa szerte elterjedetté („*nostra lingvâ*“ jegyzi meg reá Lambeciusnál a *német* annalista). Magát a világ kerekségét, mely a népfogalomban örökké úgy élt, mint kerekség, a IX. századi bencés Ottfried

worolt ring = Weltring, Weltkreis-nak nevezi, mondván a mennybe szálló Jézusról:

„Thia sunnûn joh then mânon
sô ubar fuar er gâhon,
joh allan thesan WOROLT RING
ni gisah man êr io sulih thing."

Ugyanezen *Woroltring* ismételve fordul elő Ottfriednél II. 2, 13. III, 26, 37. IV, 7, 11. V, 1, 33. 19, 1. *Erdring*, középfelnémetséggel *Erdrinc* és *Heimskringla* = orbis terrarum, szintén használatban voltak (Grimm D. M. 2. Ausg. 754. l.). És hogy a tejkört még jobban megközelítsük: a szivárvány is viseli a *Ring* nevet (l. al. Himmelsring), — sőt ugyancsak Ottfried most idézett versei folyamában a homályos „*uahalden ringe*" alatt, habár van der Hagennel nem is tejutat gyanítanunk („es frägt sich, ob nicht die Milchstrasse gemeint ist?" Irmin, S. 33. Anmerk. 79.), de minden hihetőséggel az égi állatkört kell értenünk:

„*Sâr* zi theru stullu
thiu zuelif zeichan ellu
io *sâr* bi themo thinge
in themo UAHALDEN RINGE.

Ubar thaz sibun stirri
joh *therô waganô* gistelli;
then drachon niawihtes min,
ther sih *thâr* wintit untar in." stb.

Van-e végezetre munkásan egybehordott támogatásokra szükségünk, midőn egyik első rangu német tudósnak, a nagyelméjü Leibnitznak tekintélye áll mellettünk? ki épen magában a kérdéses *Hiring*ben a *Ring* appellatívumot fölismervén, legbiztosb tanu arra, hogy a mívelt német érzésnek nem visszatetsző a régi nyelvben a tejuttal *Ring* név alatt találkozni. Ő ugyanis hihetőnek véli, hogy Witekind *Hiring*-je alatt RING német szó lappang (Script. rer. Brunsvic. Hannov. 1707. fol. 74. l.); kitől mi csupán a sokszor érdeklett név első „Hi" szó-

[1]) Ha szabad egy véleményt kockáztatnom: én az „uahalden ringe" kifejezést romlott olvasásnak nézném, mely alatt ily formát kell érteni: *der Unholden Ring*, azaz szörnyek, csodaállatok abroncsa, szóval állatkör, Zodiacus.

tagjának eredeztetésében különbözünk, a mint mindjárt meg fogjuk látni.

b) A második kérdést a mi illeti: nem ellenkezik-e a népajkoni szóalakulás természetével, a nyelvszokással Ring szónak HIRING alakbani fölmerülése? Emlékeznünk kell, mikép igen sok szó, mely ma egyszerü *r* és *l* betün kezdődik, a régi német nyelvben még egy kemény *h* betüvel előztetett meg. Péld. hrust = Rüstung; hlaifs = Laib, Brod (Ulphil. Luk. 7, 33. stb); hrains = rein (Ulphil. Mat. 27, 59. 2 Tim. 2, 22. stb); hluduig = Ludwig (Ottfried Ludwigs-Lied); HRING = Ring (Poeta Sax. l. 3 és számos mások az avarok körvárairól szóltukban) stb. — Hogy ezen kemény *h* maga is egy korábbi még zordonabb *k*-nak, majd *ch*-nak szelídült maradványa: bizonyítja a felhozottak közöl következő alakoknak fokozatos összeállítása:

Crusta (latin) hrust, Rüstung.
Clodowig, Chlodowig, Hluduig, Ludwig.
Kleba (szláv), hlaifs, Laib.
Kring, HRING, Ring.

Immár a tejutnak germánoknál szintén népies *kör* névveli felruházásának minden hihetőséggel a német nyelvfejlődés azon stadiumába kell esnie, midőn a *Ring* szónak épen HIRING alakja virágzott, — mely alak, miután egyszer a tejkör sajátjává lőn: nem csak nem osztozott a közélet egyéb tárgyait jegyző *Hiring*-nek a közajkon idővel szelídebb kiejtésü *Ring*gé lágyulásában, de sőt emettől függetlenül, egészen más irányban indult alakulni, úgy hogy a X-dik században euphonikus hangzó becsusztatásával HIRINGnek, a XIII-dik század elején a torokszellet kienyésztével IRINGnek találjuk; — mely nyelvtünemény — egyazon szónak két külön tárgyra alkalmaztatása után két egymástól kisebb nagyobb mértékben eltérő alakbani fejlődése, — mindennapi eset, sőt a nyelvképződés és bővülés egyik nevezetes forrása levén, példák nélkül nem szükölködik. Hanem az a kérdés: lehete ę *Hringnek épen Hiringgé* vagy szelet nélkül *Iringgé* alakulnia? A szó elején álló *r* mássalhangzónak azon szokására, miszerint durvasága miatt a népajkon gyakran segédhangzót, mely kiejtését könnyítse, enged maga elébe csuszni, a nyelvek számos pél-

dával kinálkoznak, — így a magyar *orosznak* nevezte a *russust*, s az *Eriksgata, Erichsstrasse* stb csodás elnevezésekben nem más, mint az előhangzóval ellátott *Rik* = Reich, játszsza szerepét, úgy hogy a svédeknél azon törvényileg kijelelt országos útnak, melyen az alattvalók hódolatát elfogadó új fejedelemnek birodalmát be kelle lovagolnia, Eriksgata (Erichstrasse) elnevezésében bizony sem egy költött Erich király, sem Rigr vagy Irmin istenség nem lappang, hanem ennek egyszerüen a *Riksgata* = Reichsstrasse, birodalmi út (mint Riksadel, Rikstroppar) elnevezésből kelle, s pedig nem is Ihre erőltetett pótszótagjai segedelmével, hanem puszta euphoniai fejlődés utján alakulnia, miután Lund Károly kifogástalan bizonyságtétele szerint ezen egyszerű Riksgata régi kéziratok tekintélyére is támaszkodhatik; sőt az Erich személyiségéhez ragaszkodókat is az Eddában éjszak első királyának ős *Rik* (később Erich, mythosilag) nevezete elnémíthatja. Hát ha még az *r* betüt egy előző *h* keményebb kiejtésüvé teszi: mennyivel hihetőbben közbe simúlhat ekkor a segédhangzó? Mindezekbe most nem ereszkedvén, egyetlen s döntő erősséggel mutatjuk meg HRING-nek HIRING-gé, innen tovább *Iring*gé átalakulásának lehetségét, azzal tudniillik, hogy ezen átalakulás *tettleg megtörtént*, s itt már bezzeg ab esse ad posse biztos téren állunk. Érintettük ugyanis az avar körsáncok német *Hring* nevének átalánosan lett elterjedését. Ezen Hringek egyikét Henrik, friauli herceg véletlen rohammal bevevén, kipusztította, mely csapás csakhamar az avar birodalom feloszlását vonta maga után. A krónikások egy része már, helyesen értvén a dolgot, e győzelmet nem másként, mint épen a körsánc, HRING, feldulásában festi; kiknek nagy száma közől elég legyen a „Poeta Saxo" név alatt ismert verselő krónikást idéznem:

„Nam spoliata fuit Hunnorum *regia*, HRINGUM
Quam vocitant."

s ugyanő alább:

— — — — — „Hunnorum *regia* tota
Est aequata solo, quam HRINGUM diximus ante."

Ellenben a krónikások egy másik felekezete, nem értvén Hring igaz jelentését, vagy tudósítását azt nem értő kútfőből merít-

vén, avar királyt alkotott e névből magának: HIRINGet vagy IRINGet, ki ez alkalommal mindenéből kifosztatott volna. Hagyd képviseljék e sereget is az egy Regino apát (virágz. Kr. u. 900 év körül) szavai.

„Henricus dux Forojulianorum . . . . IRINGUM, *gentis Avarorum principem* . . . . . improvise exspoliavit.“ Chronici Reginonis, Abbatis Pruniens. Annal. Argentor. 1609. fol. L. II. p. 403.

melyekben, hogy Iring a fejedelem, egyenesen Hringből a körsáncból eredett, minden láthatja. Ezen soha nem létezett, de az elmondott tévedés után párjával is előtermett avar fejedelem ily könnyeden lett megszülemlése (Aventin. Annal. Boj. Dezeriezkynél De init. et maj. hung. T. IV. Pest, 1760. fol. 110. l. — Otrokocsi Origg. Hung. P. I. Franeq. 1693. 8r. C. V. §. 58. p. 236.) szintoly tanulságos a mi egész hypothesisünkre, mint a mily döntő példa a német születésü Reginónál Hringből Iringnek alakulása a kezünk alatti részletekre nézve. Azért ezen második kérdést is befeleltnek hiszszük; — és midőn látjuk, hogy Hiringnek, illetőleg Iringnek minden íze, tehát első szótagja is, nem csak kitelik, s minden összetétel nélkül kifejlődheték magából RINGből, illetőleg HRINGből: ez okon fölöslegesnek tartjuk Leibnitz pótlékára szorulni Hiring magyarázatában, ki különben, mint említők, Hiringben az általunk is sürgetett appellatív-RING szót fölismervén, a „HI“ szótag indokolásaul úgy vélekedik, hogy Hiring két szóból, u. m. a régi *Heve* (= ég, ang. heaven) és *Ring*ből volna egybetéve. „Credibile est = ugymond — ab *Heve* (coelo) et *Ring* Saxones viam lacteam dixisse HEURING.“ Sokkal nagyobb becset és súlyt helyezünk magát az *eszme magvazatát* illetőleg a nagynevű német tudóssali találkozásunkra, mintsem őt e csekély, hitünk szerint téveteg, eltérése mellett is koryphaeusunkúl tisztelni dicsekedésünknek ne tartanók, — s bámulunk egyszersmind az újabb tudós német mythológokon, kik e józan, bár egyszerű felfogást magokévá tenni s ennek nyomán haladni kicsinylették.

c) Végezetre: lehető vala-e Hiring eredetileg RING = *kör* értelmének élő nyelvben annyira feledésbe sülyednie, hogy az értelemvesztett névhulla mythos általi megelevenítésre szo-

ruljon? A Pythagorasféle metempsychosisnak ezen megfordítása, hogy t. i. egyazon testből (név) több szellem (értelem) egymásróli tudomásvét nélkül kivándoroljon, bár első tekintetre képtelennek látszhatik, s nem nagy dicséretnek a népre, mely saját szavainak értelmét gondatlanúl elejti: szigorúbb szemlélet után annyira köz minden nyelvvel, hogy e tekintetben egyik népnek sincs mit vetnie a másiknak szemére. Itt ugyanis nem a tárgyi jelentés (tejut), hanem a szófejtési vagy gyöki értelem (kör) elvesztéről levén a szó: hol azon nyelv, mely neveit etymologice tisztában tartva bírja, s nem csak tudja mire viszonylanak, de érti is? Gondoljunk csak saját nyelvünk legnevezetesb szavaira: *isten*, *ördög* [1]), *magyar* stb, ki érti ezeket gyökileg jobban mint bármely arab vagy csippvéj nevet? míg ezek: *ország* (urság), *ötvös* (öntős, ömlesztő) legalább minden képzett hazánkfia, — *tündér*, *ős*, *villám* és számtalanok pedig maga a nép előtt átlátszó, értelmes szavak. Gondoljunk csak helyneveinkre, melyek eredetileg mindnyájan valami értelemmel, legalább határozott vonatkozással bírni tartoztak, s mégis ezeknek feles száma idővel értelem nélküli hanggá sülyedett, s türelmes tárgyává új meg új értelmezéseknek, elmés vagy sületlen regéknek, melyek kihalt lelkét helyettesíteni alakúlnak. Gondoljunk csak a görög mythologiára, melynek tündérteremeiben hemzseg az ifju mythosok serge, melyeknek semmi más alapja, mint nem értett vagy félreértett ősnevek és semmi más kútfeje, mint ezek értelmezésének utólagos megkisértése. És hogy szorosan astrognosiai téren maradjunk: nemde az ős csillagzatnevek értelme magoknál a görögöknél legnagyobb részben vagy végkép elhomályosult, vagy igen talányossá lőn? A vadgalambfót (Pleiades)

---

[1]) Érintenem kell itt, mikép *ördög* szavunk kulcsát nagy hihetőséggel megtaláltam, bár reá most ki nem terjeszkedhetem. Azért kell pedig ezt főleg érintenem, mivel Ipolyi Arnoldunk (M. Myth. 36, 37, 45. stb l.) némi hibásan értett idézetemre támaszkodva, oly szófejtését adja az ördögnek (*ör* és *dög*), mely semmikép meg nem állhat, annyival kevésbbé pedig, mivel az idézetbeni DOËG szó távolról sem *dögöt* jelent, sem ördögre nem vonatkozik, hanem bibliai személynév, Saul embere, Dávid ellensége. Az öreg kezdő betű s két ponttal jelelt leirás megóvhaták vala derék irónkat ily tévedéstől.

egyszerüen szép ősfogalmát nem többszörös ifju mythos s ugyanannyi álmagyarázat kérge vonta-e be? A vadmalacfót (Hyades) hasonlóan szép majorságias képe nemde parasztosnak tünt fel, s csaknem vég feledésnek bocsáttatott a negélyző mythologizálás későbbi szüleményei mellett? A magyar ős csillagzatnevek közt is nem egy jutott Hiring sorsára,— s igen tanulságos lesz rövid párhuzamba tennünk itt vele tisztes *göncöl*ünket, a mennyiben ennek viszontagságai Hiringéit csaknem nyomról nyomra visszatükrözik. *Göncöl* név, bármit mondott légyen néhai Lovász Imre [1]), világosan appellativum; s bár e névalak, mint szintén Hiring is, égi jelenetre szorítkozásával gyökrokonaitól magát elkülönözte, s közéletbeni további alkalmazásától korán elvonta — mi egyébiránt csak ősz régiségét [2]) bizonyítja — : lehetetlen mindazáltal benne a *göm* vagy *gön* gyököt s ettől öröklött igaz értelmét a *tengely körüli csendes körbenfordulást* föl nem ismerni, minek tüzetes igazolása ismét nem ide tartozik. Nekünk csak Witekindünk hiányzik, azaz egy irott adatunk a középkorból, a midőn még, meg vagyok győződve, göncöllel imez eredeti egyszerűségében, minden szekér-attributum nélkül találkoznánk. Ezt tőlünk, fájdalom! más fontosbakkal együtt az idők megirígylették. De az irott adatot helyettesíti némileg a nép ajkáról átvett ama göncölrege, mely alább, Phaetonról szóltunkban, fog előfordulni, — hol úgy látszik, a leányrabló Göncöl neve a szekér nevétől elkülönítetten lebegett a regélő előtt, bár emez is, mint ugyanazon csillagzat másik trivialis ősfelfogása, szintugy lényegesen szerepel a mythos megalakításában, mint Strasse Witekindnél hős Hiring regéjében. Minden esetre e nevezetes monda, melyet a benne előforduló helyes és gazdag természetnézleteknél fogva is igen réginek kell gyanítanunk, nem ismer

---

[1]) Tud. Gyüjt. 1839. I. 138. l.

[2]) Így utal nagy régiségre — egy például a számtalanból — a homérosi *Bootes* név, mely kétségtelenül *ökörhajtót* jelent, de csupán az egen, mert földi ökrész e neven soha elő nem fordúl, — jelül, hogy öszves görög emlékeink nem mennek fel amaz őskorig, melyben e név még a közönséges ökrészt illethette s róla az égre is átvitetheték; azóta pedig a köz ökrész nevének alakulása külön irányt vett az égen fentartott régi alaktól.

még „göncöl szekere“ alakot, mely már a túlfejlett „Iringes Strasse“-nak felel meg, hanem legfölebb is csak az eredeti összetét értekéhez közelebb eső „göncölszekér“ alakot, melyben még az eredeti appellativumhozi hajlam élesebben tünteti ki magát, mint amabban, — s mely csakugyan mind a népajkon, mind iróknál (Gvadányi, Petőfi stb) maiglan vegyesen így is él. — Ezen witekindi első fokozat után következik az urspergi chrónikafélével (Iringes Strasse) párhuzamos második fokozat, a két eredetileg külön képet már amalgamizáló s göncölt mythicus személynévvé emelő „Göncöl szekere,“ mely alakban találkozunk e csillagzattal irott emlékeinkbeni legelső fölemlítésekor, mi is irodalmi pusztulásaink miatt [1]) nem korábban, mint a XVI. század közepe táján Melius Péter „Jób“-jában, történik [2]). Nem mulasztotta el a mythos e fejlettebb névalakot is maga módja szerint igazolni; minek eredményeül két külön historizáló irányu regét bírunk, melyeknek elsejében a természetnézletesség, másodikban a képzelet elevensége régiségre mutatnának ugyan; miután azonban följegyzőik a népajkra, mint forrásra nem is hivatkoznak: bajos volna rövid per utján itéletet hozni, valljon ezek valóban néphagyományiak-e, vagy talán keletkeztöket irodalmi első feltüntöknél feljebbi időkre vinni nem is lehet. Elég, hogy a mythos megteremti „*Göncöl* nevű magyar emberét — (szintoly kevéssé, mint hős Hiring, létezettet) — ki a harmadik kijövetelkor jött ki Scythiából a magyarokkal, és Zoltán fejedelem idejében a négy kerekű szekér rudját meggörbítette“ [3]), — vagy elérántja a kürtös Lehel által halántékon sujtott *Konrád* (Güntz, Güntzel, Göncöl) császárt, kit megfogván a halálra menő magyar hős átka: „tu praeibis ante me, mihique in alio seculo eris ser-

---

[1]) A ferencies és pálos bibliák s Heltai Jóbja még elő nem kerültek.

[2]) A szövegben mind a két illető helyen IX : 9 és XXXVIII : 26 „szent Péter szekere,“ de az elsőbbre tartozó magyarázó jegyzetben ez áll: „A cylagot ackit Sz. Peter szekerének, Nekik (értsd: némelyek) Gőncőlszekerének hijnak.“ (A szent Iob kőnyve stb. Várad 1565. 4r. M. academiai könyvtár.)

[3]) Horváth Ád. Legrövid. Nyári Éjszaka. Pozs. 1791. 8r. 20. l. — Szirmay, Hung. in Parab. Budae 1804. 8r. 36. l. Edit, 2-da. Budae 1807. 8r. 48. l.

viturus" (Turóci), a más világon kocsizik saját nevét viselő csillagszekerén [1]). — De legyen elég ennyi a párhuzamból, — legyen elég a kezünk alatti Hiringről is, melytől azon meggyőződésem ismételt kifejezésével veszek búcsút, miszerint bár ezt első értelme elborultával a költői német kedély mythosilag feldolgozván, az égi nyugodt jelenetet hőstörténete mozgékony körébe vonta: de ez nem a mythosok tömkelegébe végnélküli bebocsátkozásunkra, hanem inkább arra jelszó, hogy azon egy mythost is eredeti magvazatára igyekezzünk visszavezetni, *mely magvazat többé nem mythos;* — meggondolván, hogy a mythos valamint elűlről kezdve soha sem első mozzanat, hanem egy elsőbbnek felöltöztetése: úgy hátulról menve nyomozólag visszafelé, soha sem lehet vég nyugpont, hanem lépcső erre, — s becse annyiban határzódik, a mennyiben a vég célhoz, az eredeti egyszerü fogalomhoz gyakran *csupán általa* lehet eljutnunk, egyedül benne levén fenmaradva az őskor eszméiből az, mit sem egyenes világnézleti hagyományok, sem egyenes történelmi adatok fenn nem tartottak. Józan etymologizálás, széles körültekintés és a népies eszmemenetel iránti ép érzék az, minek segélyével a mythosnak gyakran igen makacs héja megtörhető, mely a magvazatot burkolta. (Vége köv.)

IRODALMI NAPLÓ.

— Irodalomtörténet. — *A Magyar Költészet Története.* Irta *Toldy Ferenc.* Első kötet: A Magyar Költészet Zrínyiig. Tinódi Sebestyén eszményképével. Második kötet: A Magyar Költészet Zrínyitől Kisfaludy Sándorig. Zrínyi Miklós a költő arcképével. Pest, 1854. Heckenast Gusztáv sajátja. Kis 8r. I. köt. XVI és 240 l. II. köt. XII és 282 l. füzve 2 ft 30 kr.

Ujabb kiadása a szerző egyetemi előadásainak összes költészetünkről a legrégibb (hún) időktől Kisfaludy Sándorig bezárólag, s így a jelen század elejéig, melyek egyenként a Pesti Naplóban jöttek ki, s itt

[1]) Jankovics Miklós, Magy. Szónemzés. Pest, 1812. 8r. 85. köv. l. — Kassai Józs. Származt. s gyökér. Szókönyv. Pest, 1833. 8r. I. 316. l. — E Konrád-féle rege hangulata feltünőleg hasonlít a Witekind-féle Hiring-mondához.

átnézve, rövid tartalomjegyzékekkel s egy teljes név- és tárgymutatóval jelennek meg.

A Magyar Nyelv és Irodalom Kézikönyve, a mohácsi vésztől a legujabb időig, vagyis az utóbbi három század kitünőbb irói és költői, életrajzokban és jellemző mutatványokban feltüntetve. Kiadta *Toldy Ferenc*. Első kötet: A Magyar Költészet Kézikönyve: I. A mohácsi vésztől Kisfaludy Sándorig. Pest, Heckenast Gusztáv tulajdona. 1855. N8r. kéthasábos nyomtatással XVI l. és 736 szelet. Az első kötet átvételekor 4 ft tétetik le, a másodikénál, mely a XIX. század költőit Kazinczy Ferenctől Arany Jánosig tárgyalja, 2 ft, a harmadik, mely a XVI—XIX. század prózairóit foglalja magában, ingyen jár ki az előfizetőknek.

„A jelen munka rendeltetése — így szól az előszó — az irodalommal megbarátkozni akaróknak vezérfonalul, az irodalomtörténet tanulmányzóinak *kisded segéd könyvtárul* szolgálni. Mindkettőt eszközli, a mennyiben koronként feltünt jelesb vagy idő szerint hatásosabb, s az uralkodó, vagy külön tekintetben figyelemre méltó, *irányokat képviselő irók* benne *életök, munkálkodásaik* s ezekből *válogatott darabokban* vezettetnek föl.“ A XVI-d. század költői közöl külön cikkekben tárgyaltatnak: Farkas András, a politikai irányköltészet képviselője 1538., Istvánfi Pál, a regényes költészet megkezdője 1539., Batizi András, a bibliai epikáé 1530—50., Erdősi János, a romai versmértékeké 1539—41., Horvát András, a feddő költészet fő képviselője 1542—9., Tinódi Sebestyén, a historiás éneké 1541—56., Karádi Pál névtelene, a drámáé 1564., Heltai Gáspár, mint meseiró 1550—75., a szendrei névtelen 1571., Ilosvai Péter 1564—74. és Görgei Albert, mint népmondák feldolgozói, b. Balassa Bálint, a lyra megkezdője 1572—94. s több kisebb költők. A XVII. századból Rimay János 1595—1631. és Beniczky Péter 1620. a lyra folytatói, gr. Zrínyi Miklós, b. Liszti László és Gyöngyösi István mint epikusok, gr. Kohári István mint tanköltő. A XVIII. századból: Rádai Pál, b. Amade László és Faludi Ferenc, a dalköltők; b. Orczy Lőrinc, Bessenyei György, Barcsay Ábrahám, Ányos Pál, gr. Teleki József és Péczeli József, a francia iskolából; Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Rájnis József a classicisták első korából; Pálóci Horvát Ádám és gr. Gvadányi József, a népiesek közöl; gr. Ráday Gedeon, Szentjób Szabó László, Dayka Gábor, Bacsányi János, Verseghy Ferenc, az újiskola első időszakából; Virág Benedek, a classicisták másod időszakából; Csokonai és Kisfaludy Sándor az önállók közöl. Öszvesen több mint 360 költemény közöltetik, köztök nagyobb egészek is, mint péld. az egyetlen példányban fenmaradt „Balassi Menyhárt“ dráma 1564-ből, Ilosvai Toldiának legrégibb szövege, sőt kéziratbóliak is, s a régiebbeknél szós dologmagyarázó jegyzetek *).

*) Azon barátim s olvasóim tekintetéből, kik „*A M. Nemzeti Irodalom Története*“ folytatása iránt koronként tudakozódnak, megjegyzem, hogy annak harmadik kötetét rövid időn, a negyediket még a nyáron reménylem befejezhetni. *T. F.*

— Szépműtan. — *Magyar Verstan.* Irta *Greguss Ágost.* Kiadja a „Pesti Napló" szerkesztője. Pest, Emich Gusztáv könyvnyomdája, 1854. K8r. 90 l. füzve 40 kr.

Az *első*, *tudományosan* tárgyalt magyar verstan, mely t. i. felsőbb elvekből indúlva fejti ki s szoros rendszerrel s okadatosan származtatja le a nyelvbeli hangzatosságnak általán, s a versbelinek törvényeit különösen; s az *egyetlen*, mely minden ágaira a vers elemei- s alakjainak kiterjeszkedve, azokat általános és nemzeti jogosultságok szerint méltatja. A többiben vázolat, mely bővebb kivitelt s minél több példákat tesz kivánatossá; még is teljes, nem hagyva érintetlenül egy törvényt, egy gyakorlati szabályt vagy intést sem; e mellett folytonos tekintettel a verstan egyetemes állapotjaira úgy, mint nemzeti sajátságaira s a zenéhezi viszonyaira; termékeny szépészeti intések s újmutatásokban gazdag. Ajánljuk tehát sürgetőleg, versiróinknak, kiknek technikai ismeretei gyakran zéró alatt állanak: a honnan aztán verselésünk az utolsó pár évtizedben sokaknál a legnyersebb empiriává sülyedt alá.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

KÉT NAPOM GERENDEN.

(Oct. 29. 30. 1854.)

EMLÉKÜL GRÓF KEMÉNY JÓZSEF Ő NAGYSÁGÁNAK.

> Dicső tetteket hirdetni öröm és kötelesség mind azok iránt, a kik azt elkövették, mind magunk és mások iránt, mert így a jó magva új gyümölcsök termésére hintetik el.
>
> *Kazinczy.*

I. Két gyönyörüen elmúlt tanulságos napomat írom le.

Vannak az ikerhon egyes vidékein helyek, melyeket tiszta polgárerények, s a nemzeti irodalom fontos érdekében elviselt fáradalmak tesznek történelmi nevezetességekké. *Cenk* és *Keszthely* épen úgy megragadják a jelen s jövő nemzedék figyelmét, mint *Széphalom* és *Cseke.* A magyar évlapok részrehajlatlan irója nem fogja egykor ezek számából kifelejteni *Gerendet*, az erdélyi magyar fajnak jelenben egyetlen Athenaeumát.

Erdélyben nincs egy talpalatnyi föld, melynek saját történelmi érdekessége nem volna. A viharos hajdan nagyszerű eseményei egykorú magyar naplók, vagy terjedelmes történeti kéziratok által tartattak fenn az utókor számára. A hajdani magyar költészet díszvirágai, s majd minden tudományág magyar müvelésének nagy becsű ereklyéi nem egy ritka autographban járnak kézről kézre. Mindezeket kiváló figyelemmel nyomozni, gondosan lajstromozni, részletesen ismertetni, s híven megőrizni, valamint nagy őseink iránt elutasíthatlan tartozásunk: úgy nem-

zeti irodalmunknak jelen korviszonyaink közt határozottan kifejezett irányzata, mely e két szóba van foglalva: *nyelv* és *őstörténelem*.

Erdély nagyszerü multjának történelmi hagyományai páratlan gazdagságban Gerenden vannak összehalmozva gróf *Kemény József* úr nagy becsü gyüjteményében. E szakadatlan munka közt élő tudós hazafinak maradandó becsü értekezéseivel telvék e tartalmas haviirat füzetei; alig van tudományos folyóiratunk, mely avatott pennája alól egy-egy műgonddal szerkesztett dolgozatot nem hozott volna. Több kötetekre terjedő munkái köz kezeken forognak. A szellem, mely müvein átleng, ez ismert szép jelmondatban: „patriam illustrare!" leli kifejezését. Innét azon köz tisztelet, mely a t. gróf fényes nevéhez csatlakozik nem csak a honi értelmiség, de a tudományt mindenkiben becsülő művelt külföld részéről is.

A tudományok ezen nagy emberének személyisége, s grófi lakának roppant tudománykincse vágyaimnak rég kiváló tárgyává tették *Gerendet*. Meglátogatni a nemes grófot, a páratlan szorgalmu műbirtokosnak őszinte tiszteletemet személyesen kifejezni, s gazdag kézirattárában főleg „Erdély kiadatlan magyar történetirói" után — kik balul terjesztett köz hiedelem szerint végkép elenyésztek, — nyomozni, rég elhatározott szándékom vala.

Régen gerjedt s folyvást tartó vágyam elvégre teljesült. Egy kedvező alkalmon útra keltem Gerend egyik urához, nemzeti irodalmunk egyik kiváló tényezőjéhez.

II. Gerend Kolosvártól délnek gyors menetben hat órányira fekszik, a szép Aranyos folyó jobb partján. Utam nagy részt azon haladott, melyen a *széphalmi öregé* 1816-ban [1]). Oct. 28-dikának őszi ködtől borús reggelén megindult kocsim azon nagy kapaszkodónak, melyen *Kazinczy* szekerét a *Döbrentei* által befogatott négy ökör, ez előtt közel negyven évvel, vonta föl Felekre. A fejedelmek honában valamint sok egyéb, úgy azóta a feleki bércoldal is átalakult. Nem többé szélesen felvagdalt, irány nélküli gyeputak vezetik fel a magas hegytetőre az utast, hanem mértanilag kiszabott s jól kövezett szilárd országút kigyódzik fel arra. Őszi aléltságában volt már a természet, a mező letarolt, mely fölött lágyan csapott el a havasi szél hideg szárnyain a ködtenger hulláma. A fák ágain csak itt-ott lehetett látni sárga lombokat. A táj Tordáig domb és völgy, s völgy és domb mindenfelé. A város regényes vidékben fekszik egy szőlődomb nyugoti lábainál, a sebes Aranyos bal partján. Célhoz sietvén, Tordán rövid ideig mulathattam. Az erdélyi születésü s külföldet nem látott ács által készített harmincöt lépésnyi szélességü lábatlan hidon átkelve, útam balra tért. Jobbra maradt a tündérregékkel megtermékenyített *Tordahasadék*, s a történelmileg is hiressé vált tekintélyes *Székelykő*. Balra az Aranyos, jobbra egy messze terjedő síkföld szegélyén haladva, magam előtt látám a roppant tért, hol Traján vég-

[1]) L. Kazinczy Ferenc Utazásai. Budán, 1839. 8r. 191—197. ll.

képen megveré Decebált : honnét azt ma is *Traján rétjének* (Pratu luj Traján) nevezi a' román nép [1]). Az Aranyos jobb partján elvonuló jó országuton folyvást egyenlő gyorsaságban haladva, rövid kitérésem után a regényes fekvésü Egerbegyre, kocsim a *lónai kastély* aljában robogott el, mely nemzeti regényirodalmunk nagy mesterének művészi ecsete által lőn nevezetessé [2]). Az esthomály őszi köde borítá a vidéket, midőn behajtattam Gerend egyik lelkes urának grófi udvarára.

A téres udvaron átkelve, azon nagy tudományu hazafinak nyitottam vendégszerető lakába, ki irodalmunk s köz müveltségünk kettős érdekében szakadatlan munka közt a nemzeti becsület szent ügyének áldozza napjait. Munkaasztalánál egyedül leltem a tudós grófot esti óráiban, az előtte elterült, a lámpa ózönétől megvilágított, s félig beirt papirlap felé meghajolva, pennával kezében. A sor bizonyosan, az utolsó betü pedig hihetőleg félbeszakadt, a mint érzékeny üdvözletemet elkezdém. Fölemelkedett székéből, s felém fordulva némi kis meglepetéssel állott előttem, mintha rögtön tudni akarta volna, ki vagyok, s mi célja utamnak. Miután mindkettőt megérté, a minden nemes ügyekezet iránt szent lángra hevülő lelkes gróf szíves örömmel fogadott tárt karjai közé. Rövid ismerkedésünk után, a grófi úrhölgynél tettem udvarlásomat. A magas müveltségü delnő nyájasan fogadott, s látogatásomból szeretett férjének kedves órákat jósolt. Mert tudni kell, hogy a nagy szellemü grófnak soha jobb napja nincs, mint ha kedvenc tanulmányaival rokon tudományágban fogadhat látogatásokat. Minden idejére, mely a tudományok szolgálatán kivül telik el, érzékenyen felsóhajt : „Diem perdidi!"

Hol az ősi magyar vendégszeretet, fesztelen háziasság, s az illem határai közt maradó őszinte nyíltság úgy otthonos, mint a nemes grófi pár díszes környezetében; azon helynek mosolygó éghajlatával könnyen megbarátkozik az idegen. Én egészen elememben valék.

III. A nemes gróf személyisége, tartalmas beszéde, szíves közlékenysége engem szó szerint elbájolt, helyhez kötött. Reggeltől a nyugalom idejéig egy lépésnyire sem távozhatám a grófi laktól; mert érezém tartózkodásom helyének fontosságát, s előttem lebegett a cél, melyet reméltem elérhetni. Jól tudom, miszerint a gróf szobájának közelében van azon műkincs-gyüjtemény, mely fajunknak Erdélyben jelenleg egyetlen muzeumát alkotja : azért feledék mindent. Feledém a szép Aranyost, mely a grófi lak aljában sebesen elsiet; felejtém a vidék szüretének vigalmait; felejtém a róna tájnak közel s távolban elnyúló bérceit. Bérc és folyó, róna táj és hajladozó völgyek másutt is vannak; de de egy csak Gerenden van : irodalmi régiségeinknek páratlan kincshalmaza. Szakhivatottság, éjnappali lankadatlan szorgalom, tetemes pénz-

---

[1]) L. Kővári László : Erdély Régiségei. Pest, 1852. 8r. 10. l.

[2]) L. Szív Rejtelmei. Irta Jósika Miklós. Első rész. „Brunhild." 71. s köv. ll.

áldozat, óriás tudományszenvedély nyilatkozik ezen gazdag gyűjtemény minden egyes alkatrészében. Ezért üdvözlöm én Erdély Benkőjét a Magyarország Kovachichát egy személyben, a nemes grófban. Ezért marad felejthetlen előttem két napi mulatásom Gerenden, melynek grófját nagynak tartottam, de műkincsei közelében előttem tartott tudományos leckéi közt nagyobbnak találtam. Holott némely kora tudós nagysága az optikai távolsággal megfordított arányban van.

Mindaz, mi Erdély történelmének körébe esik, a gerendi gazdag gyűjtemény kéziratai s ősnyomataiban jelentesen van képviselve. Érdekes volna kétségkivül a temérdek irodalmi kincset, szakokra osztva, legalább fő vonalaiban felmutatni; de ez nem egy pár őszi nap feladata: azért az egész műtár gazdag tartalmának vázlatos ismertetését itt hiába várja tőlem a történelem barátja. Ez rendszeres és húzamosb vizsgálódást feltételez, mi ismét több időt vesz igénybe. Egyébiránt biztat a remény, hogy idővel részletesen ismertethetem azt, mi a nemzet értelmiségének nagyobb része előtt eddigelé ismeretlen kincs volt. Nekem legalább erre elég reményalapot nyújt a hazafi grófnak azon kitünőleg nemes jellemvonása, miszerint ő korán sem tartja választékos műszerzeményeit magán vagyonnak, hanem a tudomány minden embere közös kincsének. Innét azon gyakor kijelentése a nemes grófnak irányomban, valahányszor egy-egy felötlőbb műdarabon húzamosban időztem: „Vigye el ön magával ezt, vigye el azt, vigyen el száz darabot, vigye el mindazt, mire szüksége van: hisz mindez nem enyém, hanem mindnyájunké, kik a tudományt szeretjük.“ Meglepőleg nagy lélek nyilatkozata.

IV. Kirándulásomnak Gerendre — miként jelen útrajzom elején érintém — kettős célja volt: irodalmunk egyik tevékeny emberét személyesen ismerni, s jeles műdarabokban gazdag gyűjteménye közt Erdély kiadatlan magyar történeti forrásait ez úttal kiváló figyelemmel nyomozni. Örömérzet dagasztja keblemet, hogy mindkét célomat gazdag eredmény koszorúzta.

A nagy tudományu gróf nemes lelkü emberbarát, higgadt gondolkodásu, de lánglelkü hazafi, ritka jártasságu történettudós, ki szerencsés emlékező tehetsége segedelmével roppant gyűjteményének legkisebb nyomtatványát, legparányibb kézirati jegyzetét, szóval az egész műkincstárnak legcsekélycbb részleteit oly alaposan ismeri, oly ügyes tapintattal s mesterileg kezeli, mint a zongorakirály műszerének minden egyes billentyűjét. Örökké kedvesen emlékezem vissza az avatott történettudós egyik sajátságára. A nemes gróf ugyanis, miután sokféle kérdéseimre szabatosan válaszolt volna, feleletét mindig ezen formulával zárá be: „De ne higyen ön nekem; hanem tények győzzék meg.“ Ekkor eléhordta adatait, feltárta irattekercseit, kinyitotta, elemezte foliánsait, míg nem minden tisztán állott előttem. Valóban kiváló tulajdona egy tudományosan művelt férfiúnak, alapos történettudósnak, ki gazdag ismereteivel nem kacérkodni, hanem használni s fényt deríteni törekszik. — Le-

ereszkedése, velem éreztetett ritka kegyessége engem elbájolt, megzavart. A komolyabb tudományok hü szolgálatában fényes érdemeket szerzett hazai tudóssal soha ily fesztelenül nem társalogtam, ennyi könynyüséggel s ily nemes modorban eszméket nem váltottam. Életemben soha oly két napom nem volt, melyeken annyi való, s közhasznu tudományos ismeretet átvettem volna, mint Gerend tudós grófjának felejthetlen körében. Folyvást tudományos beszélgetés és történeti becses kézirat, ismét terhes nyalábja a historiai adatoknak és érdekes megjegyzések, elemzések voltak két napon át időtöltésünk nemes tárgyai. Mélyen emlékezetembe nyomultak a tudós gróf igéi, tartalmas leckéi. Nem felejtem én ezeket soha. Gerend lelkem előtt megszentelt hely lesz nagy szellemü uraért, a tudományok valódi embereért mind örökre. De történelmi nyomozásaim azok, miknek fényes eredménye gerendi két napomnak nagyszerü diadalát teszi.

V. Az Új M. Muzeum t. olvasója kétségkivül emlékezik még „*Benkő Józsefnek Tudósítására* az Erdély historiája iróinak magyar nyelven találtató kézirásaikról," melyet *Brúz Lajos* volt szives közleni [1]). A nagy fontosságu cikket, — mely figyelmemet egészen megragadá, — az érd. szerkesztő „Benkő József rövid emlékezete" czimü utóirattal kiséri, melyben a többi közt megjegyzi, miszerint *Benkő*„kénytelen volt tizenöt folio kötetnyi gyüjteményén csekély áron tuladni, de e gyüjtemény is végre az enyedi könyvtárral együtt lángok és rablás martalékja lett"[2]). E becses *Tudósítását* boldogult *Benkőnknek* elemezve, s kezeimnél levő régi kéziratokat használva, *Adalékokat* nyújtottam Erdély kiadatlan magyar történetiróihoz [3]). Közleményem folytán azon nem álaptalan észrevételemet fejezém ki, miszerint „Erdély kiadatlan magyar történetirói nem eredetiökben, hanem legnagyobb részt másolatban állanak *Benkő Tudósításában*, az anyák tehát élnek, habár a leányok Nagy-Enyeden a vég enyészet karjaiba hullottak is"[4]). *Adalékaimat* így zárám be: „Ezennel kijelentem, hogy én tervemmel elkészültem, melynek iránypontjai szerint megkezdem, s naponként folytatom táborozásomat titokban rejlő történeti emlékeink felfödözésének nagy fontosságu ügyében. Ha sikerülend némi érdekességeket felfödöznöm, azokkal hazám színe előtt megjelenni nem késem" [5]).

Ime megtértem táborozásomból, hogy győzelmemet elmondjam, s hazafiúi örömmel mutassam be a t. olvasóvilágnak a fényes diadaljeleket, melyek Erdély történettárának híven őrzött emlékei. (Vége köv.)

VASS JÓZSEF,

kegyes szer. áldor, irod. tört. tanár s könyvtárnok Kolozsváratt.

---

[1]) L. Új M. Muz. 1853. V. v. Májusi füzet. 217—238. ll. — [2]) L. u. o. 239. l. — [3]) L. Új M. Muz. 1854. V. v. Májusi füzet. 401—426. ll. — [4]) L. u. o. 425—426. ll.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV. MARTIUS, 1855. III. FÜZ.

ÚJ-CLASSICA LITERATURA.

II. RICHARD KIRÁLY ÉLETE ÉS HALÁLA.

Dráma öt felv. Shakespearetől.

IFJ. SZÁSZ KÁROLYTÓL.

ELSŐ FELVONÁS.

I. Jelenés.

London. Királyi terem.

Richard király, kisérettel. *Gaunt János,* több *Nemesek.*

Richard. Szólj agg Gaunt, tisztes Lancasterem!
Elhoztad-e, igéreted szerint
Merész fiadat, Herefort Henriket:
Hogy vakmerő vádját, mit a minap
Ki nem hallgathatánk, most igazolja
Mowbray Tamás, norfolki herceg ellen?
Gaunt. Igen, királyom.
Rich. Szólj hát, ha őt kikérdezéd: vajjon
Személyes gyűlöletből vádolá-e
A herceget, — vagy mint hű alattvaló,
Őt árulási szándékban találván?
Gaunt. A mennyiben kipuhatolhatám:
Valóban, felséged fenyegető
Veszély miatt, nem régi gyűlöletből.
Rich. Hivjátok hát elénk, hogy szembesítve,

Vádlót s vádlottat hallhassuk magunk;
Vádat s védelmet mondva szabadon.
(Néhány a kiséretből el.)
Mind kettő lelke dühös és kevély,
Siket mint tenger, bősz mint tűzveszély.
(Kisérők visszajónek, velök *Bolingbroke* s *Norfolk*.)
Bolingbr. Sok boldog évek hosszú örömét
Érjed kegyelmes uram és királyom!
Norfolk. Szerencséd napról napra növekedjék,
Míg az egek, a földre irígyen,
Halhatlan címet adnak koronádhoz!
Rich. Köszönöm mind kettőnek, bár egyik
Csak hízeleg. Ezt bizonyítja már
Jövésök célja: egymást árulónak
Bebizonyítni. Szólj, Hereford öcsénk,
Mi vádat adsz és mivel bizonyítsz
Mowbray Tamás, norfolki herceg ellen?
Boling. Először, — és az ég legyen tanúm! —
Mint szerető és hű alattvaló,
Királyom szent javát nézvén csupán,
És szennyes gyülölettől tiszta szivvel,
Lépek fejdelmi szent szine elé. . . . .
Mowbray Tamás, most hozzád fordulok,
És jól jegyezd meg szómat, mert azért
Itt áll e földön testem és karom,
Vagy halhatatlan lelkem fenn az égben:
Hogy áruló vagy, áruló s hitetlen,
Annak igen jó, — igen rosz hogy élj!
Mert minél szebb a kék ég tavaszon,
Annál rutabb a felhófolt azon.
És ujra, hogy még jobban megjegyezd:
Gaz áruló vagy, szembe mondom ezt.
S ha engedi királyom, még e helyben,
Mit nyelvem mond, azért kardom feleljen!
Norfolk. Hideg beszédem vádló ne legyen
Buzgalmam ellen. Mert nem női harc
S bősz nyelvek keserű csatája az,
Mi igazat tehet kettőnk között,
A vér heves, le kell csapolni azt. —
Azonban még sincs oly szelíd türelmem,
Hogy itt hallgatni tudnék, mint a hal.
Bár a felség iránti hódolat
Nyelvemre zabolát vet s nem lehet
Azt szabadon bocsátnom, mely különben
Nem állna meg, míg kétszerezve, mind

Nem lökné vissza a rágalmazó
Torkába vádjait. De nem tekintve
Királyi származását, s hogy rokon
Fejedelmemmel, — ime bátoran
Szembe állok vele s arcul köpöm.
Gyalázatosnak, gaznak állítom,
S előnyt adok, bizonyságul, neki:
Hogy a hová akarja, elmegyek,
Habár gyalog, lábam vérzéseig
Kell mennem érte, bár az Alptetők
Rideg fagyára, vagy bár mely sivar
Lakatlan helyre, hova még soha
Nem lépe angol, elmegyek utána,
Hogy igazoljam magamat hitemmel:
Szemtelenül hazudott a gazember!

Boling. Ne! sápadt gyáva! itt van zálogom!
Lemondok im királyi származásom
Előnyiről, mikkel nem tisztelet-,
De gyáva félelemből takaróztál.
S ha bünöd ijedelme még elég
Erőt hagyott, hogy fölvedd zálogom,
Hajolj utána! mert e jelre, minden
Lovagszabály szerint im kész vagyok
Felelni minden vádamért, s mi még
Szivedben áruló szándék lehet!

Norfolk. Im fölveszem s kardomra esküszöm,
Melynek érintése lovaggá ütött,
Hogy megfelelni kész vagyok neked
Lovagszabály s király parancs szerint:
És élve le ne szálljak a nyeregből,
Ha kardomat mint áruló veszem föl.

Rich. S mi vádja van öcsénknek Mowbray ellen?
Nagynak kell lenni, hogy szivünkben a
Setét gyanút felkölcse ellene.

Boling. A mit mondok, azért fejem kezes,
Hogy Mowbray, felségedtől nyolc ezer
Noble-t kapott, hadi költségre szánva,
Mit ő aljas célokra költe el,
Mint áruló és tolvaj, hütlenül.
Továbbat: — ezért is megfelelek,
Itt vagy akárhol, távol földön is,
Hová csak emberi szem elhatolt,
Hogy minden ármány s árulási terv
Mi csak tizennyolc év alatt e honban
Szövődött: az ő hamis fekete

Agyából támadott. Azonkívül
Állítom és bebizonyítni is
Testén vagy lelkén kész vagyok, hogy ő
Sietteté Gloster herceg halálát,
Könnyen hivő elleneit uszitván,
S az által, szemtelen alávalón
Fojtá el vére árjában, szelíd
Ártatlan lelkét. . . . . Ábel véreként
Kiált e vér az égre, a setét
És szótalan föld néma mélyiből,
Engem jogos boszúra híva föl,
S im esküszöm is őseim nevére :
Hogy kardomon fog feketülni vére!

Rich. Mily fencsapongó elhatározás!
Norfolk Tamás, minderre mit felelsz?

Norf. Oh felség! fordítsd félre arcodat,
S füled legyen bár egy percig siket,
Míg e dicső vér szennyét megtanítom :
Ég s föld mikép utál ily hazugot!

Rich. Mowbray! szemünk s fülünk nem részrehajló;
Volna testvérem, vagy bár enfiam
(A mint csak apám bátyja-gyermeke),
Királypálcámra esküszöm : hogy a
Vér rokonsága nem adhat neki
Előnyt feletted; s szemeim előtt
Ügyét jogosbbá s jobbá nem teszi.
Szólj bátran, szabadon, — megengedem.

Norf. No hát Bolingbroke! lelked fenekéig,
Gyalázatos torkodon át : hazudsz!
Három részt amaz öszvegből, mikép
Rendelve volt, Calaisban katonák
Zsoldjára adtam; a negyediket
Királyom tudtával tartám magamnak,
Mert ő felsége adósom vala,
Még azon útból, mikor utoljára
Járék Frankhonban a királyné után.
No! e hazugságot lenyelheted!
Glosterre nézve : én őt meg nem ültem,
Sőt szégyenemre, nem telyesitém
Hivatalom ez ügyben szigorum.
Mi téged illet, nemes lord Lancaster,
Ellenfelemnek tisztes atyja! egyszer
Igaz, hogy életedre lest veték,
S e bűn ma is még nyomja szivemet,
De hogy az urnak testét fölvevém :

Meggyóntam azt s kértem bocsánatod,
Reményem is van, hogy tán megnyerém.
Ezek büneim. A több fekete vád
Csak aljas boszuból eredt, gyalázatos
Alávaló hazug szív fenekén.
De azzal szembe merek nézni én,
S im, oda dobom én is zálogom
E vakmerő lábához, hogy legyen
Tanú, lovagi becsületemért,
A szivébe zárt vérnek ellenében.
S kérem felséged mindenek előtt,
Harcunkra hogy rendeljen helyt s időt!
Rich. Ti bősz urak! hallgassatok reám!
Tisztítsuk ki vér nélkül ez epét,
Bár orvos nem vagyok, ezt rendelem.
Igen mély sebet vág a mély harag.
Felejtés, bocsánat! nyujtsatok kezet!
Az érvágás most jóra nem vezet.
Jó bátya! csillapítsuk le veled:
Te fiadat, én Norfolk herceget.
Gaunt. Agg koromhoz épen illik ily beszéd:
Fiam! add vissza a herceg kesztyüjét.
Rich. S te Norfólk az övét!
Gaunt. Nos Harry! hát?
Nem hallod a király parancs-szavát?
Rich. Norfolk! vesd azt le rögtön, akarom!
Norf. Magamat vetem lábadhoz, uram!
Éltem tied, de nem becsületem!
Azzal rendelkezz, ezt hagyd meg nekem.
Tiszta nevemet, még sirom felett
Is őrzi a szeplőtlen becsület.
Hogy türjem e szégyent, gyalázatot,
Mely mérges tőrrel szívemig hatott,
Melyre nincs balzsam, csak szívvére, mely
E mérget lehelé!
Richard. Fojtsátok el
Boszútokat. Kesztyüjét visszaadd.
Oroszlán csitit leopardokat.
Norf. De foltjaikat nem moshatja le!
Vedd el nevemről csak gyalázatom,
S a zálogot tüstént visszaadom.
Uram, királyom! Egy szent, tiszta kincs
A becsület e földön; ez ha nincs,
Az ember festett sár, aranyozott agyag.
Gyémánt, mely kőbe sárva is ragyog,

A bátor sziv, hű kebel mélyiben . . . .
S nekem csak e becsület életem;
A kettő összeforrva, szorosan,
Becsület nélkül éltem oda van.
Hagyd hát, uram, nevem megvédenem:
Érette élek, — s halok szivesen!
Rich. Öcsém! add át a keztyût, kezdd te meg!
Boling. Ily büntöl istenim órizzenek,
Apám szemében legyek én leverve?
Vagy a gyalázat sarával keverve
E gyáva áruló előtt? Hah! nyelvemet
Kivágom inkább, mintsem nevemet
Ily gyáván bélyegezzem egy napon!
Vagy fogaimmal szerte harapom
A félelem szavának eszközét,
És véres darabokban szerteszét
Kiköpdösöm szájamból messzire,
Ez árulónak gyáva képire.
Rich. Nem kérni, parancsolni szült anyám.
Ha nem hajol békülni dühetek,
Legyetek készen, élettel felelni
Coventry térén, szent Lambert napon.
Hadd döntse el kardotok, vértetek
A gyülölet kérdését köztetek
Kibékülésről nincs már semmi szó,
Lovagcsata lesz köztetek biró.
Lord marshall! tiszteink fegyveresen
Legyenek e párbaj szinén jelen! (Mind el.)

II. Jelenés.

Ugyanott. Szoba a Lancaster-palotában.

Gaunt, Gloster hercegnő.

Gaunt. Ah! a mi részem Gloster vériből van,
Bús jajjaidnál jobban ösztönöz
Gyilkosi ellen boszura. De lám
Azok kezében van a boszu is, kik
Szerzék halálát, mit mí helyre már
Nem hozhatunk. Bizzuk hát panaszunk a
Jóságos égre, mely midőn a föld
Büneinek óráját érve látja,
Égő boszút önt a bünösre le.
Hercegnő. Nem sarkantyuz hát a testvéri érzet?
A szeretet nem gyujtja lángra már
Agg szívedet? Eduardnak hét fia,

Kik közül egy vagy, — mint ugyan azon
Szent vérnek hét edénye, vagy mikép
Egy tőről sarjadt hét szép ifju hajtás; —
Némelyt közölök hervadás talált,
Némelyt lemetszett a sors bal keze . . . .
S Tamás, uram, férjem, hű Glosterem, —
E szent edény a hős vérrel tele, —
E szép hajtás az ős királyi fán, —
Széttörve: drága nedve szétömölt,
Lemetszve: gazdag lombja mind lefonnyadt
Irígy kéz, gyilkos vérés bárd alatt!
Ah Gaunt! e vér tiéd! A méh, az ágy,
Az anyag, melyből te formáltatál,
Formálta őt is! s bár te élsz, lehelsz,
De meg vagy ölve benne . . . . S még te is,
— Hallgatva bár — jóvá hagyod apád
Halálát, — veszni hagyva véredet,
Ki jó apádnak hasonmása volt.
Ne mondd ezt türelemnek, — mert nem az!
De gyáva csüggetegség; boszulatlan
Hagyván amazt, magadnak életéhez
Mutatsz kényelmes útat ellenidnek,
Hogy téged is bátran megöljenek.
Mi köznap emberében türelem,
Nemes sziveknél gyávaság lesz az.
Mit mondok? Biztosítni magadat:
Gloster halálát kell hogy megboszuld.
Gaunt. Itéljen isten! mert helyettese,
Szent szine előtt felkent képe, a
Király tevé azt! Hogyha bűnösen:
Isten boszulja meg, de én soha
Helytartójára fegyvert nem fogok!
Herc. Ah! hova forduljak hát panaszommal?
Guant. Isten az özvegy véde, gyámola!
Herc. Jól van tehát. Gaunt, isten veled!
Te menj Coventryhez, a bajvivást
Henrik öcsénk s a gaz Mowbray között
Megnézni. Oh! Férjemnek kínja, mind
Szálljon Henrik kardjára, s zord hegyén
Hasson be Mowbray áruló szivébe!
Vagy ha nem éri őt első csapásra:
Mowbraynak bűne oly sulyos legyen,
Hogy megszakadjon habzó paripája
S őt öszvezuzva hagyja a fövényen,
Méltatlant Harry nemes fegyverére.

Isten veled, Gaunt! véred özvegye
Bujával marad, hogy sirba vigye!
Gaunt. Isten veled, hugom. Coventrybe
Megyek. Maradjon a jó ég veled!
Herc. Egy szót még. A bú visszapattan az
Elejtett szóban, nem mert könnyü és.
Üres, de sulyaért . . . . Én búcsuzom
Mielőtt kezdtem volna valamit.
Búm megmarad, bár szünni láttatik.
Köszöntsd bátyám a yorki herceget.
Ez az egész . . . . de még is . . . . ne siess . . . .
Tán valami eszembe jut . . . . Mondd meg neki:
Mit is? . . . hogy Plashyban minél előbb
Meglátogasson. Ah! mit lásson ott
A jó öreg York? . . . üres falakat,
Lakatlan ürt s zord köveket, miken
Nem hangzik sürge lépés, szeliden.
Mi üdvözölje ott? Sohajjaim!
Még is . . . . ne jöjön! Mért keresse fel
A bút, mely mindenütt lakára lel?
Hadd maradjak elhagyva, egyedül,
Ne lásson sírni más, rajtad kivül! (El.)

III. Jelenés.

Gosfordi rét, Coventry mellett.

Sorompók, trón. *Hirnökök, Nép; Lord Marshal* és *Aumerle* jönek.

L. Marshal. Jó lord! Herefold Henrik készen van-e?
Aumerle. Egészen; és csak elólépni vágy.
L. Mar. Norfolk is, bátran, szenvedélyesen,
Csupán a harsonák jelére vár.
Aum. A bajvivók hát készen vannak, és
A felség jöttét várják egyedül.

Harsonák. *Richard* király jő s a trónon helyet foglal. *Gaunt*, *Bushy*, *Bagot*, *Green* és *mások* helyet foglalnak. Trombita szó, melyre a szinfalak megől más trombita felel. *Norfolk* jó fegyverzetben, előtte *Hirnök*.

Rich. Marshal! tudakozd ama lovagot:
Mi végre jött fegyverzetben elénk?
Kérdd meg nevét. S aztán szabály szerint
Eskesd meg őt, hogy ügye jogszerű.
Marsh. Isten s király nevében: szólj, ki vagy?
Mi végre jösz lovagfegyverzetedben?
Ki ellen jösz? S mi végett van vitád?
Szólj igazat, lovaghitedre eskvén
S ugy védjen Isten téged s kardodat!

Norf. Nevem Mowbray Tamás, norfolki herceg.
Esküm szerint jövék (megszegni azt,
Őrizzen isten minden lovagot!),
Hogy védjem hitem és hüségemet
Isten, király s utódaim előtt:
Hereford ellen, ki e csatára hítt;
S isten s karom segélyivel, magam
Védvén, őt bizonyitsam árulónak
Isten, király s én ellenem! Az ég
Úgy óvjon, a mily jogszerűn vivok.
Harsonák. *Bolingbroke* fegyverzetben jő. Előtte *Hírnök.*
Rich. Marshal! tudakozd ama lovagot:
Mi neve s jötte célja, hogy ekép
A harcnak fegyvereiben érkezik?
S törvényeink szerint vedd esküjét,
Hogy ügye jogos és igaz.
Marsh. Mi a neved? Mért állsz fegyverben itt,
Richard király sorompói előtt?
Ki ellen jösz? mi végett van vitád?
Szólj lovaghit szerint s úgy áldjon ég!
Boling. Herefordi Henrik, Derby és Lancaster
Ura vagyok: fegyverben készen ím
Bebizonyítni isten és karom
Segélyivel e sorompók között,
Mowbray Tamás, norfolki herceg ellen:
Hogy áruló, hitlen s gyalázatos,
Isten, Richard király s én ellenem!
Úgy ovjon ég, mint igazán vivok.
Marsh. Halál fején, ki oly merész leend
És vakmerő, átlépni e sorompót;
Kivéve a marshalt s a tiszteket,
Kik a csatát intézni hivatottak.
Boling. Marshal! hagyd megcsókolnom a király
Kezét s előtte térdet hajtanom,
Mert én s Mowbray olyak vagyunk, mikép
Hosszu zarándok útra indulók;
Hadd vegyek azért ünnepélyesen
Bucsút barátimtól, kik itt maradnak.
Marsh. Felségednek a vádló könyörög,
Hogy kézcsókkal vehesse búcsuját.
Rich. Leszállva, szivünkhez szoritjuk őt.
Hereford öcsénk, a mily jogos ügyed,
Úgy áldjon ég! Vérem! isten veled!
Ha az kiomlik: siratnunk szabad,
De megboszúlni nem, halálodat.

Boling. Köny ne fertőzzen egy nemes szemet se,
Ha Mowbraynak dárdája átverend!
Mily bizton száll a sólyom a madárra:
Úgy szállok én Mowbray ellen csatára!
Uram király, vedd búcsumat!
És te is Aumerle! jó rokonfelem!
Nem betegen, bár halálhoz közel,
Ifjan, vidáman, bizva válok el.
S mint lakomán, mi legédesb vagyon,
Im utoljára én is azt hagyom:
(Gaunthoz) Apám! vérem földi nemzője te!
Kinek lelked bennem megifjula,
S kettős erővel buzdít engemet
Erős kezekkel megragadni a
Győzelmet, mely fejem felett lebeg:
Páncélomnak imáddal adj erőt,
Láncsámat áldásoddal élesítsd,
Hogy áthatoljon Mowbray vértvasán,
S Gaunt nevének új fényt adjon az,
S fiának hóstettében diadalt.

Gaunt. Igaz ügyedben segítsen az ég!
Mint villám légy a kivitelben gyors,
S csapásaid, kétszer megkétszerezve,
Mint rettentő mennydörgés essenek
Az árulónak sisakos fejére!
Küzdj, ifju vér! győzz, s életben maradj!

Boling. Szent György s igazság! segedelmet adj!

Norf. Bár mint intézze ég s föld sorsomat,
Itt Richard trónusához hiven él,
Vagy hal egy hű, igaz, elszánt nemes.
Soha sem törte még rab több örömmel
Szét láncait, nem üdvözölte szentebb
Kéjjel szabadsága arany hajnalát,
Mint e vidám szív üdvözli dicső
Harcának ünnepét, gaz ellenével.
Uram királyom s bajnok társaim!
Vegyétek im üdvkivánatomat!
Oly könnyű szívvel megyek harcra, mint
Játékra. Nyugodt az igaz szive!

Rich. Isten veled, lord! Örülök, szemedben
Erény s vitézség lángit látom egyben.
— Ints marshalom! kezdődjék a csata!

Marsh. Hereford Henrik, Lancaster s Derby grófja!
Vedd e dzsidát. Ég óvja az igazt!

Boling. Falnál erősb hitemmel mondom: amen.

Marsh. (egy tiszthez) Vidd e dzsidát Norfolknak hercegéhez.
1. Hirnök. Hereford Henrik, Lancaster s Derby grófja
Áll isten és király, ég s föld előtt;
S kész hitlen áruló nevét viselni,
Vagy megmutatni, hogy Mowbray Tamás
Norfolki herceg, hitlen áruló
Isten, király s ő ellene. Vitéz
És harci vagygyal vár csatára jelt.
2. Hirnök. Itt áll Mowbray Tamás, norfolki herceg,
S kész hitlen áruló nevét viselni,
Vagy megmutatni Hereford Henrik ellen:
Hogy áruló, hitlen s gyalázatos,
Isten, Richard király s ő ellene.
S ügyében bizva, és a lovagi
Csatára készen, csak a jelre vár.
Marsh. Föl harsonák! Előre harcosok!
(Harsonák.)
Megálljatok! Botját ledobta a király.
Rich. Tegyék le a fegyvert, a sisakot,
És helyeikre visszatérjenek!
Mind vissza! harsonák zendüljenek!
Határzatunk fogjuk kimondani.
(Hosszabb harsonázás.)
(a küzdőkhez) Halljátok meg tanácsunk végzetét.—
Hogy országunknak földje, általa
Ápolt vérrel fertőzve ne legyen,
S szemünk gyülölvén a rokon karok
Által, vadul vert hazafi sebek
Ádáz tekintetét, — s mert hihető, hogy
Csak nagyravágyás és sasröptü gőg
Sarkalta egymás ellen szivetek
Irigy vetélkedésre, mely gyülöl
Mindent, ki égvivó utjában áll,
Hogy fölverjétek békénk gyermek álmát,
Honunknak enyhe bölcsejében, — az
Föl-fölriadva a szilaj dobok
S ércharsonák visszhangos moraján,
Szörnyü csatára költi kardotok
Metsző vasát, vad rettentésivel
A bék galambját elriasztja, és
Végtére rokon vérben gázolunk:
— Számüzetéssel büntetünk azért.
Hereford öcsénk! míg kétszer öt nyarat
Nem ér virágzó mezeinken a kalász,
Halálbün alatt ne merj visszatérni,

Hanem az idegen földjét taposd.
Boling. Legyen mint akarod. Egy vigaszom,
Hogy az a nap, mely téged melegít,
Süt engem is, s reád eső sugára,
Fényt önt a bujdosó setét utára.
Rich. Norfolk! még sulyosabb sors vár reád,
Mit ajkam is haboz kimondani.
A lassu órák nem vetnek határt
Számüzetésed hosszu idejének.
Reményt nem engedő szó : örökös
Számüzetés lesz sorsod, — hogy soha
Vissza ne térj, halálos bün alatt!
Norf. Nehéz itélet, oh király! melyet
Nem vártam volna kegyes ajkaidról!
Jobb sorsot ah! nem ily gyalázatost,
Mint így, világul kidobatva lenni,
Érdemle szolgád felséges kezedtől.
A nyelvet, melyet negyven évekig
Ajkam beszélt, — az édes anyai
Nyelvet immár el kell felejtenem;
S e perctül ajkam már hasonlatos
Hárfához, melyről letépték a húrt!
Zárt hangszer az, vagy hogyha nyitva is,
De rajta játszni nem tudó kezek
Közé került. Nyelvemnek börtöne
Kettős vasrácscsal : ajkam, fogaim.
S az értetlenség, némán, zordonan,
Setéten őrzi börtön ajtaját!
Öreg vagyok új dajkától tanulni,
S gyügyögni ujra kis gyerek gyanánt.
Itéleted hát szótalan halál, mely
Ajkamtól a szó hő lehét fogá el!
Rich. Hiába a bú! Nem használhat az;
Itéletünkre késő a panasz!
Norf. Isten veled hát honom verőfénye!
Lakásom árny és örök bánat éje! (Elvonúl.)
Rich. Megállj s magaddal vígy egy esküszót.
Tegyétek e királyi kardra itt
Számüzött kezetek, s esküdjetek
Isten iránti hitetekre (mert
Az iránt unkitól föloldalak),
Hogy úgy segítsen isten titeket,
A mint soha egymás baráti a
A számüzetésben nem leendetek,
Sőt elkerülitek egymásnak arcát,

Nem váltotok szót, vagy üdvözletet,
Mely itt eredt gyülölségtök viharját
Lecsendesítné; egyezés szerint
Nem jötök egybe, öszveesküvés
Tervét forralni ellenünk, hazánk,
Kormányunk ellen. . . .
Boling. Én megesküszöm.
Norf. Esküszöm én is.
Boling. Norfolk! vége itt
Vitánknak. Eddig, hogyha a király
Megengedé: egyikünk lelke már
A puszta légben bolygna, számüzötten
Testünk törékeny sirjából, mikép
Most testeink számüzve a hazából:
Valld hát be árulásod, míg elindulsz.
Távol visz útad, ne hurcold a bün
Nehéz sulyát magaddal, lelkeden.
Norf. Nem, Bolingbroke! Ha áruló valék,
Legyen nevem örökre kitörülve
Az élet könyviből, s számüzve az
Egekből lelkem, mint most innen én!
De tudja ég s te s én: te mi valál,
S hajh, nem soká: tudandja a király!
Isten veled királyom! én tudom:
Már el nem tévedek, bár mely uton;
Hazám kivéve, minden út enyém! (El.)
Rich. Bátyám! szemednek borus tükörén
Lelkednek búját olvasom. Komor
Tekinteted, fiad itéletéből
Négy évet kitörölt. (Boling.-hoz) Hat tél után
Térj vissza s üdvözölve fogadunk.
Boling. Egy kurta szóban mily hosszu idő van!
Négy tél fagyát és négy tavasz lehét
Elnyelte egy szó a királyi ajkon.
Gaunt. Köszönöm oh király, hogy kedvemért
Négy kinos évet eltörölsz fiam
Számüzetésiből; bár hasztalan!
Mert mi előtt lejárna a hat év,
Cserélve holdját s tünő napjait,
Olajfogyott lámpámnak pislogását
Kioltja addig a végetlen éj;
Egy-ujjnyi gyertyám körömig leég,
Hogy fiamat ne láthassam viszont!
Rich. Ej bátya! még sok év előtted áll!
Gaunt. Te egy percet sem adhatsz oh király!

Megröviditheted búval napomat,
De hatalmad csak egy hajnalt sem ad,
Segithetd, barázdálni, az időt,
De nem simíthatsz el csak egy redőt.
Megölni engem elég egy szavad,
Új éltet egész országod sem ad.
Rich. Nem én, tanácsunk számüzé fiad,
S szavazatod te is reá adád.
Mért vádolod most ez itéletet?
Gaunt. Édes falat is gyakran lesz nehéz,
Ha megemésztjük. Engem mint birót
Kértél tanácsért, s az apai szót
El kelle nyomnom. (Oh ha idegen,
Nem itéltem voln' oly hidegen!)
A részrehajlást kerülém, s vele
Szóm ennen éltemet metszette le!
Ah! vártam is, ha mondanák: hogy én
Ön vérem iránt vagyok túl kemény,
De tétovázó nyelvem zord szavát,
Mely engem ölt meg, te helyben hagyád.
Rich. Öcsém, isten veled! bátyám, bucsuzz!
Ő számüzött és el kell mennie!
(Harsonák. *Richard* és *kisérete* el.)
Aumerle. Isten veled! mit most nem tudhatunk,
Tudasd levélben távol útaidról.
Marsh. Uram! nem búcsuzom, veled megyek,
A míg hazánk határi engedik.
Gaunt. Szavakban oly fösvény mi végre vagy,
Barátaidhoz nincs-e búcsu szód?
Boling. Kevés van, hogy tőled bucsuzzam is,
Pazarnak kéne lennem a szavakkal
A tele sziv búját kiönteni.
Gaunt. Búd: csak a távol lét egy ideig.
Boling. Öröm ha távol: bú jelenkezik.
Gaunt. Mi a hat év? Oly gyorsan elrepül!
Boling. Örömben! Oh de a ki búban ül!
Gaunt. Mondd, hogy te jó szántadból útazol!
Boling. Szivem sohajja, a mely érzi jól,
Hogy számüzött, csak meghazudtoland.
Gaunt. Lépéseidnek bujdosó sulyát
Nézd mint setét kőt, melybe foglalod
A visszatérést, szép gyémánt gyanánt.
Boling. Ah! minden egy nyom, mely tovább viszen,
Azt jelölendi: milyen messze estem
Gyémántjaimtól, melyekkel birék.

A hosszu vándorút, melyet teszek
Mint egy tanitvány, messze földeken,
Más tanulságot nem ad büszkeségül:
Mint vándor könyvet, bútól láttamozva!
Gaunt. Minden hely, hol az ég sugára süt,
Ég és szerencse rév a bölcs előtt.
Tanítson erre téged is a szükség,
E legjobb tanitó, legfőbb erény!
Gondold: hogy el nem üze a király,
Te üzted őt el! A bánat sulyosb,
Ha érzi, hogy roskadva viselik.
Menj, s mondd: apád küldött tapasztalásért,
Nem a király üzött ki. Vagy hitesd el
Magaddal, hogy a lég itt dögveszes,
S egészségesb vidékre útazol.
A mit szived szeret, gondold hogy az
Ott van, hova mész, nem hátad mögött.
Képzeld zenésznek a dalos madárt,
Dus szőnyegül nézd a zöld pázsitot,
Nőkül a rét virágit, s lépteid
A gyönyörök táncának, kéjben úszva!
A bűnak nincs hatalma a fölött,
Ki megveti vagy kikacagja őt.
Boling. Oh! hordhatunk-e markunkban tüzet,
Ha Kaukáz fagyára gondolunk?
Megszűnik-e az éhség mardosása,
Ha képzelődünk dús ebéd felől?
A tél havában meztelen heverni,
S hő nyárról álmadozni, lehet-e?
Oh nem! a boldogságnak képzete
Csak kínosabbá teszi a kesert,
A bú marása sohsem mérgesebb,
Mint hogyha csak érinti a sebet!
Gaunt. Jer jer, fiam! utad megmutatom;
Oly ifjan én megváltam volna már.
Boling. Isten veled, hazám! te drága part!
Dajkám, anyám, mely még ölébe tart!
Bár merre járjak, annyit mondhatok:
Számüzve bár, de híved maradok!

IV. Jelenés.

Ugyanott. Királyi szoba.

Richard, Bagot, Green egyik ajtón; utánok *Aumerle* a máson jönek.

Rich. Jól megjegyeztük. — Nos Aumerle, meddig
Kisérted el a magas Henriket?

Aum. A magas Henrikkel, — ha úgy akarod —
Az első útig mentem s ott hagyám.
Rich. Szólj, omla-e sok könny a búcsunál?
Aum. Tőlem bizony nem; csak a nyugati szél,
Mely szembe fútta kényes arcainkat,
Költé fel alvó csúzomat, s hideg
Búcsunknak egy könnyel kedveskedék:
Rich. S mit monda Harry, hogy bucsuztatok?
Aum. „Isten veled.“ S hogy én nem akarám
E szót befertőztetni: oly nyomasztó
Bút szinlelék, hogy minden hang e bú
Mély tengerébe eltemetve látszott.
De ha e szó: isten veled! — nehány
Órát adott voln' a számüzetés
Igen rövid határihoz: bizony
Egész köteggel adtam volna azt,
De így: nem adtam egyet is neki.
Rich. Öcsém, ő is rokonunk! De vajjon, ha
Számüzetését megemésztik az
Évek: fog-e sietni karjaink közé?
Magunk, Bagot, Bushy s Green vettük észre,
A néppel ő mikép kacérkodott;
Mikép akart behatni sziveikbe
Alázatos, szelíd mosolyaival,
Hizelkedéseit rabokra szórván,
S kézmívesekre nyájasságait.
Sorsa iránt türelmet mutatott,
Mintha magával, számüzésibe
Akarná vinni a tömeg kegyét is.
Egy kofa előtt kalapot emelt,
Két taligás bőgé: isten veled!
S ő meghajolván kényes térdivel,
Mondá: köszönöm kedves jó barátim!
Mintha reája nézne Angolország
S népünk reménye már ő volna csak!
Green. Jó! eltolók már s vele e gondokat.
— De az irlandi lázadásra kell
Figyelni már, míg több idő haladna,
S abból előny nekik, neked királyom
Veszély eredhet.
Rich. Minmagunk megyünk
E harc szinére. S mert szekrényeink
Egy kissé kimerültek, a pazar
És fényes udvar sok költségivel:
Királyságunkat haszonbérbe adjuk,

És jövedelme elég pénzt adand
Kezünkre. Vagy, ha nem leend elég,
Fehér lapokra, miket itt hagyunk,
A helytartók irhatnak rendelést
Azok nevére, kik felól kisül,
Hogy sok a pénzök; s azt elküldhetik
Mindjárt utánunk, Irland földire.
(Bushy jó) Nos Bushy! mi ujság?
Bushy. Az öreg Gaunt
Nehéz beteg. Váratlan lepte meg,
S azonnal gyors futárt küldött ide:
Felségedet kérvén, hogy menne hozzá.
Rich. Hol fekszik?
Bushy. Ely-house-ban.
Rich. Uram! vezesd az orvosok eszét,
Hogy ágya szalmáján könyítsenek!
Szekrényi bélléséből katonák
Egyenruhája lesz a háborúra!
Jerünk urak! siessünk látni öt.
Ég adja, sietségünk késsen el! (Mind el.)
(A kárpit legördül.)

A TURK NEMZETSÉGEK.

CAZWINI, XIII. SZÁZADBELI ARAB IRÓ SZERINT *).

REPICKY JÁNOSTÓL.

Borthász széles tartomány Kozárhonban, Atil folyó mellett terül el. Lakosai moszlimek, nyelvök minden nyelvtől különbözik. Épületeik fából készültek, melyekben télen szoktak lakni, mi pedig a nyarat illeti, azt sátor alatt töltik. E tartományban rókának neme létezik, mely szerfölött szép, sok szőrü, piros szinü. Bőréből készül az úgy nevezett *borthász-ködmön*. Az éj nálok nyáron rövid és csak néhány óráig tart,

*) Egész néven Zakarija Ben Mohammed el-*Caswini*; kinek arab nyelven írt Kosmographiája tartalmazza e nagy fontosságu, s régi testvéreink történetére s ethnographiájára még fel nem használt helyeket, a II. köt. 391. s köv. lapokon, Wüstenfeld által kiadva Göttingen, 1848.

mert az utas nem képes nyári napon egyetlen paraszangánál ($1^3/_4$ mfl.) többet beutazni [1]).

Bedzsnák (Besnyők) tartománya. Ezek turk nemzetbeliek laknak a hatodik éghajlat éjszaki részén, közel a szlávokhoz. Hosszú szakálas és bajszos nemzet ez. Sokan vannak, erővel és függetlenséggel birók, adót teljességgel senkinek sem fizetnek. Egyik a másik birtokára rohan, mint a vadállat és nejeiket leterítik az emberek láttára, s azt nem szégyenlik, mint az oktalan állatok. Élelmök kölesből áll. Tartományuk tizenkét napi járásnyi [2]).

Bedzsá tartomány, turk nemzetbeli nép ez, országuk egy hónapnyi utazásra terjed. Hitetlenek (bálványozók t. i., nem moszlimek), imádják királyukat s az adót *Tahthâhnak* (?) szokták fefizetni. Tisztelik a marhát, s ezért nem is esznek belőle. Országukban sok a szőlő, füge, fekete naspolya. Ott van fának neme, melyet tűz meg nem emészt. Bírnak e fából bálványokat, a keresztyén utasok magokkal viszik e fát és mondják, hogy az ama feszületfának neme, melyen Jézus (kire üdv!) fölfeszíttetett [3]).

Bográdzsok tartománya. Turk nemzet. Bajszot viselnek, de szakált nem. Országuk egy havi utazásnak kiterjedtségével bír. Van nagy tekintetű királyuk. Említik, hogy ő Ali [4]) nemzetségéből való, és hogy Jahjától (János) Zejd fiától származik. Birnak megaranyozott könyvet, melynek hátára néhány vers van írva, Zejd halálára, mint gyászköltemény, s ők e könyvet imádják. Szerintök Zejd arabok királya és Ali ben abi Fháleb arabok istene, és nem tesznek senkit királylyá, kivéve, ha ezen Alibéli nemzedékből való. Ha ég felé fordulnak, felnyitják szájokat és égre függesztik szemöket mondván: az arabok istene száll róla le és abba felmegy. A mi e Zejd nemzedékéből való királyokon csodálatra méltó, az hogy sza-

---

[1]) A Volga bal partján laktak, bolgár és kozár nép közt. L. Ibn Foszlán Frähntől kiadva; 62. l.

[2]) Törzsüktől elszakadván, kozár és görög nemzet közt telepedtek meg. Ibn F. 44. l.

[3]) A kozároktól nyugatra e négy turk faj lakott: *Bedzsná* (az előbbi Bedzsá), *Badzskurd* (Baskír), *Bedzsnák* és *Nogerda*. I. F. 238. l.

[4]) Az arabok negyedik khalífája.

kálok hosszú, orruk kiálló s magas, szemök nagy. E népnek van lovashada, gyalogsága pedig számos. Mesterségök fegyverkészítésből áll, melyek közől igen szép eszközöket gyártanak. Élelmök kölesből és koshusból áll és országukban marha és kecske teljességgel nincsen. Öltöznek gyapjuruhában s egyéb ruhát nem viselnek. Szokásuk, hogy ha valaki elutazik (elmegy) mellettök (országuk mellett?), vagyonának tizedét veszik meg rajta.

Tatárok országa. Ezek a turkoknak nagy törzsét képezik, és laknak a hatodik égalj keletén. Inkább hasonlítnak vadállatokhoz, kemény szivök, embertelen kedélyök, szilárd testök, durva természetök, viszálkodások, vérontásuk és annak tekintetéből, hogy állatot kínoznak. Lázongásuk és kitörésök foglaltatik egyikében azon csodamondatoknak, miket Allah prófétája (Mohammed) mondott, s ez abban áll, a mit Abu *Borda* [1]) elbeszél, s ő azt apjától vette, mondván: Ültem Allah prófétájánál (üdv rajta!), s hallám beszélni: nemzetemet széles arcú, pici szemű nép fogja üldözni, s annak arca olyan, mintha (szélességre) paizs volna, és pedig három izben, míg behatnak hozzájok egész az arab félszigetre. Az első izben megmenekül tőlük, a ki elfut előlük; a másodikban egy rész el fog veszni, a másik megszabadúl; a harmadikban mindnyájan elvesznek. Kérdék (a jelenvoltak); és vajjon kik azok? oh Alah prófétája! Ő felelt: A turkok s mondom arra, kinek a kezében van lelkem, hogy lovaik a moszlimek mecsetei oszlopaihoz fognak kötve lenni. — Szintúgy tőle van e mondat: Allahnak keleten seregei vannak, s azok neve *turk*, s őáltalok áll azon boszút, a ki hozzá engedetlen, és mennyi sohajtozó és könyörületért esengő hölgy lesz akkoron, de ők könyörülni nem fognak, s ha majd azt látandjátok, készüljetek a feltámadásra [2]) (végső órára) [3]).

A mi pedig a vallásügyeket illeti, azokat tekintetbe sem veszik, nincs nálok szabad és nincs tilalmas (ezek közti kü-

[1]) Inkább *Dorda*, mert ez volt Mohammeddel egykorú, Borda szájhagyományos arab pedig nem is létezett. L. Hammer-Purgstall: Geschichte d. goldenen Horde in Kiptschak. 416. l.

[2]) Kímes = érték, becs, roszúl: kijámet = feltám. helyett.

[3]) A jósnak igaza volt, mert e nép dúlt később az arab khalífaságon.

lönbség), mindent megesznek, a mire akadnak, s imádják a napot s nevezik istennek. *Nyelvök a többi törökökétől*, valamint irásuk is a többi irástól *különböző*.

Beszélte valamely nő, hogy fogva volt nálok bizonyos ideig, s történt, hogy az ember, ki elfogta volt, megbetegedék és rokonai mondák többi közt: „talán ezen nő adott valamit ennie," mire meg akarták ölni, s a beteg őket ettől visszatartóztatá. Egy nap azután nagy gyülekezetet tartottak és kecskét hoztak, melyre a nőt ültették. Erre bűvésznő jelent meg, kezében sarlót tartott, azt forgatta és valamit olvasott, a tömeg pedig a bünösnek tartott nő körül áll vala meztelen kardokkal, s imé, a mint alatta a kecske egyet mekegett, az egész nép visszament s őt szabadon bocsáták, mondván: „nincs az úgy, mint a hogy gondoltuk."

Tagazgúzok [1]) földe. Turk nép, országuk húsz napi járásnyi. Templomuk nincsen, a lovat nagyra becsülik és szépen ápolják, s eszik mind a leöltet, mind a le nem öltet. Viselnek gyapot és daróc ruhát. Ünnepjök a szivárvány feltüntekor van. Nagy tekintélyü királyuknak sátora van palotájának födezetén, s az öt paraszangára látszik (a mondat: *aranyból 9000 ember*, romlott s azért nem is iktattam be). E földön létezik a vérkő, s az olyan, hogy, ha valamely emberre akasztják p. arra, kinek orra vére fut vagy másra, vére eláll.

Dzsekel tartománya. Turk nép; országuk negyven napi járásnyi, s az biztos és lakott. Vannak köztök keresztyének. Arcra szépek, s a férfi lányát, testvérét vagy más nőt vesz el, holott nem mágusok, hanem szokásuk ez. Imádják a canopust, hugyagot s a göncölt. A jémeni Szíriust istenek istenének nevezik. Hanyagságban élnek és vészt nem tapasztalnak. Az öszves turk nemzetségnek volna kedve rájok, minthogy oly szendék és békességben élők. Eledelök árpa, borsó és juhhús. Földükön nem tenyészik teve, sem marha. Öltözetök gyapjuból és bőrből készül, miken kivül egyebet nem viselnek. Ott van a barnapiros kő is. Királyuk nincsen, és házaik fából és csontból építvék [2]).

---

[1]) Frähn véleménye szerint e szóban *Tunguz* rejlenék. I. F. 30. !.

[2]) Sukrollah perzsa iró szerint a *csekeli* törzs *Sszaríh* nemzetű volt, mely (utóbbi 9 törzsre szakadt: 3 *csekeli*, 3 *heteli*, 1 *badáv* és 1 *kemes-*

Khatján föld. Turk nép, országuk húsz napi utazásra terjed. Ezek okosak és helyes belátással birók, a többi turkokkal külnöbözőleg. Nőszülésben a helyeset követik, királyuk nincsen, hanem minden felekezetnek van okos és belátó véne, kihez törvénykezésökben folyamodnak. Azt, ki mellettök elutazik, nem szokták nyomorgatni és nálok nincs helye a megtámadásnak. Van templomuk, melyben a hónapot töltik s annál több vagy kevesebb időt is. Eledelök árpa és borsó, a húst pedig csak akkor eszik, ha az állat le volt ölve; szines öltönyt nem viselnek. E tartományban létezik a legillatosb pézsma, mely addig áraszt illatot, a meddig földükön van, s ha onnan máshova viszik, elváltozik és romlani kezd. Van ott oly hegy is, melyben kigyók laknak, s a ki rájok néz, meghal, kivéve, hogy e kigyók a hegyben vannak s abból teljességgel ki nem mennek. Van benne (e tartományban) kő, mely a hideglázt megszünteti, de ezen hatását csak itt tartja meg. Birják a kitünő jóságu barnapiros követ, s rá lehet ismerni zöld ereiről. Sok zöldség is terem nálok, melyek különféle hasznot hajtanak [1]).

Kharlikhok földe. Turk nép. Földük huszonöt napi járásnyi. Kicsapongó és zsarnok nép, elannyira, hogy egyikök a másikát megrohanja, s a paráznaság nálok szembeszökő. Birnak kockajátékot s egyikök társával kockát vet, a játékra nejét, nővérét, anyját és leányát teszi, s a meddig a játékhelyen vannak, szükséges, hogy a vesztett fél kiváltassék, ha pedig a játékszinétől elváltak, akkor a nyertesnek joga van ahoz, a mit nyert, s eladja őket, mint valami árút tetszése szerint. Hölgyeik szépek, de gonoszak is. A férfiakban kevés a szerelemféltés, mert a fejdelemnek neje és testvére az utascsoporthoz megy, s az ott levők közől választ egyet magának, s elvezeti őt házához és magánál ad neki szállást és jól tartja, mi alatt férje és rokonai segítik a nőt és a körül sürögnek, a mi neki szükséges. A meddig a vendég nála van, mindaddig férje be sem megy hozzá. Eledelök borsó és lencse, kölesből

---

kenre (9-dik volna maga *Sszaríh*). L. *Hammmer* : Sur les origines russes. Az eredeti szöveg 106. l.

[1]) Khatáj ország ma is fennáll, s ezt értheti az iró. Az arab költők dicsérik a khataji dzsidát.

pedig részegítő italt készítenek. A húst csak besózottan eszik. Öltözetök gyapjuból áll. Van templomuk, melynek falain régi királyaiknak alakjai láthatók. A templom oly fából épült, melyen a tűz nem fog, s e fa nálok nagy mennyiségü. E tartományban ezüstér van, melyből az ezüstöt higany által hozzák ki. Birnak oly fát, mely füszeres makk helyét pótolja, s az fölfelé nő; ha nedvét meleg daganatra kenik, azt azonnal kigyógyitja. Van nálok zöld kő, melyet imádnak, és mikor folyamodnak hozzá, marhát vágnak le számára. Van itt egy folyó is, melynek kigyóira ha valamely állat szemet vet, elájul belé [1]).

Khirkhízek [2]) földe. Turk nép. Országuk egy hónapi földre terjed. Van királyuk, kit tisztelnek és kinek engedelmeskednek, ő ügyeikben avatott. Jelenlétében csak az ülhet, a ki negyven éven túl van. Mértékes (hangzatos?) beszéddel birnak, melyet imáik alkalmával használnak. Imájokban dél felé fordulnak. Évenként három ünnepjök van és zöld jelekkel birnak, melyeket ünnepeik alkalmával szoktak kifejteni. Tisztelik Saturnust és Venust, jóslatokat vonnak Marsból. Nálok fölötte sok a vadállat. Eledelök kása, rizs, marha- és juhhús, vagy más efféle, tevehúst kivéve. Van templomuk és saját irással bírnak. Ügyekben belátók, és a mécset el nem oltják, hagyván azt, míg magától ki nem alszik. Földükön van kőnek neme, melyet éjjel mécs gyanánt használnak, s azzal pótolják a lámpák helyét.

Khazarok földe. Ők nagy turk törzset képeznek, tartományuk a *kapuk kapuján* túl fekszik, mely *Derbend* nevet visel. Két fajt képeznek, az egyikben fehér és kitünő szépségüek láthatók, a másikban barnák, mely utóbbiakat kara khazar (fekete khozár) néven hívják [3]). Sátorok alatt lakván, agyag-

---

[1]) Resíd el-dín perzsa iró szerint: karluck. L. Erdmann (Fr. v.) Vollst. Übersicht d. ältest. türkischen, tatarischen u. mogholischen Völkerstämme (Kazan, 1841.) 8r. 11. l.

[2]) Kirkiz u. o.; Khirákhir I. Foszl. 45. l. A mai kirgíz nép.

[3]) Inkább elfogadható azon magyarázat, miszerint a turk-török nyelvekben előforduló *ak*, fehér szónak legalább a *kara*, fekete ellenkezőjében, nemtelen, jobbágy értetvén, a különbség uralkodó vagy szabad és alattvaló, vagy rab érteménynyel bírjon.

ból kevés épülettel bírnak. Vannak vásártéreik, fürdőik, (áruikkal) szállni szoktak Atil folyó partjára. Nagy tekintélyü királyuk *belek* névvel bír. Van köztök sok moszlim, keresztyén, zsidó és bálványozó. Ha a nép közt pör támad, azt (a király) bírájokhoz utasítja s őmaga nem ártja magát közéjök. Minden népségnek van bírája. Királyuk téglából épült palotát bír s az Atiltól távol esik, és őkivüle másnak téglaépülete nincs is. Mondják, hogy királyuk nem nyargal (lovagol) négy hónap alatt egyetlen iznél többször, s mikor lovagol, közte és seregei közt mérföldnyi távolság hagyatik, s ha valaki meglátja, leborúl a földre, s úgy marad, míg a király el nem ment. Ha harccsapatot kiküld, s ez meggyőzetik, a megfutamlókat egy lábig leöleti, ezután nejeiket s gyermekeiket holmijokkal eléhivatja, s őket másnak ajándékozza el (vagy pedig) megöleti őket (is). Beszélik, hogy mikor királyuk negyven éven túl van, meghitt emberei (országnagyok) leteszik őt, vagy megölik, mondván: „Ennek esze már fogyatkozófélben van, s ő az ország kormányára nem való."

Khatlakh (jobban: Khatladzs) [1]) tartománya. Turk nemzetség. Tartományuk tíz nap járásnyi. Minden turk törzsön túladnak hatalmukra nézve, s berontanak ahoz, ki körüttök lakik. Ügyekben nézettel és fontolgatással bírnak. Testvért vesznek nőül, s a nő egyetlen férjet bír, s ha ez meghalván, özvegyűl hagyja, többé egész életében férjhez nem megy. A paráznát társával együtt el szokták égetni. Elválás náluk nem létezik. A nőnek jegyét teszi valamennyi vagyon, melyet a férj bír. Esznek árpát, borsót, buzát, azonkivül húst a leölt marhákén kivül. Mikor férfiu nőt vesz, kinek vagyona nincsen, jegyajándoka abból áll, a mit férje egy évi szolgálat által a fejdelemnél kiérdemel. A viszonzás nálok szokásban van, s a seb hasonló sebhez van kötve; ha a megtorlott sebesűl s a sebben meghal, vére boszútlan. Királyuk a roszat (egyenetlenséget) szerfölött ellenzi, s azt nem kedveli. A király csak azon feltétel alatt lehet királylyá, hogy nem nőszül, s ha nőszül, megöletik.

---

[1]) Resíd-eldin-nél (Erdmann ismertetésében) Kaladzs, 16. l. Így Abulghazi-nak keleti turk nyelven írt történetében is, 14. l. Ezen iró Resid-eldin-nek művét vette alapúl. Kiadta Frähn. Kazán, 1825. fol.

Rúsz-ok tartománya, nagy turk nemzetség, tartományuk a szlávok tartományával határos stb. (ámbár turk-féléknek mondja, de hozzáveti tovább) a többi turktól különböző nyelven beszélnek stb.

Ghuzok földe, nagy turk nemzet ez, keresztyén vallást követnek. Egész Szindzsár, Meleksáh fiának koráig a szeldzsuki szulthánok részére hódoltak, s ez hozzájok embert küldött a végre, hogy az adót behajtsa, de minthogy a behajtó az illedelmen és szokáson túl hágott, királyuk karddal ütött rá s beléhalt, neve Thuthí (kajdács) beg volt. Követet küld tehát (e gyilkos) a szulthánhoz és mentegetődzik nála, ez hajlandó volt mentegetésének elfogadására, de környezői csak ragadmányt, emberrablást és vagyonszerzést ohajtván, mondának: „Ezek mentsége nem fog elfogadtatni, mert ebben a szulthánnak megvetése rejlik s az, hogy ellenében merényt követnek el, s így büntesd meg őket, nehogy más valaki merjen ily csúf tettet elkövetni.“ Elindul tehát a szulthán, seregeivel rájok, s ők fejet hajtanak és megalázzák magokat, szólván a szulthánhoz: „Könyörülj feleségeinken és nemzedékünkön, s fogadj tőlünk a megöletett emberért kétszeres bírságot és kétszeres adót vess ki ránk.“ A szulthán elérzékenyült, de emberei erre nem állottak. — Miután tehát biztos maradhatásuk fölött elcsüggedének (a ghuzok), harcra készülnek, mondván: „Mindnyájan itt veszünk, de még sem fogunk leöletni, hacsak ütközetben nem, miután mindegyikünk ellenét leölte.“ Erre felültek gyalogjaikkal és nejeikkel s a moszlimekre egy-egy ember gyanánt rohantak egyszerre, s azokat szétbontották, tönkre tették, a szulthánt elfogták, Khoraszánba törtek be, azt elpusztítják s kirabolják. Történt ez 548-dik évben (1153.), a szulthán fogságban maradt nálok egy évig, aztán megszökött [1]).

Kimak tartománya. Ez turk nép, földük 35 napi járásra terjed. Házaik állatbőrből állnak. Eledelök borsó, zöldség, kos és bakkecske hús, a nőstényt nem eszik. Van e földön neme a szőlőnek, melynek szeme fele fehér, másik fele fekete,

---

[1]) Ezen eseményt bővebben leirva l. Mirkhond perzsa irónak a Szeldzsuk nemzetről szerkesztett történetében. Kiadta perzsa nyelven Vullers.

ezen kivűl kő, mely által esőt hullattatnak, mikor tetszik. A síkon több aranyér létezik, s az aranyat darabonként találják. Nálok van gyémánt is, melyet a folyó kimos (kivet), aztán növény, mely álmot hoz az emberre. Királyuk nincsen, sem templomuk, bírnak irást. Azt, a ki 80 éven túl van, imádni szokták, kivéve, ha ragadós nyavalya leli. Van itt Menkúr nevű hegy, ennek völgyében forrás fakad. A khovarezmi Abu 'l ríhán beszéli „Fenmaradt emlékek" című könyvében, hogy e gödör mintegy nagy paizs terjedésü, a víz partjával egyenes vonalban áll, s habár belőle nagy sereg igyék is, még csak újjnyira sem fogy. E forrásnál kőszikla emelkedik, s rajta emberláb nyomát látni, valamint két kezeét is ujjastul, aztán térdének nyomát, mintha borulva imádkozott volna. Ezenkivül van itt serdülő fiúnak lábnyoma és szamár patájaé is. A ghuzi turk leborúl ezen emlékek előtt, mikor meglátja, mert ők keresztyén vallásúak, s azokat tulajdonítják Jézusnak (kire üdv!) [1]).

Behí föld, turk földek egyike, népes, gazdag (eredetiben hangzatos; énektől?). Népei moszlim, keresztyén, zsidó, tűzimádó és bálványozó felekezetekből állnak. Van sok ünnepök, mert minden népnek ünnepe a más nép ünnepétől különböző. Terjed 40 napi járásra. Van nagy királyuk, ki erővel és kormánylattal bír, neve *Behí*. Van kő itt, mely szembetegség ellen használ, más megint lépbaj ellen jó. Nálok jeles a barnapiros kő. Mind erről, t. i. turk tartományokról és törzsekről Maszár Mohalhil fia tudósít, mert ő utas volt és valamennyijöket látta.

Básghirt (Baskurd vagy Baskír) nagy turk törzs, Konstantinápoly és Bulgár (város) közt. Beszéli Ahmed ben Fodzlán [2]), Moktader billáh khalífának követe a szlávokhoz, miután moszlimmé lett, básghirtről emlékezvén: „Jutánk turk népnek földére, s ez a turk fajnak leggonoszabb népe, legerősbike harcbátorságra. Tapasztaltam, hogy mondják a nyárnak úr (isten), télnek úr, esőnek úr, szélnek úr, fának úr, embereknek úr, marhának úr, víznek úr, éjnek úr, nappalnak úr,

[1]) Sukrollahnál ezt olvassuk: Kimak mellett, közel hozzájok van nemzet, melyet Masszarne-nek hínak. Hammernél az i. h.; 107. l.

[2]) A már idézett Ibn Foszlán.

halálnak úr, életnek úr, földnek úr, mennynek úr (őket tiszteltökkor) s ez a legnagyobb, kivéve hogy ő (a menny) a mazokkal egyetértésben áll és mindegyikök társának tettében megnyugszik." Beszéli azt is, hogy látott népet, mely gólyát imád. „Mondám tehát: ez igen csodálatos és kérdém őket a gólyaimádás felől, s feleltek": „„Egyszer ellenséges nép ellen harcoltunk és legyőzettünk. Erre mögöttünk gólyasereg kerepelt, s ők ezt lesben álló seregünknek vették és hátat fordítottak, erre mífelénk fordult a győzelem. Ennélfogva imádjuk a gólyát, mert ellenségünket elkergette."" Mondja bizonyos básghirti törvénytudós, hogy a básghirt nagy nemzet, de nagyobb része keresztyén, van köztök moszlim felekezet is Abu Hanífa imám (főpap) tétele szerint, mely adót keresztyénnek fizet, mint (megfordítva) keresztyén fizet itt (nálunk) moszlimnek. Van királyuk, kit számos sereg környez. E básghirtek [1]) sátorok alatt laknak, váruk nincsen. Minden hely *hűbértelek*ként volt birva bizonyos tekintélyes előkelő által, s ezért köztök gyakran pör keletkezett. Jónak tartá tehát királyuk, hogy a telkeket elvegye tőlök és őket a kincstárból fizesse, miszerint pöreiket eltávolíthassa. Ezt ő meg is tette. De miután a tatár jött rájok, s a básghirt király szembe szállni készül vele, szólnak az előkelők (vezérek): „Nem harcolunk, míg vissza nem adod telkeinket." A király: „„Nem adom azokat, úgymond, vissza e tekintetből, s ha harcoltok, magatokért és gyermekeitekért harcoltok csak."" Erre a nagy tömeg feloszlott, s a tatár kard, midőn ellentállásra nem akadt, vágta őket és tarlóként ott hagyták [2]).

Jadzsúdzs Madzsudsz (Góg Magóg) két nagy turk törzs Jáfet Nóe fia nemzedékéből. Lakják a hetedik övnek keleti részét. Sibi (Sabi) mondja, hogy N. Sándor e földre jövén, hozzá tömeg nép gyült és Góg Magóg ellen segítséget kértek mondván: „Győzelmes király, ezen hegy mögött vannak nemzetek, melyek számát csak isten tudja, s ők pusztítják országunkat,

---

[1]) A básgird név, mely báskurd-nak is íratik, ezen alakban főfarkast jelent. Ámbar a kurd név rovar, méh stb. érteménynyel is bír; talán hires méhészek voltak. Mai napig él e név a Baskírok nevében.

[2]) Abulghazinál 13 lev. e nemzetség, aztán Rúsz és Ulusz mellett van a magyar (madzsár) név fölemlítve.

emésztik vetéseinket és gyümölcseinket, evén mindent, még a fűvet is, a marhát széttépik, mint a vadállat. Eszik ezenkivül a mászók minden nemét. Nem szaporodik nép, mint ők szaporodnak, mert senki sem hal meg közőlük, mielőtt ezer fia nem született." N. Sándor kérdé: „„Hány törzset képeznek?"" „Ők, úgymond, állanak nemzetekből, melyeket csak isten számolhat össze. A mi a közel fekvő tanyájokat illeti, abban hat törzs él, t. i. Góg, Magóg, Távil, Tárisz, Menszek és Kemádi, és e törzsek mindegyike oly nagy, mint a földnek öszves népe, azokról pedig, kik tőlünk távol laknak, mitsem tudunk." „„Mi hát az eledelök?"" „A tenger évenként két halat vet ki, fejöktől farkukig tíz napi utazásnál a távolság nagyobb, eledelt szereznek (ezenkivül) krokodil, kigyó és sárkányból tavaszi időben, s ők ezeket esőszerzés iránt kérik fel, valamint máshol esőért szoktak esedezni, s ha esik, bő termésök van és híznak, ha nem, szük esztendőt érnek s elsoványulnak." „„Mily szinű s mily termetűek?"" „Rövid derékú, széles arcú nép, magasságuk féltermetnyi és négyszegletű, foguk mint a vadaké, karmóval bírnak köröm helyett, csipőjök szőrös, fülök nagy és külsején sok a szőr, belűl sima, a másik fül megfordítva, kivül sima, belűl szőrös. Testökön annyi haj van, a mennyi azt elfödheti, egymást híják mint a galambok, üvöltnek mint az eb, közösülnek vadként." Némely tudósításban át lőn adva, hogy Góg és Magóg a (N. Sándortól épített) védfalat minden nap vájják elannyira, hogy majdnem rajta túl a napot is meglátják, s ekkor mondja az egyik: „Térjetek vissza, majd áttörjük holnap," s visszatérnek, de isten azt éjtszakázásuk alatt volt állapotba helyezi. Más nap ássák ujra és vájják, s így folyvást minden nap és minden éjjel, míglen kirohanásuk ideje elérkezendik. Embert megrohannak, a föld vizét fenékig iszszák ki, az ember várba zárkozik előlök, de ők terjednek a földön, s a kire akadnak, megtörik, s ha nem marad, kit üldözzenek, égre nyilaznak, s a nyil véres alakban száll rájok le; ekkor szólnak: „Meghódítottuk a föld népeit s a mennyei lakók magasságát értük el!" De isten *naghaf* n. férget ereszt fülökbe és orrukba, mely őket megöli. Mondja, kire üdv (Mohammed próféta): „Mondom arra, kinek kezében a lelkem, hogy a föld barna húsoktól fog meghízni." Beszéli Abu Száid

alkhadazi: „Hallám Allah követétől (Mohammed), hogy a Góg és Magóg (ellen épült) kőfal meg meg fog nyilni s kirontanak az emberre, mint Allah mondja (Alkoránban) — ők mindenfelől fognak rohanni, s egész földön elterjednek. — Ekkor a moszlim várba zárja magát marhástul, a Góg és Magóg pedig földnek vizét megiszsza, s előcsapata, hol folyóhoz ér, azt kiüríti és szárazon hagyja, s az utórész jutván oda, szól: „Itt egykor víz volt.“ Nem marad ember azonkivül, a ki várba, magas hegyre vagy más menhelyre menekűlt (a lövés, féregről mint előbb). A mint elvesztek, elhatározza magát valamely moszlim, hogy lássa, mit mívelnek? s oda menvén, látja őket halva egymásra halomba hányatva, s elkiáltja magát: — Oh moszlim hivek, vegyetek jó hírt s örüljetek, mert isten boszút állott ellenségtökön — ekkor váraikból kivonulnak. A föld tetemöktől (Góg és Magogról szól) bűzös lesz, de isten küld esőt, melyből a keletkezett folyók holttesteiket tengerbe hordják. Terjednek 40—70 napi, sőt 4 hónapnyi járásra. Szól (Mohammed), nem áll meg erejök előtt hegy, sem vas. A mely elefánt, disznó, teve, vad, barom mellett elmennek, mind egyig felemésztik, s magok holtjaikat is meg szokták enni. Előrészök Szírhonban tanyáz, itatóhelyök Khoraszánban van, isznak kelet folyóiból és Tiberiasz tavából.

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — *Szerelmi Vadrózsák.* Második füzet. *Tóth Kálmán*tól. Pesten, nyomt. Kozma. 1854. 12r. 106 l. füzve 40 kr.

Gyöngyvirágok. Irta *Spetykó Gáspár.* Pesten, Emich G. bizománya. 1854. 12r. 141 l.

A Magyar Elődidőkből. Irta *Jókai Mór.* Két osztály. Pest, Heckenast G. sajátja. 1855. füzve 1 ft 40 kr, postán bérmentve 2 ft.

Matild és Olga. Regény. Irta *Ney Ferenc.* Pest, 1855. Szerző tulajdona. Emich bet. N12r. I. köt. 401 l. II. k. 302 l. III. k. 390 l. Ára 3 ft 30 kr.

Karacs Teréz Összes Munkái. Átvizsgálva összeszedte *Takács Ádám.* Két kötet. Pest 1855. 8r. füzve 2 ft.

Téli Könyvtár, legjelesb s legkedveltebb külföldi regények gyűjteménye. Első kötet: *Nehéz Idők,* a mostani idők számára irta *Dickens*

Károly, az angol eredetiből fordította *Dr. Récsi Emil.* Első rész. Pest, Heckenast Guszt. 1855. zsebrétb. Tíz kötetre az előfizetés 5 ft. Minden öt hétben 2—3 kötet jelenik meg.

Natalie. Angol regény *Cavanagh* grófnőtől. Két kötet. Pest, Kilián Gy. 1855. 12r. füzve 1 ft.

— Dalászat. — *Magyar Népdalok egyetemes gyűjteménye.* Első kötet második füzete. Rendezé s kiadá *Mátray Gábor.* Pest, 1854. Emich G. könyvnyomdája. Ivrétben 65—144 l. Előfizetési ára, mely még fennáll, 1 ft 30 kr., német fordítással együtt 2 ft.

Negyven ének, szöveg és dallam, harminc garas: lehet-e valami olcsóbb, és — 160 előfizető, holott 400 kell. S ez egy eredeti, megható zenével bíró s azt kedvelő nemzetnél! De a *nehéz idők!* — és csak egy kis fényt üzni, hogy az emberek megbecsüljenek, s bálozni, hogy lássanak stb. — A jelen füzet az elsőt is felülmúlja érdekben, több dallamok kedvessége s némely régi énekek közlésénél fogva. T. i. a XVI. századból Tinódinak, az utolsó magyar dalnoknak, két nótája közöltetik, a XVII-ből kettő, melyeket a kiadó még 1846-ban is hallott, egy pár a XVIII-ból, mind becses adalékok zenészetünk történetéhez is. Különben itt is feljegyeztetik minden éneknél, hol és mikor hallatott; s a hangszerezés (mert az énekek zongorakisérettel adatnak) azon tudományos képzettség s egyszersmind a nemzeti daljellem helyes ismeretével adatik, melyet oly gyakran nélkülözünk dallamaink kiadóinál.

Magyar Dalbokréta. 25 dal énekre, zongorakisérettel, legjelesb népköltőinkből. Zenéjét szerzé Simonffy Kálmán. Első füzet Pesten, Rózsavölgyi és társánál, 1854. (nyomatva igen jól Egerben). Ivrét 14 l. jó papiroson ára 1 ft 12 kr.

Tizenkét dal Szász Károlyné, Szelestey László, Lisznyai Kálmán, Lévai József, Vörösmarty, Csokonai, Petőfi, Tóth Endre, Vecsey Sándor és Czuczortól.

— Tankönyvek. — *Abc- és olvasókönyv.* Protestans elemi iskolák számára. Irta *Erdélyi Indali Péter*, tanár s a magyar természeti tudományi társulat rendes tagja. Pest, 1855. Kiadja Heckenast G. 8r. Irópapiron, közbetett üres lapokkal. 128 l. kötetlen 8, kötve vászonháttal 12 kr.

Tankönyv elem- s reáliskolák használatára. (A cs. kir. magas miniszterium jóváhagyásával.) Irta *Grynaeus Alajos* kanonok, hittudor, tanár, stb. Ötödik javított kiadás, 85 képpel. Pest, Müller Emíl sajátja, 8r. 156 l. 20 kr.

A magyarok története, magyar és német nyelven, kérdéses feleletekben („kérdések- és feleletekben"), az elemi iskolák növendékeinek felfogó erejéhez képest röviden előadva, több nagyobb munka után irta *Neumann S. A.* az óbudai nyilvános normális iskola főoktatója (iskola oktatója?). Negyedik bővitett kiadás. Pesten, 1855. Geibel Ármin sajátja. 8r. 95 l. 20 kr.

Erdély földrajza, a közelebbről életbe lépendő legujabb szervezet

szerint. Alsóbb rendü iskolák számára szerkeszté *Matusik Nep. János*, kegyes tanító rendi áldor, s a kolosvári rom. kath. nyilv. teljes középtanodában ny. r. szaktanár. Kolosv. 1854. 1854. Barráné és Steinnál. 8r. 40 l. Erdély abroszával.

Számolástan. Kézikönyvül gymnasiumi, felső elemtanodai s magán használatra irta dr. *Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. Pesten, 1854. Geibel Armin tulajdona. Első rész, harmadik bővített kiadás. 8r. 195 l. 54 kr.

Számolási gyakorlatkönyv a népiskolak II. és III. oszt. számára ford. dr. *Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. Bécs, 1854. a cs. kir. iskolakönyváruló hivatal számára sz. Annánál. K8r. 217 l. kötve 19 kr.

Mértan elemei. Tanodai használatra irta dr. *Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. Pesten. Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál. 1855. Negyedik kiadás. K8r. Első füzet (tértan) 124 köremetszett idommal 83 l. 32 kr.

A bonctan rövid kézikönyve. Irta *Zlamál Vilmos*, tanszéki magyarázósegéd. Bécs. Nyomatott Überreuter Károlynál. 1854. K8r. XII. és 280 l. Bizományban Emich Gusztávnál.

— Történet és rokon. — *A Magyar Nemzet Napjai* a legrégibb időtől az arany bulláig. Irta *Jászay Pál*. Kiadta barátja *Toldy Ferenc*. Pest, Emich G. bizománya. 1855. N8r. Első füzet 1—112 lap, a szerző arcképével. Az egész munka *négy* füzetben adatik ki; az egésznek előfizetési ára 3 ft, melyből 1 ft az első, 1 ft a második és 1 ft a harmadik füzet átvételekor tétetik le, a negyedik füzet díj nélkül jut az előfizetőknek. Postai szétküldéssel az egész munka 3 ft 30 kr.

Az olvasó közönség alkalmasint emlékezik még Jászay Álmosára a Reguly-Albumban. Mint ott, úgy itt is, az ősi, a mondával vegyült, kor történetében a szerző egészen a krónikák álláspontjára veszi magát, mint a felfogás leghívebb tanuiéra; mely eljárás az azt követőt mintegy magától a szó és névfejtegetés veszélyes terére csábítja; s melynek becse iránt, kivált mai nap, az itészi történet korában, különbözők lehetnek a nézetek; de ott, hol szerző biztos történeti alapot lel, ott ő immár nem a naív elbeszélő, s némileg történetcsináló is, hanem maga is kritikai történetvizsgáló. Ehez képest nemzetünk életének e nagy fontosságu, sőt több tekintetben *legérdekesb szakasza*, a legrégibb időktől fogva az arany bulláig, egészen újból dolgoztatott úgy, hogy bizvást elmondhatjuk, miszerint a diplomatika ily terjedelemben még nem aknásztatott ki e korszak érdekében, s hogy az előadás különös szemlélhetőséget nyert, s mintegy közelebb állíttotta elénkbe a kort azon részletesség és közvetlenségnél fogva, mely Jászay e munkáját bélyegzi.

Oroszhon mi volt és mivé lett! Az orosz birodalomnak legujabb korig folytatott története. Különös tekintettel az orosz uralkodók udvari életére, családi viszonyaira és I. Péter óta követett külpolitikájára. Magyarította *Magyar Károly*. Pesten, 1855. Hartleben Konrád Adolf sajátja. 8r. IV. és 280 l. 1 ft.

Elméleti fejtegetések a statistika terén. Irta Dr. *Konek Sándor*, egyetemi r. jogtanár. Pest, 1855. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8r. Első rész (a statistikának elméleti szabályai): XI. és 159 l. Második rész (a statistikának legujabb állása közigazgatási, tudományos s irodalmi tekintetből): 136 l. Mindkét rész egy kötetben 2 ft 20 kr pp. A második rész külön kiadásban 1 ft 20 kr.

— Orvostudomány. — *Különféle betegségek hasonszenvi* (homoepathiai) *gyógyítása.* Nemorvosok, kezdő h. orvosok használatára; *és a gyermek első nevelése vázlatban*, leginkább szülék számára. Irta *Argenti Döme.* Pesten. Nyomatott Beimel J. és Kozma V. 1855, kapható Geibel Arminnál. Második bővített kiadás. Hahnemann arcképevel. N8r. 262 l. Ára 2 pft.

— Egély. — *A kathol. Religio Tankönyve. Martin Konrád* után német eredetiből fordította *Mester István*, sajóvámosi pleb. Második, vagy különös rész. Kiadja a szent István társulat. Eger, 1854. az érseki lyceumi gyorssajtón. N8r. XIV és 371 l.

A ker. kath. egyház fő hit- és erkölcstanai tizennégy oktatásban előadva. Vallási tan- és olvasókönyv, kiváltképen vasárnapi iskolák számára, egyszersmind gyakorlati kézikönyv vallásoktatók használatára. Irta *Weinhofer Jössef*, jubilált áldozár, IX. Pius pápa titk. kamarása, a cs. ausztr. Leopoldrend lovagja, szentszéki ülnök és pinkafői lelkipásztor. Pest, 1855. Heckenast G. bizománya. 8r. 84 l. fűzve 16 kr.

Elméleti s gyakorlati vallástanmód, a leendő nép- s vallástanítók számára. Budán. A cs. kir. magyar egyetemi nyomda betüivel. 1854. 8r. V és 188 l.

Tanítás *Isten országa* és annak katholika szentegyházbani állandó fenmaradása felől. Németből szabadon forditotta *Lintsy János*, szatmármegyei pap. Pesten. Nyomatott Herz János nyomdájában. 1854. K12r. IV és 132 l. Ára 20 kr.

Vallásra való bevezetés, s a keresztyén vallás sarkalatosb igazságai. Népiskolák számára. Sárospatak. A főiskola betüivel és költségén. 1854. 56 l.

Vallástan kis gyermekek számára. Figyelemébresztő és erősitő, értelemfejtő, ismeretgyarapító és beszédben gyakorló modorban *tanítók használatára* készitette *Zákány Jössef*, a helv. hitv. debreceni főiskolában ezelőtt növeléstani ny. r., most pedig nyugalomra lépett tanár. Második javitott kiadás. Debrecen, 1855. Telegdi K. Lajos tulajdona. K8r. X és 128 l.

Rövid oktatás a keresztyén tudományban, melyet a hannoverai káté szerint kiadott a győri ev. gyülekezet. Magyaróvár. Czéh Sándor betüivel. 1854. 8r. 71 l.

Ötvenkét bibliai történetek ev. oskolák és családok számára képekkel. A tizennyolcadik német kiadás után magyarra forditva és most nyolcadszor kiadva. Sopron. Reichard Adolfnál. 1854. 16r. 210 l.

Anyaszentegyház Szervezete. Irta *Szegedi A. Kilit*, üdvözitőről

cimzett sz. Ferencrendi áldor, szabadalm. hittanár. Pest, Kozma bet. 1855. N8r. 547 l.

A derék szerző a romai egyház szertartásait öt szakaszban magyarázza, az egyház lételemei, jelvények (szentségek), ünnepek, cselekvények (buzgalmiak) és szentelvények címek alatt, történetileg felvilágosítva tárgyait, s azok jelentéseit s a szent forrásokkal megegyezését fejtegetve.

Egyházi szokások és szertartások. A nép és vasárnapi iskolák számára irta dr. *Zimmermann Jakab.* Pest, 1855. Müller Emíl könyvnyomdája. 16r. 68 l. kötve 6 kr.

Ujabb keresztény katedrai tanitások, melyeket néhai *Kolmár József* révkomáromi helv. hitv. predikátor és esperes hátrahagyott irományaiból szerkesztett és kiadott *Vári Szabó Sámuel,* tiszaföldvári lelkész. Szarvason, Réthy Lipót gyorssajtóján. 1854. 8r. Első kötet harmadik füzete: 321—464 l. Ára az első kötetnek, mely a jelen füzettel be van végezve, 3 ft.

Kolos Dániel egyházi beszéde a vályi ref. egyház új iskolájának felszentelése alkalmával. *Terhes Lajos* néptanitónak ugyanez alkalommal mondott beszédével együtt. Nyomtatta Werfer Károly és társa Rimaszombaton. 8r. 24 l. Ára 6 kr. A jövedelem a tüzkárt vallott aszalai egyház fölsegélésére fordíttatik.

Két halotti beszéd. („A halál mint az élet birálata" Szathmáry Király Pál, és „A nő helye, hivatásának szépsége és fontossága" Dráskóczy Sámuelné felett.) *Tompa Mihalytól.* Miskolc, 1855. Kiadja Frenkel Bernát. 8r. 32 l. 20 kr.

Az atyafiság és sógorság tilos fokozatai a házasságban különösen protestánsok számára. Irta *Kovács János,* eszenyi ref. lelkész. Sárospatak, a főisk. bet. 1855. 8r. VIII és 82 l. keménybe kötve 32 kr.

Szent imák és énekek. Irta *Grynaeus Alajos.* Második kiadás. Pest, Herz nyomd. 1854. K12r. 101 l.

Ajtatos társulat a boldogságos szüz Mária szeplőtelen szent szivének tiszteletére, a bünösök megtéréseért. Franciából tett kivonat szerint magyarra fordítva. Pesten, 1854. Müller Emíl könyvnyomdája. 12r. 66. l.

Áhitat gyakorlatai imák s énekekben a romai kath. ifjuság épülésére. Sátoralja-Ujhely, Weisz Móric tulajdona. 1855. Nyom. a sárospataki főiskola bet. 16r. 167 l.

Imádságos könyvecske a napkeleti anyaszentegyház hiveinek használatára. Negyedik kiadás. Nagyvárad, Tichy Alajos nyom. és sajátja. K12r. 105 l.

Imakönyv templomi használatra. Magános és családos keresztyének házi buzgalmára is alkalmazva *Csike Dániel,* óbudai református lelkésztől. Pesten, 1855. Müller Gyula sajátja. 16r. 187 l.

Filep Mihály, buzgóság oltára. Imák és fohászok hiv keresztyének számára. Az iró tulajdona. Miskolc, 1855. Deutsch D. betüivel. 8r. 229 l.

Katkolikus Egyházi Énektár, a bevett közajtatossági énekekből ujakkal bővítve, a kath. egyházi éneklők s e pályára készülők számára szerk. és kiadá *Tárkányi B. József*, egri fömegyei áldozópap. Orgonakisérettel, köz- és utójátékkal ének-hangjegyekre tették *Zsasskovszky Ferenc* és *Endre*. Eger, 1855. az érseki lyceumi gyorssajtón. 4r. XI és 320 l. Füzve 4 ft., díszes angolvászonkötésb. 5 ft., postán 20 kr megtoldásával hozatható.

Szelepcsényi és Szegedi nagy énekes könyveik óta az első nyomos és tekintélyes igyekezet az időtől elmaradt hymnologiánkat megujítani. Szerző tíz év óta tanulmányozta e szakot, gyüjtött, javított, költött maga, s e lelkes, és számos apró füzetekből már ismeretes, fáradozásai vég gyümölcseként adja e teljes énekkönyvet, gyakorlati céljához képest célszerü válogatással, javítgatással, s pótlásokkal. Nem kevesebb 143 éneknél saját szerzeményei a kiadónak, melyek közt az újabb kor legszerencsésb — mert legbuzgóbb, legnaívabb s legénekelhetőbb — énekei találtatnak. Nem kissé neveli a munka becsét a zenei rész, mely az egyházi jellemet szerencsésen megőrizvén, vallásos éneklésünk annyira kivánatos reformjára nyomos lépés.

Dicsénekek (hymnusok) folyó beszédben gyermekek számára. Angol nyelven szerzette *Barbauldné*, franciára ford. Coquerel Athanáz, a francia hatodik kiadásból magyar gyermekek számára fordítá *Baló Benjamin*. Arad, Bettelheim testvérek tulajdona. 1854. 18r. 125 l. keménybe kötve 24 kr.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

KÉT NAPOM GERENDEN.

(Vége).

Örömmel hirdètem, hogy a *Benkő Tudósításában* foglalt erdélyi kiadatlan magyar történetirók nem hamvadtak el az enyedi könyvtárban, hanem legnagyobb részt élnek [1]) s biztos kezek közt vannak. Egy tu-

---

[1]) Gerenden, gróf *Kemény József* úr gazdag kéziratgyüjteményében. De *Benkő Tudósításának* némely alkatrészeit, a lelkes *Keménynek* kegyes utasítása folytán, Bonchidán nyomozom majd gr. *Bánffi József* ö nagyságának sok érdekes régiségeket tartalmazó családi levéltárában; u. m. *a)* I. Rákóci György fejedelemségének kezdetén 1630-ban kelt irást, melyben mégirattatik, mi dolgok folytak minden nap a fejedelmi udvarban; *b)* Dálnoki Veres Gerzson Kurucvilágát; *c)* idősb Nemes János Diáriumát (1651—1686.); *d)* Balog László Diáriumát; *e)* Rákóci Ferenc (II.) levelezéseit 1704—1711.); *f)* Udvarhely városának diplomatica historiáját Szeles Mártontól; *g)* P.

dós férfiúnak [1]) teljeshitelü nyilatkozata után tudom, miszerint boldogult *Benkőnknek* azon tizenöt foliánsra terjedő kézirati gyüjteménye, melyet — a fentebb idézett szavak szerint — csekély áron az enyedi könyvtárnak eladott, nem tartalmazott egyebet, mint a tervbe vett *Specialis Transsylvaniára* vonatkozó levelezéseket, mik bár a fogalmazó egyéniségek tekintetéből becsesek lehettek is, még sem tarthatjuk annyira fontosaknak, hogy elvesztöket a sírig gyászoljuk. Ily tárgyu levelezésekből több darabot mentett meg a vég enyészettől gróf *Kemény József* úr nagybecsü gyüjteménye egy kézirat-tekercsben „Epistolae eruditorum" cím alatt. Különben — hála a gondviselésnek! — tekintélyes férfiak biztos tudósítása folytán jelenthetem, hogy a gazdag enyedi könyvtár sem szenvedett oly borzasztó csapást, hogy „tot congestos noctesque diesque labores hauserit una dies" a századoknak benne összehalmozott temérdek kincse végkép s utolsó darabig elveszett volna. Széttépetett, elsikkasztatott sok, igen sok; de nem az egész, s ennek még csak nem is jelentesebb része. A hazafi lelkét kecsegtetheti tehát a remény, hogy nincs messze az idő, midőn a gazdag könyvtár, sebeinek behegedése után, régi dicsőségének fénykörében fog újra lábra állani, a tudomány embereinek kimondhatlan örömére. El nem titkolható fájdalmunk az enyedi könyvtárra nézve az, hogy a Széchenyi- s Teleki-féle könyvtárak mintájára szerkesztett könyvlajstromát nyomtatásban nem bírjuk. Mily könnyü volna ennek vezérfonalán a hiányokat felismernünk, s idővel sokat talán közölök eredeti helyökre visszavezetnünk!

De visszatérvén tárgyamhoz, elsorolva bemutatom a nagybecsü diadaljeleket, melyek *Benkő Tudósítására* vonatkozólag, táborozásom, fürkészésem érdekes nyereményei. Ily rendben következnek azok:

1. Kis-Rhédei Rhédei László *naplókönyve*, gondosan készített másolatban gróf Mikó Imre ő exljának tulajdona. A nemes gróf nagylelküségéből jelenleg birtokomban van. Teljes készülettel megyen t. Toldy Ferenc urhoz az Új M. Muzeum számára. Eredetiét báró Radák Istvánné, született gróf Rhédei Klára ő nagysága bírja.

2. Hidvégi báró Mikó Ferenc ily című kézirati munkája: *„Erdélyországnak siralmas változásai, melyeket leirt Hidvégi Mikó Ferenc"* s ajánlotta Bethlen Gábor fejedelemnek. Hü másolata gróf Mikó Imre ő exljától saját érdekes gyüjteményében.

3. Ugyancsak gróf Mikó Imre ő exja birtokában van Rozsnyai Dávid csinos másolatban; gróf Kemény József pedig Benkőnek sajtó alá rendezett másolatát birja.

Lakatos Siculiáját; *h)* az Erdélyi m. nyelvmív. Társaság munkáinak sajtó alá elkészített II-dik darabját; *i)* a „Societas philohistorum Transsylvanica"-ra vonatkozó jegyzőkönyveket, s a Társaság birtokába esett régi érdekes kéziratokat. — V. J.

[1]) Ft. T. Salamon József úr, a kolosv. evang. reform. nagy-gymnasium igazgató-tanára.

4. Kemény János fejedelem önéletiratának [1]) autographja a lelkes gróf Kemény Sámuel ő nagyságának sajátja. Ha valaki idővel *Rumynak* hibákkal elborított kiadását [2]) egy ujabb kritikai kiadással szándékozik a feledékenységnek átadni, a nemes grófhoz bizton folyamodhatik.

5. Erdély kiadatlan magyar történetiróit legnagyobb — mondhatnám — teljes számban gróf Kemény József ő nagyságának páratlan gyüjteményében találtam Gerenden. E sorozatba foglalom a *Benkő Tudósítására* vonatkozókat:

a) Enyedi Pál: *Ének az erdélyi veszedelemről.* Benkő másolata. Az eredeti hihetőleg gróf Eszterházy László ő nagyságánál Bécsben.

b) Szalárdi János *siralmas magyar krónikájának nyolc könyvei.* Szalárdi saját kézirata [3]).

---

[1]) Az életrajzokra általában, különösen pedig az autobiographiákra — melyek az irodalom tényezői t. i. a kitünőbb elmék fejlődése történetéhez becses adatokat tartalmaznak, — figyelemmel legyünk. Ily biographia-tár (1500—1847. időkör) van *Benkő Károly* úr birtokában. Eladó. E nemes hazafi M. Kövesden, oct. 25. kelt levelében irja nekem: „Épen a múlt hó elején találtam meg b. e. *Benkő Józsefnek* egy atyafinál mind eddig ki nem jött s az ismeretesek közt leghívebb s leghitelesb életrajzát. Ugyanis, ezt növendéke Benkő Józsefnek, néhai királyi táblai ügyvéd *Benkő Ferenc* bátyám 1822-ben Kolosvárt 8r. kinyomatta, s még akkor nekem megküldötte. De a maga számára megtartott példány sorai közé és a végéhez csatolt tiszta levelekre 1822. után még sok érdekeseket gyüjtve jegyzett fel.“ — V. J.

[2]) L. Carol. Rumy: Monument. Hungaric. Pest, 1816. II. köt. 1—188. ll. III. köt. Pest, 1817. 3—272. ll.

[3]) Kiadva az *Újabb Nemzeti Könyvtár* második folyamában. E kiadás hihetőleg eredeti példányból történt; de minthogy a nemes grófnak példánya nem vétetett igénybe, a jelenetet másképp alig magyarázhatjuk meg, mint ha felteszszük, hogy a hazai történeteket buzgón szerető, s ilyek szerkesztményeit gazdagon fizető magyar előkelő családok számára maga a krónikairó készített példányokat: mert hogy a nemes gróf birtokában levő *Szalárdi* sajtó alá elkészülten csakugyan eredeti kézirat, kétkednem nem engednek *Szalárdinak* saját kezű levelei, melyeket nekem a t. gróf szíves volt elémutatni. Így vagyunk *Cserei Mihály* historiájával is, melynek eredetiét a honi ügyekezeteket lelkesen pártoló *Gedő József* úr ő méltósága kegyeskedett a magyar nemz. akademiának ajándékozni; holott *Cserei* historiájának eredeti példánya szintén a nemes gróf gerendi gyüjteményében van, miként erről a historiai kéziratnak *Cserei* egyéb kéziratainal összehasonlítása után meggyőződtem. Mi ismét nem mást gyaníttat, mint hogy közkedvességre talált müvét a boldogult öreg több példányban

c) Vizaknai Bereck (Briccius) *naplókönyve.* Benkő másolata.

d) Hallerköi Haller Gábor *naplója.* Benkő másolata. Eredetie —Kővári László értesítése nyomán — a károly-fehérvári püspöki könyvtárban.

e) Kemény János fejedelem *mentsége.* Másolatban.

f) Gróf Kálnoki Sámuelnek két *naplókönyve;* egyik rendes könyvben, a másik egy kalendáriom tiszta leveleire irva. Mindkettőt látta Aranka György Uzonban, gróf Kálnoki Lajos levéltárában. Az utóbbinak eredetie a gerendi kézirattárban.

g) Egri Fodor Sámuel (mint átiró) *naplója.* Benkő másolata, előszóval.

h) Kálnoki István *naplója* 1645-re. Benkő másolata, előszóval.

i) Losonci Bánffi György *naplója.* Benkő másolata, előszóval.

j) Azon *kegyetlen török levelek,* melyeket Benkővel közlött volt Érsekujvári István, Kolosvár városának egykori levéltárnoka. A t. grófnak műgonddal készített másolatai.

k) Mihálc őrnagy atyjának ily című munkája: „*Philippica Siculica,*“ eredeti kéziratban megvan a nemes gróf gyűjteményében.

VI. De ez még nem minden, mit a nemes gróf gazdag kézirattára a honi történelemre vonatkozót tartalmaz. *Benkő Tudósítása,* bár sok érdekest foglal is magában, csak tized része annak, mit Erdély történeteiből a fáradhatlan gróf bír. Közel *szásötven* erdélyi történetiró magyar munkája van meg a gróf gyűjteményében, részint eredeti kéziratban, részint egykorú másolatban, kortanilag ügyesen rendezve. És mindezen roppant kézirati történettár legnagyobb részt a XVII. századból. Valamint tehát *Toldy,* a tények egész sorozatát állítván szemünk elé, diadalmasan bebizonyítá, miszerint nekünk a XVI. században *virágzó költészetünk* volt [1]: úgy mí Gerendre szegezvén figyelmünket, büszke önérzettel hirdethetjük, miszerint a magyarnak a XVII. században hazafi szenvedélylyel művelt, *gazdag történeti irodalma* volt. Ohajtottam volna a címlapokat lemásolni: de ez időm rövidsége miatt teljes lehetetlen volt. Szerencsés voltam a nemes grófnak szende körébe jutni, figyelmét ma-

---

adta át a maradéknak. Csakhogy azután az ily eredetieknek talált példányok gondosan szemügyre veendők; mert a korra későbbi eredeti példány lényeges javításokat s bővítéseket tartalmazhat. — Nem lesz fölösleges itt az illetők figyelmébe ajánlani *Cserei Mihálynak* saját kezével irott *végrendeletét,* mely négy tömött íven *Benkő Károly* úr birtokában van. — Alig fejtett ki nép nagyobb kegyeletet őseinek irott emlékei iránt, mint a magyar, Erdélyben. *Cserei* historiája több száz másolati példányban forog még napjainkban is köz kezeken. Benkőnek *Specialis Transsylvaniája* két erős fol. kötetben —hogy egyéb példányait mellőzzem—az én szép lelkű barátomnak, t. *Mike Sándor* urnak, birtokában van.

[1]) L. Új M. Muz. 1851. VI. v. martiusi füzet 335—339. ll.

gamra vonni, s ritka szívjóságát, drága kegyét megnyerni: ezen uton jövőre szünidőm szakaszai gazdag gyűjteményének alapos tanulmányozása- s hű ismertetésére lesznek szentelve; és így — remélem — idővel alkalmam leend az eddigelé ismeretlen erdélyi magyar történelmi forrásokat, rideg címjegyzeteik helyett, részletesen ismertetni. — Azonban — megjegyzé a t. gróf, — bármily tekintélyes is magyarúl írt erdélyi történetiróink száma: Erdély történelmének nem kizárólagos képviselői; mert gyűjteménye a szász nemzet köréből megközelítőleg *kétszáz ötvenet* bír, kik a letünt időszakok eseményeinek történeti feljegyzése által érdemeltek magoknak hírt és halhatatlanságot. Boldog isten! mennyi kincs, mily dús irodalmi anyag csak egy helyt: és fajunk hallgat! Ott a szász natio szemünk előtt, és működik. Fárad és fürkész, halomra gyűjti a századok becses hagyományait, nagy embereinek emlékeit. Hány egyletet, hány közhasznu intézetet apol kebelén. És mí hallgatunk, várakozunk, „dum defluat amnis." Nemzeti irodalmunknak ennyi összegyűjtött, és sok helyt még elszórva titokban rejlő kézirati kincsei nem érdemelnének meg egy „*Erdélyi magyar irodalmi régiségek egylete*" név alatt alakuló társaságot az erdélyi magyar faj fővárosában Kolosvártt, az egykori „*Societas Philohistorum Transsylvanica*" mintájára? Nemzeti szinészetünket, miként illik, hő keblünkre karoltuk; gazdasági egyesületünk új stadiumába lépett: csak irodalmi kincseinknek ne legyen védpaizsa, hol életre számíthassanak? Bizony itt volna az ideje, hogy mí is tennénk valamit régi s néha egyetlen példányban létező kéziratainк biztosításának érdekében. Az egyszerű, de korszerű eszmét formulázza hivatottabb, vagy formulázom én: csak hogy tegyünk már valamit. Előttünk a magyar akademia történettudományi közlönye, a „*Történelmi Tár*" [1]. Amott működnek az „*Újabb Nemzeti Könyvtár*" lelkes kiadói. Int a pálya, erdélyi magyar faj! Kiadatlan régiségeinkből mí is állíthatnánk ki évenként egy-egy érdekes kötetet, hogy a nemzeti műveltség szent ügyében a hon oltárán áldozók díszkoszorujából az erdélyi magyar faj értelmiségének képviselői se hiányozzanak.

De most érzem, mennyire elszárnyaltak képzeteim a gerendi érdekes könyv- s kézirattártól: hozzá térek tehát.

VII. A rendszeres egészben levő folyó munkákon kivül, melyek Erdély egyetemes történelmének mindannyi alkatrészei, különös figyelemre méltók a fejedelmek, országos férfiak s irói nevezetességeknek sajátkezűleg irott leveleik, melyek izmos köteteket tesznek, s a kor szellemének, a nemzeti erkölcsök, köz élet, országos igazgatás stb biztos felfogására nélkülözhetlen kellékek. — Mindezek mellett szó nélkül nem hagyhatom a nemzékrendi roppant jegyzeteket, a legbecsesb okmányok egész halmazát, s mindezekhez azon mesteri kulcsot, melynek segedelmével a t. gróf bármely vezérszóra (Schlagwort) ívekre terjedő érdekes adatokat tár a történetbarát elébe. Elkészülve terült el előttem a *Rhé-*

---

[1]) L. Új M. Muz. 1854. VII. vagy juliusi füzet. 59—62. ll.

dei-család nemzéklapja; megforgattam a nemes szellemű *Lásár*-családhoz szolgáló adatokat, melyek kinyomtatva egy derék kötetet adnának. A nagybecsű műtár egész halmazával s polypszerű kiágazásaival engem, mint két napi futólagos vizsgálót megzavart, lelkemet elborította.

A folytonos munka közt élő t. grófnak sajtó alá készült kézirati köteteit is szerencsém volt megpillantani, megforgatni, sőt egyes szakaszait, — melyek engem közelebbről érdekeltek, — figyelemmel meg is olvasni. A t. gróf még mindig egyengeti, pótolgatja, tökélyesíti azokat; holott az idő halad, s mí e tudományos ismereteknek égető szükségét érezzük. — E haviirat érd. szerkesztőjének curiosum gyanánt ide irok valamit. A nemes gróf, egyik kézirati munkájának néhány lapján adalékokat nyujt nemzeti irodalmunk középkorának harmadik időszakában élt budai könyvárusaink sorozatához [1]), s érintvén egy helyt *Paep Jánost* (1489—1511.), őt *Pap Jánosnak* (!) olvassa. E névcsere engem igen meglepett. A t. gróf annak történelmi bebizonyítását igéré. Vederemo.

VIII. Eddig terjed tanulmányozásom, buvárlatom Gerenden. Oct. 31-dike hajnalszárnyain meghozá az időt, melyben el kelle hagynom Erdély Athenaeumát, hol éveket ohajték tanulni szerető lelkem vágyainak szentelni. A grófi lak vendégszerető ura, szívességének becses emlékeivel elárasztva, bocsátá utnak vendégét. Saját kocsiát rendelé alám. *Turóci* brünni kiadását [2]), hozzá még egy becses történelmi munkát [3]), mely a t. grófnak tudományos értekezéseivel díszeskedik, egy igen fontos historiai saját értekezését kéziratban, s három darab eddigelé ismeretlen versezet autographját a XVII. századból, s a XVIII-nak elejéről — mint gerendi nefelejtseket — nyujtott át azon kijelentéssel: tekintsem azokat sajátimul.

Miután a felejthetlen grófi pártól mély tisztelettel párosult érzékeny bucsút vettem volna, a lelkes grófnak két napi tudományos leckéit forrón megköszönvén, még egyszer karjaiba fogadott a nemes hazafi, s csak azután engedett kocsira lépnem, mely gyorsan ki az országutra elrobogott.

---

[1]) L. A Magyar nemz. irod. története. Irta Toldy Ferenc. II. köt. Pesten, 1851. 8r. 33, 34. ll.

[2]) Colophonja így hangzik: „Illustrissimorum Hungariae Regum Chronica. In inclita terrae Moraviae ciuitate Brunnensi lucubratissime impressa. Finit felicius. Anno salutis M. CCCC. LXXXVIII. die XX. Martii.“

[3]) Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Im Verein mit mehren Vaterlandsfreunden herausgegeben von Anton Kurz. Kronstadt, I. Bd. 1844. — II. Bd. 1846.

Az ég egészen derült volt, midőn Kolosvár felé uton valék. Egyedül lévén, hallgatag folytatám útamat. Lelkem még mindig a nemes gróf kedves körében időzött. „Ilyen a magyar nemes ősi tüzhelyén," — gondolám. „Szívesen fogad, megvendégel, keblét kitárja előtted. Ha távozol, üresen nem bocsát, szívességével tetéz, hogy legyen emlék, mely lekösse lelkedet a helyhez, hova a bizodalom karján beszállottál." — Ha a tudásvágy még többször viend Gerendre, ohajtom, hogy becses egészségeden megláthassam az elvonuló idő jótékony hatását.

A nemzet geniusa virraszszon feletted, Erdély nagy fia!

VASS JÓZSEF,

kegyes szer. áldor, irod. tört. tanár s könyvtárnok Kolosváratt.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

— XXIX. *Egy adalék a zsidók történetéhez.* — Nos Lodovicus Dei Gratia Rex Hungarie. Memorie commendamus per presentes, quod licet nos domos Izrahelis Judei, in civitate nostra Supruniensi habitas, per Judicem et Juratos cives de eadem sibi mediantibus alijs litteris nostris remitti et resignari demandauerimus: tamen quia referentibus nobis et Domine Regine, genitrici nostre karissime, Johanne Judice et Gayzol Jurato, suis et universorum civium de dicto Suprunio in personis intelleximus, ut precium ipsarum domorum pro structura seu fabrica Capelle Sancti Georgij Martyris, in dicta Civitate habite, expendi debeant (így), nosque in facto ipsarum domorum volumus maturius deliberare: ideo factum dictarum domorum et usurarum ipsius Izrahelis Judei usque ad nostrum reditum de presenti nostro itinere in Budam vel in Wissegrad fiendum duximus prorogandum, ita tamen, quod de principali pecunia ipsius Izrahelis Judei eidem satis factionem teneantur exhibere Ciues antedicti. Datum in Wissegrad feria quinta proxima ante Dominicam Letare (martius 16.) anno domini 1368.

Eredetie Sopron városa levéltárában (Lad. LJ. Fasc. I. N-o 1.); itt azon két izben is egybe vetett másolat után, mely Gamauf Gotlib soproni evang. lelkész nagyszámu kézirati gyüjteményében (V. köt. 319. l.) áll. A kis pecsét, szerinte, hátulról, az oklevél közepére bevágott pergamen szeletkével erősítve, van rá nyomva. A levéltárnok által régebben köv. cím jegyeztetett reá: „Mandatum Ludovici I. Regis Hung. ad Sopronienses, intuitu praetii remittendarum per Judaeum Brahel (Gamauf szerint Izrahel) domorum Sopronii habitarum, pro structura Capellae S. Georgii applicandi, de anno 1368."

„Usque ad nostrum reditum de praesenti nostro itinere in Budam vel in Wissegrad fiendum" e szavak Gamaufot ily megjegyzésre tévesztték: „A fennebb említett út tehát megkezdendő volt, mivel e parancs kiadatásakor a király még Visegrádon időzött. Lásd a levél költét." Érintők más helyütt (Magyar királyok utazásai, e folyóirat augustusi

füzetében, 109. l.), hogy az oklevél, valamint az ugyanott [15]), [16]), [17]), [18]) számok alatt idézettek, a király távollétében, a *kormányzóság* által adattak ki; e parancs tehát hihetőleg, Erzsébet királynő (Lajos anyja) hitbuzgalmának eredménye, kinek a vallásos intézmények előmozdításábani buzgóságát, több más között, az ó-budai Klára-szüzeknek a király által ugyan, de anyja kértére történt adományzása (1367. mart. 17.) is mutatja. (U. o. [14]) sz. alatt.) RÁTH KÁROLY.

HALÁLOZÁSOK.

— Tavali nekrologi adatainkat következőkkel egészitjük ki:

Január 3. Boroszlóban *Stenzel* tanár, a Codex Diplom. Silesiae s egyéb történelmi munkák kiadója.

Január 6. Göttingában *Mitscherlich*, a híres philolog, 93 éves korában.

Január 12. Párizsban *Bertin*, a Journal des Débats szerkesztője.

Január 29. ugyanott *Blanqui*, a nevezetes közgazdász iró.

Mart. 27. Pármában *a pármai uralkodó herceg*, Deáki Zsigmond püspök s magyar akadémiai tag növendéke, a magyar nyelv és irodalom ismeretébe beavatott fejdelem, gyilkos merény következtén.

Május 20. Solothurnban *Haller Lajos*, a „Restauration der Staatswissenschaft" czímű, egykor igen feltünt munka szerzője, kinek a romai egyházhoz visszatérésekor családjához intézett nyílt levele (1821) köztünk is két magyar és egy deák forditásban elterjedt, s azon időben nagy figyelmet gerjesztett, élte 86. évében.

Julius 4. Kölnben *Eichhorn Károly Frigyes*, volt főjogtanácsos, és híres német jogtudós 72 éves korában.

Julius 14. *Carus* titkos orvostanácsnok és tanár, nevezetes orvosiró Lipcsében.

Julius — Párizsban *Didot Péter*, a párizsi híres nyomdászok egyike.

Augustus 2. Berlinben *Heun Károly*, a „*Clauren*" álnéven egykor oly kedvelt novellista 84 éves korában.

Augustus 19. Németország egyik nevezetesb természetbuvárja D. *Ennemoser* Egernben, a Tegern tava mellett.

Septemb. 9. *Mai Angyal* bíbornok, számos classicusok töredékeinek fölfedezője és kiadója, Romában.

Sept. 11. *Bischoff* heidelbergi tanár s nevezetes füvésziró Heidelbergben.

Nov. 12. *Kemble Károly*, a híres angol szinész 79 éves korában.

Nov. 28. *Prechtl*, kormánytanácsos, a bécsi műegyetem alapitója és igazgatója, a nagy műtani encyclopaedia kiadója Bécsben.

Dec. 3. Weimárban Dr. *Eckermann*, a szépész és Goethéveli beszélgetések nevezetes irója.

Dec. 30. Párizsban *Visconti*, a párizsi rokkantok-házában álló Napoleon-emlék épitésze.

Dec. — *Schwanthaler*, a híres bajor szobrász Münchenben.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV. APRILIS, 1855. IV. FÜZ.

DIPLOMATIKAI KUTATÁSOK.

IRTA

G. KEMÉNY JÓZSEF.

IV *).

Erdélyi fejedelem Báthori Zsigmond és II. Rudolf császár közötti egyezés Erdélynek átadása iránt 1597-ben.

Hogy erdélyi fejedelem Báthori Zsigmond, Erdélyt saját erején a török hatalma ellen továbbra meg nem tarthatván, azt II. Rudolfnak átengedte, az tudatik ugyan; de azon kötlevél, melynek erejénél fogva ezen átengedés létesült, mind eddig sajtó alá nem jött.

Teljesítem tehát ezt ezen alkalommal annyival is inkább, mivel ezen okmánynak tartalma nagyon érdekes, és sok olyast valósít, a mit történetiróink minden eddigi hitelesítés nélkül állítottak, vagy legalább gyanítottak.

Ezen hiteles kötlevélnek teljes szavai ezek:

„Pacta et conventiones inter Sacram *Caesaream Majestatem* Dominum nostrum clementissimum ab una, et Illustrissimum *Sigismundum Bathoreum* ex altera parte, in et super cessione Suae Majestati ab eo fienda universae provintiae suae

*) Az I. II. III. számok a tavali évfolyamban láthatók. *Szerk.*

Transylvanicae cum omnibus, et singulis ad eam pertinentibus, et spectantibus, atque ex hac occasione quomodolibet emergentibus, ipsamque cessionem concomitantibus juribus, et actionibus, quae, et quas ante dicta Sua Majestas, et praefatus Princeps in omnibus, et per omnia partim perpetuo, partim ad tempus, prout infra latius continentur, inviolabiliter fieri, servari, et continuari pro se quisque cupit, vult, et mandat, tenore praesentium capitulorum, et articulorum, ut hic sequitur.

Et primum. Ex parte Illmi Principis velut cedentis, cum ei jam aliquoties in cogitationem venerit, in quantas, et quales angustias, et difficultates is hactenus delapsus fuerit ob praesens diuturnum Turcicum bellum, et in quae pericula una cum tota sua ditione Transylvanica propterea devenerit, videns se multis de causis, quas omnes hic loci enumerare minime opus est, tam atrox, acerbum, et periculosum bellum amplius nequaquam sustentare posse, quid quod interea sit, quod ipsum tamen hactenus eousque divino auxilio satis feliciter perduxerit, quod toti Christianae Reipublicae constat; — simulque perpendens, se utique imparem potentissimo aeque ac invictissimo, et infidelissimo hosti, ne ipsa quidem intercedente pace, bellorum omnium fine, et malorum medela, rebus suis pro desiderio suo probe consulere posse, eo, quod quemadmodum toti orbi notissimum est, Tyrannus ille, et humani generi exiciosissima pestis, cui fides ludibrio, perfidia autem honori, et ornamento, imo religio quoque esse solet, non minus pace, quam bello pro voluntate sua ad libidinem suam uti, atque abuti consveverit, quae quidem etsi multo duriora sunt, quam quivis facile cogitare possit, ferenda tamen adhuc Principis judicio quodam modo essent pro communi Christianorum bono, et hac etiam in parte quaevis belli alea, praesertim in causa adeo justa, sancta, et pia subeunda foret, si alia quoque, et forte etiam majora, domestica nimirum, atque adeo vicina eundem, dum bona fide pro aris, et focis pugnat, non solicitarent pericula, quae veluti indigna christiana nostra religione, consultius fuerit in honorem Christianae Reipublicae aeterno potius silentio involvere, quam ea hic coram in medium adferre. Itaque haec, et alia similia impedimenta animo suo diligenter, et candide, prout prudentem, et bene cordatum Prin-

cipem decet, volvens, atque revolvens, eaque cum iis sedulo conferens, quae antehoc cum Sacra Sua Caes. Majestate acta, et transacta, atque solemni juramento vallata, sancta, firma, et stabilita fuere; cumprimis vero ejus optime conscius, quod alias data fide non semel, sed saepe, et saepius policitus fuit, se potius privatum nobilem cum Christianis reliquum vitae suae tempus traducturum, quam Principem cum Turcis amplius mansurum; ne ergo, dum immenso in patriam amore, et ejus quomodolibet conservandae, atque defendendae studio extrema quaevis tentat, eo tandem miseriarum ab incomparabili, et nimia hostili vi conjiciatur ita, ut nolens volens cum summo christiani Orbis detrimento, suo ipsius ingenti, et nullis unquam seculis delendo dedecore Principatu suo exturbetur, vel ipsum aliter cum vita perdere, et amittere compellatur. Post horum, ut dicitur, omnium susceptam longam, et mature quoque de iis habitam consultationem, et deliberationem, postremo in hanc devenit sententiam, se nullo alio pacto, nulla alia meliori via, aut saniori modo patriae, et Christianae Reipublicae prospicere posse, quam si tot ingruentibus malis unicum illud salutiferum remedium a se adhibeatur, quo alios quamplurimos se longe, et absque ulla comparatione majores, et potentiores Principes in similibus, et forte etiam multo minoribus periculis, et angustiis constitutos, summa cum ipsorum laude, et suorum singulari cum beneficio, et emolumento usos fuisse humanarum rerum tradit historia, videlicet *se Principatu suo sponte abdicando,* eique cedendo, et ipsum alteri tradendo. Qua in re animadvertens praeterea dictus Princeps, quam plurimis etiam rebus opus esse ad ejusmodi deliberationem effectuandam, resque omnes stabiliendas, et firmandas, ac cumprimis, et ante omnia necessaria sibi cogitandum fore de Principe cessionario, in quem provinciam suam Transylvanicam justo et bono titulo conferre possit, item de modo faciendae ejusmodi cessionis, et translationis, similiter quid de sua ipsius persona, de Serenissima sua conjuge in posterum statuendum sit, cum haudquaquam conveniens esset, tantam ac talem Principem, optimis, imo sanctissimis moribus imbutam, et coelestibus virtutibus exornatam, et Augustissima omnium tot Caesarum, ac maximorum Regum, et Archiducum Austriaca

Domo natam, hac occasione et nihil tale[1]), imo praeclarissime de ipso Principe meritam a Principatu deturbare, et ad privatum statum quodam modo dejicere. Ideo, et quo ad primum, optime memor eorum omnium, quae *abhinc triennio* apud Sacram Caes. Majestatem sibi occurrerunt, dum inter eam, et se notum illud, et celebratissimum *foedus sanciretur*, et mente insuper sua recolligens omnia, et singula beneficia non minus in suammet personam, quam in provintiam suam a Sacra Sua Caes. Majestate cumulatissime hucusque collata, ob quae Princeps Majestati Suae, et universae augustae familiae adeo multa se debere agnoscit, et quidem libenter, ut si vitam quoque suam pro invictissima Archiducum familia sibi profundere contingat, tamen tot ipsius meritis haud quaquam a se satisfieri posse arbitretur, cumque omnino ipsius necdum exciderit, imo nec ullo unquam tempore facile excidere possit memoriam, quo pacto sponte sua, et neminem ipsum cogente, ad idve ne minimo quidem ipsum adigente, aut impellente, in ante dicto foedere se obstrinxerit, ut *casu quo filios non susciperet*, sed sine liberis legitimis naturalibús decederet, quod tunc *universa sua provintia ad Caes. Suam Majestatem deinceps devolvatur*. Etsi eo Dei beneficio necdum deventum sit, attamen *sentiens, ac manifeste cognoscens, se non quidem Serenissimae suae conjugi, sed sui ipsius causa, utpote ex procreandi defectu, et inhabilitate jam tunc detecta, liberorum se de cetero frustratum iri*, quin imo ipsa usque experientia ex variis symptomatibus, quae sibi subinde ab aliquo abhinc tempore accidere solent, jam aliquoties edoctus *se corpore adeo male affectum, ut sibi vel ab inopinata etiam, et imprevisa morte maximopere verendum, et timendum sit*, (quo casu quis non videt totam provintiam subitaneo quasi, et repentino quodam infortunio correptam, ubi eidem prius de certo successore provisum non foret, susque deque inexspectato ferri, deferrique posse) ea propter in priori sua usque adhuc durans, et consistens sententia, de cedenda nimirum provintia, ideoque cupiens, et summopere desiderans promissis suis stare, simulque nolens rebus suis optime, et tempestive quoque, et quamprimum pro-

---

[1]) Itt hibázik valami.

spectum, et provisum iri, jam longe ante statuit, saepedictam ejusmodi cessionem Sacratissimae Suae Caes. Majestati facere, et in Eam universam provinciam cum omni suo jure, quod in ea, et super eam quomodolibet habet, et habere potest, transferre, quod quidem etiam jam dudum, atque adeo in ipso statim cepti sui consilii initio a se factum fuisset, dummodo Sua quoque Caes. Majestas consultationi huic auscultare, et ejusmodi cessioni Caesareum suum assensum praebere hactenus voluisset. Nam *cum ab anno usque superiori Princeps ipse partim coram, et partim per alios summi ac medii ordinis viros de saepedicta cessione ad Sacra Caes. Majestatem Suam retulisset, referreque curasset*, tamen Eadem *Sua Majestas nunquam adduci potuit, ut praefatam cessionem acceptaret.* Tanta est Austriaci sangvinis in omnibus, sibique rectissime conscii bonitas, et pietas, ut optimi hi principes suis solummodo contenti, aliena non querant. Donec tandem urgentissimis ipsius Principis, et aliorum pro eo multoties repetitis, et iteratis precibus victa, et superata Majestas Sua, benignam aurem praebere coacta fuit, certe sibi persvadens hac in re multo magis Principi ipsi, et provintiae ipsius, ac toto Cristiano orbi satisfactum iri.

Ea propter, ac ex supraenumeratis causis saepefatus Princeps, habito praesertim, et obtento Suae Majestatis assensu, inhaerendo, et insistendo antedicto *proxime celebrato foederi*, ad quod et ad contenta in eodem idem se refert, ac ne minimum quidem ab eo, et dicta sua deliberatione discedens, nisi in quantum ex animo firmo et stabili in praesentiarum promittit, et pollicetur se Sacrae Suae Majestati Caes., et haeredibus, atque successoribus suis in perpetuum daturum, cessurum, concessurum, et in Eandem, in Eosque *translaturum totam atque universam suam provinciam Transylvanicam, una cum omnibus quibuscunque suis bonis patrimonialibus immobilibus, sive stabilibus ubivis locorum existentibus*, quam, et quae tam intra, quam extra provinciam Transylvanicam possidet, habet, et tenet, cum omnibus suis juribus, nominibus, et actionibus realibus, et personalibus, et quibuscunque aliis sibi quomodolibet, quovis jure sive Principatus, sive primario (így!) competentibus, nullo plane excepto, vel reservato, constitu-

turumque Majestatem Suam dominum in rem suam, et posituru m Eam in locum, et universum jus suum ita, *quod in posterum dicta Sua Majestas iis omnibus non aliter, atque suis possit uti, et frui, et cum iis ad lubitum, et beneplacitum suum facere, et disponere.* Et ad hoc ut Princeps Suae Majestati, vel cui magis libuerit Suae Majestati, supradicta omnia et singula quiete, et pacifice effecta reddere possit, spondet idem Princeps, et promittit se ad hoc speciatim *generalia provincialia Comitia congregaturum*, et curaturum, ut is, quem Sua Majestas sive Successorem, sive Gubernatorem pro se, et suo nomine in provintiam deputaverit, ablegaveritque, prout magis, et melius Suae Caes. Majestati visum fuerit, ac placuerit, in eandem placide, et tranquille absque tumultu, et impedimento introducatur, secure admittatur, et amanter ac obsequenter, reverenterque recipiatur, eidem universum dominium absque ulla contradictione, vel haesitatione libere, et absolute tradatur, ac in summa, se curaturum, conaturum, et elaboraturum, atque perfecturum, ut hac in parte ad negotii hujus perfectionem undi quaque nihil desiderari possit.

Porro *Secundo*, et ex parte Sacrae Suae Majestatis Caes., etsi Eadem, ut ante, et saepe quidem dictum fuit, maluisset omnino, ut Princeps in sua provintia mansisset, et eo, quo hucusque laudabili prorsus modo ab ipso factum est, suis ipse praefuisset rebus, tamen cum ipsius adeo firma et irrevocabilis cedendae Suae Majestati memoratae Provintiae stet sententia, ut ab eo nullis rationibus abduci se patiatur, nolens Sua Majestas (attento praesertim dicto foedere) Reipublicae Christianae, ac imprimis *Transylvaniae*, alioquin in eum jam tum, quo supradictum fuit, casum, *Caesarei, et regii juris affectae*, vel in minimo deesse, eidem Principi dictam provintiam cedenti vicissim promittit, ac pollicetur, se ipsam [1]) accepturam, et in potestatem suam auxiliis, et mediis, quibus supra, suscepturam, et redacturam, ac *aeque tractaturam, ac reliquas suas haereditarias provintias, ac regna*, omni nimirum paterno animi affectu, et amore, sperans itidem provintiam ipsam e converso Majestatem Suam Caes. uti suum ve-

---

[1]) Azaz „Transilvaniam."

rum, et legitimum, ac naturalem dominum recognituram, culturam, eidemque omnem debitam reverentiam, obedientiam, et observantiam delaturam, imo summi, et quidem coelestis beneficii loco repositurum, quod Sacra Sua Majestas ad Principis preces, et oblationes tam benigne, et clementer respexerit, cogitans facile alioquin contingere potuisse, ut summa ejusdem calamitate, ac exterminio ad ejus manus pervenisset, a quo omnia mala, et incommoda sibi experienda fuissent.

Verum enim vero cum ipsius quoque *Principis*, ut dictum fuit, *sit habenda ratio*, eidemque de ejusmodi conditione et commoditate prospiciendum, ut is nihilominus in Principis dignitate remaneat, et se uti Principem gerere possit, ideo Majestas Sua Caes. eo, quo in Principem semper fuit, estque paterno prorsus amore affecta, et singulari Augusta sua in eum clementia propensa, eidem in omnibus, et ante omnia *utrumque Ducatum Opoliae et Ratisborii* ita concedit, et tradit, ut *quoad ipse Princeps vixerit*, utriusque Dux et Dominus hoc pacto et hoc moderamine sit, et vocetur, iisque eo prorsus modo et illa ratione fruatur, ac utatur, quo Majestas Sua Caes. ad praesens tamquam Dux utriusque Ducatus utitur, fruitur, salvis quoque et illaesis Ordinum et Statuum in dictis Ducatibus existentium privilegiis, statis, immunitatibus, ac juribus provincialibus omnibus, et quibuscunque, et ut Superiorem Suam Sacram Caes. Majestatem agnoscat, et quod inde juxta provintiae constitutiones quomodolibet ordinarie, vel extraordinarie solvi consevevit, illud non minus et ipsi solvat; post ipsius autem obitum uterque Ducatus ad Suam Majestatem Caes., ejusque successores redeat, recidat, et devolvatur.

Secundo: Praeter hos duos Ducatus promittit etiam Sacra Sua Majestas eidem *Principi proventum annuum (uti similiter vita duntaxat ipsius Principis durante) quinque millium talerorum, ad rationem septuaginta cruciatorum in singulos talerorum computandorum*, idque sive in taleris, sive alia currenti moneta usque ad integralem satisfactionem antedictae summae, utque dicta summa *ipsi in Italia quidem, si eundem ibi degere contingat, Romae aut Venetiis, in Germania autem habitanti, Augustae, aut Norimbergae* per certos, et ad hoc deputatos mercatores, a semestri in semestrim, quovis seme-

stri viginti quinque mille taleri, valoris, ut supra, realiter *numerentur*, ac reddantur, et id quidem hac expressa pro Sua Majestate reservata conditione, et exceptione, ut Sacrae Suae Majestati deinceps quandocunque eidem visum fuerit, liberum sit, *hanc summam*, sive integre, sive ejus partem, qualem et quantam cunque ei placuerit, *beneficiis ecclesiasticis*, *sive in Suae Majestatis regnis ac provintiis, sive extra, et alibi, utut potuerit, et maluerit permutare, compensare, vel redimere*, addendo supradictis, ut antedicta solutio ab eo tempore demum incipere debeat, quando dictae mutuae cessiones Transylvaniae ab una, et duorum Ducatuum ab altera partibus actualiter realiter, et reciprocum suum sortitae fuerint effectum, id est simul atque Princeps ex provintia Majestati Suae cessa, et secure tradita excesserit, quo tempore reditus quoque, et dominia reciproca tam Suae Majestatis, quam ipsius Principis inchoabuntur, et initia sua sumtura sunt, scilicet ex parte Principis dominium, et reditus duorum Ducatuum, sed, ut dictum est, temporanei, et saltem ad dies vitae ipsius, ex parte vero Suae Majestatis, et omnium, et quorumcunque suorum haeredum, et successorum in infinitum dominium, et reditus perpetui provintiae Transylvanicae, et bonorum patrimonialium ipsius Principis, hoc simul expresso, ut si quo forte reditus in Provintia, et bonis patrimonialibus a Principe semel cessis, et in Suam Majestatem translatis, et alia superfuerint tempore discessus ipsius Principis ex provintia Transylvanica, quod ea omnia, et singula intelligantur spectare, et pertinere debere ad Suam Majestatem Caes., quemadmodum reciproce in utroque Ducatu Opoliae, et Ratiborii Sacra Sua Majestas id ipsum erga Principem servari vult, et mandat.

Et *quoniam Princeps animum ad statum ecclesiasticum amplectendum, et sacros ordines suscipiendos induxit*, Sacra Majestas Sua benigne annuit, ut consensu accedente Serenissimae conjugis suae [1]), ac Serenissimorum Archiducum, matris, et fratris, *dispensationem Pontificis super matrimonio dirimendo impetret*.

Ut vero etiam Princeps sacris ordinibus assumptis, in aliquo personae suae digno gradu deinceps consistat, *Sacra*

[1]) Azaz „Mariae Christiernae."

Majestas Sua apud Sanctitatem Suam commendationis officia ad impetrandam Cardinalitiam dignitatem interponere non desistet, donec voti compos fiat, cui simul titulum quoque et honorem Principis Imperii nihilo secius, quemadmodum hactenus factum fuit [1]), et *continuari faciet*, ejusdemque singularem protectionem, una cum Augusta Domo Sua amanter, ac benigne perpetuo suscipiet.

Ut autem in ecclesiastica dignitate Princeps sese commodius, et honorificentius sustentare possit, Sacra Majestas Sua apud *Sereniss. Hispaniarum Regem Catholicum* partes suas amanter interponet, ut a Serenitate ipsius *Illustrissimo Principi pensio aliqua ecclesiastica aliquot millium aureorum*, ultra praedictam, sibi a Majestate Sua promissam summam *assignet.*

Et ut omnis plane tollatur occasio cujusvis hanc cessionis formam, et rationem cavillandi, et reprehendendi, praesertim asserendo: ipsam Simoniae labe ob interventum sacrorum ordinum Cardinalitiae dignitatis beneficiorum, proventuum, et aliorum hujusmodi e.c.t. nequaquam carere, conventum fuit praeterea inter Suam Majestatem, et ipsum Illustrissimum Principem, ut, quatenus opus sit, Summus Pontifex hac etiam in parte de idonea dispositione, et confirmatione requiratur, et rogetur.

Quod ad Serenissimam Principem Conjugem adtinet, placet Sacrae Majestati Suae quemadmodum ipsimet Principi, ut bona illa donata in Transylvania retineat, et ad stabiliendum magis provintiae statum, in eadem [2]) *ipsa* [3]) *Princeps juxta suae Majestatis desiderium maneat*, ita tamen, ut si eadem quoque provintia excedere, et alibi degere voluerit, liberum eidem sit, bonis, et juribus suis detentis, id facere. *Sane optasset quidem Princeps, ut Serenissima sua conjux Successori nupsisset*, sed quandoquidem hoc non minus a suaemet Sereni-

---

[1]) A romai birodalmi fejedelmi cím megadatott Báthori Zsigmondnak II. Rudolf által, „sub bullae Aureae impendentis munimine," Prágában, Jan. 28. 1595.—Az ez iránti oklevélnek másolata találtatik a magyarországi k. udvari kamara levéltárában.

[2]) Azaz „in eadem provintia Transsilvanica."

[3]) Azaz „Maria Christierna."

tatis, quam successoris voluntate et arbitrio, cumprimis vero Dei optimi maximi dispositione, et providentia pendeat, cum is jam aliud non possit, rem totam divinae Suae Majestati ex intimis cordis sui visceribus commendat, eandem omni, qua potest, pietate majori orans, et obsecrans, ut tam piae, et sanctae Principis divinam curam, et patrocinium suscipiat, consiliaque sua, et actiones omnes divina sua sapientia dirigat, quod fore non diffidit; ac fatetur quidem Princeps, nullum se aeque onus, post cessionem hanc manere, quam uxorium hoc sit; sed quandoquidem ita Domino Deo visum est ferendum quoque, et divinae ipsius voluntati se, una cum Serenissima conjuge, sic rerum extrema necessitate cogente, subjicere opus erit, sperans interea Caes. Suam Majestatem, uti eadem se pro posse curaturam benigne, ac clementer obtulit, Serenissimae Principi, hanc ejus in parte, imo Provintiae ipsi non defuturam, sed tentaturam, et procuraturam, *ut ea cum successore in matrimonio conjugatur.*

Demum promittit Sacra *Majestas Sua: se, et successores ratas, et firmas habituros donationes hactenus factas, una cum articulis per Illustriss. Principem in generalibus provintiae comitiis adprobatis.*

Item, cum *erectione novi Episcopatns Albensis*, et aliis donationibus, articulisque, in gratiam catholicae ecclesiae factis, *aliisque provintiarum illarum privilegiis.*

Et ad haec quidem omnia, quae Sacrae Majestati Suae secundum haec puncta praestanda sint, se se, ac suos successores obligabit, seque ut *Successor, aut Gubernator, qui in Transylvaniam venturus sit,* quod primo quoque tempore curaturam se Sua Majestas promittit, literas reciprocae cessionis duorum Ducatuum Opoliae, et Ratiborii in eum finem secum adferat, ac Principi porrigat, ut ipse Princeps ex Transylvania decedens, ac recta eo contendens, utriusque Ducatus possessionem Commissariis ob hoc constitutis accipiat, ibidemque aulam suam tamquam domi suae componat.

Quae quidem omnia, et singula Sacra Sua Caes. Majestas et Illustriss. Princeps promittunt, et pollicentur, se omnino supradicto modo, et forma inviolabiliter conservaturam et conservaturum, facturam et facturum, adimpleturam et adimple-

turum, omni et quavis juris, vel facti exceptione semota, renunciantes omnibus, et quibuscunque exceptionibus, privilegiis, e. c. t. (Így!)

In quorum omnium, et singulorum plenam, et indubitatam fidem dictae conventionis, et cessionis, duo aequalia paria, et conformia exemplaria conscripta, et ad perpetuam rei sic gestae memoriam (donec, et quoadusque de iis juxta juris formam idoneum conficiatur instrumentum) alterum horum exemplar a Sua Majestate Caesarea manu sua, et sigillo suo Caesareo, alterum vero a saepedicto Illustriss. Principe Sigismundo, itidem manu sua, et suo sigillo munita, firmata, et corroborata fuere. *Actum Pragae, die 23 mensis Decembris a. D. 1597*" [1]).

Hogy ezen kötésnek megalkuvására Bátori Zsigmond által Carillia Alfons jezsuita küldetett Prágába, — kitetszik a következendő levélből:

„*1597. 11. Dec. Literae Principis Sigismundi Báthori ad Confessarium suum Patrem Alphonsum Carillio.*"

„Reverende in Christo Pater! Binas 19. Novembris *Praga* datas V. R. accepi literas. Quid *illic* in meis negotiis agatur, intellexi. Vestra R. illos *duos Ducatus*, qui jam promissi sunt, *nulla ratione relinquat.* Ultra Ducatus *a sexaginta millibus talerorum Ungaricorum non recedat*, atque inffallibiliter, et securissime instrumenta literalia adferat, alioquin cum et *Italia tumultuetur* magno incommodo Christianitatis, et suscepti belli Turcici, et rationes cum nostrae, tum hujus regni, et belli, (cum etiam *ad pacem concludendam a Tartaro, et Turcico Legato urgear*) non patiatur moram, cogar cum maximo dispendio et Christianitatis et Suae Majestatis pacem cum Turcis inire. Quod faciendum est, fiat cito, atque *Successor in Januario anni 1598 adsit.* Quod si in successore aliquo ex Serenissimis fratribus [2]) difficultas est, Sua Majestas, ut cito res peragatur (periculum etenim et mihi, et meis in mora) *ex his, qui jam hic sunt,* quos omnes V. R. cognoscit, *poterit Sua Majestas unum Gubernatorem relinquere.* Sed haec omnia ut in

[1]) Találtatik a cs. k. bécsi udvari kamara, jelenleg pénzügyi ministerium levéltárában.

[2]) Azaz Rudolphi II. Caesaris.

mense Januario anni 1598 peragantur, sive ut *unus fratrum Serenissimorum* veniat, sive ut qui ex istis Gubernator constituatur, qui hic sunt, necessarium est, alioquin et labores jam tanti V. R., et mea propter Christianitatem servitus, et sic tractatus pessum ibunt, cum necessitate adactus rerum et privatarum, et publicarum hujus regni, cogar tandem tantae tragoediae finem imponere; et sic aut finis, aut dissolutio negotii. Albae Juliae. 11. Decembris. 1797. Sigismundus Princeps. m. p.“ [1]).

A RUSSZÍNOK.

Egy lengyelnek kéziratából közli

KAZINCZY GÁBOR *).

Az *oroszok* vagy rosszok, russzok (kis-russzok, tulajdonkép russzínok, Rutheni, Roxolani, németül Reussen, lengyelül Rusini) a *muszkáktól* (moszkoviták, finn vagy nagy-russzok, Mosci, Moschi, lengyelül Moskale) nem csak eredet- s nyelvökre nézve különbözők, de sőt hajdan alkotmányuk- s államéletöknél fogva is.

A IX. század vége felé törtek be a számos külön fajokra oszlott keleti-szlávok közé a skandináv normánok vagy varjägek, és Rurik kormánylata alatt, a meghódított s egyesített

[1]) Találtatik ugyanazon levéltárban.

*) E bennünket magyarokat számos historiai kapcsoknál fogva is közelebbről érdeklő nép zavaros történelmét ily röviden s ily világosan adó, egyszersmind a historiai élet egyik legbonyodalmasabb alakítmányát, az éjszaki szlávságot mély avatottsággal feltüntető dolgozatot Kazinczy Gábornál olvasván — kivel husvéti szünidőmet oly élvezetesen és tanulságosan, testi s lelki épüléssel töltöttem bánfalvi magányában — ez az én szeretett barátom szíves volt azt sürgető kérésemre az Új M. M. számára megmagyarítni: a miért midőn neki olvasóim nevében is köszönetet mondok, egyszersmind kérem, hogy a szinte az ő birtokában levő, *Mickiewiczet* tárgyazó cikket, mely mindennél mi eddig a jelenkornak e legnagyobb s europai hirű lengyel költőjéről iratott, bátran mondhatom, legalaposb és sok újat foglal magában, az Új M. M-tól meg ne tagadja!

Toldy Ferenc.

területen egy államot alapítának. E nép-egyveleg ezóta *russzín*nak mondaték; birodalma a mihamar szlávvá lett Rurik-dynastia alatt, Ruthenia vagy Roxolonia nevet vőn fel, idő szerint változó határokkal s jelentőséggel. A X. században Wladimir alatt, a Dzwina és Volga folyóktól a Kárpátokig és Oláhországig terjedett; Kió, akkor a keleti Europa legnagyobb városainak egyike, volt az uralkodók székhelye, 150,000 lakossal, s Görögországgal stb üzött terjedt és virágzó kereskedelménél fogva, gazdagság- és jelentőségben mindig emelkedő. A XI. század közepén a russzínok nagy területe feldaraboltatott a Rurik-ház számos utódai közt; idő jártával mintegy hatvan önálló fejedelemségre oszlék, mi által hatalma semmivé lőn. Kió szinleg főváros vala, s az ott székelő nagyherceg volt a birodalom névszerinti főura s vezérlé az egésznek kormányzatát: de az *egység* eszméje semmi alappal nem birt. Az aprócska fejdelmek, főleg Jaroszló utódai, egy századnál tovább irtó harcokat viseltek egymás közt szakadatlanul. E háborgások folytán három részre mállott el a birodalom, különböző iránynyal társadalmi s politikai viszonyaikban. Éjszakon Nowgorod, Pskow, Smolensk, Polvek városok, köztársasági intézményeket vőnek fel, s élénk üzletbe léptek éjszaki Europával, különösen a Hanza városaival. A kelet, külön vált s ázsiai elemeket sajátita el; a déli rész vonatkozásba jött nyugoti Europával.

Nowgorod és Kió közt egy nem-szláv faj tanyázott, a *finn*, a szláv területtől a *murowi erdők* neve alatt ismeretes nagy pusztaság által elválasztva. Több russz fejdelem tőn hóditásokat e finn földön; majd szlávokat telepítettek reá, míg lassanként végleg meghódítva lőn. E keleti vidéken emelkedék mihamar Wladimir városa, a Klazma partján; majd új fejdelemségek keletkezének, teljesen idegen alapokon, a szlávsággal legkevésbbé sem rokon intézményekkel, s vele csupán főnökei által egyesítve. A finnek közt elszórt szláv gyarmatok az őslakókba olvadának, s nyelvök s vérök tisztaságát elvesztve, s feledve szokásaikat, jellegöket. E nép-egyveleg fölött ellenzést nem találva terjűlt el a fejdelmek fegyvereje, a benszülött finnek éjszaki faja, túlnyomóságánál fogva, alapja lőn az új birodalomnak, s ez új testbe átvitte szolgai szellemét.

Ekként eredt a finn-russz birodalom, a jövendőbeli moskowita hatalom magva. Alapitójaul Juri Dolgoruki (hosszú kezű) tekinthető. Miután a szlávoktól elszakadt (1150), kezdé Wladimirből birodalma határait az épen *nem-szláv* földön, a finn fajok erejével, dél és éjszak felé terjeszteni. Egy új korszak kezdeménye ez; a russzok földébe már be van oltva azon ellenséges hatalom, mely idegen elemekben keresi támaszát s törekszik a többit aláigázni. Juri fia és utóda, Bogolubski Endre, a második székhelyt alapítja Susdalban, föllázad a kiói nagyherceg ellen, megrohanja eme székvárosát, s romba dönti 1169. — Eddigelé a fejdelmek mint ellenséges érzelmű seregek vezérei csatáztak egymással, a nép kimélve lőn, s nyugodtan várta be, melyik diadalmasnak jutand osztalékul. Innen túl más politikai irány jelentkezik. Wladimir és Susdal fejedelmei idegen faju csapatokat visznek a szláv russzínek ellen, elpusztítják földét, feldúlják ellenállható városait, a lakosságot magokkal viszik, s finn birtokukba telepítik.

Kió, mióta a russzo-finnek által feldúlatott, nem birt fölemelkedni többé. A déliszláv terület, mely, mint mondók, az alsó Dnepertől a Karpátokig s Oláhországig nyúlt el, Vörös-Oroszország köz neve alatt, elszakadt a kiói főuralomtól, s közelb érintkezésbe jött a nyugottal. Fővárosai Halics, Wladimir, s később Lwow (Lemberg) népesek s gazdaság- és polgárisodásban emelkedők. De bármi szép és jelentes terület uralá is e vörös-orosz fejdelmeket, még sem birtak, belső viszálkodásaik s folytonos hadviselésök miatt a szomszéd népekkel, egy erőteljes s maradandó államot képezni. Míg a fejedelmek Magyar- és Lengyelország királyaival kötött szerződmények és családi viszonyok által szigorú monarchiai rendszer létesitésén törekedtek: a nép, ismerve a magasb fejlettségü Lengyelország politikai életét, hasonló szabadságok kivivásán ügyekvék. Innen gyakor viszálkodások s polgárháborúk, mik a külső beavatkozást előidézék. E háborgások közepett történt, hogy Halics lakosai elhatárzák, Kálmánt, Endre magyar király fiát s Leszek lengyel király sógorát (nővérét Salomeát birta hitvesűl) választani királyukká, 1214. (Ezen jogcím alatt foglalá el majdnem hat század múlva az osztrák ház az egykori halicsi királyságnak Lengyelországhoz tartozó provinciáit).

Kálmán mihamar elveszté a koronát, s Dániel, a Jaroszlóágból, lőn, a lengyelek segitségével, Halics és Kió ura. Ezen ág férfi sarjainak kihunytával szerzi meg Boliszló masovi fejedelem (mint az utolsó vörös-orosz hercegnő férje) a déli-russz birtokot a lengyel korona számára.

Míg a russz földek területén eme politikai változások történtek a XI. és XII. században: a XIII-dik elején két nevezetes esemény merült fel, határzott befolyást gyakorló sorsuk- s jövőjökre — a lithván hatalom keletkezése, s a mongolok betörése.

A Balti tenger partvidékeit a Peipus-tótól fogva a Viszla torkolatáig egy kelt faj laká, azon népségekből álló, miket a történelem a livon (lett), kuron, semigall, prussz és lithván nevek alatt ismer. Számra mintegy 4—5 millió. Kezdete, mint minden népé, a regekorban vész el; az indo-germán népcsaládhoz tartozott, de a német és szlávtól különböző, s a sanskrittal igen rokon nyelvvel. Gazdag s kifejlett mythologiája a gaelhez többszörösen hasonló. Kormánya theokratiai, papjainak, mint a druídeknek, hatalma nagy, még a fejedelmekre is kiterjedő. A főpap, *Krive Krivejtos*, a prusz földön lakott, s parancsait Pomerániába, Lithvániába, egész a Dzwinán túlig küldözé. A németek jöttek e népek közé, hirdetni a keresztyénséget. Egy brémai barát, Meinhardt, hirdette első, a XII. század közepe felé, a lithvánoknak az evangéliumot. Mihamar utána, ott, hol most Riga fekszik, fegyveres szerzetesek szálltak ki, a *Kard-lovagok*; túlnan meg, éjszakon, nem messze a Viszlától, Konrád masovi (lengyel) fejedelem eszközlésével, a *Keresztes-lovagok* ütöttek tanyát (1230). Most támadó- s irtóharc nyilik mind kétfelől a livonok, kuronok s prusszok ellen; a szerzetesek apostolkodása, tűzzel és vassal, embertelen s vérengző. Félszázados dulongás s öldöklés után, majdnem az egész prussz földet meghódítja a Rend; a szegény lovagszerzetesek hűbéri főnökökké lesznek, nagy terjedelmü földek, roppant kincsek és seregek urai, s rabló kalózjárataikat nempogány szomszédok, főleg első véduraik, a lengyelek, határain is túlterjengetik.

A két Rend (Kard- és Keresztes lovagok) egyesülvén, a lett és prussz őslakosokat nagyjára kiirtá, s e területen Prusz-

szia, Liefland és Kurland hercegségeket alapitá, s egy új elemet olta-a szlávságba. Csodálatos végzet! hová nőtte ki magát idővel ez a parányi, rablás- és pusztitásból alakult hercegség, a porosz! — A pogány lakosságnak egy, a Peipus-tótól távolabb s a rablójáratoknak utába annyira nem eső, része, de most a rokon fajok ellen folytatott hadviselés által fölingerelve, rengetegei s posványai közől egyszerre a színpadra lép. A lithvánok. A szerzetes lovagok minden erejöket ellenök fordítják; a pápák keresztes háborúkat hirdetnek ellenök a keresztyén országokban. Az ősi tűzhelyek- és istenekért vívó nép diadalmasan ver vissza minden támadást, s kezdetben a szlávság iszonyu ostora, Kióig s Vörös-Oroszországig terjeszti ki évenként meg-megujuló hadjáratait, pusztítja Lengyelország egy részét; végre majdnem az egész éjszakkeleti russzín területet meghódítja, s egymás közt háborgó s forrongó részeit, s a harci tevékenysége s hírneve által magához vonzott éjszaki-szláv népségeket s városokat egy compact testté olvasztva, hatalmas államot alkot.

Ezenben más oldalról a mongolok iszonyú berontása közelget. Baty vezérlete alatt törtek e harcias hordák a Volgától délnek elő. A russz fejdelmek egybegyűjték erejöket s útjokat állák a Kalka mellett (1224). A csata megütteték, s az oroszok semmivé tételével. A Klazmencyk, azaz a murowi erdőség mögött a finn földön uralkodó fejdelmeknek eszök ágába sincs — a mongol betörésből reájok háruló kedvező következményeket számba véve — síkra kelni Baty ellen. A mogolok most egyszer nyugton hagyák őket, s a Dneper mentében, a Fekete tengernek fordultak, s nagyszerű hadtani számitásaikhoz hiven, visszamenőben (Ázsiába) a Dneper mögött mindent kiirtottak a mi élt.

E betöréssel végződik a norman-russz birodalom történelme, s kezd jelentkezni halkan a finn Oroszország.

De Baty nem sokára visszatért hordáival, s egyenesen a Klazmencyk területének tartott az erdők mögött [1]); megvevé és semmivé tette városaikat. Fejedelmeik, hogy megmenekje-

---

[1]) A harmadik mongol hadjárat már már Kiónak, Halicsnak, s onnan Lengyel- és Magyarország felé irányúlt.

nek, alkudozni kezdtek s megadák magokat feltétlenül. Ettől fogva az *arany hordának* kisérői lőnek, hogy arcukkal a föld porát érintsék a chán előtt, s hűbérül kapják tőle uralmukat; kormányoztak a tatár chánok nevében, s hatalmok amazokén alapult. Az uralkodásra nem szükségelék többé, hogy a nép véleményére vagy a városok tanácslataira ügyeljenek; a cháni kegyelem elegendő volt mindenre. Habár Rurik utódai, most mongol hűbérnökök, a régi viszálkodásban éltek egymás között: de az egységnek, a finn-orosz földön sarjadott, magva a mongol hatalomban lelé alapjait. Kalita Iván, wladimiri nagyherceg, a tatár chán beleegyezésével átteszi székhelyét Susdalból Moskwába; 1295. Utódai a horda táborában töltik nagyjára éltöket, ott sajátítják el a mongol politikát. Először az ország jövedelmeit kerítik kezeikre, a vámhivatalokat kezelik a chánok számára, fenyítik az ellenszegülőket és lázadókat, s a hordától birói hatalmat nyernek, kezdetben mint a tatár igazságszolgáltatók végrehajtói, segédkezeket nyujtanak a chánoknak, az igát az öszves russzín fölé terjeszteni; végül a királyi pálca jogos birtokosaiul ismertetnek el. 1350-ben a Moskwában megerősödött dynastia kisérletet tesz a tatár főuralmat lerázni. *Dimitr Donskoj* (a dóni) nagy diadalmat arat Mamaj chán fölött, bár használni nem merészli még, hanem újra meghódol egykori védurainak. Csak egy század múlva ölték fel a moskwai hercegek az eddigelé ismeretlen cári méltóságot; hatalmok nagy terjedelmü földek fölött nyúlt el, s megnyitja a moszka birodalom korszakát, mely majdan, a mongol politika mesterfogásai segedelmével s a német hűbéri intézmények alapján szervezve, a szlávok szétmállott romaiból egy szörnyeteg hatalmat lesz képezendő.

Ettől fogva más alakot ölt minden. Az előbbi russzín terület emez új urai, részben az Ural felé terjeszkednek, túlnyomók lesznek a tatárok fölött, tönkre tenni vagy kiirtani törekednek; más részről, lankadatlan kitartással s álnoksággal ügyekeznek az éjszaki s déli russzín területet kezökre keríteni.

Soká úgy látszott, hogy a szlávságnak egy önálló állama sincs; a csehek megóvták egységöket, de intézményeik- s politikai irányaikban a német elemet kezdék mímelni, s a szlá-

vokra semmi befolyások nem vala. Lengyelország — habár akkor részekre szakadozva, azonfelül a mongolok-, németek- és csehektől megtámadva — őrzé meg a nemzeti elvet. Széles terjedelmü s élénk politikai élete megmenté önállóságát, a nép nagy tömegében felkölté a rokonszenvet a közügyek iránt, s megkönnyíté a valódi polgárisodás terjedését. Ez által emelkedék Lengyelország, habár megszükített határok között, szabadság és felvilágosodás tekintetében valamennyi éjszaki nép fölé, és, Lithvániával egyesülve, vevé kezébe a szlávság legnagyobb részének sorsát.

Egykorulag a moszka hatalom emelkedésével, terjeszti ki Lithvánia éjszakon hóditásait. A russzín föld kalmárvárosai, a moszkvai fejedelmektől fenyegettetve, jogaik védeit a lithván fejedelmekben keresék. Ezek a városok élére álltak, megvédék szabadságaik- s intézményeiket, valódi vezetői lőnek haderejöknek, s megelégedtek a reájok ruházott adományzásokkal, míg a moszkvai dynastia a városok ősrégi népies szervezetét megsemmisítni, aláigázni s önuri hatósága által elnyeletni törekvék. Így lőn, hogy Lithvániának, kezdetleg oly rettegett, befolyása, később, a szláv szabadság lovagias védelme által, mély gyökeret vere a russzín provinciákban. Lithvánia nagyhercege Gedymin, hóditmányai, családi összeköttetései s örökösödése folytán, Kióig terjeszté határait s Volhynia s Podolia provinciáit birodalmába keblezé, 1336. A Kard-lovagok rendével oly hatalmasan érezteté kardja súlyát, hogy a rigai püspök, védurául ismeré el, s Lithvánia hűbérnöke lőn. Gedymin politikája abban állt, hogy valamennyi hercegséget fiai s rokonaival üllete meg, a főuralmat magának tartva fel, s ekként hűbéri, de egyszerü s erőteljes szervezetet alkotott. A lengyelek és lithvánok hosszú küzdelmeinek a vörös-orosz birtok fölött, az lett a vége, hogy legnagyobb részben a lithván nagyherceg kezére került. Nagy Kázmér, mint jogos utód, Dániel örökségének csak egy részét egyesíté Boliszló, utolsó marovi s egyszersmind russzín fejdelem halála után, Lengyelországgel 1346. E terület, *russzín vajdaság* neve alatt, 420 évig maradt a lengyel korona birtokában. — Gedymin és fiai az első hatalmasságot alapíták éjszakon; határai a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedének.

A kis-tatár horda, a perekopi, birá a krimi félszigetet vagy Tauriát, s innen indítgatá ki pusztító kalózkodását déli Russzínia, Lengyel- és Magyarországba. A tevékeny lithván fejdelmek nem eléglék meg birtokuk védelmét ellenökben, hanem saját fészkökben akarák lesujtani. Gedymin fia Olgerd, rokonai s hűbéresei csapataival betört a pusztákba s a félszigetbe, s a perekopi tatárokat annyira megalázta, hogy ettőlfogva Lithvánia véduralmát elismerék, s chánjaikat a lithván nagyherceg nevezé ki. Hasonló féken tartá Olgerd a moszkvai nagyhercegeket is, s három ízben fenyíté meg székvárosukat.

Így álltak a dolgok, midőn Lengyelországban a Piastok dynastiája Nagy Kázmérban kihalt. Jagello, Olgerd legidősb fia volt Lithvánia nagyhercege, s jó viszonyban állt Lengyelországgal. Megkeresztelkedék s elnyeré a csodaszépségü Hedvig lengyel királynő kezét, s vele a lengyel koronát 1386. Ez volt a legjelentősb, sőt leghatározóbb esemény éjszak történelmében. A legrettenetesb pogány hatalom meg lőn az egyház s europai polgárisodás számára nyerve. De Lengyelország, határainak szélesbülésén s hatalma öregbülésén kivül, döntő befolyást nyere a russzín államok sorsára, s ekként a szlávság fő hatalmassága s védbástyája lőn az europai polgárisodásnak az ázsiai barbarság rohamai ellen [1]). — A lengyel királyság s a lithván nagyhercegség egyesitése a mily nagy jelentőségű, szintoly súlyos s bonyodalmas föladat vala. A két nép, nyelvre és fajra idegen vala, minden rokonság és közösség nélkül hagyományaikban, polgári vagy vallási intézményeikben; mind ezen felül még politikai tekintetben is válfal különíté el egymástól. A hűbéri szervezetü Lithvániában határt nem ismerve terjeszkedék ki a fejdelmi önuralom; Lengyelországban a főnemesség osztozék a királylyal a hatalomban. Ily viszonyok közt az uralkodónak kelle a kölcsönös gart ellensúlyozni tekintélyével, egy részről a lithvánoknak parancsolni, más rész-

[1]) E nélkül Lengyelország a lithván politika áldozata leendett, s talán Europát is veszély fenyegetendé; mert a lithván fejdelmeknek nagy hódító szellemök vala, s a finn-oroszok- s tatárokkal érintkezésbe jöve, könnyen elsajátíthaták vala a mongol politikát és szellemet. De így, Lengyelország befolyása túlnyomó lőn a moszkva fölött.

ről a lengyelek gyanúskodását lefegyverezni. A Jagellók uralmának hosszú korszakában, a szakadatlan, e célra irányzott, ügyekvéseknek elvégre sükerült a két népet testvérileg egyesíteni. Egyetlen példája talán a világtörténelemben két faj tökéletes egybe olvadásának egy csöpp véráldozat nélkül. A Jagellók mély politikája türelmen, szelídségen s jogosságon alapvék. Két század alatt egy panaszos szó sem emelkedék a Jagellonidák ellen, hogy valami nemtelen vagy gonosz tettet követtek volna el, akár személyes, akár dynastiai érdekben; s az igazság és szelídség eme szelleme — mely egyik legnemesb képviselőjét egy magyarban, Bátori Istvánban találta — hatá át nagy mértékben népök jellemét, a lengyel nemzet tetteit a germán fajok történelmétől megkülönböztetve.

Idő jártával a lengyel nemzetiség felsőbbsége nagy mértékben vonzá a lithvánokat és russzínokat a lengyelekhez; a lengyel müveltség, a lithván fejdelmek hatalmára támaszkodva, meghódítá az egész területet Lengyelország s a moskovitai hatalom közt, s a két szláv elemet nyelv, vallás, erkölcsök s irodalom által egyesíté. 1569-ben valamennyi lengyel, lithván s russzín terület ünnepélyes esküvel erősíti meg teljes és válhatatlan politikai egyesülését — örök időkre!

A lengyel-russzín lakosság száma 13 millióra üt, miből Oroszország 10,370,000, Ausztria 2,774000. vőn el. A russzín nemesség, mely fényes történeti neveket mutat föl Lengyelország évkönyveiben [1]), századok óta egészen lengyel lőn, valamint a városok lakossága. A nép megtartá ősi jellegét s szokásait; nyelve, nem lengyel ugyan, de azzal közel rokon, s görög ritusa, a XVII. század óta uniálva a latinnal, különbözteti meg a lengyeltől, de korántsem annyira, mint elszakasztja a moszka vagy finn-russz fajtól. Míg az éjszaki orosz (russz) hideg, mogorva, álnok s minden ihlettség nélküli: a russzín, mint a lengyel, egész valója élénk, nyilt, testben lélekben költői, egész kincstárával a népdaloknak s költői re-

[1]) Ostroski Konstantin, Tarnovszki János, Zamojszki János, Zolkiewski Szaniszló, Szobieski János, Chodkiewicz, Sanguszko, Rej, Orzechowski (jeles iró a XVI. században; így irá magát: natione polonus, gente ruthenus), Szimanovicz, Zimorgvicz, Krasicki, Karpinski, Csartoryszki, Czacki, Nimcevicz, Waronicz, Zaleski stb.

géknek teli bensőséggel, bájjal, gyöngédséggel, s gyakran csodásan megragadó méla fájdalommal. Az ő sajátuk az a neme az elegiai dalnak, mit *dumá*nak hívnak; epikai jellem s a mérték szabadsága különbözteti meg; tartalma többnyire a historiából vett, s a társodalmi viszonyok s történeti állapotok visszasugárzása és, igen gyakran, nyilatkozványa azon engesztelhetlen gyülöletnek a moszka ellen, mely a russzínnak egyik nemzeti jellemvonása.

A moszka politikának hordozói s képviselői a mostani orosz autokraták (német faj), egy század óta a „minden russzok cára" címét bitorolják. I. Péter használta első, okmányokban. Az akkori országállapotok mutatják, hogy minden jogalap s igények nélkül, II. Katalin csellel és erővel eszközlé ki e cím elismerését Lengyelország által, s ez elismerés jogalapján szakasztá el a russzín provinciák egy részét a lengyel koronától.

Lengyelország tökéletes semmivé tételéből — a mi német segédkezés nélkül nem történt volna meg soha — alakult az egykori mongol hűbérből a „minden russzok császársága," mely csupán némely szláv formát sajátíta el, de testestől lelkestől mongol-német szellemben él és uralkodik.

ÚJ-CLASSICA LITERATURA.

A SÉTA.

Schillernek legszebb elegiája. A műfordítás elvei szerint.

LONKAY ANTALTÓL.

E költeményre Schiller, a nagy német nemzet méltó büszkesége, maga is sokat tartott; Humboldt pedig és Herder nem győzték magasztalni. 1795-ben, a Horákban jött az ki először *Elegia* cím alatt, mintegy például arra, mikép fogta fel Schiller az elegiát, melyben a természet, mint az erkölcsi szomor és tisztán emberi vágyak tárgya tüntettetik fel. Az embert a tisztán természeti élettől átvezeti a müvelődés minden fokán, egész az elfajult müveltségig, hol is a költő viszont a

változatlan természet keblén találja magát, hogy annak még vadonjában, még nyers alakzataiban is vigaszt találjon.

Légy üdvöz pirosan ragyogó ormoddal, o hegység!
S mely rá fényt áraszt, légy te is üdvöz, o nap!
És ti, vidám térség, susogó háts, s te, kit az ágak
Ringatnak, vigadó légi lakók serege.
És te nyugodt kék bolt, mely végtelen árban ömölsz el
A zöld erdőkön s messze a barna hegyen,
S én körülem, ki a szűk szobabörtönt végre nem üli,
S örvendő szívvel szárnyad alá menekül.
Engem üdítve folyát szellőid balzsamos árja,
S jól enyhíti a fény tiszta hatálya szemem.
A viruló ligeten verseng sok váltakozó szín;
Ám kellembe megy át a deli versenyezés.
Messzeterülő rétszőnyeg szabadon fogad engem;
Nyájas zöldjén át keskeny utacska kigyóz.
Szépen dong a foglalatos méhecske körültem,
S hajlad a pillangó a vöröses füveken.
Forrón süt le a nap, csend van, csak a röpke pacsirta
Csattog a lég derüjén s szerte kerengve dalol.
Már suhog a szomszéd csalit és le-lehajlik az éger
Szép koronája, s a szél zúg az ezüst füveken.
Ambroziás éj fog körül engem, s illatos és hűs
Díszfedelet lelek a bikkfa dus árnya alatt.
A sürü erdőben egyszerre letűnik a táj, s fel
Engem kígyózó keskeny utacska vezet.
Ágak lombjain át csak loppal hat be csekély fény,
Közbe meg a magas ég kékszinü arca mosolyg.
Hirtelen elszakad a fátyol. Megnyílik az erdő,
S meglepi két szememet fény-erejével a nap.
A távnak, mely elterül itt, nincs vége határa,
És a világ szélét kék hegyi pára teszi.
Mélyen alattam a hegynek gyors meredékü tövében
Hömpölyög a zöldes tűkrü folyócska hamar.
Vég nélkül van az aether fent, vég nélkül alant is:
Szédül a ki felnéz, borzadoz a ki lenéz.
Ám a végtelenül magas és végnélküli mély közt
A vándort karfás út viszi bizton alá.
A gazdag partok mosolyogva vonúlnak előttem,
S hirdeti a díszlő völgy is a boldog ipart.
Nézd ama sok vonal ott! mely képez birtoki mesgyét,
A szőnyegbe belé mind maga szőtte Ceresz;
Isten irott kedves törvénye: mióta kiűzve
Durva világunkból, eltüne a szeretet.

Ám szabadabban irongál a szép rendü mezön az
Országút, mint egy tiszta fehérnye szalag;
Mely majd erdőben vész el, majd hegyre kigyózik;
A sima víztükrön száz tutaj úszik alá.
Sokszorosan viszhangzik a csordakolomp a mezőkön,
És viszhangot kelt olykor a pásztori dal.
Partot s hegylejtőt élénk falvak koszorúznak,
Másokat eltitkol sok csalit ága-boga.
Szántóföldjének még jó szomszédja az ember:
Viskóját békés birtoka fekszi körül.
A venyigék alacsonra csinált ablakra fonódnak,
S kunyhót átölelő ágakat ölt ki a fa.
Ah boldog földnép! ki nem érted még a „szabadság"
Szót, s együgyű törvényt tartasz a barna mezőn.
Vágyad ez egy: hogy munka után békével arathass,
S mint napi munkád, szint úgy forog élted is el!
Ah! de ki foszt meg e szép látványtól, oly idegenség
Tölti be rögtön a tájt, s már idegenb mezejét.
A mi előbb egymásba vegyüle szeretve, különvál,
S az csak egyenlő már, a mi hasonlatos is.
Rendek képződtek, s a nyárfák büszke családja
Szinte nemes rendben díszesen állt fel amott.
És lőn annyi szabály, választék s annyi jelentmény:
Büszke király jöttét hirdet e szolgacsoport.
Távol a dísz-kivilágítás őt hirdeti szinte;
Tornyos város kél szikla-talajbul elő.
A Faun-istenkék a messze vadonba lökettek,
Ámde az áhítat köbe is életet önt.
Már szorosabbra s közelbre jutott emberhez az ember,
S forrongóbbá lett benne a sürge világ.
Sok féltékeny erőt látok harcolni: sokat szült
Harcuk; még többet szüle szövetkezetök.
Tettre hevít sok ezernyi kebelt *egy* gondolat, *egy* szív,
Melyet lángjaival szent s csak *egy* érzet ölel.
Ég az apák törvényeiért, és küzd a hazáért;
Itt édes honi föld hantja takarja porát.
Mennybül alászállnak s állítnak díszlakot a meg-
Szentelt tájakon a boldog olümposziak.
Mindegyikök hoz kedves ajándokot: és pedig első
Ceresz jó s ad ekét; Hermesz a horgonyokat;
Bakkhosz a szőlőtőt, Pallász meg a zöld olajágat,
S Neptun is ünnepien hozza a harci lovat,
Két arszlánt fog bé szekerébe az istenek anyja,
S a szives Akropolis tárt kapuján beroboog.

Szent bástyák! körötekbül szállt távol szigetekre
Erkölcs, művészet s a szelid emberiség.
E nyájas kapunál törvényt a bölcsek irának,
S harcba rohant a hős a honi istenekért.
Karjaikon csecsemőkkel anyák a falakra jövének,
S míg engedte a táv, néztek a tábor után.
Ekkor az isteneket, szentélyre borúlva, imádták
Dicsteli győzelemért s jó haza tértetekért.
Volt dics, volt diadal, de csak a szép hír jöve vissza;
Tettetek érdemeit hirdeti a felirat:
„Vándor! ha mégy Spártába, jelentsd ott, hogy mi elestünk
A honi törvények rendje s parancsa szerint.“
Bék véletek, szeretett hősök! hol véretek omlék
Szebb a zöld olajág s ízletesebb a gyümölcs.
Mert szabad, élénkül az ipar, szent birtoki joggal
Nagy vizi nádasból, Herme! parancsokat osztsz.
Fába suhintva repül éles bárd, nyög bele Drüász,
S a hegyek ormairól dörgve zuhan le fatörzs.
Szárnyra kel a nagy kő s tova mozdul a sziklatömegből;
Bányák mélyeiben férfiu jár fel alá.
Vulkán vastönkjét kalapácsok ütése puhítja,
Szikrát szór az acél férfias öklök alatt.
Táncra hevült orsóra fonódik aranyszinü szép len,
S cérnahurok közt a fürge vetőke futos.
Távoli révszélről kormányos szól a hajókhoz,
Melyeken a belipar más honi földre uszik.
Ott meg a többi hajó idegen terménynyel, öröm közt,
Érkezik, árbocain leng az örömkoszorú.
Halldsza! minő élet téren s rakodó-csiga mellett
Száz nyelv zürzavarát hallja csodálva füled.
Rakja halomra a föld termékit a gyors kezü kalmár;
Mit forrón ápolt Afrika hő sugara;
A mit Arábia nyújt s legszélsőbb Thúle kinálgat,
Mindazzal szaruját tölti Amalthea meg.
Majd a tehetségnek fiakat szül az égi szerencse,
S kél a szabadságból égi müvészet elő.
Életutánzólag nyújt élvet a szemnek a festész,
S márványt a véső érzeni szólni tanít;
Szép ion oszlopokon nyugszik müvészetes égbolt,
S teljes Olümposzt a Pantheon egymaga rejt.
Mint nyíl, mint Iris szökelései, könnyüden állnak
A hidak a zajló nagy folyam árja felett.
Ám szoba csendében vonalaz nagy terveket a bölcs,
S elmélkedve kiles szellemet, a mi teremt;

El-les erőt, s a delej, hogy mit szeret és mit utál; és
Kérdi : mi a dörgés, kérdi : mik a sugarak?
Szörnyü csodás véletlenben törvényt, bizonyost les,
S jár nyugvégek után a tünemény utain.
Néma a gondolat, és az irás neki testet ad és szót,
S azt sok századon át hordja s beszéli a lap.
Most a csodáló szem meglátja, hogy oszlik a tévköd,
S fut képeivel az éj a hasadó nap előtt.
Békóit széttépi az ember, a boldog! o csak ne
Tépne ki békóval tiszta szemérmet együtt!
Ész s vad vágy egyaránt fennen kiabálja : „szabadság!"
Szent természettől vágyva szakadnak el ők!
Ah! s a horgonyokat, mik a partnál intve tanyáztak,
Felrántják, s a hajóst a vihar árja viszi.
Végetlenbe ragadja el őt, eltünnek a partok,
S vízhegy közt a hajó árboca nélkül eseng.
Göncöl csillagit a felleg beborítja, nem áll már
Semmi meg; ingadozó a kebel istene is.
Eltün az életből hűség s hit, a szóbul igazság;
Ajkakon a szent esk csak hitegetve hazud.
A szív legbensőbb titkába is elhat a rosz nyelv,
S szét különíti a két tiszta baráti szivet;
Majd elnyel ha tekint, ártatlanságot elárul,
S rágalmmal harapó mérge halálra viszen.
Megfertózve a szív leszen árú, s a szabad érzés
Égi nemességét elveti a szerelem.
Szent jelvényidet, igazság! a csalás bitorolja,
S a természetnek szentteleníti szavát, —
A legdrágábbat, mit a szív örömélvbe talált fel;
Már csak a nem-szólás rejt igaz érzeteket.
Ál jog a szószéken s ál egyszerüség a mezőben;
Törvényrém ógyelg a fejedelmek előtt.
Éveken át, sok századon át tud a holt-aszat állni,
S állhat az élettelj csalfa alakja soká,
Míg felzúdul a természet, s az idő, meg a szükség
Súlyos vas karját a rohadékra teszi;
S mint tigris, mely a vas rostélyt szétzúzta s legottan
Iszonyuan szétnéz : merre az ősi vadon?
Úgy keres elvesztett természetet, átka dühével,
Fölkelt emberiség, városi hamvak alatt.
Nyíljatok oh hát meg, falak! és a fogoly szabadúlván,
Térjen az elhagyatott barna mezőre megint!
Ah de hol állok? Nincs ut. Elül hátul meredekség,
S tátongó mélység útamat állja nekem.

Messze maradt tőlem sok kert eleven keritése,
Emberi kéz minden kis nyoma messze maradt.
Csak sok nyers anyagot látok, melyből fakad élet;
S a nyers durva anyag vár müvelő kezeket.
Sziklarovátkokról a zápor zúgva szakad le,
S a fa gyökére alatt tör haragudva utat.
Oly vad, borzasztó vad e táj! népetlen a légkör,
Melyben a fellegeket sas köti össze velünk.
Emberi baj vagy kéj elvesztett hangjait, a mely
Szél ide hozhatná, nincs neve Aeol előtt.
Hát egyedül vagyok-é igazán? a te kebleden ismét,
Szent természet! oh és ez csupa álmadozás;
Borzasztó álom, mely az élet szörnyalakával
S a szakadó völgygyel szinte alászakadott.
Tisztábban veszem éltemet át a te tiszta kezedből;
Vedd most vissza merész ifju reményeimet.
Nem függő akarat célt s rendet váltgat örökké,
S jó azonegy tett más új s uj alakban elő;
De te szelíd természet, az ó törvényt hiven őrzöd,
S vagy maradandó szép és örökifju anya;
Megtartod te a férfiunak, mit bölcs kezeidre
A játszó gyermek vagy heves ifju bizott;
Egy keblen táplálgatod a sok váltakozó kort,
Egy ég kékje alatt, egy virulat mezején
Járdal a legrégibb s mai nemzék gyermeke együtt,
S lásd, a Homérra sütött nap mosolyog le ma is.

ARCHAEOLOGIAI TÁRCÁMBÓL.

PÁUR IVÁNTÓL.

IV *).

A hazában századokig tartott tenger rombolás közt a csepp megmentésének is méltán örvendhetünk. Midőn a papir és hártya emlékek többnyire az enyém és tied kérdésében igérvén hasznot s hasznot még úgy is, hogy egy, vagy több ízbeni alkalmazás által nem csak meg nem semmisültek; hanem inkább mint hatásukat már begyőzött eszközök, tán a tudomány ká-

*) Az I. sz. látható az Új M. M. 1851. I. köt. 481. köv., a II. sz. u. ott a 851. köv., a III-dik az 1854. folyam I. köt. 328. s köv. lapjain.
Szerk.

rával is járt féltékenyebb őrizet tárgyai maradtak: addig a romai feliratos kövek vagy fém emlékek, ép az által, hogy anyaguk tette az egyedűli hasznos részt, ennek felhasználásával, úgy szólván, szellemileg is örökre oda vesztek [1]). A családok magán gőge s hiusága a külföldön egyiránt közre dolgozott, néha egy eredeti romai felirat megőrzésében, s néha itt-ott, kivált olasz és spanyol földön, ingerűl szolgált még hamisak koholására is; minek más származási viszonyok közt fajunknál nem mutatkozott szüksége, e kivánatnak szinte a szorosabb értelemben vett irott emlékek felelvén meg, melyekről egykor elmondhatta Turóci László: „Risu an lacrymis res digna? unico membranae folio totam circumscribi nobilitatis suppellectilem" (Ungaria suis cum regibus, 9. l.); azokat vágván meg itt, kik a birtokcímet adó irott malasztot fukar marokkal szoritották még akkor is, midőn a birtok értékét könnyelműen már rég elszalasztották.

Állásuknál, de más tekinteteknél fogva is, a nép közt leginkább a lelkészek hivatvák a romai kőiratok megvédésére, és hogy e hivatás meg lőn értve s ügyesen felhasználva, mutatják nálunk is kiválólag a templomok s paplakok falain található ily nemű számos emlékek. Buda regényes vidékén tett utolsó archaeologiai kirándulásommal, erről ujabban volt alkalmam meggyőződnöm a *Kovácsi* helységben, az ottani paplak keleti oldalán találván befalazva négy feliratos romai követ, melyeket néhai Cserenyei József plébános 1842-ben, midőn azok az ottani szőlőhegyekben kiásattak, nem csak oltalmába vett, hanem biztos elhelyezésökről is azonnal gondoskodott. Köszönet a tudomány nevében e derék férfiúnak; et sit illi terra levis, a pogány szavak keresztyén szellemében. De mit Cserenyei így biztosított, annak kár volna még tovább is értékesitésre várni; mert jól mondja a tudós Steiner: „E feliratok (a classicaiak), mint egyedűli maradványai az ősirodalomnak, legdrágább kincsei és leghívebb félre nem vethető tanúi a múltnak, s mint ilyenek europai érdekkel bírnak, és

---

[1]) Különben az úgy nevezett: *Tabulae honestae missionis* nem 49 dbra, hanem ezerekre mennének, mely nemben azonban hazánk aránylag leggazdagabb Europában.

az összes mívelt világ tulajdonát képezik (Codex inscriptiorum Romanarum Rheni. Előszó VII. l.).

I. Emlék.

COMATIMA
RAQVITAI· F·
ANN· XV
P· T· M· PATR
D. M

Comatima Requitai filia, annorum quindecim, posuit titulum memoriae pater. Diis manibus.

Az emlék 3′ magas, 1′ 6″ széles, felül félkörbe végződő, diszítménye egy az irás fölébe helyezett koszorú, anyaga budai mészkő.

A felirat beltartalmát tekintve, sajátságos a valamenynyire szokatlan nemzetségi név (nomen gentile): ***Raquitaius***, mely a legjobb névlajstromokban sem fordul elő, s tán nem is egészen tiszta romai hangzatu. Hiszem, azok kik mindenhol kelta szavakat találnak, mert csak is olyakat keresnek, nem jönnének zavarba a néptörzsöt, melyhez Raquitaius számítandó, még ki is találni; holott én még találgatni is ovakodom.

A szöveg felosztását tekintve, feltünő az ismert D. M. (diis manibus) siglának elhelyezése; e betűk ugyan is, melyek rendszerint a sírföliratok kezdetén állanak, itt szinte csak ritkább példa szerint a szöveget berekesztik, mint azt Katancsich is tanítja: „Plerumque autem D. M. litterae primam occupant secretae lineam — *raro* nominibus postponuntur, aut *finem* inscriptionis tenent“ (Istri Adcolar. Geographia Vetus. I. rész, 52. l.).

Ugyan a szöveg felosztását, külalakját nézi a soroknak vizirányos vonallali aláhuzása is, s ép ez legfeltünőbb tulajdona a jelen kőnek, s fölötte érdekes azért, hogy Borghesi ily vonalozásban, mely szerinte csak igen későn, vagy épen csak keresztyén föliratokban jön elő, a hamisítás jeleit látja Furlanetto által közlött egy példányon. Sajnálnom kell, hogy Furlanetto e munkája: ***Le antiche lapidi Patavine illustrate.***

(Padova, 1847. con un volume di tavole incise in rame) előttem csak Zell Károly (Handbuch. II. rész 46. l.) idézéséből ismeretes, s így Borghesi okoskodása alapját s menetét, mennyire lenne alkalmazható kovácsii föliratunkra, épen meg nem itélhetem; meggyőződésem mindazáltal erős, hogy Kovácsiban a kőfeliratok hamisításával *eddig* nem bibelődtek. Minthogy pedig az együtt lelt tárgyak közt mindig lehet következtetni *néminemű* összefüggésre, hasonszerüségre, egykoruságra; ezen fölirat pedig együtt találtatván az alább közlendővel, mely consuli jegyzékével Kr. u. 217. évre mutat; tán nem is oly új korú, de bizonyosan romai pogány származásu is levén, mint ilyen a széles tudományu Borghesi itéletét, legalább Pannoniára nézve, egyáltalján nem támogatná. Valószinű minden esetre, hogy ily vonalozott fölirat több létezett, mint közönségesen feltenni hajlandók a tudósok; csakhogy a másolók e körülményre nem igen figyelvén, e jellemző sajátság nélkül küldötték a sok kötetű gyűjtő munkák kiadóihoz felvétel végett. Első tudomást e kő felől a pontos másoló Varsányi Jánostól nyertem, de a levéllel közlött szabadkézzeli másolatban a vonalozások szinte hibáztak. Azonban az ugyanazon közlő által levett photographiai képből már ki nem maradhattak, és saját szemeim, utóbb az eredeti kő szerint a szöveget hitelesítőleg, szinte azt látták, s csak is azt láthatták, a mit a photographiai kép árnyalt; de ha ez jelenleg történhetett, a nagy Gruter vagy más gyűjtők idejében még többször fordúlhatott elő, midőn a photographia-féle boszorkányságról a jámbor ősök még nem is álmodtak.

II. Emlék.

IOVI
SACRV
— — TO
LL M

Jovi sacru(m ex vo?)to lubentissime merito.

Fogadási oltár, 2′ magas, 0′ 11″ széles, anyaga mészkő; Jupiter, mint legfőbb istenség (deus per excellentiam) itt minden jelzőnév nélkül említtetik, mi más istenségeknél nem könnyen hiányzott a méltósági fokozat kifejezésére, p. o. deo

Arimanio [1]). A fogadó szerénysége saját nevét sem juttatta e feliraton az utókorra.

III. Emlék.

D. M.
IVGIO SEPTIMIO IV
PIANO ANNORVM
I· ET LVCIO SEPT CÆSIA
NO ANNORI· FACIEN
DVM CVRAVIT. SEPT· CELER
SEXVIRVM COL· AQ· AR·CAEN
SA· PARENTES FILIS CARI· P
RESENTI ET EXTRICADO
COS

Diis manibus Jugio Septimio Jupiano annorum sex, et Lucio Septimio Caesiano annorum unius, faciendum curavit Septimius Celer sexvirum Coloniae Aquinci Aurelia Caensa parentes fili(i)s caris Praesenti et Extricado consulibus.

Az emlék 2′ magas, 3′ hosszú, a budai, inkább már a darázskőhez hasonló mészképletből faragott.

Az irást tekintve, itt több összefont betűk tünnek fel, úgy mindazonáltal, hogy a több rendü összerántás a bal oldalról a job oldalra indul; ezek közt a legmerészebb összerántás az MV., mely két külön szóra terjed, mert az annorum-ról a következő számjegyre, a hatosra nyúl által. Még is figyelemre méltó, hogy a gyermek Lucius Septimius Caesianus kora, mely csak egy évre terjedt, többes számban adatik „annorum unius,“ holott ha az évek, havak, napok az egységet meg nem haladták, szám nem is tétetett, hanem ilyformán fejeztetett ki : vixit annum, mensem vagy diem; úgy hogy e helyen a többes szám annorum s a számjegy I. valóságos plaeonasmunusnak bizonyodik be. Ritkább alak szinte a „Sexvirum“ irása is, mely rendesen így iratott : *IIIII viv*, legalább a Rajna-melléki föliratokban tizenhét példányban állandóan így *(Steiner, Corpus inscriptiorum Rheni)*; mitől hát a dunaparti vidéken

*) Ármány — a római — egyedül két budai leleményből ismert istenség, melynek egyike az idei február hó közepére esik.

eltérés mutatkozik, mert a jelen eseten kivül szinte közöltetik egy Sexvirum-nak, tehát betűvel irott hatosférfiu egy esztergami kövön (*Schönwisner Romanorum iter per Pannoniae ripam* 201. l.). Így kőirályi becscsel is bír e kovácsii fölirat, mert a Sexvirum különös alaku második esetét (genitivus) a fölirat-tan nagy mestere, *Reines* el nem fogadta, hanem inkább szóelválasztáshoz és betücseréhez nyúlt, úgy hogy szerinte az esztergami föliraton : SEXVIR. VM. állván, s az M betűt V elejbe tevén, Sexvir municipii-nek értelmezte, minek fonákságát *Katancsich (Istri Adcolar. Geographia Vetus.* I. r. 404. l.) aval is mégmutatja, hogy Aquincum (Ó-Buda) e szerint *egyidőben* municipium és colonia is lett volna, mi magában is képtelenség, maga mellett szólván még *Lazius*, ki Sexvirum-ot egy szónak, s *Clusius*, ki az utolsó szótagot VM-nak s nem MV-nek olvassa. A kovácsii kő ily vitának örökre elejét veszi, a Sexvirum szinte oly törvényes genitivus lévén a Sexvirorum helyett, mint a Deum Deorum helyett; legalább a kőirályi szokás szerint [1]); úgy hogy Sexvirum Coloniae Aquinci, annyi mint: az Aquincum gyarmati hatosférfiak egyike, unus sexvir*o*rum vagy e sexviris Coloniae Aquinci. De szinte még arról is tanuskodnak e Magyarhonban talált föliratok, hogy midőn a szóban levő hivatal csak számjegygyel iratik, IIIII. VIR., a régiek X betűvel, vagy a nélkül is mondhatták ki; olvashatták hát sexvirnek úgy, mint sevirnek is.

A consuli jegyzék szerint e kőirat Kr. u. 217 évre esik, Praesens és Extricatus ez évben lévén a hatalom élén, hol megjegyzést érdemel még, hogy Praesens neve a hatodik esetben (ablativus) I betűvel adatik, holott ellenkezőleg többnyire E. betűvel Praesent*e* jön elő; a második consul Extricato helyett, a kőfaragó hibájából iratott Extric*a*do-nak, és pedig betűrántással.

IV. Emlék.

— — — PVLVS
— — — TVLI.E
— — — IVEFT

[1]) Cum ex epistola vestra cognoverimus creasse vos sacerdotem Matris *Deum*, Licinium Secundum, in locum Claudii Restituti defuncti. Zell. Handb. I. 380. sz.

Egy síremlék töredéke, mely felülről lefelé két, látszólag hasonló nagyságu, darabra szakadt. A szöveg fölötti két osztálynak elseje, egy férfiú mellképét, keresztbe vetett karokkal, másodika egy jobbról induló lovat tüntet elő domborművű faragásban; szövege aligha helyreállítható.

Ezek után a kovácsii helység régiebb birtokviszonyaira vonatkozó, s az ottani plébánia jegyzőkönyvében foglalt még ime jegyzéket tartom közlésre méltónak: Antiqua mentio possessionis Alsó-Kovachy ante annum 1499 sat. „Joannes Corvinus, R. Mathiae Corvini naturalis filius, dux Silesiae, Oppoliae et Liptoviae, possessiones suas in Pilisiensi comitatu sitas, ut pote: *Castrum Salmár*, porciones possessionis in *Boros-Jenő*, medietatem possessionis *Págy*, et integram possessionem *Alsó-Kovachy*, cuidem *Blasio Raaska* donavit; donationem Rex Wladislaus II, polonus emisso Budae anno 1499, diplomate confirmavit; confirmatorium diploma vero in literis adjudicatoriis Comitis Nicolay Esterhaz de Galantha, regni Hungariae Palatini de Ao 1626, quarum authentica copia in domestico archivo Abbatiae Telkiensis exstat, contentum legitur“ [1]).

VISSZAPILLANTÁS

MÚLT ÉVI IRODALMUNKRA.

TOLDY FERENCTŐL.

II.

Az időszaki sajtó is, külterjét tekintve, nem volt jelentéknélküli.

Politikai lapjaink voltak: 1 a *Budapesti Hírlap*, hatszor hetében, szerk. *Szilágyi Ferenc*. 2. a *Pesti Napló*, szinte hatszor, szerk. *Török János*. Mindkettő ívréten.

---

[1]) Utolsó közleményemben (Új M. M. 1854. 328. l.) a Répce-Szemerei felirat első sora „Q. LVRIVS,“ a másodikkal „Q. F. PVP.“ nyomdahibából felcserélve hibásan áll; mihez képest az így olvasandó: Quintus Lurius Quinti filius Pupinia tribu, tehát úgy mint (Chronik der archaeologischen Funde von Joh. Gabriel Seidl. IV. füz.) szinte már helyesen felvétetett. *Páur Iván.*

Egyetemes tudományos folyóirat 1. a *Magyar Academiai Értesítő* hat füzetben, hivatalos szerk. *Toldy Ferenc*, melynek tárgyai 2. az *Új M. Muzeum* tizenkét füzetébe is időről időre bementek. Mindkettő nyolcadrétben.

Tudományos, szakbeli lapok: 1. a „*Religio*, egyházi és irodalmi folyóirat," hetenként három számmal, *Danielik János* által szerkesztve, 4rétb. 2. az *Ifjuság Lapja*, hetenként egy, két ívnyi számmal, szerkesztve *Gönczy Pál* által, 8rét, mely azonban fájdalom junius végén, a közönség, azaz a szülék és nevelők bűnös részvétlensége miatt elakadt; 3. a *Gazdasági Lapok*, hetenként másfél íven, szerk. *Mórocz István* által, *Korizmics László* vezérlete mellett, 4rétben.

Szépirodalmi s egyszersmind *ismeretközlő* lapok: 1. a kolosvári *Heti Lap*, szerkesztve *Berde Áron* által, ívréten, hetenként kétszer, főleg gazdászati, statistikai, történelmi, részben irodalmi és szépmüvészeti tartalommal: Erdélynek egyetlen magyar lapja; 2. a *Családi Lapok*, kiadva a Szent-István-Társulat, szerkesztve *Ney Ferenc* által, kéthetenként egy füzetben, 8r., vegyes tudományos és szépirodalmi folyóirat, „a vallás-erkölcsi müveltség s kath. hitélet emelésére;" 3. a *Divatcsarnok* tudományos, szépirodalmi, müvészeti és divatközlöny, kiadva *Császár Ferenc* által, hetenként két füzetben 8r.; 4. *Délibáb*, a nemzeti színház közlönye, gr. *Festetics Leo* és *Jókai Móric* szerk. alatt, hetenként egy füzet 8rétben, nagyobb részt szépirodalmi, némi részben ismeretközlő is; februárban már a Hölgyfutárba olvadt be, s így megkezdett cikkelyei folytatásai emebben keresendők; 5. a *Vasárnapi Újság*, szerk. *Pákh Albert* által, vegyes tartalommal, hetenként egy nagy 4rét számmal, martius elejétől.

Tisztán *szépirodalmi* l. a *Hölgyfutár*, alapító szerkesztője Nagy Ignác halálával martius 18-ka óta april elejéig függött, akkor újra megindult *Berec Károly* szerkesztése mellett; hetenként hat nagy 4rét számmal; 2. a *Budapesti Viszhang*, szerkesztője *Szilágyi Virgil*, főmunkatársa *Vas Gereben*, hetenként egy füzet 8rétben, májustól fogva.

Népszerű ismeretközlő folyóiratok: 1. *A Magyar Nép Könyve*, szerkesztve *Csengery Antal* és *Kemény Zsigmond* által, hat 8rét füzetben; 2. *A Magyar Nép Könyvtára*, szerkesztve

Friebeisz István által, négy 8rét füzetben; 3. a *Katholikus Néplap*, szerkesztve *Blümelhuber Ferenc*, kiadva a Szent-István-Társulat által, hetenként egy 4rét ív.

Ezek mellett az élet köz szükségeiről némely vidéki lapok gondoskodtak, mint a *Miskolci Értesítő*, a *Kassa-Eperjesi Értesitő* két nyelven, stb.

— Végül nagyobb kisebb *naptár* 18-féle jutott tudomásunkra, apróbb úgy nevezett *röpiratok* pedig, alkalmi, népi s efféle nyomtatvány, 54 darab.

III.

— A magyar irodalom mellett a hazában csak *német* létezik még; a deák, oláh, tót, orosz, szerb és zsidó mintegy kivételesen adnak csak nagyritkán életjelt, ha a tótok némely szükségleti cikkeiket nem veszszük számba. De a németnek is főleg csak az oktatás s a törvénytudomány körében van némi mezeje. A szépirodalom maga is részben, a magyarnak ismertetése körül forog. Ide tartoznak a *Dudumi* és *Lewitschnigg* által a múlt évre megjelent „Belletristischer Damenkalender" (Pest); ilyen *Dux Adolf* kötetkéje: „Ungarische Dichtungen" (Pozsony, Schreibernél, 16r.), mely tizenöt költeményt hoz Petőfitől, s huszonhetet Lisznyai Kálmán Palóc Dalaiból; ilyek *Kertbeny Károly-Máriától*: „Dichtungen von Johann Garay" (Pest, Számvald, 16r.), hat balláda s hat dal, egy kis szótárral s a magyar költemények idegen nyelveken megjelent forditásainak lajstromával; sőt ide számítható ugyanazon buzgó és munkás szerzőnek (bár külföldön, Drezdában megjelent) magyar kalászata: „Album hundert ungrischer Dichter, in eigenen und fremden Ubersetzungen," egy, nagy fáradsággal összeszerzett, s bár vigyázva használandó, de köszönettel veendő életrajztárral. A hazai szláv irodalom ismertetésére szolgál *Jwrdon* könyve, mely Kollár János híres sonettjeit adja német nyelven (Slava's Tochter, Szakolca, 16r.). Eredetiek: *Heyder Günter* (Wiesenblumen, kiadta Bärmann, Pest, Emichnél, 12r.), *Nigris Emma* (Frühlingsblumen, Pozsony, Schreibernél, 16r.) és *Neumann Vilmos* (Das Buch d. Liebe, Pest, Heckenastnál, 16r.) verseik. Ezekhez járult egy

Pozsonyban Wiegandnál megindúlt külföldi regénygyűjtemény, de melyben eddig csak Plessis regénye: Die Boucanier öt füzetben jelent meg; s itt említjük *Kassay Adolf* Virágnyelvét is (Blumenbouquet, Pozsony, Schreibernél, 64rétb.).

— A tankönyvek sorában a legegyetemesb *Schatter Gyuláé* (Encyclopaedie unentbehrlicher Kentnisse für Töchter aller Staende, az első kötet harmadik kiadásban. Pest, Heckenastnál 8r.), *Winternitz* pozsonyi tanító földrajzi játéka (Laenderspiel für kleine Kinder (Bécs és Pozs.), *Kuttner Sándor* kis földrajza (Kleine Schulgeographie, Pest, Kozmánál, 8r. kétszer), *Hornyánszky Viktor* austriai kis történelme (Leitfaden in die Geschichte des östr. Kaiserstaates, Pest, Heckenastnál, 8r.), Bibliai Történetek (Zweimal 52 biblische Geschichten, fanyomatokkal, ugyanaz mi annyiszor magyarúl is, Sopronban, Reichardnál, 16r.), egy izraelita vallástan (Israelitisches Religionsbuch, Kanizsa, Markbreiter, 8r.); *Zimmermann Jakab*tól két német nyelvkönyv (Deutsche Sprachlehre für Elementar- und Realschulen, és: Anleitung zu schriftlichen Aufsätzen harmadszor, mindkettő Pest, Müllernél 8r.) és négy magyar nyelvtan, u. m. a *Ballagi Móric*é (Ausführliche Grammatik, negyedszer, Pest, Heckenastnál, 8r.), *Neumann* (Der schnelle Ungar, hetedszer, Pest, u. ott) és *Töpler* nagyobb s kisebb nyelvtana (Lehrgang zur Erlernung der ungrischen Sprache, és: Theoretisch-praktische Grammatik, negyedszer, mindkettő Pest, Heckenast, 8r.). Ide sorolható még két ifjusági irat: *Vargáé* (Kleine Bibliothek für Kinder, 2 füzet, Pest, Müller, 16r.) és *Ziltzé* (Moralische Erzaehlungen und Lehren aus der heiligen Schrift für die israelitische Jugend, első füzet, Pest, Heckenast, 8r.).

— Történelmi és rokon: *Horváth Mihály* Magyar Történetének második kötete fordítva (Geschichte der Ungarn, Pest, Emichnél, 8r., melyben az eredetinek második fele befejeztetik), *Hornyánszky Viktor* Austriai Története (Geschichte des oesterr. Kaiserstaates, második kötet, Pest, Heckenastnál, 8r.). Az egyháztörténetre, a magyarra is, érdekesek egy *névtelen*nek adalékai a dömések történetéhez (Beiträge zur Geschichte des Dominikaner oder Predigerordens in allen Ordensprovinzen, von P. I. L. 2. és 3-d. füzet, Sopron, Rei-

chardnál 8r., az első füzet Znajmban jelent meg), azonban e munka csak könyvészileg, mint hazai nyomtatvány, tartozik ide, nem irodalmilag is, miután a hazán kivül, idegen szerző által iratott. Ellenben itt készült Dr *Seiz* korirata a törökökről (Die Türken, eine kriegerische Nation, Pest, Heckenast, 8r.) és a bold. *Haeufler József* budapesti helyirata (Budapest, historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pesth, Pest, Emichnél, k8r. rajzokkal). Magán utoni terjesztésre nyomatott *Bartholomaeides J. László*, a Memoriae Vngarorum szerzője önéletrajzának folytatása (Siebenter Abschnitt des Anhanges zu meinem Leben, Besztercebánya, 8r.).

— A törvénytudományhoz, mint bölcsészeti dolgozat tartozik először is *Nedomansky* értekezése a jogfogalomról (Der Rechtsbegriff, Pest, Heckenastnál, 8r.). A fennálló törvényforrásgyűjteményhez tartozólag említendő a német Kormánylap régibb éveihez *Moser János* által készített lajstrom (Allgemeines alphabetisches Sachregister zum Regierungsblatte von d. J. 1848—53. Pozsony, Wigand, 4r.) s a Heckenastnál megjelenő „Gesetzbuch" II : 2. és III. részei. Törvénymagyarázatokat adtak : *Pexa L.* a polgári törvénykönyvhez (Ausfürliche Erlaeuterungen des Allgemeines bürgerl. Gesetzbuches II : 2. és III. Pest, Heckenastnál), *Rulf Frigyes* pozsonyi acad. jogtanár, a fenyítő törvényhez és perrendhez (Vorlesungen über d. öst. Strafrecht, és : Erlaeuterungen zur östr. Strafprocessordnung, Pozsony, Wigan, 4r., de csak kőiratokban, mik nem kerültek a kereskedésbe), *Vlk János* nevű a csődrendhez (Handbuch d. provisorischen Concursordnung für Ungarn. Kroatien stb. Pozsony, 8r.), végre *Ráth G.* váltótörvényi kézikönyvet (Vollstaendiges Wechsel- u. Concursbuch, 2-d. rész. Pest, Kozmánál, 8r.). A közigazgatási szakhoz sorozható *Hahn Mihály* kétnyelvű könyve : a helység jegyzőjéről (Pest, Heckenast, 4r.). Végre legtudományosb ezek közt *Fassel Szarvas* zsidójoga (Das mosaisch-rabbinische Civilrecht, 2-d. kötet. Kanizsa, 1854. n8r. a bécsi akademia segedelmével, mely legfels. jutalomban is részesült).

— Mathematikai s természettudományi dolgok, a gyakorlati szakokkal együtt : *Rosenzweig Ignác* a köbös gyökerek és egyenletekről értekezett (Mathematische Kunst-

griffe zum schnelleren Ausziehen einer Kubikwurzel von zwei und drei Ziffern, wie auch zur Lösung unreiner kubischer Gleichungen. Pozsony, Schreibernél, 8r.). *Tormay Károly* Pestnek orvosi helyrajzát adta (Medicinische Topographie der kön. Freistadt Pesth. Pest, Lukácsnál, 8r.); Dr *Seiz* háziorvost (Der ärzliche Begleiter für gebildete Familien auf dem Lande. Pest, Heckenast, 8r.); egy *névtelen* a korytnicai gyógyforrások vegybontását (Chem. Analyse der drei Mineralquellen in Korytnica. Besztercebánya, Macholdnál, 16r.); *Rutta Rudolf* a lóhúsról mint tápszerről értekezett (Das Pferdefleisch als Nahrungsmittel, Pest, Emichnél, 16r.); ide való *Saint-Hilaire* assz. szakácskönyvének 11-dik kiadása is (Pesther Kochbuch. Pest, 8r.). A gazdászat és műtanhoz tartozólag : a m. erdőszeti egylet hozott egy füzetet (Mittheilungen des ungrischen Forstvereins, 1-ter Jahrgang, I-ső füz. Pozsony, Schmid, 8r.), *Schopf* az austriai jószágkezelésről értekezett (Die Verwaltung der Landgüter in den deutschen, böhm., galiz. u. Ungrischen Kronländern. Pest, Heckenast, 8r.), *Müller A. E.* a sörkészitésről (Das neue Brauverfahren, és: Die Bierreform, Pozsony és M. Óvár, Czéhnél, 8r.); egy *névtelen* a lónemesitésről (Ansichten über die auf dem Continent gemachten Versuche die Pferderacen zu veredeln. Komárom, Szigleréknél); *Innfeld Ferenc* a rimaszécsi gazdászati eszközgyárról (Die Ackergeraethe u. landwirthschaftlichen Maschinen der Ackerger.-Fabrik zu Rima-Szécs. Pest, Heckenastnál, 8r.); B. Vécsey Miklós a magyarországi vizekről (Beiträge zur Geschichte der Flüsse u. Sümpfe in Ungarn mit Hinweisung auf zweckmaessige Wasserregulation. Magyarország vízrajzi földképével. Pest, Müllernél, 8r.).

— A vallási s egyházi irodalomnak két közlönye folyt: a Sz. István-Társulat által kiadott „Katholischer Christ" című hetilap 4r., s a Hornyánszky Victor által szerkesztett „Protestantische Jahrbücher für Österreich" hat füzetben, 8r. (mindkettő Pesten, ez Heckenastnál). Ima-, ének s ajtatossági könyv német nyelven 13 jött ki. Ide tartozik még pesti ev. pred. *Podhradszky József* röpirata a pesti tót közönség egyházi ügyeiről (Die Beschwerden und Klagen der evangelischen, slavisch betenden Gemeinde A. Conf. in Ofen-Pesth. Budán, Bagónál, 8r.).

— Polit. hírlap jött négy Budapesten (Zeitung, Localblatt, Post, Lloyd), három a vidéken (Pressburger, Temesvárer, Siebenbürger); s egy természettudományi hetilap Dr Wachteltől (Zeitschrift f. Natur u. Heilkunde in Ungarn).

— Deák nyelven csak egy pár tudományos munkát vettünk. Ilyek a hittudományhoz: *Grynaeus Alajos*tól: Compendium Theol. Moralis (Pest, Kozmánál, 8r.), és *Kovács Pál*tól, a Manuale Parochorum practice elucubratum. Pest, Müllernél, 8r.); a történethez: *Zalká*tól: Synopsis praelectionum ex Hist. Ecclesiastica, (Pest, Winter könyomd. 4r.) és *Pogány Béla* püspöktől: Monumentum Antonio L. B. Andrássy Episcopo Rosnaviensi erectum, Pest, Heckenastnál, kétszer 8r.); végre befejeztetett *Virossil Antal*nak magyar közjoga (Specimen Sextum, Buda, egyetem, 4r.). Deákul adatnak ki a kath. egyházi megyék „Schematismusai," becses adalékok az egyháztörténethez és államismélhez; s ugyanazoknak szerkönyvei (Ordo Officii Divini). Ezeken kivül egy imakönyv, s a tanodai programmák közől is egy, a belényesi.

— A szláv irodalmak közől a *tót*ot a következő jelenetek merítik ki: a Sz. István-Társulat által kiadott kathol. heti néplap: Katolicky Noviny, s a Besztercebányán, csehező nyelvjárásban írt „Cyrill a Method," mindkettő 4r.; a *Radlinsky* által irott „Prostonárodnia Biblioteka" vagyis Népies Könyvtár II. és III. füzete (Budán, Bagónál, 8r.) s a besztercei „Slovensky Pozornik" (Tót Figyelmező); végre a „Kramerius Ezopa" (Szakolcán, Skarniclnél, 12r.) és öt imakönyv; a *szerb*et pedig a „Ljetopis" című folyóirat két füzete (Budán, az egyetemi nyomd. 8r.).

— Az oláh irodalmat ez évben két zsebkönyv alkotta: a „Diorile Bihorului. Almanac Naciunal" (Arad, Tichynél, 12r.) s a „Versuintii Romani. Sarcinal" (ugyanott).

— Zsidó könyv jött három, vallási tartalmu.

— Ugynevezett *röpirat*, azaz különféle apró, nem könyvszerű, alkalmi, vagy helybeli s magányos rendeltetésü nyomat jött német 73, deák 13, tót 17, zsidó 2, olasz 1; *naptár* német 13, tót 8, zsidó 2; *programm* német 6, német-tót 1. Ezekhez járulnak még a hivatalosan német, tót, orosz, szerb és oláh nyelveken is megjelenő *kormánylapok*.

— Összes adataink az egyetemi könyvtárhoz érkezett kötelmi nyomtatványok után vannak egybeállítva. Ha hiányzik is valami, az sem sok, sem figyelemre méltó nem lehet. Erdélyi adataink csak a magyar irodalomra szorítkozván, szíves köszönettel venném, ha valamely ottani szász és oláh atyánkfia e nyelvbeli nyomtatványokkal ismertetne meg.

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — *Balogh Zoltán Költeményei.* Pest, kiadja Müller Gyula, 1855. Kis 12r. 203 l.

Tavaszi Lombok. A magyar irói segélypénztár javára. Irta *Concha Károly.* Szombathely, Bertalanffy Imre bet. 1855. 16r. 62 l.

Zalár Költeményei. Kiadja Vahot Imre. Pest, 1855. Emich Gusztáv nyomd. 16r. 232 l. füzve 1 ft 20 kr.

A Magyar Elődökből. (Novellák) irta *Jókai Mór.* Pest, 1855. Heckenast Gusztáv tulajd. K8r. 342 l. füzve 1 ft 40 kr.

Véres Könyv. Csataképek a jelenkori háborúból. Irta *Jókai Mór.* Első kötet. Pest, Heckenast G. tul. 1855. K8r. 225 l.

Komáromy Ferenc Beszélyei. Két köt. Pest, 1855. kiadja Müller Gyula. 12r. I. 187 l. II. 182 l.

Rajzok a Hajdankorból. Irta *Paulikovics Lajos.* Pest, 1855. Müller Gyula bizománya. K8r. 416 lap.

Legujabb Külföldi Regénycsarnok. Kiadja Friebeisz István. VII. és VIII. köt. *A Párisi Mohikánok.* Regény, irta *Dumas Sándor*, ford. Párisban Országh Antal és többen. VII. és VIII. k. Pest, 1855. Müller Gyula bizománya, 12r. 107 és 144 l. Áruk 1 ft 20 kr.

Téli Könyvtár. Legjelesebb s legkedveltebb külföldi regények gyüjteménye. I—III. kötet: *Nehéz Idők*, a mostani idők számára *Dickens Károly*tól. Az angol eredetiből ford. Dr. Récsi Emil. 1—3 rész. Pest, kiadja Heckenast G. K8r. I. 159 l. II. 156 l. III. 160 l. Mindenik füzet 30 kr.

— Bölcsészet. — *A XIX. Század Uralkodó Eszméinek befolyása az állodalomra.* Irta b. *Eötvös József.* Második kötet. Pest, 1854. Emich Gusztáv könyvnyomdája. N8r. 587 l.

A mélyen gondolkodó szerző itt a társodalmi bölcsészet valamennyi nagy kérdéseit hat könyvben, ily rovatok alatt tárgyalja: Mely értelemben veszik ál talában a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméjét; az állam célja; az egyéni szabadság biztosítékai; a központosítás; mely eszközökkel tarthatni kellő korlátok közt az állam egyes részeinek teljes önállóságra, és az államhatalomnak korlátlan uralomra tö-

rekvését; a haladás általános törvényeinek befolyása az állam szerkezetére. A könyv becse nem csak abban fekszik a mit tanít, de különösen reánk magyarokra nézve azon gerjesztő hatásban, melyet politikai múlttal és tapasztalással — de soha a fogalmak szabatos körülírása által nem tisztázott tapasztalással — bíró, s a gondolkodásra most már ugyan ráérő nemzetnél szükségkép gyakorol, — ha t. i. olvassuk.

A legegyszerűbb, természet- és tapasztalathűbb s gyakorlatibb *Nevelési Rendszer*. Különösebben szülék számára megkisérté *Fáy András*. Pesten, Kozma Vazul bet. 1855. 12r. 48 l.

Egy sokat élt és gondolkodott férfiúnak tapasztaláson épült meggyőződései az emberiség egyik legfontosb ügye, a nevelésé, felett, dióhéjban.

Néptanítók Könyve. Szerkeszti és kiadja *Szeberényi Lajos*, békéscsabai reáliskolai tanár. Szarvason, Réthy Lipót gyorssajtóján, 1855. 8r. Eddig két füzet 1—140 l. A hat füzetnyi folyam előfizetési ára 2 ft, postán 2 ft 36 kr.

A szennyes kiállitás dacára nagyon ajánljuk ez egy, állandóságra törekvő, nevelésügyi közlönyt, mely a magyarországi evang. nevelési és tanügy gyakorlati ismeretéből indúlva ki, eddig is sok jót bátor őszinteséggel mondott el, s a szakbeli irodalomra is figyelemmel van.

— Tan- és olvasókönyvek. — *Magyar Nyelvtan* gyakorlatilag szerkesztve. *Népiskolák* számára (irta *Hegedűs László*). Sárospatak, a fóisk. bet. és költs. 1855. 8r. 230.

Magyar Nyelvtan gyakorlatilag szerkesztve *Algymnásium* számára (irta *Hegedűs László*). Sárospatak, a fóisk. bet. és költs. 1855. 8r. 275 l.

Vezérkönyv a magyar nyelv tanításában. Tanítók számára (irta *Hegedűs László*). A Népiskolai Könyvtár VI. kötete. S. Patak, a fóisk. bet. és költs. 1855. 8r. 313 l. fűzve 1 ft.

Olvasókönyv. Városi és falusi gyermekek számára. Negyedik jobbított és bővített kiadás. Pest, 1855. Heckenast G. 8r. 166 l.

Magyar-Német Olvasókönyvecske, kezdők számára. *Bauer Györgytől*. Pest, 1855. Müller Emíl nyomd. 8r. 36 l.

Első Ibolya. Harmadik füzet. Tavaszi ajándék gyermekek számára. Irta *Czelder Márton*. S. Patak, a fóisk. bet. 1855. 24r. 72 l.

Világ és Földismeret, népiskolák számára. (Irta *Soltész Ferenc*) I. rész. Második kiadás. A Népiskolai Könyvtár III. kötete. S. Patak, a fóisk. bet. és költs. 1855. 8r. 116 l.

Magyarország Története. Népiskolák számára. (Irta *Somossy István*). Második kiadás. A Népiskolai Könyvtár V. kötete. S. Patak, a fóiskola bet. és költs. 1855. 8r. 72 l.

Újkori Földrajz és Történettan alaprajza. Algymnásiumok számára. *Pütz Vilmos* német szövege után szorosan az ötödik kiadás szerint magyarra tette nehány nagykőrösi tanár. Harmadik kötet. Pest, 1855. kiadja Heckenast G. 8r. IV és 145 l.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV. MÁJUS, 1855. V. FÜZ.

SZALÁRDI JÁNOS, A TÖRTÉNÉSZ.

G. KEMÉNY JÓZSEFTŐL.

Ismeretlen marada honi történész Szalárdi Jánosnak élete és „Siralmas magyar Krónikája“ Bod Péter („Magyar Athenás“), Horányi Elek („Memoria Hungaror. et Provinc. scriptis notorum“), Katona István („Histor. Critic.“ XXXVI. 764. lap.), sőt Aranka György előtt is, midőn „A magyar nyelvmívelő társaság munkáinak“ első darabját (Szebenben, 1796-ban) sajtó alá bocsátaná; holott Benkő József már 1778-ban „Transsilvaniájának“ második kötetében a 410. és 600. lapokon Szalárdi János életét s Krónikáját emlitette.

A mit a fáradhatlan Benkő József most emlitett munkájában Szalárdiról közlött, azt ismételte ily cimü kéziratában: „Az Erdély historiairóinak magyar nyelven található kézirásaikról.“

A mit Benkő József ezen kéziratában Szalárdi János, Enyedi István, Bartha Boldizsár, Paskó Kristóf, Bethlen Miklós és Cserei Mihály életéről és historiai kéziratáról irt, azt szóról szóra közrebocsátotta Rumy Károly („Magyar emlékezetes irások“ kéziratban maradt IV. kötetéből) az 1824 beli „Tud. Gyűjt.“ IX. füz. a 77—84 lapokon.

Rumyt ugyan e tárgyban követte lelkes hazánkfia Bruz Károly, ki az 1853-beli „Új Magyar Muzeumnak“ V. füz. Benkő fenn említett kéziratát újra, még pedig egész terjedelmében, adta.

Gebhardi Lajos: „Geschichte Siebenbürgens. Brünn. 1788.“ 275. l. említvén Szalárdi Jánosnak „Siralmas magyar Krónikáját,“ róla csak ennyit tudott mondani: „Ein gelehrter Siebenbürgischer Kameralbeamter Johann Szalárdi.“ — Sőt Rumy Károly is: „Monum. Hung. Pest, 1817.“ I. XVIII. lapon róla csak ezt írta: „Pataki református predikátor és II. Rákóci biztos embere.“ Nagyon hibásan, mert azon időben nem Szalárdi János, hanem Szalárdi Miklós (kiről lásd Bod M. Athenását a 249. lapon) lehetett sárospataki lelkész.

Azonban az is, mit Benkő József és utána újabb iróink is Szalárdi János életéről közöltek, az eddig ismeretlenül maradott adatok miatt nem elégségesek arra, hogy valaki Szalárdi Jánosnak életrajzát kimerítőleg megirhassa.

Ezt érezvén magam is, kinek szándékom volt 1837-ben Szalárdi János krónikáját, melynek eredeti példányát könyvtáromban bírom [1]), Kolosvárt sajtó alá bocsátani, (lásd „Nemzeti Erdélyi Társalkodó 1840.“ II. 154. l.), minden figyelmemet arra fordítottam, hogy Szalárdi János életéről több hiteles adatokat szerezhessek magamnak. Sikerült is némileg ezen igyekezetem.

Nehogy pedig az, mit e tárgyról gyűjthettem, továbbra is köz tudat és haszon nélkül maradjon, kötelességemnek tartottam ugyanazt itt chronologiai renddel közölni, Szalárdi János életrajzának bővebb leirását erősebb kezekre bízván.

1601. Szalárdi János krónikájának egy szinte egykorú másolati példányában, mely *Sülyei Dániel* [2]) gyűjteményé-

[1]) Ugyanezen krónikának régi másolata találtatik tudós Kaprinai István negyedrétbeni kéziratai XXXV és XXXVI. kötetében. Pesten, az egyetemi könyvtárban.

[2]) Nagy-Enyedi *Sülyei Dániel*, erdélyi ügyvéd, élt 1773-ban. — Volt ennek érdekes honi historiai kézirat-, s főleg eredeti régi országos végzésgyüjteménye, melyet nekem és kolosvári jogtanár Tunyogi József tudós barátomnak gyakran alkalmunk volt használni. — Ezen utóbbi becses gyüjtemény is Sülyei halála után a nagyenyedi könyvtárba került.

be, halála után pedig a nagy-enyedi könyvtárba jutott, a másoló által, a címlap végén ezek irattak fel: „*Született (Szalárdi János) Zathmár Warmegyében, midőn iratott 1601 esztendő.*“ Egyezik ez Szalárdi Jánosnak alább eléhozandó 1660-beli sírkövével is.

1634. Szalárdi Jánost vette 1634-ben I. Rákóci György fejedelmi szolgálatjába, még pedig Gyulafejérvárt levő fejedelmi levéltárának rendezőjeül és felügyelőjeül, a mint ezt Szalárdi János Krónik. IV. k. XVI. rész. (az eredeti kézirat 352. l.) e szavakkal említi [1]: „*Az Fejérvári Székes helyi Fejedelmi házoknak . .... . a szegletbe lévőkbe pedig minden féle leveleit költöztetvén, ott szellözvén, mulatkozván, néha az Levelek között is kereskedik vala (I. Rákóci György). Az hol Szalárdi János conservátoránál, kit csak igen ifju korában 1634-én kezdett vala házába bé venni, elég nyughatatlansága volt, nap estig ott lakván, az egybe zúródott* (így) *Leveleket disponálván, és minden titkos irásokat ott vévén, és vitetvén* stb.“

Ha Szalárdi János valójában 1601-ben született, alig érthetem, hogyan mondhatta önmagát 1634-ben *igen ifjú korúnák?* S így, Szalárdi saját szavai leghitelesbek lévén, 1601-beli születési éve előttem talán nem minden ok nélkül gyanus.

1635. Haller Gábor [2], ki saját kezével írt naplókönyvébe nem csak külföldi akademiákra való utazásait, de a hazájában történt dolgokat is 1629-től 1644-ig napról napra feljegyezgette, ugyanezen naplójában 1635-beli april. 14., midőn t. i. még a lajdeni akademiában tanulna, ezeket írta: „*14*

---

[1]) Megtartottam itt híven Szalárdi saját irásmódját.

[2]) Haller Gábor, Haller István és Kendi Judit fia, szül. 1614. sept. 26. Külföldi akademiákon alaposan kimüvelve, s hazájába visszatérvén, Erdélynek jelesebb fiai közé számíttatott egykoru történész Bethlen János bizonysága szerint, a ki róla „Histor. Rer. Transilv. ab A. 1662 usque 1673. producta, et continuata. Viennae 1782.“ II. 83. lapon ezeket írta: „Quem bello, paceque simul inter paucos insignem fuisse fateri coguntur vel ii, qui occultas contra eum exercuerunt inimicitias.“ — Feje vétetett a török fővezér által 1663. nov. 26. Érsekújvárt.

Haller Gábornak fenn említett naplójáról, melynek Benkő József saját keze általi másolata megvan könyvtáromban, lásd: „Új Magyar Muzeum 1853..“ V. füz. 236. lap.

(aprilis 1635. Laidában) vettem-el az 180 aranyat, melyet az Fejedelem (I. Rákóci György) ő Nagysága küldött Szalárdi Uram által."

Nem tette ugyan fel Haller Gábor ezen naplóban Szalárdi keresztnevét is, de mivel az alább közlendő 1647. január 6-káróli oklevélben tisztán említtetik Szalárdi Jánosnak a külföldi akademiákra utazása; nem hibázok talán, ha Haller Gábor naplójában is Szalárdi Jánost értendőnek mondom.

1636. Erdélyi fejedelem I. Rákóci György és Iktari id. Bethlen István közt 1636-ban egyenetlenség támadván, Szalárdi János, fejedelmét, és táborát követte, és akkori hivataláról Krónikája III. könyvébe ezeket írja: „Az rendetlenség miatt annyira elveszett vala a vitézlő nép, *hogy Szalárdi János, ki az Fejedelem leveleire gondviselő, s belső titkos Deákja vala,* azon hajnalban 7-má Octobris (1636.) indulván Barátkárul *szülői látogatására ugyan Szalárdra,* Élesdtől a Lakság nevű sürő (így az eredeti példány szerint) olá falukkal ültetett völgyön tartván által, Szent Jakab és Adorján felé még dél előtt ugyan azon Lakságon találná elő csoportonként a maros széki lovas hadakat." — és valamivel hátrább: „Az mint hogy a Tábornak viszsza fordulásakor a Fejedelem látván, hogy Tractára szállana az dolog, *hogy minden Levelei Váradon volnának, Szalárdi János conservátorát küldvén oda holmi Diplomákért, s egyéb szükséges levelekért, die 26-ta Octobris (1636.) indulván Jenőből* sat."

Szalárdi Jánosnak hivatalára nézve említendő itt még az is, miről maga Krónikája I. könyve végén, fejedelem Báthori Gáborról szólván, így emlékszik: „Kinek hat esztendeig való regnálása, uralkodása alatt a mennyi Donatioi költenek-ki, megmutatják csak az országbeli Káptalanokra igazgattatott iktató, és a meglett iktatásokról való relatoriák, vagy viszszaválaszt vivő levelek, minemű csak *a váradi Káptalan levéltartó házban néhány csomokkal magam kezei alatt is állattak a helynek romlása előtt.*" (Azaz: Váradnak a török általi elfoglalása előtt).

1638. Gyűjteményemben találtatik Szalárdinak a fejedelmi lovasság fő hadvezére Bornemisza Pálhoz 1638-ban írt következendő eredeti levele:

„Generose Domine et Patrone colendissime! Servitiorum meorum addictissimam commendationem. Az Ur Isten az uy esztendeőnek minden részeit boldogicsia, és szerencsieltesse Kegldnek minden kedvessivell. Kegld levelétt most estve eött orakor hozá megh Jenei Ferentz Uram, Kegld feleöllem valo gondviselesétt, és patrotiniumat, migh Isten éltett, vekony szolgalatommal tartozom megh szolgalni mint Uramnak Kegldnek, s az Kegld altal el inditott dologhbanis Kegld akarattyara biztam magamott, el hiven, abban semmi ideöben megh nem fogyatkozom. Az Attestatio dolgára Uram én Compulsoriat nem küldeöttem illyen hirtelenseggell, lévén is Director Uramnal egy nehany. Az mi Uram magam ki menetelit illeti, el hiszem, ez eleöttis értette Kegld Urunk eő Nga kegmes propositumátt, es mostan annal inkab megh érti es ez eleöttis megh értette Kegld. Adgya az Ur Isten, Uram, lassam Kegldtt kedves egessegben. Raptim in Colosvar die 2. Januarii 1638. Generosae Dominationis Vestrae Servitor semper addictissimus, et devotissimus *Joannes Szalárdi* m. p."

Ezen levélnek külső címe ez: „Generoso Domino *Paulo Bornemisza*[1]) de Boros Jeneö, Illustrissimi et Celsissimi Tranniae Principis Aulicae campestris Militiae Equestris ordinis Generali Capitaneo, Domino, et Patrono mihi colendissimo."

Közlöm pedig itt (valamint alább is) ezen levelet főleg azon okból, hogy megismerkedvén Szalárdi Jánosnak orthographiájával, könnyebben itélhessék meg azok, kik Szalárdi Krónikája eredeti példányát bírni, vagy látni vélték, van-e igazok, vagy csalattak e vélekedésökben? Szalárdi János saját kezeirását is hív másolatban alább közölni fogom.

1646. Szalárdi János érdemei és életének töredéke említtetnek a következendő fejedelmi adománylevélben:

„Nos Georgius Rákoczi, Dei gratia Princeps Transsylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes, ect. Laudabile illud est Regum, et Principum munus, ut in eos praeprimis effundant benevolentiae, honorum, et do-

---

[1]) Boros-Jenöi *Bornemisza Pállal* halt ki 1644. ezen család fiu ágon. Leányai valának: Bornemisza *Anna*, fejedelem I. Apafi Mihályné, *Kata*, Bánfi Dénesné, és *Zsuzsánna*, Novalyi Szentpáli Jánosné.

norum alveos, qui praeclarae fidelitatis, morum integritatis, et imbutarum scientiarum edidere specimina, taliterque semet Regum, Principumque clementiae dignos fecere. Hinc est, quod nos cum ad nonnullorum Dominorum Consiliariorum nostrorum singularem nobis propterea factam intercessionem, tum vero *attentis, et consideratis egregiis animi dotibus, literarum scientiis, fidelibusque servitiis nobilis Johannis Szalárdi Vice Secretarii nostri nobis sincere dilecti, qui quidem ex communi nostra Patria Hungaria oriundus, a prima ineunte juventute Literarum, Scientiarumque studiis deditus, mox amore literarum ductus, exteras oras, academiasque laudabili insignique cum effectu adivit, moxque in Patriam reversus, semet variis sibi concreditis negotiis, et officiis adeo meritum reddidit, ut eundem ad latus nostrum a secretis applicare haud dubitaverimus, ac non ita pridem ad munus etiam Vice Secretarii nostri promoverimus,* totalem et integram portionem nostram possessionariam in *Magyar Igen* in Comitatu Albae existentem habitam, simul cum cunctis suis utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet e.c.t. annotato *Joanni Szalárdi* gratiose dedimus, donavimus, et contulimus, imo damus, donamus e.c.t. Datum in Arce nostrae Fogaras, *die 6. mensis Januarii A. D. 1646.*" (Fenn említett Sülyei Dániel gyűjteményében.)

Ugyanezen 1646. évben, aug. 18. nyert Szalárdi János érdemeiért fejedelem I. Rákóci Györgytől egy más adománylevelet is, melynek ide tartozó szavai ezek: „*Consideratis fidelitate, et fidelibus servitiis fidelis nostri Egregii Joannis Szalárdi Secretarii nostri, nobis, et Regno nostro Transsylvaniae in omnibus occasionibus, rerumque, et temporum vicissitudinibus fideliter, et constanter exhibitis et impensis, ac in posterum etiam exhibendis, eidem Joanni Szalárdi, ejusque Consorti Susannae Békes,* posteritatibusque eorum, ac legatariis utriusque sexus universis in, et pro 1919 florenis hungaricalibus, et 5 denariis inscribimus *possessionem Szaka* in Districtu Belényesiensi, et Comitatu Bihar existentem, ac alias ad arcem Nostram Varadiensem spectantem, quae alias Joanni Kovács de Várad in eadem summa inscripta fuerat, sed dein ab haeredibus ejusdem Joannis Kovács iterum pro fisco nostro reluta exstiterat. . . . Datum in arce nostra Mun-

kács. *Die 18. Augusti A. D. 1646.*" (Találtatik a károlyfejérvári káptalan levéltárában.)

1647. Ámbár I. Rákóci György mostan eléhozott 1646-beli utóbbi adománylevelében Szalárdi Jánost titoknokának nevezi, még is ez I. Rákóci Györgynek azon, a Dálnoki Kováes család kezében levő oklevelét, melynél fogva Dálnoki Kovács Ferenc, és fiai Péter, Márton és János *1647-ben april. 15.* címzetes levelet nyertek, s hasonlólag ugyan I. Rákóci Györgynek *1647. máj. 10.* kelt azon okmányát, melynek tartalma által a fejedelem a háromszéki s erdővidéki református papság kiváltságait megerősítette, nem mint fejedelmi titoknok, hanem csak mint altitoknok írta alá.

1664. *Szalárdi János levele Árkosi Mihályhoz.* „Ajánlom szeretettell walo szolgálatomat Kegldnek, mint régi igen bizodalmas és jo akaro Uramnak. Az my kglmes Aszszonyunk eö Naga megh ez el mult Majusba parancsyolt wala Uram kglsen *nekünk collegialiter*, neminemü leveleknek keresése feleöll; de minthogy ezek *a conventbeli leveleknek egy bizonyos helyek nyncsyen e mai napigis, de az Szamosuyvarrol fell s alá walo hurczolásokba is felette egyben eögyeleödtek wolt*, sok bajunk léwen az lewelekkel, hirtelen eo Naganak Kglms parancsyolattyara bizonyos wálaszt nem tehettünk, wárwán, ha holl micsyoda lewelekre akadhatnánk azon dologba. Találtunk azért feökeppen az edgyk dologra nézve ugyan jo és eö Nagoknak nem haszontalan leweleket, mint ell hiszem eö Naga azokat méltoztatik Keglddel keözleny, mellyekett im pecsyett alatt keözeönségessen walo lewelwnk es newünk alatt alazatossan im megis kwldtem eö Nagana Kegld kezében dirigalwán azokat. Kéremis Kgldt mint jo akaro Uramott igen bizodalmasson; Az mostani nyomoruságos gondos allapotokba, ha Kgld cö Nagat azoknak be adásával molestalni inconsultumnak itéliis, magánál tartwán lewelwnkkel edgyütt, az lewelekett a mikor alkalmatosságát itili eö Naganak, adgya be azokat alázatos lewelwnkkel edgyütt. Azomban tudositaniis neneheztellyen Kgld, az leweleknek kezéhez walo jutása és ell wétele feleöl. Ez eleöttis kwldtwnk wala eö Naganak particularis neminemw lewelett, Kegld ne neheztellyen arrolis tudositani, eö Naganak juthattak wolté méltoságos kezeihez azon lewelek?

miwel hogy semmit azok feleölis nem halhattunk wala. Kegldnek ebbéli jo akarattyát mind magam privatim, s-mind *Collegialiter* meghszolgalni igyekezzwk Kegldnek mint régi bizodalmas jo akaro Uramnak. Ezek wtán kéwánwán az Ur Istenteöl Kegldnek boldog szerencsyes és jo egésséges hoszszu életett, minden idweösséges áldásokatt, az Kegld szerelmesiwell edgywtt. *Datum Claudiopoli die. 9. July Anno Domini. 1664.* Kegldnek régi jo akaro attyafia és szolgája *Szalárdi János* m. p."

Külső címe: „Generoso Domino Michaeli Arkossy de Altorja, Illustrissimae Principissae Transsylvaniae e.c.t. (így) Dominae Dominae nostrae Clementissimae Aulae Praefecto dignissimo, Domíno mihi semper observandissimo, confidentissimo." — Eredeti példányban megvan gyűjteményemben.

Tudatik közönségesen, hogy a gyulafejérvári káptalannak levéltára 1659-ben a törökök és tatárok által feldúlatott (lásd ily címü munkámat: „Notitia hist. diplom. archivi et literalium Capituli Albensis Transsilv. Cibinii. 1836." II. 53. lapon), de hogy ezen levéltárnak maradványai ezen dúlás után a szamosujvári várba, és onnét 1664. felé Gyulafejérvárra visszavitettek, az csak is ezen levél kezdő soraiból tudatik.

Ugyanezen levél tartalmából kivehető az is, hogy Szalárdi János 1664-ben az említett levéltár egyik felügyelője s őrje volt.

1665. *Szalárdi János levele fejedelem első Apafi Mihályhoz.* „Illustrissime ac Celsissime Princeps, Domine Domine mihi semper clementissime. Fidelitatis, ac humilium servitiorum meorum in gratiam Celsitudinis Vestrae perpetuam oblationem. Szentellye meg az Ur Isten Keglmes Uram az Nagod életét az szegeny haza békességes meg maradásáwal, épwletéwel, mind-nyájjunknak eöreömwnkwel az eö dycseösségére! Kegyelmes Uram, alázatossan akartam Nagodnak mint keglmes Uramnak értéssére adni: Az Nagod specialis Commissioja szerint ezen Nemes Colos Vármegyei Perceptor Farago István Uram Flor. 200 administrálwán kezemhez az Nemes Ország Constitutioja szerint, abbol *a Sebeswári Németeknek* [1]) *égy how* (havi) *pénzeket* meg attam wolt. De *Som-*

[1]) Sebesvárt (Bánfihunyad és Feketető közt) akkor német katonák őrizték.

ityorol [1]) keglmes Uram, nem tudom, tudjáké nemé az Ország ordinantiáját, mind eddigis fizetések solicitálására nem kwldenek, noha, ha szintén jeöwések wolna is, és jeöwnének is szinte mostan, haszontalan lenne, mert én hozzám Keglmes Uram, annál a flor 200nál egyebet sohonnan, még csyak égy péztis eddig nem administráltak; mint, s hogy legyen állapatja annak is a' Somlyai praesidiumnak, el hiszem Nagod méltósága eleött nyilwán wagyon. Mind azon eötforintos Adonak s-egyéb Contributiokra nézweis, igen szükséges wolna keglmes Uram, ha *az Radnoti 1. Articulusnak 3dik czikelye szerint* a kapu számok rendi mind az Nemes Vármegyék szerint igaz computusba és jó rendbe wéteteödnének; mert abbol tudattathatnék meg minden rendbeli contributioknak quantitássa, honnan minek kellene wárattatni, és mellykwel mitt érhetne az Nemes Ország szüksége.

Az Turcis subjectákon [2]), feöwebképpen az Meszesen kiweöl, az mostani Tisztek wacantiájában leg nehezeb meg tudni mind az Porta számát, s-exigálását, mind az Portákrol, és Rawotlan Mezeö és Hajdu Városokrol a' Contributioknak annál nehezeb (így!). Melybenis, tudom Keglmes Uram, Nagod az Urakwal eö Ngokwal és eö Keglmekwel addigis, mig az Ur Isten az Portai keowetségnek boldog successussát fogja adni, a' mit leg hasznossabbat az szegény Haza' jawára fel találhat, el nem mulatja: De talám ha csyak oly Hazájokat szereteö Vicze Tisztek álittathatnánakis mind egyjik s-másik helyben addigis, mig az Haza Teörwényei szerint Feö Ispányságwal walo authoritással biro Kapitányok állittathatnának Somlyorais, a' kit az Sebes Keöreösnek észak feleöl walo részeit az Beregyo és Eér mellyékiwel egész Váradon alolis az holdoltságon léweö feöldwel igazgatna, az haza szokot Teörwenyjeiwel; Sebeswárábais, az ki azon Sebes Keöreösnek délfeleöl walo részét, Szalontán alol walo holdoltságwal, az Erdöhátságwal, Belényes, Béli widékeiwel, és Zaránd Vármegyének alsó Járását Deszni widékével (ha felseö Járása Déwához szakasztatnékis), az Haza teörwényeinek ki szolgáltatása szine alattis az Országhoz alliceálni (így!) s-meg

[1]) Szilágy-Somlyó. — [2]) Azaz: a török által elfoglalt részekben.

holdoltatni igyekezne; Igy az Ország Contributiojának bé szedhetésébenis jób reménség lehetne, s-az a' nagy darab feöldis inkáb meg marasztathatnék az Országhoz walo hwségében.

Melynekis Keglmes Uram ugy tetzik, elég nagy fundamentuma láttatnék az Várad meg adattatásának conditioi keözeött, mellyek azon az feöldnek béirattatását az Erdélyi Cánónok (teörvények) szerint dictálják. Mely után Keglmes Uram, noha Bihar Vármegyének kétfelé kellene az hét Véghelyecskékbeli feö Kapitányok, és egyszer s-mind teörwényekre nézwe Feö Ispány aláis szakasztatni, de csyak már ez utonis az Haza keözeönséges jawára hasznára nézendeő jo dolgok effectuálodhatnának, azon kiweöl talám keweseb lehetne az teöbbi Kegls Uram.

Igy ezen Tisztek az régi Porta számotis keönnyen meg wizsgálhatnák, holl, mint wolt; s-az hol az romlásokhoz képest defalcatioknak kellene lenniis, az Ország Constutioi szerint hwségessen effectuálhatnák, Regestrumit bé szolgáltathatnák, az feöldnépének minden Contributiojával, kilenczedjével. Mert nyilwán walo dolog ugyan Kegls Uram, hogy az feö Tisztekteöl kellene ugyan, s-azok alatt az Vicéknek feöwebképpen az Vármegyék tiszteire nézwe állattatni, de ha most a feök helyben nem állattathatnának, az hatalmos Nemzet szomszédságára nézweis, talám az Vicék csyak az Teörwények ki szolgáltatásának szine alattis, azon Várad meg adattásának, és Aly Passa hwtlevele praetensioja mellet addigis fel állattathatnának. Mindazonáltal Kegls Uram Nagodnak bölcs tanácsyiwal eö Nagokwal és eö Keglmekwel minden Portai és egyéb szwkséges titkos dolgok nyilwán léwén, tudom, walamit Nagod jobbat, hasznasobbat láthat ebbenis, fejedelmi méltoságos tiszti szerintis kegyelmesen el keöwetni, igyekezni méltoztatik. Melyért az Ur Istenteöl áldást, ereöt, és segedelmet, s-jó egésséges, és hoszszu életet sziwbeöl kiwánok Nagodnak. *Datum Claudiopoli die. 8. Nowembris. An. Dni 1665.* Illustrissimae Celsitudinis Vestrae fidelis, humilimus, ac Cliens perpetuus *Johannes Szalárdi.* m. p.

P. S. Kegyelmes Uram Nagodnak mint Keglmes Uramnak igen alázatosan keönyieörgeök, méltoztassék parancsyolni,

ha az Commissar Urak eö N. és eö Keglmek jeöweteli mégis haladna; Hát hétuléé (így!) wagy menyire kelletik fizetéseknek lenni az két Véghelyecskékbéli Vitézleö Népnek? Miwel ez elötti méltoságos lewelében Nagodnak az részbeöl wálaszom nem leöt volt.

Nagodtoll ily hoszszas irásomrol mint Keglms Uramtol alázatossan becsyánatot wárok."

Ezen levélnek, melynek eredeti példánya gyűjteményemben találtatik, külső címe ez: „Illustrissimo ac Celsissimo Principi Domino Michaeli Apafi, Dei Gratia Principi Transsylvaniae, partium regni Hungariae Domino, et Siculorum Comiti e.c.t. Domino Domino mihi semper clementissimo."

Kitetszik egyébiránt ugyanezen levélből, hogy 1665-ben Szalárdi Jánosra volt bízva az Erdélynek Magyarország felé fekvő végváraiban levő katonáknak az ország adójából való fizetése.

1666. a) *Kolosvári főispán Ebeni István levele fejedelem I. Apafi Mihályhoz.* „Kegielmes Uram Fejedelmem! Nagod 23 praesentis Fogarasban költ méltoságos parancziolatiat alazatoson vöttem, meliben parancziollia Nagod, hogi ha az Török Vitezek be-tanalnanak kapni, Orszagh hire s akarattia nelkűl ordinantiat nem adhat, hanem Isten az orszagh giűléset ele hozvan Nagod proponaltatni fogia, es az mi az orszaghnak fog teczeni, aztis fogia paranczolni, meli Kegielmes Uram felette szűkseges, ha az Nemes orszagh s Nagod presidiumokat tart, hogi ordinantiatis adgion, mert neha vagi tudatlansaghbol, vagi megh indult allapatbol olli dolgot talalnak czelekedni, netalam az orszaghnak kart, s Nagodnak busulast hoznanak az rendeletlen czelekedettel. Az mi az Presidiumok fizetesenek allapotiat illeti Kegielmes Uram, enis olvastam az Articulust; ugi vagion hogi czak az *Somliai* (azaz szilágy-somlyói) es *Sebesvári* Presidiumnak rendelte az orszagh ezt az eöt eöt forintos adót, de ugian akkor az orszagh s Nagod rendelte ide Kolosvarra az Commissarius urakat, kik nem haszontalannak iteltek az it valo Presidimnak valo fizetest az Somliai Presidiumnal, seöt Kegielmes Uram hasznosabnak, holot az Somliai Presidium Erdelire nem sokat vigiazhat, hanem csak az Szilagira, és Kővarra, ide kénék, ha mit segithetne, de az ke-

vesen valo utnak ezek leven elötte, ezek segithetnenek Erdelinek valamit, ha jó Presidium volna bennek, ezek az dolgok Kegielmes Uram Discursusban foroghvan az commissarius urak előtt, s latvan nem haszontalansagat az it valo Presidiumnak, magok az Commissarius Urak maraztottak megh az it valo keves Presidiumot, s assecuraltakis hogi fizetesek megh lezen, s magokis paranczoltak *Szalardi* Uramnak, hogi fizeteseket ki adgiak, melire nezve kellet nekemis Kegielmes Uram urgealnom, holot ez az Presidium csak az vizet hogi penzen nem vezi, edgiebet mindent penzen vezen, az Somliai penigh sem fat, sem szenat sem abrakot nem vezen, hanem falukrol hordanak nekik, de ezeknek czak egi szeker fat sem hoznak sohonnat, azert Kegielmes Uram enis köniörgök Nagodnak mint Kegielmes Uramnak meltoztassek aztis proponaltatni az orszaghnak, hogi ha tartanake Erdeliben Presidiumot, az vagi czak szilagi Presidiumokra tamazkodnak, ha tartanak Kegielmes Uram ne tarczak illien inordinate, hogi czak egi szeker fajok se legien, hogi azis ne busulion miattak, az ki Nagod kegielmessegeböl közinkben lezen rendelve, az mi az *Szalardi* Uram irasat illeti Kegielmes Uram, bar eo Kegielme mást irt volna akkor mikor azt irta, hogi az Kolosvari Presidiumnak ki fizette, azert nem fizethet az Somliainak, ugi vagion Kegielmes Uram az keves nemet gialoghnak fizetet volt eö Kegielme, de az lovas Presidiumnak azutan két vagi harom nappalis fizetet, mikor a Somliainak ki atta, ezek utan Istennek ajanlom Nagodat szerelmesivel és maradok, *Kolosvár 31 Januar. 1666*, megh elek Ngod meltatlan szolgaia Ebeni Istvan m. p.“

Találtatik eredetileg gyűjteményemben; külső címe pedig ez: „Az en Kegielmes Uramnak az Erdeli meltosagos Fejedelemnek nekem Kegielmes Uramnak adassek.“

b) — *Fogarasban 1666. februarius 26. tartott országgyülésnek IX. törvénycikke.* „Akarván ez aránt-is a' *Hodoltságon* [1]) lévő szegénységnek kedvezni, annál inkáb Partialis Perceptoroknak; azért a Partiumbéli, es Colos, Doboka, Belső Szolnok Vármegyebéli hodoltatás alatt lévő részeinek minden rendbéli pénzbéli adonak és egyéb jövedelmeknek

[1]) *Hódoltság* alatt értettek a török által elfoglalt részek.

Generalis Perceptorának rendeltük Nemzetes Szalárdi János atyánkfiát hogy percipiállya azon jövedelmet, és erogállya-is oda, a hová parancsolattya lészen."

Az említett országgyülési törvénycikkeknek eredeti példánya tulajdonom.

c) — *Szalárdi János levele fejedelem I. Apafi Mihályhoz. 1666. jul. 23.* „Keglmes Uram Fejedelmem! Alázatos hwséges szolgálatomat ajánlom Nagodk mint kglms Uramk, es hogy az Ur Isten Nagodt sokkáig boldog szerencsyes életben virágoztassa sziwbeöl kiwánom.

Keglms Uram a' Radnoti Conwenticulum alkalmatosságáwal két rendbeli leweleimben azert busitottam wala Nagodat az buza el limitáltatása dolgában tempestiwé; mondok az Urak udwaránál egyjwt léwén, jób moddal mehet wégben annakis dolga (így!).

En az Nagod keglmes parancsyolata szerint, irtam Cancellarius Urmk az Urnak eö Keglmenek is; de még eddig semmi válaszom.

Azomban az Somlyai Nemetek im réám jöwenek, két fizetésekot sollicitálni, usque ad diem 6. Augusti proximi. Ugrai Uram pedig wellek jeöwén égy pénzet sem hozott; noha régen néhányszor meg irtam; az Sebeswári katonákk még 5 die Juny kellet wolna fizetni, s-igy pénzt sem fizethetek nekik; mostis negyed naptol fogwa it wárakoznak héjjában.

Az Meszesen feleöl walo 3. romlot Vármegyékreölis semmit administralni nem akarnak P. (Perceptor) Uraim, csyak weszeödeöm — insultáltatom a Vitézleo népteöl. Ez Vármegyebéli Turcis subjectákon teöb wolna flor. 1000. adonál, de még ennyi ideöre, mind két terminussa el mulwánis az Adonak flor. 100nál teöbbet nem administralt; az teöbbi teöbbire semmit.

Ugrai Uram mind eddigis flor. 2050. d. 80. administrált; ehez tudwan az Debreczeniek N. 57½ kapujokrol administrált fl. 920. adojakat, teszen fl. 2970. d. 80. De hiszem ennekis nagyob része ugyan az Somlyaiak fizetésére keölt, s-eö keglme az Csyetnieknekis erogalt hiszem benne (így!); Kik most egyszer jólis ki wették prebendajokat; az Tárházbolis egy hétre pénzt; Haczeki Uram általis egy howpénzt; Eö Keglmeis

maga tudja mit fizetett: S-im az hunyad Vármegyei Contributiois oda leön az N. 180 kiweöl, s-ha mégis az Nagod parancsyolatja szerint, ordinarie Én teölemis (ha lesz mibeöl) fizetések ki szolgáltatik.

De én ugy tapasztalom Keglms Uram, ha eö keglmenek nagyob keötelessége nem leszen arrol, hogy az Adot csyak két száz, három száz forintonkéntis mindjárt mindjárt szolgáltassa ide, az mit az Nemes Ország Végzésében és eö keglmenek adot Instructiojában tawoztatni akart, igen kewés ewentussa lészen, melyet kötelességem kiwánt Ngdk meg jelentenem, keönyeöreögwén alázatossan, ki ne czégéreztessem.

Az otkin walo buza ki adatásárol eö keglmének keönyeb limitatiot adni az itben walo kis wékawal per den: 30. vagy den: 25 el weszik. De az it waloknak, és Sebes . . . . . ez harom romlot Vármegyek Szamoson tul léweö részeibeöl léwén deputalwa; s-az el limitálva nem léwén, Dézmájábolé wagy kapu számonkint kelleneé, bajossabnak látszik, feöképpen ha kapuszám utan leszen.

Az otkin walo minden dézmák wagy minden rendekteöl walo Dátiák feleöl is most kellene Keglms Uram eö keglmének jo Instructiot késedelem nelkeöl adni, ha már eléb nem lehetetis.

Bwsitásomrol alázatossan bocsyánatot wárwan és Istennek oltalmában sziwbeöl ajánlwán Nagodat. *Claudiopoli die 23 July, Ao. Dni. 1666.* Nagodnak szegény alazatos meltatlan hiwe, *s-meg nyomorodot szolgája Szalárdi János.* m. p."

Eredeti példánya ezen levélnek sajátom; külső címe pedig: „Illustrissimo ac Celsissimo Principi Domino Domino Michaeli Apafi Dei graa Transsylvaniae Principi partium Regni Hungariae Domino et Siculorum Comiti e.c.t. Domino Domino meo mihi semper Clementissimo."

d) — *Fejérvárt 1666. september 27-kén tartatott országgyülésnek 3. törvénycikke.* „*Néhai Szalárdi János* helyett rendeltuek Colosvárra Fizető Mesternek, Perceptornak, és Cáptalannak Virginás István atyánkfiát. Somlyoban penig rendeltuek Perceptornak Erdélyi György Atyánkfiát."— Eredeti példányban létezik gyűjteményemben [1]).

[1]) Ha az általam jelenleg közrebocsátott irományok orthographiájára fi-

Ezen 1666-beli irományokból bizonyos tehát, hogy Szalárdi János

1. 1666. február. 26. adószedőnek rendeltetett;

2. hogy ezen hivatal neki sok nyugtalanságot és boszuságot okozott;

3. hogy 1666. julius 23. még élt, még pedig már elnyomorodva,

4. ugyanazon évben september 27. már meg volt halva, lévén halálakor kolosvári fizetőmester, adóbevevő és a kolosmonostori káptalan levéltárának őrzője,

5. halála tehát történt 1666. julius 23. és september 27. között.

De közölhetem

e) *a Szalárdi János sírkövén levő verseket is*, melyek így hangzanak:

„Hacce Szalárdius est tumulatus in arboris umbra,
Natus in Ungaria, ossa tenet Fogaras.
Sexuaginta et sextus sexcentesimus annus,
Claudia [1]) dum absens fecerat iter in hac
Urbe senex rapuit mors invida non sine morbo,
Quem tumulo pressum hicce jacere vides.
Vir pius, atque solers, doctus secreta tueri,
Scripsit et Historias Hungara lingva suas.
Sexies ipse decem vixit jam quinque per aevos [2]).
Nunc quies ipsi data. Laus moritura non est."

Közlötte velem e sírverseket Nagy-Berivói Boér György, ki 1834-ben fogarasvidéki alkapitány lévén, a fogarasi vár falain levő régi felirásokat, címereket, és az oda való temetőben akkor még létezett sírkövek felirásait híven lemásoltatta, s ezen másolatot nekem átküldeni szives volt.

A mi pedig Szalárdi Jánosnak „*Siralmas magyar Krónikáját*" illeti, annak már 1670-ben célba vett kinyomtatásáról álljon itt a következendő, gyűjteményemben eredetileg meglévő, iromány:

---

gyelem fordíttatik, úgy könnyü lesz átlátni, minő szabálytalan vala ugyanazon egy időben nyelvünk irásmódja.

[1]) Claudiopoli.

[2]) Született tehát 1601-ben.

1670. *Boldvai Márton levele Széki Teleki Mihályhoz. 1670. jun. 13.* „Szolgalatom ajanlom Kdk mint Uramk. Isten Kgt maga diczesegere, s hazank szolgalatjara tartsa megh. Akaram Uram Kdt requiralni ez levelemmel, elseöbenis keövetem Kdt hogi it leven Kd szomszedsagaban Kd latogasara s udvarlasara nem mehettem, egebnek Kd ne vellye, hanem betegsegemnek, most immar alkalmos ideje mi olta az agiban fekszem, labom miat nem tudvan ha köszvenj, vagi egeb nyavalja. Ez feleölis akarom Uram Kdt requiralni, *Kd igerte vala Uram jo akaratyat szegeny Szalardi Janos Uram munkajanak kinyomtatasara valo promotor szerzesben*, im valami levelekreis akadtam, edgik *Keczer Ambruse* [1]), masik *Korda Sigmond* [2]) Urame, kik ugyan azon dologrul sonalnak, azon levelek tartasa szerent az Szarka lo (így!) árra szaz Taller azon szüksegre valo papiros vetelre deputaltatot, kirűlis alkuvasais volt *Keczer Ambrusnak* az papiros czinaloval, mely maradot az üdvezült Ur és Szalardi Uram halalaval igi függeöben, igen alkalmatos ut Kd jo akarattyanak megh mutatasa, eddigh az summaigh, kinek mostan lehet ideje, noha ezen kivülis azon Groff Urak eo Ngok igertek volt jo akarattyokat az mint *Korda Sigmond* irasais tartja, de en ezt hagyom Kd igert jo akarattyara, im a leveleket Matyas Deak Uramtul Kdk küldeöttem szovalis izenven Kdk mellettek, kerem Kgdt igereti szerent illyen hasznos dologban ne difficultallya anyi faratsagat s munkajat, *Azon munkat*, valosza leven Kdtül, *magám akarom praesentalni Kdk, fel vetven elseöben az kinyomtatasban valo fundamentumot.* Ezek utan Isten Kdt sokaigh eltetven tartsa megh. *Datum in Torda die 13. Junii 1670.* Kd jo akaro szolgaja *Boldai Marton.* m. p. [3]).

---

[1]) *Kéczer Ambrus* 1667-ben Tökölyi Imre megbízott embere volt. Lásd: Joannis Bethlen Histor. Rer. Trans. Viennae. 1782. I. 323. lap.

[2]) Boros-Jenöi *Korda Zsigmond* fejedelem Rhédei Ferencnek udvari s munkácsi kapitánya, — I. Apafi Mihálynak pedig udvari embere (aulae familiaris) volt; meghalt 1679 előtt.

[3]) *Boldai*, vagyis helyesebben *Boldvai Márton*, fejedelem II. Rákóci Györgynek a török udvarnál levő rendes követe (Szalárdi Krónikája szerint) I. Apafi Mihály alatt pedig annak székelyhidi kapitá-

P. S. *Szegény Szalardi János uram ugj adta volt Nadany* [1]) *Uram kezeben*, hogi eö Klmeis mutatna az irant valo jo akarattjat az Patronusok szerzeseben, *az eö Kglme halalaval* penigh ezenben maradvan, *tsak tenne be az Collegiom Bibliothekajaban* [2]) addigh migh Isten mutatna ollyan Patronust, kinek munkaja altal terjedhetne vilagra."

Ezen levélnek külső címe: „Tekentetes Nemzetes Szeki *Teleki Mihály* Uramnak, nekem Uramnak eö Klmenek adassek."

Azonban Boldvai Mártonnak ezen 1670-beli igyekezete minden siker nélkül maradt.

Ámbár pedig ugyanezen Krónikának töredéke 1838-ban ban az akkori Erdélyi Nemzeti Társalkodó II. kötetében, a 73 és 81. lapokon ily cím alatt: „*A gyalui harc és II. Rákóci fejedelem halála 1660-ban, Szalárdi János Siralmas Magyar Krónikájából,*" sajtó alá kerülve közre bocsáttatott is; ámbár Kultsár István 1807-ben ily címü könyvének: Krónika. Pest, 1807. bevezetésében Szalárdi János Krónikájának merőbeni kiadását, és utána Rumy Károly Monum. Hung. Pest 1816. I. XVIII. lapon ugyanazt; s végre magam is 1840-ben az akkori Erdélyi Nemzeti Társalk. II. köt. 151. l. csakugyan igér-

---

nya volt 1664-ben. Lásd: Joannis Bethlen. Historia Rer. Transsilv. Viennae. 1782. I. 114, 137 és 146. lap.

[1]) Értetik *Nadányi János*, a következendő címü munkának szerzője: „Florus Hungaricus. Amstelodami 1663." — a ki külföldi akademiákról Erdélybe visszatérvén, 1663 után az enyedi reform. iskolának tanára leve, de 1669 után fejedelem I. Apafi Mihálynak bevádoltatván, kénytelen volt Erdélyből menekülni. Lásd: Bod Péter Magyar Athenas, 185 lap. — Ennek apja vala *Nadányi Mihály*, a ki 1659-ben itélőmesterré tétetett (Szalárdi Krónikája szerint) és 1662 felé az erdélyi fejedelmeknek szünteleni változása között megöletett. — Ezen Nadányi Mihálynak apja volt *Nadányi Gergely*, a ki 1613-ban fejedelem Báthori Gábort Váradon megölte. — A fenn említett Nadányi Jánosnak testvére volt *azon Nadányi*, a ki II. Rákóci György és Kemény János pártját követvén, minden jószágaitól megfosztatott, de 1663-ban Nógrád várát I. Apafi Mihálynak megadván, minden erdélyi birtokát újra visszanyerte. — Lásd: Korneli: Fragmenta Ungaricae Historiae. II. 118. — és: Chronicon Fuchsio- Lupino- Oltardianum, sive Annales Hungarici et Transsilvanici. Coronae. 1848. II. 137. l.

[2]) Értetik az enyedi collegium könyvtára.

tük is; még is ezen gyakran ohajtott kiadás létesitésének dicsősége végre csak is a legújabb időben az „Újabb Nemzeti Könyvtár“ erélyes kiadóinak tartatott fel.

Fogadják tehát ezen fáradhatlan kiadók, Szalárdi János Krónikájának valahárai kinyomtatásaért ezennel a két magyar haza lelkes köszönetét és szíves háláját.

Végre közlöm, ide mellékelve, Szalárdi János saját kezeirása hív másolatát.

ÖSMAGYAR CSILLAGISMEI KÖZLEMÉNY.

LUGOSSY JÓZSEFTŐL.

(Folytatás).

Éjjeli kegyelet. A tejutnak egyik ritkább neve, mely Erdélyben sporadice hallatszik, s hihetően székely eredetű. Köztudomásu dolog, hogy kegyelet néven a szivárvány neveztetik, és így „éjjeli kegyelet“ nem más, mint *éji szivárvány*, kétségkivül nem a színpompától, mely a tejutban hiányzik, vevén az átvitel alapját, hanem a boltívszerü alaktól, melynél fogva a tejut és szivárvány közt, — tekintve amazt főleg aratástájban reggel felé, vagy szürettájban estve, — némi hasonlat tünik fel, mint erre fönebb már Ring alkalmával céloztunk. Eléfordul a tejutnak szivárvány hasonlatávali világítása Maniliusnál is :

„Mint felhők közepett ívét görbíti szivárvány :
Úgy dől végig az ég boltján kört vonva fehérlő
Mesgye, s halandóknak szemeit föligézi magára,
Míg szokatlan fényét éjente csodálva tekintik,
S szent rejtélye után fürkésznek véges eszökkel.“ [1]).

Ennyiben hát a név könnyen igazolható; de teljes és igaz értelmére csak akkor jutunk, ha magának a szivárványnak *ke-*

---

[1]) „Utque suos arcus per nubila circinat Iris :
Sic superincumbit signato culmine limes
Candidus, et resupina facit mortalibus ora,
Dum nova per coecam mirantur (Bentley) lumina noctem,
Inquiruntque sacras humano pectore causas.“ Astron. I : 711—5.

gyelet nevét lényegesen megértettük. — Szokott magyarázat szerint *kegyelet* a bibliai ismeretes előadással (1. Móz. IX: 11—17.) hozatik egybefüggésbe, miszerint a szivárvány Noe özönvésze óta az isteni kiengesztelődés *kegyjeleül* tekintendő, s ez eszme volna a magyar kegyelet szóban kifejezve. (Így Barcafalvi Sz. Dáv. Szót. k. 3. — Benkő Trans. I. 405. — Dugon. Péld. I: 207. — Kassai, Kazinczy s mások.). Bármily örömest járulnék is e valóban kegyeletteljes származtatáshoz: nem tehetem azt két oknál fogva. Egyik, mert a keresztyénség eszméi későbben s nem oly erővel hatottak nyelvünkre, hogy egyes szavaink szülemlésében tényezőnek vétethetnének; — és habár gyakorlati keresztyén életünk a nagy többséggel elfogadott idegen kifejezések mellett néhány igaz magyar szónak nem csak alkalmazására, de hihetően létrehozására is, mint *bucsú, gyónás* stb közremunkált: az elméletiekben, névszerint a ker. mythosi téren e munkásság soha a késznek alkalmazásán túl nem terjed, s magyar szó ily módoni képződése tudtomra példátlan. Másik, mert kosmikus névnek ilyféle származtatása ellenkezik a magyar faj ős világnézleti bölcseletének nyelvünkben fennmaradt egyéb nyomaival, melyekben mindenütt a szemlélet empirismusa, s nem hiteszmék nyújtják a szóképződés alapját [1]). Ide sorozandó szemléleti eredetű szó szerintem a szivárvány kérdéses székely neve is. KEGYELET vagy kögylet szavunk ugyanis KÖG (keg, kegy [2]), kögy) =

---

[1]) E gyönyörű, de, mert csaknem egyedül szóelemzésre támaszkodhatik, felette meredek tárgygyal: „*őseink világnézleti fogalmaival nyelvi nyomok után*" csillagismém bevezetése számára néhány év előtt tüzetesen foglalkoztam, s belőle Czuczorunkhoz egy töredékecskét *Menny* cím alatt intéztem, midőn ő annak szemléletétől megfosztva ült. — *Menny* (coelum), teljesen *menny ég*=MENŐ ÉG, régi iratinkban másképp *forgó ég* is, coelum volubile, azon kristálybolt, mely körülöttünk minden csillagzatival láthatóan megy, forog. Ellentéte *levegő* (aer), teljesen *levegő ég*=LEBEGŐ ÉG, azon kristályanyag, mely közelünkben érezhetően, figyelmes szemlélőnek láthatóan is, hullámzik. Mindkettő ÉG, mely hát nem=ardet, flagrat, hanem= *éveg* (Apáczai Csere), *ög, üveg* Crystallos stb stb.

[2]) *Kegy* szavunk = gratia, *propensio* is a *kög* családhoz tartozik, s eredetileg ívben hajlást jegyez, mint már Fábián István is ide sorozva értelmezi (Szóelemz. Alapelvei. Sopr. 1853. 8r. 97. l.).

ívhajlat, kör, Baróti Sz. Dáv. szerint *kerekudvar* (Ring), régi magyar szóra viendő, mely bár később használatból kiejtetett, de eleinknél közdivatozásnak örvendett, s már Szántainál (Calepin magyarításában Lyon 1587.), Molnár és P. Pápai szótárában a maga helyén, Lippainál pedig (1664.), circus, circulus, karika, abroncs értelemben számtalanszor fordul elő, s melytől *köglet, kegylet, kegyelet* olyformán erede, mint *szögtől, szöglet, szeglet, szegelet,* — *köztől, közlet* (München. cod.), — *körtől körlet, kerület* [1]). Hogy ezen kög vagy kör (Ring) értelmü *kegyelet* szó az égi köröknek, minemü a szivárvány és tejut, alkalmas nevezetűl szolgál, azok után mik Hiringről elmondattak, nem kiván hosszas mutogatást, s így *Hiring* és *Kegyelet* tejuti nevek egymást támogatják, — főleg hozzáadva, mit Grimm után Ipolyink is fölemlít, hogy a szivárványnak népies bajor neve *Himmelring*, s más nyelvekben is az ívszerű hajlás adja leginkább a szivárvány nevezeteinek alapját. Kedvezőleg magyarázza a *kegyelet*et, az e szót egészen otthoniasan használó Apácai Csere János is *kerület* szóval, miután ő ezzel mindenűtt *kög* helyett él: „a *kegyelet* — ugymond — veres, sárga, zöld stb. szennel (szinnel) felékesedett darab *kerület*“ (Magy. Encycl. Ultraj. 1653. 12r. 140. l.). Ezek szerint *éjjeli kegyelet* annyit tenne mint éjente látszó kórív, mi is tökéletesen kielégítő. Lásd még al. „Szépasszony vászna.“

Öv, szalag, sáv. — *Öv, ζώνη,* fordúl elő Ptolemaeusnál és Philoponusnál (Aristot. Meteor. ed. Ideler. I. 203. l.), stb. — *Szalag, fascia* romai irók nyomán az astrognostáknál (Caesius, Dupuis stb). — *Sáv, csík, Strieme* Bothonál (XV. század). „Und yrungh de entsettede sick mit dem swerde und kamwech, daraff het dat de wytte *stryme* an dem hemel“ (Botho

---

[1]) Tökéletes mása *kög* szavunknak a héber חוג, mondd *Khüg*=Kreis, Bogen, von der Himmelswölbung. חוג הארץ der Erdkreis, die scheibenförmig gedachte Erde (Gesen. Hebr. deutsch Hdwörtb. Lpz. 1810. 280. l.). Olvassuk ide Jób XXII: 14. וחוג שמים יתהלך et orbem coelorum perambulat; sc. Deus. Isten az *ég kögét* járdalja. — A nyelvek ősrokonságában úgy áll *kög* szavunk κυκ-λος, cyc-lus, Kugel-hez stb, mint *kör* szavunk γυρ-ος, cir-culus, kehr-en-hez. stb. Találkozólag Fábiánnal, idézett munkája több helyén, s Nagy Jánossal Nyelvtud. Pályam. II. Buda, 1838. 8r. 229. l.

Konr. Sassen-Kronik. v. d. Hagennél 33. l.). Ezek s az effélék nem annyira népies, mint irodalmi nevek, körülírások, vagy fordítási áttételek.

Szépasszony vászna. Szépasszony székely neve a tündérnőnek, honnan a „szépasszony vászna" annyit tenne, mint „tündérasszony vászna;" mi ismét a szivárvány *bábabukra* palóc nevével (Ipolyi helyes értelmezése szerint is = „tündérasszony szalagja") egyenesen találkozik, — ismét egy példa a tejuti és szivárványi felfogások közel rokonságára, s így a *Hiring* és *kegyeletről* mondottak nyomatékositására. — Az ég kék síkján hosszan kifeszített fehér vászon a tejut kellemesb triviális felfogásai közé tartozik, s magyar (székely) népünknek kirekesztőleg sajátja. Kapcsolatban pedig a szépasszonynyal igaz mythosi kép, melynek megfejtését Berlinben a székely Süksdtől (1840.) következőleg jegyeztem fel: „A szépasszony hűtlen lőn kedveséhez. Ez arcul csapta őt s letünt a feneketlen kristálytóba, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. A szépasszony most kedvesét ezer esztendő óta várja, éjenként kiterítgetve vásznát, s estve reggel a kristálytó vizével öntözgetve azt, mi aláperegvén szüli a harmatot." Így a rege. Ne mondja senki, hogy a magyar mythologia szegény és kevés költőiségü. Gazdag volna az és költői szépséggel teljes, csak birnók; az a keserv, hogy el kelle azt vesztenünk. Mindazon boszantó hiány mellett, hogy a „*kedves*" ki — és a „*kristálytó*" mi léte felett homályban hagy a töredék: a méltán megvetett hűtlen tébolyszerü csendes búja s örök vezeklése egyfelől, másfelől a természetnézleti valótlan bár, de kedves kép a hellen mythologia legkellemesb darabjai mellett mutatnak ennek helyet. Minő egybefüggésben van e rege a „szépasszony kútja" csillagzattal, s vet-e ez utóbbi valami világot a kristálytóra? kénytelenek vagyunk maga helyére hagyni.

Ég kigyója vagy sárkánya. تنين فلك Tinnîni falek. Egyik arab neve a tejutnak, kétségkivül hosszan elnyuló alakjától (Richardson Dictionary Persian stb. Lond. 1829. 4r. 459. l.). Az ezt szintén fölemlítő Golius azonban Tinnînt csak a napútra viszi, melyen léteznek különben is a csillagászati „sárkányfő" és „sárkányfark." De miként mond-

hatja ekkor az ő forrása (Camus): „*valami homálgos fehérség az égen?*“

Barázda, varrány, forradás. Magyar nép ajkán: *Isten barázdája*, mely sejtet némi mythosi célzatot, de melyet eddig a népnél föl nem nyomozhaték. Alakban a „fehér árokkal“ is némi találkozása van (l. f.). Mint puszta név, mely égi barázdánál többet nem jelentene, igen egyszerü s nem szükölködik magyarázat nélkül. — Ide tartozik az arab شرج *Sárádzson*, mely tulajdonkép hosszúdad nyilást s azon végig menő *varrányt* jelent; így kézív váluja, bőrtáska nyilása, s annak fűzője, völgynyilás, árok, barázda. Goliusnál l. 1268. (Camus után) a tejut egyik neve, — szintén önmagában érthető, bár célzata nem világos. Ha *árkot*, barázdát jelent, úgy a fönebbi *fehér árok* és Traján árka közelébe sorozandó; ha pedig az éggömb *varrányára* céloz: akkor az arabnál népies fölfogás volna az, mi a görög bölcselők egyik felekezeténél kosmologiai nézet. *Ἄλλοι δὲ ἐκ τῆς συμβολῆς τῶν δύο ἡμισφαιρίων λέγουσι αὐτὸν γεγονέναι.* „Mások (Theophrast) az ég két félgömbjének e helyeni *összeforradását* látják a tejutban.“ (Achill. Tat. Isag. C. 24. Petau Uranologiumában Venet. 1757. fol. 85. l.). Ide céloz Manilius is a tejutban látszó forrasztás vagy ömlesztés helyével, mely az eredetileg két fél tekét szorosan összetartja, hogy többé széthullásától félni nem lehet:

„Nemde világgömbünk szeletelt foglalja ez egybe,
A két félteke párkányát forrasztva szorosra?
Végig, eresztékén, látszik hegedése az égnek,
Látszik az ömlesztés helye“. . . . . [1]).

mikre igen kedélyesen jegyzi meg Riccioli: „quasi vero Deus gypso aut alio ferrumine albo, haemisphaeria duo, ut nostri artifices faciunt, conglutinarit“ (Almagest. nov. c. 23. de Galax.). — Hogy a régieknél ezen véleményen kivül még oly nézet is uralkodott, mintha e varrány az égi két félteke nyilado-

---

[1]) „An coeat mundus, duplicisque extrema cavernae
Conveniant, coelique oras et segmina jungant,
Perque ipsos fiat nexus manifesta cicatrix
Fusuram (Bentley) faciens mundi“. . . . Astron. I. 721—4.

zását mutatná, melyek szétválásától még ezután lehetne rettegni, szintén Maniliusból látjuk:

„Vagy ha az alkotmány e helyen bomlásnak eredvén
Megrepedezve nyilong és kétfele hullani készül,
S tágulatán idegen fényt átcsillámlani engéd:
Gyarlókat minket mi nem érhet? látva világunk
Ily sérvét, s az örök bolt roskadozásra hajoltát" [1])

Másként fejezi ki magát a „Fátyolképek" költője (Életkép. 1846. II. 721. l.) „Tán a Tejut *sebforradás* — Az ég homloka közepén" stb. — Botho *stryme*-jének is egyik jelentése: *sebhely*.

A szilárd tárgyak hasonlatától vett elnevezések után, ideje hogy következzenek a *híg anyagok*róli nevezetek, miszerint a tejkör úgy fogatott fel, mint valamely folyadék (széles értelemben) elömlése. Ide tartoznak:

Vízömlet, folyam, csinaiaknál, görög-, arab-, és magyaroknál. Lásd alább.

Gyontárömlet, görögöknél. l. a.

Fényömlet, görögöknél. l. a.

Hajnalszakadék, magyaroknál. l. a.

Ezüstömlet, l. fönebb ezüstut.

Tejömlet. Nyugoton legelterjedtebb trivialis fölfogás, melynek megfelelő név a romaiak óta az *út* felfogásnak megfelelő névvel, dacára ez összetét ízetlenségének, párosulván, nem csak minden europai nyelvben divatozik, hanem a tudományban is műszóúl (via lactea) használtatik. Az őskor az érintett ízetlenséget még nem ismerte. Minden ide tartozó elnevezéseknek élén áll a legegyszerübb görög *γάλα*= tej, mely egymaga fejezte ki sokáig a kezünk alatti égi jelenetet. Aratosnál: *Γάλα μιν καλέουσι*=„TEJ ennek neve" [2]),

---

[1]) „Num se diductis conetur solvere moles
Segminibus, raraque labent compagine rimae,
Admittantque novum laxato tegmine lumen?
Quid sibi non timeant (mortales), magni cum vulnera coeli
Conspiciant, feriatque oculos injuria mundi?" Astron. I. 716—20.

[2]) „Néha derült éjjel, mikor a lángcsillagokat mind
Fényben tárja föl a kies Éj, amaz égi királynó,

mire az ős egyszerüséget, összetett nevekhez szoktában, már föl nem ismerő Achilles Tatius (III-dik század) helytelenül jegyzi meg, hogy e nevet a költő *csak szorultságból* használta volna *Γαλαξίας* helyett, ez utóbbinak mértéke nem ütvén a verset; mert előfordul e legigénytelenebb névalak prózai iróknál is, mint Parmenides töredékeiben (87. l. Peyron kiadása szerint, l. Ideler Arist. Meteor. Lips. 1834. I. 411. l.), továbbá Aristotelesnél (Meteor. I. 8.); sőt még a késői Stobaeusnál (Eclog. I. 28.) is, stb. Ez tehát az eredeti kifejezés egyszerüen a szintől [1]), tekintet nélkül az alakra, — melylyel tehát még az alakra célzó nevek, mint *κύκλος*, orbis, vagy az ős *ὁδός*, via kapcsolatba nem hozattak. Aristoteles idézett fejezetében *Γάλα* tizenegyszer fordul elő a tejkör kifejezésére, kétszer ugyanott körülírva *κύκλος*-sal (*τοῦ γάλακτος κύκλος*); mi is eléggé mutatja, melyik volt azon időkben a szokott és érthető alak. Ellenben *Γαλαξίας κύκλος*, vagy az utóbbi elhagyásával s alatta értetésével pusztán *Γαλαξίας* [2]) sem Aristotelesnél, sem, ha Eratosthenes kétségkivül megvesztegetett s kivonatozott Katasterismosait kiveszszük, az egész régiségben nem fordul elő, s tudtommal Siciliai Diodor (Kr. u. 6. év) az első, kinél V : 23.) ezen bővített alak először jelenik meg, majd Lukian (V. Hist. I. 16.) s más ujabbaknál, végre a későbbi csillagászok s commentatorok seregével maig. Nem mellőzhettük ez apróságoknak látszó különböztetéseket, nem csak mert alábbi fejtegetéseinkre hasznos analogiát nyújtanak, hanem mert szintén a fönebbiek megerősitésére is szolgálnak, a

---

S egynek is ősi tüzét meg nem bénítja telő hold,
Söt ragyogón pillant mind át a lenge homályon;
Lelkedet ilyenkor csodaszép tünemény igézi,
Látva mikép az egész égboltot tettetes abroncs
Szeldeli, vagy ki veled van, társad, rámutat ím ez
Dús tündökletü kögre : figyelj! mert TEJ neve ennek,
S nincs, mely mérközzék vele színben, az égi kögök közt."
Phoenom. 468—476.

[1]) Achill Tat. Isag. C. 24. és Ál-Hipparch ad Arati Phoenom. Petaunál Uranolog. 146. l. *παρὰ τὴν χροιὰν ὠνόμασται. λευκὸς γὰρ φαίνεται* stb.

[2]) Miként jutott az általam fentebb már egyszer idézett *Catholicon* (Mogunt. 1460. fol.) ily ominosus fejtéshez : „*Galaxia* dicitur a *gala*, quod est lac, et *axios*, quod est circulus," semmikép nem tudhatom.

mennyiben azt tanusítják, hogy az ős elnevezés mindig igen egyszerü szokott lenni, s alapjául elégli az elnevezendő tárgynak csupán egy oldalróli felfogását, kerülve mindig a többszöröst és mesterkéltet, mik rendesen későbbi kor jelenségei. Így a régi népéletben *tej*, *szekér*, *ut*, *strata*, *göncöl*, *kög* vagy *köglet*, *Ring* magokban is elegendők voltak a célzott kosmikus tünemények jelölésére — mint ma is megérti kiki, ha mondjuk: *kő*ben szenved, *szél* érte stb — míg a természetes egyszerűség helyébe idővel mesterkéltség lépvén, kicsinyleni kezdték az egyszerü tropusokat, s a hanyatló ízlés kész volt inkább a legkülönneműbb szempontokból eredt neveket is, gyakran a képtelenséggel sem gondolva, együvé szerkeszteni, minek eredményei lőnek a csodálatos *tejut*, *göncölszekér*, *Hiring utja* stb, sőt a mi több, ily halmozásokkal találkoznunk sem ritkaság, mint: *nahr elmadzserra*=folyama a szalmavonónak (azaz tejut, holott mindkét szó magában is kifejezte azt, együtt pedig szörny, lásd alább), *Plaustrum ursae*=medve szekere (Seneca Hercul. Oet. 1523. v.) stb; miknél egyébiránt az imént említettek sem levén különbek, tűrhetőségöket csupán hosszas megszokásunknak köszönhetik. Hogy TEJ az eredeti névalak, mutatják a reá keletkezett mythosok is; ezek ugyanis mind csak az egyszerü *tej*re vitetnek: tejutra — ily monstrumra — tartozó mythos nem létezik. Egyébiránt nem hallgathatom el, hogy magok a tej mythosai is, mind gyér és késői fölemlíttetésökből, s az érdekesb mythost oly örömest fölhasználó aranyköltőknéli teljes mellőztetésökből, mind belső kopárságukból itélve, inkább a commentatorok és ex professo mythologok szobaszüleményeinek, mint a népi felfogás egészséges termékeinek látszanak. Csonkán levén ezek Eratosthenesnél fentartva, helyette a szinte görög téren forgó Hygin bővebb előadását használom: „A csecsemő Merkurt — ugymond — Junó ismeretlenben megszoptatta, megtudván azonban, hogy Maja gyermeke, eltaszította magától, s a szájából ekként kiömlött tejnek fénye az, mely a csillagok közt látszik. Mások úgy mondák, hogy Junó mellé általában Hercules tétetett szopni, de fölébredvén az istenné, vele bánt volna az említett módon. Mások szerint szinte Hercules igen mohón látván a szopáshoz, a sok tejet meg nem tarthatta szájában, hanem kilocsolván,

ennek nyoma maradt a kögön. Végre némelyek azt mondják, hogy midőn Saturnus neje Ops, követ mutatott be szülötte helyett, amaz parancsolta, hogy szoptatná, mire megnyomván emlőjét, az így kicsordult tejből alakult a mondott kör" [1]). A romaiaknál a *circulus lacteus, orbis lacteus* mellett köz elterjedésü ugyan már a *via lactea*, de minden értelmezés nélkül, mivelhogy értelmezhetetlen is; ha értelmezésre kerül a sor, magok a fölemlítők vagy a *lacteát* ejtik el vagy a *viát*: együtt *via lacteát* egyik sem magyaráz. Így Ovid, mint láttuk, via lacteát mond ugyan, de „istenek utjáról" beszél; Plinius pedig ama (H. N. XVIII: 29. Hard. 138—9. l. fentartott) gazdászat-jóslati mythosban, astrologizáló nézet szerint *kögöt* szerepeltet az út helyett. — A sémi törzseknél nem honos a *tejút* név, hanem átfordítás nyugoti csillagászok munkáiból. Másokat mellőzve, ilyen az arab طريق اللبانه *Tharîk ellubbâna*=tej útja. l. Scaliger ad Manil. Astr. Argent. 1655. 4r. p. 84. — Eichhorn Allg. Bibl. Lach 2-ter Anh. valamint a lexikonokban s más számtalan helyen. Ide tartozik némileg a helyet másutt különben sem foglalhatott arab ام السما Om elszemâ=ég anyja (Hyde, Lach, Richardson stb), és az ettől keveset különböző ام النجوم Om elnudzsûm=csillagok anyja (Richards. Dictionnary Persian stb Lond. 1829. 4r. 162. l.) annyiban, a mennyiben ezeket rendesen a tejre vonatkozással magyarázzák: „Mater coeli, quasi ejusdem lactatrix" (Hyde Commentar. 23. l.) „Mutter des Himmels, die den Himmel gleichsam mit ihrer Milch nährende" (Ideler Untersuchgg. Berl. 1809. 78. l.). De ezek, a tejről eredetileg különben is mit sem tudó kelet szellemében aligha csupán ennyit nem tesznek: „ég feltünőbb része," „csillagok jelesb vidéke." — Újabb nemzetek vagy hason fejlemény szerint mint a görögök, vagy hihetőbben a romai míveltség romjain fogadták el a *Milchstrasse, milky way, voye de lait, via lattea* stb egy húron pendülő neveket, melyeknek elősorolásán nem időzvén, egyedül a magyar *tejutat* említem meg, mely ma közhasználatu, nem ritkán azonban a latinhoz még szolgaibblag csatla-

[1]) Poetic. Astron. ed. Van Staverens. Auct. Mythogr. lat. Lugd. B. 1741. 4r. II. 43. p. 498—9. — Hogy itt a *kög* megemlítése szerző előadásához s nem a mythoshoz tartozik, látni való.

kozni akaró *„tejes út“* alakban is fordúl elő; mint Zrínyinél a Syrena ismeretes költői locusán kivül [1]) prózájában is: „ama mennyei világosság, kit tejesútnak mi hivunk“ (Újabb Nemzeti Ktár II. 307. h.). Így fordúl elé Bertalanffi Pál Világ kétr. Ism. 1757. 19. l. — Molnár Ján. A Fizikának eleji 1777. 143. l. — Gyöngyösi Ján. versei. 1790. 284. l. — Szabó Dáv. Kisd. Szót. 2-dik Kiad. 1792. 166. l. — Mind. Gyüjt. VI. 1792. 4. l. — Bachich A legszüks. tud. veleje. 1821. 174. l. — Verseghy Fer. Maradv. és Élete 1825. 30, 31. l. stb. — Cigányoktól *„tejfel“* triviál neven hallottam a tejutat neveztetni.

Ötevény vagy *Öttevény*, azaz öntevény. Nem azért soroltam ide a folyadékok közé e Duna-Patajon 1839 hallott tejút nevet, mintha ezt eldöntőleg akarnám híg ömledék értelmében vétetni, bár az alább előfordulandókban *(folyam)* ez, s ebben viszont amazok támogató analogiájokat találják; s ekkor Szabó Károly utasítása nyomán is (Új M. Muz. 1851. 374. l.) áradásak alkalmával megtelni szokott folyameret bátran érthetnénk alatta, miszerint tehát a tejút e fölfogásban mintegy a világ-oceán szakadék-ere, kiöntött ága volna, mi is valamint a szivárványnak mint sok tekintetben testvér-tüneménynek vizszivására, úgy egy másik, nyomozásunkra nézve nagy fontosságu combinatióra emlékeztet, miről még visszatérőleg szólani fogunk. Sőt bár én részemről, alább kiviláglandó okon, örömest csak ezen most érintett *szakadék-ér* értelem mellett maradok: fenhagyom olvasóimnak a fentebb előadottak nyomán a szabad választást, akar Manilius *fusurájá*t (Fusuram faciens coeli l. f. j.) és így némi ötvösi forrasztás felfogását látni e tejuti névben, mintegy a két fél világgömb összeeresztékénél, — akar a tejutat szintén megillető *töltött utat, via stratát* érteni alatta, miután *ötevény* szavunkból bár a közéletben kevéssé ismeretesből, mindezen különböző jelentések nehézség nélkül kitelnek [2]). A mi ötevény szónak *töltött*

---

[1]) „Az szép tejes út is megcifrázza magát — Látván az nagy istennek sok szép angyalát.“ (Zríny. 15. én.)

[2]) Szabó Károly locusán és árpádkori oklevelek adatin (Jerney Magy. Nyelvkincs 1854. 105. 106. l.) építve, nem megvetendő tanuságúl tehetnők félre szóelemzésünk számára, mikép *ösvény* és *ötevény* szavunk lényegben azonegy; s mindketten ugyanazon *önt* = *fundit*

út, országút értelmét illeti: ezt bizonyító néhány oklevéli adatokra már Podhradczky fölhívta a nemzet figyelmét: „Szólok még a *töltött* és *csináltutak*nak régi magyar nevökről is, melyeket őseleink *öttevény*eknek neveztek. *II-dik Endre* királynak némely 1210. évi levelében olvasom: „*Vadit ad stagnum, ubi finitur via, quae dicitur parata* (csinált út) *quae vulgo vocatur Etteven.*“ IV. Béla fejedelemnek 1237. oklevelében: „*Per quamdam antiquam viam quae dicitur Eetheven.*“ 1242. oklevelében: „*Pervenit ad magnam viam, quae vulgo Etteuen dicitur.*“ Hát nincsen-e Győr megyében a *tóközi* vagy *szigetközi* járásban *Öttevény* sziget és *Öttevény* helység, melynek *Hochstrass* a német neve? (Tudtár 1840. 190. l.). — Bármint legyen a dolog: ÖTEVÉNY hihetően nem csak egyike a tejút legrégibb magyar elnevezéseinek, hanem egyszersmind jó hangzása s a *hetevény* ismeretes csillagzatnévveli rímelése folytán, a vég kienyészésnél, melynek, mint tejuti név, küszöbén áll, jobb sorsra látszik érdemesnek.

De immár: paulo majora canamus!

(Folytatjuk).

---

gyökre viendők, s mindketten kettős, u. m. szárazi (út) és vizi (ér) jelentéssel bírnak; mi nem nagy csoda, ha meggondoljuk, miként az *ér* és *út* közt csakugyan tünik fel némi tájnézleti hasonlatosság, azonkivül a magyar mind a vizet, mind az utat *tölteni* szokta. Mikből ismét önkényt foly, *a)* hogy *ösvény* szavunknak *visér, töltött út* tulajdon értelme: de ma dívó *keskeny gyalogút* jelentése csak sajátlan és az uralkodó, sokszor biccentő szokás által reá ragasztott értelem. — *b)* hogy ösvény és ötevény vagy öttvény egysége nyelvelemzésileg is az analogiából is igazolható, miután *ösvény* úgy áll *öttvény*hez az *önt* vagy *ött* igaz magyar gyöktől (Molnár Alb. Szót. és a régiség temérdek példái), mint *kösöntyü* áll *kötény, kötelesség* s egyéb *köt* gyöktől származó szavainkhoz.

VIZSGÁLATOK

A RÉGI MAGYAR NÉPKÖNYVEK FELETT.

IPOLYI ARNOLDTÓL.

Vagynak ilyen könyvek az magyar nyelven is felesebb számmal, mint sem azt valaki gondolhatná. Bod, Hilarius, elősz. 6. l.

Mint a világ minden népeinél, úgy nálunk is kezdetben, az ős természeti állapotban, az emberiség leghathatósb eszméi: a vallás, erény, a kebel tettvágya, reménye, szeretete öntudatlan érzelmekben áradoztak; a költői nyilatkozat egyszerüen a nemes természet schémái szerint alakúlt, csak az élénk képzelem, a külső érzékek kivánata és hangulata szabta meg annak müvészi szabályait s dallamát. Az emberi kifejlődés által végre minden, öntudatos müvészi kifejezéssé alakúl. De tovább mint sok egyéb népeknél, bár viszont rövidebb ideig is mint sok másoknál, tartott nálunk ezen őseredetiségü, természetszerü állapot. Sokáig, még akkor is, midőn már nemzetünk egy új világéletbe beoltva, annak müveltségét előkelőiben osztá és europai államéletet élt, a nép nagy tömegében folyvást az eredeti nemzeti költészet forrása buzogott; öntudatlanúl nagyobbára, s olykor lenézve s megvetve bár, de oly hathatósan zengve, hogy népünk nemzeti költészetének élénk nyomai még a százados feledés sötét leplén át maig is kiérezhetők. Az iskola, a tudomány új formáiba is átmenni s átalakúlni kezdettek már a dalok, a nép hegedősei és vándordalnokai már deákos emberek valának, de a nemzeti költészet még mindig a népies elemben gyökeredzett, még folyvást tisztán nemzeti s általános volt; nem egyesek, nem a műveltek s képzettek osztályrésze csupán, hanem közös nemzeti kincs. Tudjuk, hogy majdnem az első, kivel sajátlag írott nemzeti költészetünk története, mai tudomásunkra, kezdődik, a *lantos Sebestyén* — kinek nevét s műveit szinte a véletlen, talán csak költeményei történelmi becse és tartalma miatt, hozta ránk — az utolsó néphegedősök, a végső népdalnokok egyike; úgy a XV. és XVI. század historiai énekeinek nagyobb része, egy

lábbal még a nép körében áll. De itt végét éri a feldúlt nemzeti önállással, a befészkelt idegen elem elhatalmazásával, a haladó s táguló világélet terjedtével a nemzeti költészet. Bekövetkezik az iskola öntudatosb formáival, eltanult, képzelt, erőltetett érzelmeivel, az epigón utószülött költői ivadék; mely hasonlón a kalitkába zárt madárhoz, nem többé anyja hangjától, a szabad ég alatt, hanem ura sípjától tanulta el a dallalamot, melyet énekel. Új, müveltebb irodalom s költészet keletkezik, új virágokkal, de zárt kert falai közt, melyeknek ápolt telje sem képes pótolni a mező egyszerű virágai báját. Öntudatos gonddal, müvészibb formákban alakúlva ugyan, de nagyobbára csupán egyéni érzelmek és képzetek forrásából eredve, nélkülözi az általános nemzeti népies érzet alapját, idegen müveltségi befolyások nyomán hangzik vissza, s valamint alakjában idegen, úgy céljában öntudatlan tengéletet él majdnem a múlt század végeig: midőn a nemzeti genius szövétneke fellobbanásával ismét felderül egy újabb öntudatos nemzeti irány a nemzeti közmüveltségben, az irodalomban, költészetben, tudományban. Ennek elérésébeni küzdés közt foly le a félszázad, mely alatt számos törekvések által végre a munkásság alapiránya kitüzetett: a nyelv szabályos megalakításával, a régi nyelvkincsek fölélesztésével, az eredeti népies költészet és szólás gyöngyei összefűzésével, a nemzeti irodalom történetháza fölépitésével.

Ma, midőn ezek végre nem csak teljes jelentőségökben felismervék, de elemeikben meg is alapítvák, biztosan körültekinthetünk, mennyiben van a munka kivíve, s mi még a teendő mindenfelé. Régi nyelvünk kincseit az akademia Magyar Nyelvemlékeinek gyűjteményeiben, s a hozzájok csatlakozó művekben; népünk őseredetiségü költészetét, dalait, mondáit és közmondásait a Kisfaludy-Társaság indította gyűjtőmunkákban, ha még távolról sem teljesen, de még is többé vagy kevésbbé becses és kielégítő művekben összeszedve bírjuk; nyelvünk, a nemzeti irodalom, tudomány és költészet első e névre méltó történetét a legilletékesb kezekből újabban vettük többrendü, tudományossággal páros bájjal írt művekben, melyek eme legnemesb tárgyak iránt a legelfásultabb keblet is egymagok volnának képesek méltánylás és lelkesedésre

hevitni. És mindezen igyekezetek által egyszersmind kijelölve bírjuk az alapot, mely tájékozást nyújt, és kiindulási pontot ad a további mélyebb rendszeres vizsgálatokra.

Ily előzmények után bátran tehetünk egy lépést tovább a felnyitott aknák kincsei kibányászására, a gyűjtött arany kalászok kicséplésére, hogy lássuk a magot, mily dúsan töltendi be a nemzeti életnek eleségtárait, vagy mennyire való egy új gyümölcs tenyésztére elültetésül; s ha erre nem, legalább hogy sarjai felismerésével, megismerjük a hatást, a tényezőket, melyek a nemzeti benső élet és jellem nyilatkozataira befolyással voltak a múltban, melyeknek felismerése nélkül a jelent soha sem vagyunk képesek megismerni: a természet azon egyszerű de örök törvénynél fogva, mely az előzményeken alkotja meg a következményeket, az okozaton az eredményeket. — Kezdjük meg itt, habár még oly hivatlanúl is, az elsoroltak mellett egyik legbecsesb kincsünk, a régi úgy nevezett *népirodalom* vizsgálatával; azon irodaloméval t. i. mely e néven méltán így nevezhető, mint a mely nem csupán a művelt körök, a tanúltak és iskolaképzettek kizárólagos tulajdona volt, habár legtöbbnyire ezek körében született is: de mely innét az idők folytán, századokon át a a nép rétegeibe leszivárogva, annak majdnem kizárólagos osztályrészévé lőn; életét, eszméit képzőleg áthatotta, és századok múltán maig öntudatlanúl hangzik felénk a nép kifejezéseiben, költészetében, philosophiájában és életében; mindannyi drága gyöngyként merűlve fel az élet tengerének hullámaiból, méltó reá, hogy a buvár leszálljon a fenékre, felkeresse s kinyissa a kagylót, melynek méhéből születtek.

És ha e virágzat már most megint korábban történnék, mintsem azt az eszközök hiánál fogva elővenni kellene, úgy még is a haladó idő int a sietésre, mert ki tudja mily közel időben vesz ki a nép köréből teljesen e tárgy, melyet századok kegyelete nála hőn ápolt. A mai irodalom vetélkedő törekvései s versengései közt, a népkönyvek mindenféle nemeiveli experimentálások után, ezek végre talán beutat találnak csakugyan a nép rétegeibe, annak erényes, vallásos érzetei, a szelidebb s műveltebb ízlés felgerjesztésével, vagy ha ezzel nem, úgy előbb vagy utóbb, de bizonyára anyagi érdekei vagy élv-

sovár érzékei felzaklatásával. S ezzel maholnap kiesik népünk kezéből az utolsó elsárgult lap is, mint a gyümölcs meghozta után őszszel a fa fonnyadó levele; s bármily gyermekded őszinte szerény szépségekkel bírt volna is, igaz hogy okunk nem lesz megsiratni a férfikor teljének érzetében gyermekvilágunk elhulló virágit. Ez a haladó idő s emberiség örök törvényei követelése, így történt mindenütt, s fog történni mindenha; csak hogy a helyett, hogy az önző kézzel kiragadott lapokat feledve elvessük, még háladatosb eljárással tartozunk nekik, s azokat kegyelettel össze kell szednünk, mint azon emlékezetes örökséget, melynek szellemi tápkincsén mi nagyra nevekedtünk. Midőn a műveltebb népeknél e könyvek túl élték korukat, összes nagyszerű gyűjteményekbe s tudományos kiadásokba foglalva behelyeztettek a nemzeti irodalomtörténet dús könyvtára egyik előkelő díszpolcára, hol új s örök életet éljenek, s időnként a nemzeti kincs buvárai tárgyát tegyék, melylyel azok a nemzeti irodalom s tudomány életének felfrisítésére szolgáljanak. Mért ne tennénk mí is így, kik a virágzó kül irodalom hatásától annyira elragadtatva, azt szépségeiben átültetni s utánozni méltán igyekszünk; de ezen igyekezet ne maradjon csupán a felületen, hanem álljon az eredeti alap felismerésében, mely nélkül minden egyéb eredmény csupán hiu küldísz marad, gombakeletkezésü s gombaéletű napi termény, divatcikk, melyet ha megviseltünk a percnyi élvgyönyör után tova dobunk; mert hiányzik az életbe ható gyök, melyből egyedül sarjadhat fel az ismeret azon fája, mely életteljes gyümölcsével táplálni képes a nemzeti irodalmat s tudományt. Gyűjtsük tehát össze ezen ereklyéinket is, s tanuljuk felismerni bennök a hatást és befolyást, melyet népies életünkre gyakorlának; most még idő van a vég órában, a válponton, mielőtt még egészen elenyésztek volna.

I.

SALAMON ÉS MARKALF.

„Salamon és Markalf" első visszhangja a népi beszédnek, s mint ilyen prózánk s nyelvünk formai történetéhez emlékezetes adalék.
Toldy, A Magyar Költ. Tört. I, 150. l.

Midőn ezen eszméktől áthatva népkönyveink vizsgálatát elővesszem, úgy hiszem, hogy a legjobb választást teszem, ha azok sorát „*Salamon és Markalffal*" kezdem meg, mint az e nemü egyik legrégibb, legfontosb, legnépszerűbbé s általánosbbá vált, a nép gondolkozásába, szólásába teljesen behatott, és századokon át egészében, mint egyes mondatai és eszméi által magát fentartott, népirodalmi tárgygyal, mely azért a *népkönyv* névre s a vizsgálatra e helyt méltán érdemes.

Miután azonban „*Salamon és Markalf*" is a külföldről ültettetett át egykor hozzánk — ámbár ma már háromszáz éves indigenatus által teljesen meghonosult, — valamint legtöbb népkönyveink; szükséges, mielőtt hazánkbani külső és belső története s jelentősége nyomozásába ereszkednénk, külföldi eredete és története kimerítő vizsgálatába bocsátkozni; mit a legilletékesb külföldi kútfők nyomán, miután az ott is, és még inkább, a nép véribe s ízibe egyiránt behatott, már rég teljes méltánylásban részesült, s kiterjedő vizsgálatok tárgya volt: mí könnyen és röviden, mintegy a miénknek teljes megértése legszükségesb főbb pontok kiemelésével, teljesíthetünk.

De még ezelőtt is kivánatos lehet népkönyvünknek — melyet a mai, különösen ifjabb, olvasó közönség aligha fog még csak nevéről is ösmerni — tartalmát röviden előadni; egyes részletei a vizsgálattal úgy is bővebben felmerülendnek. — A tréfás, bohózatos beszélyben az ótestamentomi Salamon zsidó király a bibliai történetből ismeretes néhány körülménynyel, különösen bölcseségével, erkölcsi beszédeivel s a nők iránti vonzalmával állíttatik elő; ellenében egy Markalf nevű paraszt, nejével Polikánával, hozatik fel, miként egy nap a bölcs és hatalmas király előtt, midőn az dicsőségében trónján ülne, megjelennek. Ellentétesen a magasztos királylyal a jövevény

parasztok rút, idomtalan torz alakja festetik egész az aljasba sülyedő, s undort gerjesztő vonásokkal. Ezen torz kinézés által feltünve, a király figyelmét magokra vonják, ki előszólítván őket, kérdezi, kik volnának. Markalf durva feleletében, melylyel a kérdést a királyra visszafordítja, t. i. hogy ő akarja előbb megtudni, ki s mily eredetü volna, kitünik mindjárt annak faragatlan jelleme s mosdatlan szája; és mire Salamon ősei elszámlálásával válaszol, Markalf is azonnal saját és feleségé kigondolt s bohós ötletekkel adott nemzetségeredetét hozza fel (l. alább a közl. próbát). A durva parasztos tréfa és merészség a bölcs királyt ingerli, miért felhívja Markalfot a beszédbeni vetélkedésre, melyben a király bölcs példabeszédeivel adja mintegy a kérdést vagy a tétel tárgyát, mire Markalfnak válaszolnia kellene; mihez feltételül köti Salamon, hogy, ha minden kérdésére illőleg megfelel, gazdaggá és híres emberré fogja őt tenni. Erre következik már a feleselés, Salamon részéről, mint mondók, bölcs példabeszédei tételével, Markalf részéről pedig azoknak népies közmondásokkali viszszatorlásával, melyek olykori durva, sőt néhányszor aljas alakja mellett is, még is a mű becsét képezik, mely azt minden korokon át és minden népeknél oly annyira megkedvelteté s meghonosítá, hogy azok mint a tréfás beszéd, az elméncség, a gúnyoros nyilatkozat, a találós ötlet ékes gyöngyeiként felszedve, általános elismerésre és elfogadásra tettek szert. Általok, mint Toldy helyesen jellemzi: „Salamon úgy jelenik meg, mint a céhbeli bölcsek képviselője, Markalf pedig, mint az alnép természetes, egyszerü, életrevaló bölcseségének hordozója, mely a nép közmondásai s többnyire durva és mosdatlan tréfabeszédeiben rejlik. — — Ily formát keresett — úgy mond továbbad — a hatalmaskodó erőszak irányában a meztelen igazság a középkor egy más intézvényében, a vígmesterek vagy udvari bolondokéban, s ez a Markalf ennek mintegy irodalmi nyilatkozmánya.“ Így foly ezen feleselés több lapon át, mintegy 180 tételben és válaszban, míg végre Markalf kifog Salamonon, ki már nem győzi a vitatkozást. Markalf, mint győztes, igért díját követeli, mit a király, szolgái dacára, kik a durván sértő pórt ki akarják vetni, végre is megadott neki, hogy tőle szabadulhasson.

A következő fejezetben Salamon vadászat alkalmával, kisérete által figyelmeztetve Markalf lakára, beköszön ennél; s itt ismét Markalf elménc talányai adatnak elő; például a király kérdésére, hogy ki van a házban? felel: egy egész ember, meg egy fél, s a lónak feje, s míg az egyik feljön, addig a másik lemegy; mit azzal magyaráz, hogy őmaga az egész ember, a behajló Salamon s lovának, melyen ül, a feje, a fél ember és lófő, a tűzhelyen főlő babok pedig fel s alá járnak a fazékban. A király további kérdésére: hol van atyja, anyja s testvérei? válaszolja: atyám egy kárból kettőt csinál, azaz a búzaföldén áttört ösvényt elreteszeli, holott más nap az emberek egy újat fognak rajta keresztül törni. Anyám, szomszédnéjának azt teszi, mit az neki, míg a világ áll, soha többé nem tehet; azaz a haldoklónak szemeit fogja be. Bátyja mindent, a mit talál, megöl, t. i. a rovaroktól tisztítja magát. Huga esztendeig való örömét siratja; t. i. fajtalan szerelmét, mely által teherbe esett.

A következőkben tréfás, bohócos, eulenspiegeli szerepet vesz fel; s e nemű ötletei, tettei és csínjai által, épen úgy kifog ingerkedve a király haragján, mint közmondásaival bölcseségén. Ezek is a király különös bölcs tételei kijátszása, vagy saját talányos és furfangos ötletei bebizonyítása körül forognak, s végre a haragvó királynak, aljas és trágár csínnali megtorlását adják elő. Minden számos epizódokban szövődik tovább, melyek között Salamon ismeretes itélete az életben maradt gyermeket követelő két anyáról is felhasználtatik. A beszély, végét éri egy utolsó szakaszszal, melyben a király Markalfot egy újabb szemtelen csíntetteért felakasztatni parancsolja; mire az egy vég kegyelmet kér és nyer: hogy t. i. azon fára akasztassék, melyet megszeret vagy kiválasztand; ilyet azonban összejárva kiséretével az egész országot, sehol sem találhat, s ekképen kifogván ismét a királyon, ez, hogy végre tőle megmenekedjék, kényszerítve érzi magát Markalfnak feleségével együtt eltartására.

A rövid tartalomismertetés után lássuk népkönyvünk külső történetét. Első kétségtelen nyomai már a XII. századnál jóval feljebb visznek. A XII. században ugyan is említi már Cyprusbani tyrusi Vilmos v. Villermus érsek történeté-

ben [1]), mint általánosan ismeretes könyvet, e szavakkal : Ex hac urbe (Tyro) fuit Abdimus adolescens, Abdaemonis filius, qui Salamonis omnia sophismata et verba parabolarum aenigmatica, quae Hyram regi Tyriorum solvenda mittebat, mira solvebat subtilitate. De quo ita legitur in Josepho stb (itt Flavius Jos. Antiqu. VIII. c. 11. könyvéből, ki ismét Menanderre hivatkozik, hosszasan idéztetik a már elmondottnak bővebb elbeszélése [2]), (mire Vilmos érsek folytatja) : et hic fortasse est, quem *fabulose popularium narrationes Marcolfum vocant, de quo dicitur, quod Salamonis solvebat aenigmata, et ei respondebat, aequipollenter iterum solvenda proponens.* Ennek nyomán már tovább kimutatja a Goldastnáli hely (l. az 1. jegyz.), hogy a mai Markalf és Salamonróli népkönyvvel azonos irat fölemlítése forog fen Vilmos érseknél is, mondván : in historia Marculphi, minime nupera, ut vulgo putatur, sed perveteri, et cuius iam ante annos quasi 500 (ez mondva van 1620-ban) mentionem fecit Guilhelmus Archiepiscopus Cypri in belli Sacri historia, legitur : Sal. quod timet impius veniet super eum. Mar. qui male facit, et bene sperat, totum se fallit.“ A Vilmosnál ugyan is ekképen idézett két mondat, maig is hasonlóan jön elő azonos szavakkal Salamon és Markalf fenlévő latin példányaiban, valamint az innét való összes fordításokban, például a magyar népkönyvben : „Sal. a mitől retteg az istentelen, megesik őrajta. Mark. a ki gonoszul cselekszik és jót remél, teljesen magát megcsalja.“ — Vilmos érseknek a XII. századbóli adata tehát, melyben a Salamon és Markalfróli történetet már is általánosan a nép között elterjedtnek és ismeretesnek mondja, annyira hogy már az ó szövetségben Salamon korában véli annak sajátlagi eredetét kereshetni, mit, mint láttuk, a Hyram és Abdimosróli tyrusi hagyo-

---

[1]) *Villermi Tyrii* Hist. rer. in partib. transmarinis gestarum (l. Bongarsii Gesta dei per Francos 834.). Első figyelmeztett e helyre *Eschenburg* (Denkm. 175.) G. *Erhardi Goldasti* Symbol. ad Petron. Francof. 1621 nyomán; utána röviden érinti csupán ez adatot *Görres* (Die Teutsch. Volksbücher 192.); kimerítőbben tárgyalja *Hagen* és *Büsching* Deutsche Gedichte d. Mittelalters I. Sal. 1.

[2]) Mely helyet — közbevetőleg legyen megjegyezve — már régen nálunk is észrevett *Bod* a maga Hilariusában (előszó 17.).

mánynyal is igyekszik magyarázni, könyvünk XII. század előtti keletét bizonyítja.

Minél fogva könyvünk eredete, hasonlón az egyéb e nemű mese és példabeszédes gyűjteményekhez — mint péld. a sanskrit Hitopodesa, Kalilah és Dimnah, az arab Lokman, az ógörög Aesopféle — már az ókorban volna kereshető; s valószinűnek látszik, hogy Salamonróli, különösen bibliai tudat szerint, annak Példabeszédei, s a többi rólai történeti adatok nyomán (mikép például Saba királyné jön példabeszédes bölcseségét hallgatni, s őt talányos feladásaival megkisérteni [1]), vagy a felebb látott Flavius és Menandernéli tudósítás szerint, hogy Hyram szolgája segitségével fejti meg talányait, s ilyeneket viszont ő is megfejtésül küld neki) alakúlt még a zsidókorban, netalán zsidó hagyományként, vagy mint apokryph irat a szent könyvek mellett fentartva. Az utóbbi vélemény annál nagyobb valószinüséggel bír, miután a többi apokryph könyvek között különösen értesülünk az ötödik században s már talán jóval előbb létezett „*Contradictio Salamonis*" címü és Gelasius pápa által 494-ben kárhoztatott könyvről, melynek ezen címéhez egészen hasonlóan hangzik Markalf és Salamon némely régibb, kétségtelenül a latin eredetéből származó, német forditások : „*Red und Widerred*" (kiadva Augsb. 1487. [2])) címe. Lehet tehát, hogy már azon apokryph könyv hasonló tartalommal bírt, sőt hogy az volt népkönyvünk latin eredetie. Kétségtelen azonban annyi, hogy már a XII. században a maig ismeretes latin szerkezet fenvolt, — mint Vilmos érsek belőle felhozott s a mai latin példányokkal azonos szavai mutatják, s *Markalf* nevének említése is eléggé bizonyítja. Mily változásokon ment át az előtt, mielőtt latinúl följegyeztetett, leiratott vagy lefordíttatott, ma már többé meg nem határozható. Lehet hogy egy régibb, talán épen — mint már említők — zsidó-héber, vagy a mi sokkal valóbbszinű, görög szerkezetben létezett, mint számos más apokryph könyvek [3]). Annyi bizonyos, hogy a fenlévő régi latin szerkezet a

[1]) III. Reg. X. 1. Regina Saba, audita fama Salamonis — venit tentare eum in aenigmatibus.

[2]) L. *Docen* Hagennál i. h. II.

[3]) Mi mellett még különösen figyelmeztetek sz. *Jeromosnak* a régibb

többi egyéb nyelvekenl, Europa majdnem minden irodalommal biró népeinéli fordítások alapszövegeűl szolgált [1]). Ily régi fordítások tudomásunkra már ófrancia, ónémet, angolszász s németalföldi nyelveken a XIV. és XV. századból felmutathatók; utóbb dán, svéd és szláv fordításokat is ért, míg olasz és spanyol nyelven külön átdolgozásokban is fentartotta magát [2]). Ezek közől a tárgyunkhoz közelebbi viszonyban állókat, mint különösen a latin szöveget s annak németországi régi kiadásait, a német szerkezettel, a honnét az jött át kétségtelenül hozzánk is, még közelebbről kell tárgyalnunk.

Németországban első nyoma a XIII. században virágzott Frigedank vagy Freidank költőnél jön elő, ki egy költeményében arra vonatkozólag mondja:

Salmon witze (vagy: viszheit) lerte
Marolf daz verkerte [3]).

Vájjon azonban itt Salamon és Markalfnak csupán régi latin szövegét érti-e, vagy már is egy német fordítását ismeri, a mondottból ki nem vehető. Első ismeretes német szövegét egy

vulgáta kiadásokban Salamon könyvei előtt álló előbeszédére is (Hieronymi Praef. in Libros Salamonis), hol a „*Liber Sapientiae*"-nak görög: „*Sapientia Salamonis*" pseudoepigraphjáról szólva, mondja tovább: Apud Hebraeos nusquam est (azaz héber nyelven nem létezik, sajátlag görögül iratván össze), quin et ipse stylus graecam eloquentiam redolet: et nonnulli scriptorum veterum hunc esse Judaei Philonis affirmant. Ellenben *Jos. Flavius* L. I. Contr. Appionem, Demetrius Phalereusnak, mások a hetven fordítónak tulajdonítják összeirását.

[1]) *Görres* i. h. fonákúl állítja Vilmos érsek szavai következtében, hogy az eredeti szöveg újgörög volt, talán azért, mivel egy görög püspök tudósít róla, kiről úgy sem tudhatni vajjon frank, azaz nyugoti europai volt-e, és csupán a keresztes hadakkal jött-e Cyprusba, vagy más nemzetségű, s azért mily népet értett a populares narrationes felhozásával. Ellenben egy akkori újgörög és Dolopatossal — mint Görres véli — egykoru szöveg léteztéből csak az következnék, mit már előbb megjegyeztem, hogy a könyv legrégibb szövege talán hellen nyelven följegyzett zsidó hagyomány volt, mint a fentebbi Philonak st. tulajdonított, vagy pedig mint az apokryph könyvek.

[2]) *Mone* Quellen u. Forsch. z. Gesch. d. Teutsch. Lit. I. 240 és *Hagen* i. h.

[3]) Von den wisen und toren 75 v.

1479-diki kézirat tartá fen [1]), melyben valamely szerzetes versbe foglalva a *latin eredetét*, egészen szabad fordításban, mintegy teljesen megnémetesítve adja [2]); de már kiadója Hagen figyelmeztet itt, belső, nyelvészeti, okoknál fogva, hogy az egy régibb, valószinűleg XIV-dik századbeli, és pedig óalnémet (niederdeutsch) nyelven írt költeménynek csupán felnémetbei átirása [3]). Egy más német verses feldolgozását Do-

---

[1]) Kiadva *Hagen* által i. h.

[2]) Szerzőjét s latin eredetét elég világosan tanusítják a költeménybeni szavak:

ich sasz in der *czellen* myn
und fant eyn buch, das was *latin*.

magában a codexben is elül egy, iróasztalnál ülő, szerzetes képe áll.

[3]) *Mone* Quellen 240 s köv. úgy látszik *óalnémet* nyelveni elsőbbségét még tovább akarja kiterjeszteni, kimutatni igyekezvén, hogy a *Markalf* név tisztán alnémet eredetű lévén, innét ment volna át a többi szövegekbe, melyek azért csupán az alnémet eredetinek fordításai volnának. Óalnémet nyelven ugyan is *markolf, mercolf, markloff* (Murnelius Pappe puerorum, Dasypodius Gemma gemmarum st. régibb szótárak szerint) *csebegőt, szajkót* jelentene (gracculus, garrulus, Schwätzer, Klatter, Nachsprächer der die Worte verdreht, urprünglich der Name einer Krähenart); mi, a mint igen jól talál, s népkönyvünk Markalf név alatti személyesítésére teljesen illik, úgy még is aligha volna elfogadható, azon oknál fogva, hogy már a XII. században az akkor rég elterjedett történet felemlítésében s annak latin szövegében előjön; s még inkább azon tekintetből, hogy Markalf név a nélkül is mint régi, és már a VI. században előjövő keresztnév ismeretes. Így már 590-ből egy szent Markalfot találunk *Surius*nál (De probat. S. S. vitis III.). A hetedik századból a formulák v. cautelák szerzője Marculphus szerzetes neve ismeretes (L. *Ducange* Gloss. I. 129, 1681. kiad. Marculfi Formulae edit. a Bignonio et Bolurio vixit circa a. 660). *Holtzmann* legújabban kijött munkájában „Kelten und Germanen" olvassuk (142. l.) Remigius rheimsi érsek végrendeletében (Bollandb. 1. oct. 167.) egy Marcoleifus-t. Nevezetesen találok még egy Marcholtot az ónémet hősmondakör egy regéjében is (Rabenschlacht), hol *Attila hőskörében*, és pedig mint *erdélyi eredetű* hozatik fel: *Marcholt von Siebenbürgen* (l. *Grimm* Heldensage 212.). Mihez még megjegyzendő, hogy épen a német átdolgozásokban Markalf neve folytonos habozással majd Marolf, Marolt, Marolt, majd Markalf, Markulfnak stb iratik, míg a latin szövegben s a többi nyelvekeni fordításokban ez állandóbb az eredeti formában (a szlávban l. alább ismét

cen közli [1]), mely Hayden Gergely által a XV. században készült, hívebben követve a latin eredetit, s valószinűleg az előbb említett német költői szerkezet ismerete nélkül [2]). A beszély ezen legrégibb német, de mint látni, szabad költői feldolgozásai mellett [3]), nevezetesebb ránk nézve annak prózai,

---

egészen hasonlóan ama fentebbi erdélyi attilai hőshöz: Markolt és Markoltow), mi nyilván annak *Mone* által érvényesített alnémet eredetét kétségbe vonhatja. A szó első része úgy is mint héber és hellen név eléggé ismeretes, hozzá ragasztott, különféle képzőkkel alakítva. Mindezt bővebben azért véltem érintendőnek, miután *Mone*, csupán oda vetett helye nyománi, véleményét ma az általános irodalomtörténet minden további ok nélkül folytonosan utánmondja.

[1]) *Hagen* Muzeumáb. és Hagen i. h.

[2]) Korát Leuchtenbergi Friedr. orsz. grófnak ajánlása, ki a XV. század közepéből ismeretes, szerzőjét s latin eredetiét a költemény vég szavai árulják el:

Lateynisch ich die hystory han
funden und in Teutsch gerichtet;
Dytz buch hat getichtet
Gregor Hayden der ainfaltig stb.

[3]) Itt a teljesség végett megjegyzendő, hogy a németben még egy külön elbeszélő költemény jő elő, a népkönyvünkkel azonos „*Salamon u. Morolf*" v. „*Salmon u. Morolt*" cím alatt, melyet a német irodalomtörténészek közönségesen az előbbivel együtt s összefüggőleg tárgyalnak, kezdve az első kiadó *Hagen*től (i. h.), ki mellett még az szólna, hogy mind a kettőt egy codexben találta, egész a legújabbig *Kurtz*ig (Gesch. d. deut. Lit. I. 282.). Mi oknál fogva teszik ezt azonban, azt csak ők tudják; a költemény, tartalmára egészen eltér: bizonyos Salamon jeruzsálemi királyt állítva elő, kinek Pharao király nevü ellensége, és az ez által elrablott hűtlen neje Prinziana körül forog egész története; ezen nejének visszaszerzésében segíti azután szemfényvesztő ügyességü, cseles és ravasz testvére Morolf v. Morolt. *Mone*, s utána mások, a keleti szinezetű s tárgyu történetet magyarázataik által ónémet alapra visszaállítni igyekeztek; hősei szerepében, a Salmon és Marolt nevekben nemzeti hősregék nyomait s neveit fürkészve Jeruzsálemet Salernóra, Pharaót Farus v. Faróra, a keleti vonatkozásokat a X. századbeli sicilia Fatimitákkali olasz s ónémet viszonyokra stb magyarázva. Mindehez természetesen semmi közünk, s csupán azért igényelt közelebbi megemlítést, mivel tárgyalt Salamon és Markalf népkönyveink amaz említett német verses átdolgozásai elsőbbike a végén, a

a latin szöveggel azonos fordítása, mely mind a mellett egyes helyeken szinte szabadabb és eltérő; mire nézve lejebb a latin s magyar szöveggel párvonalos közléseket adandunk, melyek eléggé kimutatják, hogy a magyar, valamint több más, egyenesen a latinból, s nem németből vétetett át. Ezen német prózai fordításnak legrégibb szövegei már nyomtatásban ismeretesek, melynek mindjárt legelső korszakából mutathatók fel, és pedig több rendbeli példányokban és kiadásokban; mint I. *Frag und antwort Salamos un Marcolfi.* Nürnberg, Ayrer, 1487. II. *Red und widerred.* Augsburg, 1490. III. u. az 1520. stb [1]). — Egykoruak ezekkel a legismeretesb latin, nyomtatásban megjelent, példányok, mint I. *Salamonis et Marcolphi dialogus.* Antverp. 1487 [2]). II. *Collationes quas dicuntur fecisse mutus (o) Rex Salomon sapientissimus et Marcolphus facie deformis et turpissimus, tamen ut fertur eloquentissimus;* végén : impressus A. D. 1488. s több hason című, év s h. nélkül [3]). Egy ily kéziratit sejt Mone (i. h.) Hikesnél az angolszász Vanley-féle kézirattárból felhozottban : *Dialogus Salamonis et Saturni poetice;* miután Mone, mint a fentebbi jegyzetben láttuk, a Markalf nevet hibásan tartja később felvettnek; itt azonban a *poetice* szó is mutatja, hogy, ha csakugyan ezen tárgyu volna is, még eltérő *verses feldolgozás* forog fen. Ide tarthatjuk azonban mi a honunkbani *Béldi-codexben* fentartott, Salamon és Marcalphus kézirati latin szövegét; róla mindjárt alább [4]). — Mindez, hogy az ősnyomatok

---

latin eredeti szövegen túl, hozzá még egy további történetkét szó, mikép Salamon királynak neje elragadtatván, a mi bohóc paraszt Markalfunk — ki azon kegyelemnyerés után már Salamon meghittjévé lesz — cselei és ravaszsága által azt visszakeríti. Így áll ezen részlet maig a német Salamon és Markalfi prózai népkönyvben is, kétségtelenül a fentebb ismertetett német eltérő költeményből hozzá alakítva; míg arról a latin eredeti szöveg, valamint az innéti összes fordítások, s ezek közt a mienk és a szláv népkönyvek, sem tudnak. Az utóbbiakra nézve l. még alább.

[1]) *Panzer* Annal. d. ält. D.Lit. 168, 187, 447, és *Hagen* i. h. *Görres* által (Volksbüch. 189.) még két más 1569-diki példány hozatik fel.

[2]) *Mone* Quellen 240.

[3]) L. *Hagen* i. h. IV.

[4]) Ezek jelen átirása között említem még egy korábbi, XIV. századi la-

első korából annyi kiadás és példányban fenmaradt, tanusítja könyvünk általános elterjedését, valamint annak azon túl is számos át- s feldolgozásai [1]) különösen a népéletrei oly élénk hatását, hogy nem csak a legújabb időig érő ismételt lenyomatokban mint népkönyv folytonosan fentartá magát [2]); de, mi több, hogy tartalma, közmondásai, adomái, talányai a nép közbeszédébe átmenvén, abból maig folytonosan, habár kútfőjök ismeretét illetőleg már öntudatlanúl, hangzanak felénk. Ezeknek kimutatását már, csupán bennünket illetőleg, a következőkben kisértjük meg.

Átmenve ugyan is népkönyvünk hazánkbani történetére,

---

tin kézirati szövegét, felhozva : Serapeum Zeitschrf. f. Bibliothekswissenschaft, Handschriftenkunde stb 1843. I. 81.

[1]) Az említett két költői régibb német átdolgozás mellett, tárgya szinte egy XV. századi, *Folz* által írt ismeretes Fastnachtspielnek : Von dem künig Salomon u. Markolffo stb (l. *Panzer* Annal. II. 51. s Hagennél i. h). Hasonlókép *Hans Sachs*tól felhasználva egy bohózatban : Comedi mit acht Personen stb Augsb. 1591, hol a negyedik jelenetben Markalf és Salamonnak ismeretes itélete játszik, melyben Markalf a népkönyvbeni lázító szerepében jő elő. Egy második Fastnachtspiel darabjában ismét azon jelenet jő elő, mikép Salamon és Markalf nemzetségök sorozata előadásában vetekednek. Nevezetesebb még, mikép például az olaszban a Salamon és Markalf név elhagyása mellett is (az utóbbinak neve itt Bertoldo, és Markalfo neje nevévé lön) az egész történet a legelterjedtebb népkönyveik egyikében tartá fen magát, s számos folytatásokban kiképeztetett. Első feldolgozója a XVI. század vége felé *Giulio Cesare Croce della Lira* volna, a könyvek címe : Astuzie sottilissime di Bertoldo — un villano accorto et sagace stb, és : La piacevole e ridiculose semplicita di Bertoldino stb, miről, valamint folytatott későbbi művészi alakításairól, igen érdekes leirásokat olvashatni *Reinhard*nál Romanbibl. I. 210, *Görres*nél i. h. 193, és *Hagen*nél i. h. XVII.

[2]) A német maig a réginek hű lényomataiban, legfeljebb nyelvbeli s helyesirási újitásokkal, ismételtetett, míg *Simrock* gyönyörü képekkel kiállított népkönyvgyüjteményébe — Deutsche Volksbücher. I. Salomon und Morolf, nach den ächtesten Ausgaben hergestellt von Dr. K. Simrock. Berlin; — kritikailag javított szövegében mindjárt első helyt felvétetett. Nyelvünkön első XVI. századi példányaitól kezdve számtalan változatban utánnyomatott 1848-kig. Hazánkbeli tót kiadásai közt tudtomra legújabb a szakolcai 1830-ki, mely Skarnitzl nyomdájában készült.

annak első fenmaradt nyomait a XV. század második felében találjuk, és pedig az elterjedt latin eredeti szöveg egy töredékében kéziratilag fentartva az 1453. és 1470. közt irott *Béldi-codexben*, hol a Galliphus-féle eroticus versek után áll „*Manolphus et Salamon*“ töredék [1]). E codex, vegyes tartalmánál fogva, milyen egy hazai krónika, naptári és diaetetikai szabályok, stilistikai példányok, mulattató curiosumok stb egyvelegét magában foglaló, azon korban, mint ismertetője Vass helyesen megjegyzi, egy kis családi könyvtár helyét pótolván, s az akkori műveltség kivánalmaihoz képest nemét az encyclopaediának képviselvén, legjobban tanusítja, mennyire el volt már ekkor hazánkban a Salamon és Markalfróli történet terjedve latin szövegében, miután az ily kézi gyűjteményekbe, mint egy, azokat kiegészítő rész, beutat talált. Vajjon azonban e töredékből még más tanuság is felmutatható volna-e vagy sem, — különösen talán egy a közönséges kiadásoktól eltérőbb, vagy pedig a magyar fordítás összehasonlításánál használhatóbb szöveg? — nem lévén kezemnél, az egyszeri megtekintés után itt meg nem határozhatom. A codex iratása ideje azonban, mint látni, alig néhány tized évvel korábbi (1453—70.) a már is nyomtatásban megjelent (1487.) Salamon és Markalf latin és német, előbb felsorolt, ismeretes első kiadásainál.

Jóval későbbi, ámbár irodalmunkat tekintve még mindig elég nevezetesen korai, Salamon és Markalfnak, minket itt kizárólag érdeklő első *magyar fordítása*, miről már a *Heltai Gáspár* által Kolosvárt nyomatott kiadásokban van első tudomásunk. *Toldy* (Magy. Irod. Kézikönyve I. 102.) szerint ugyan is „*Salamon királynak az Dávid király fiának Markalffal való tréfabeszédeknek rövid könyve*, először Heltai nyomdájában látott világot, s aztán fia által többször, u. m. 1577. és 1585-ben — kiadatott.“ Mi, ha jól felfogtam, tudatja, hogy már az 1577-ki kiadás előtt is megjelent volna, minek 1550-től kezdve — mely időponttól kezdve ismeretes Heltai kolosvári könyvnyomdászi tevékenysége (L. Toldy Újkori M. Irod. Tört. I. 33.) — valamely évben kellett volna, s talán ismételve is,

[1]) L. Új M. Muzeum 1853. IX. 418. l.

történnie. E szerint az 1577-ki kiadás, melyet *Bod* (Athenas 194.) hoz fel, későbbi volna már, valamint a nála adott cím is : „*Salamon királynak a Dávid fijának Markalfal-való tréfa beszédének könyve 1577. árét,*“ eltér a Toldynál felhozottól, többi közt a „*rövid*“ szó kimaradása által is (ámbár, mint a nyelvhibának megigazítása, úgy ezen elhagyás is, és egyéb kisebb változatok könnyen csak a Bod idézeteibenj pontossághiányból eredhetnek, miután a még későbbi *Manliusi* lenyomat is 1591-ből szinte a Toldy által idézett címet adja híven; hacsak azt nem teszszük fel, hogy vagy ő egyenesen ezt írja le, vagy hogy Manlius utánnyomata az első Heltai-példányok nyomán készülve, annak hibáit változatlanúl ismétlék, míg talán a későbbi Heltai-nyomatok javítottak valának, mi azonban aligha valószinü, miután még későbbi példányokon is a hiba fenforog). Ily szabadon van adva Bodnál a Hilariusban (Előszó 11.) is a cím „*Markalfnak Salamonnal való beszélgetése,*“ mely e szerint szinte csak amaz általa említett vagy más későbbi ismeretes kiadások egyikére fog vonatkozni [1]). Hasonlón eltér az is, mely a Széchényi bibl. Catalogusában (Sup. II. 312.) előjön : „*Markalfnak Salamon királylyal való tréffa beszédiről irott könyv*“ (hely és név nélkül) 4rét, 4 ív; a cím gyaníttatja, hogy itt egy, amazoktól egészen különböző, példányról van szó, melyet azonban amaz elsőül már újabb helyesirásánál fogva sem lehet tartani, s melynek csupán negyedrét alakja utalna régibb voltára. A következő ismeretes kiadás a Toldy által említett 1585-ki volna [2]), s azután mint Toldy i. h. folytatja, a Manlius János, Heltai több munkái utánnyomója által Monyorókeréken 1591-ben kiadott (ez az ismeretes legrégibb fenlévő példány, melynek egyetlene a Muzeum könyvtárában létezik [3]), s róla mint itteni értekezésünk alappéldányáról lejebb bővebben szólandok); ezen innen, Toldy szerint, különféle helyeken gyakran, többnyire Budán, legujabban Bagónál 1847-ben jelent meg. Ezen utóbbiak közöl, a már említett muzeumi hely és év nélküli mellett, a tudomá-

[1]) Talán mindjárt a következőre, melyet a szövegben a Széchényi Catalogusból közlök, hol a Markalf neve szinte a Salamoné előtt áll.

[2]) A Költészet Történetében I. 148. az 1577-ki után még kettőt említ.

[3]) L. Catalog. Bibl. Hung. Széchényi. II. 277.

somra levő kiadások a következők: I. *Landerernek* 1796-diki könyvjegyzékében felhozva: „*Salamon királynak Markalffal való tréfabeszédei.*“ II. 1795-ki *váci kiadás* (l. Catalog. Bibl. Széch. Suppl. I· 485.) különböző címe mutatja, hogy az előbbivel nem azonos kiadás. III. Egy saját birtokomban lévő *pozsonyi Patzkó* Fer. betűivel 1797. IV. 1808-ki *budai* Toldy által a M. Költ. Tört. I. 149. említve. V. A fentebb már felhozott legutóbbi *budai, Bagó-féle* 1847-ből. Összesen tehát az előbb felhozottakkal tizenegy kiadás; mi természetesen csupán azok számát állítja elő, melyek helyzetemnél fogva, korlátozott további vizsgálatom mellett, szűk körömben ismeretembe jutottak; mások e számot példányaikkal könnyen kettőztethetik, s még ez is kétségtelenül csak legkisebb részét fogja tenni a számos kiadásokban ránk maradottnak, vagy ismeretünkre levőknek, miután, mint Toldy jól mondja, az ily cikkek ritkán találván beutat a könyvtári gyűjteményekbe, nagyobb részt nyom nélkül a köznép kezein elnyüvődtek; de melyek összes kiadásai egybevetése még is nem kis nyomatékú volna a szöveg szükséges kritikai vizsgálatában.

Meg akarom még csupán röviden említeni, a népkönyvnek hazánkbani *tót* kiadásokban is elterjedtét, melyek egyike előttem levő, legújabb, lenyomata a már említett 1830-beli, hely nélküli, de Skarnitzl szakolcai nyomdájából való, hol előbb többször helynév s évszám nélkül kijött; címe „*Rozmlauvány krále Salomauna s wymluwnym Markoltem*“ (azaz Salamon király beszélgetése a beszédes Markolttal), durva fanyomatú ábrával, vegyes magyar-tót és cseh nyelven írva; szövege hasonló a többi nyelveken fenlévőhöz, s a szerint is végződik, a német népkönyv folytatása nélkül. Különösen azonban hozzá nyomtatva áll említett példányomban egy különben más tárgyu cikk, ily cím alatt „*Mandát o panowánj Zen,*“ azaz: parancsolat a nők uralkodásáról; melyben egy e tárgyu bohós parancsolat hirdettetik a nők főkormányzója Ferymarus által kiadva. A népkönyv szláv áttételének régibb nyoma s története előttem csak annyiban ismeretes, a mennyiben *Mone* (Quellen 241.) egyik adatából értesülök, hogy az első e nemű szláv fordítás egy lengyel 1602-diki példány, mi tehát a mienknél jóval későbbi volna, s mely is csupán

egy közmondási gyűjtemény mellett: „*Vocabular z rozmaitych y potrzebnych sentency. W Krolewcu 1602.*“ töredékes szerkezetben van fentartva, az illető népkönyvnek csupán első szakait adván, Markalf—kinek neve itt *Marchaltow* — s neje alakja leirását s a példabeszédekbeni vitatkozást, melylyel a könyv végződik.

A népkönyv első magyarítójának Toldy *Heltai Gáspárt*, vagy ennek valamely erdélyi társát tartja Bod Péter állítása ellenében, ki azt *Bornemisza Péternek tulajdonítja* [1]); mi kétségen kivül azon okoknál fogva, melyeket *Toldy* felhoz (Magy. Irod. Kézik. I. 99. és M. Költ. Tört. I. 148.) a legvalóbbszinű, melyekre nézve azért olvasóinkat is egyenesen hozzá utasítjuk. Csupán mint curiosumot akarom itt megemlíteni, mikép Salamon és Markalf egy, birtokomban levő, előbb említett 1797-diki pozsonyi kiadása példányának, melyet nem rég Magyar M. pesti könyvárus ókönyvboltjában szereztem meg, címére egy újabb kéz vörös rajzónnal feljegyzé „*Szerzője Gyöngyösi István.*“ Ezen nyilván oktalanúl hamis felvételnél azonban figyelemre méltóbbnak tetszik nekem egy más ily jegyzet Bod M. Athenásának birtokomban levő példányában, mely l. 194. a „*Névtelen Könyvek*“ rovata alatt elősoroltak néhányához, hasonlókép újabb kéz által tétetett, azokban egy könyv irója vagy fordítója nevét mellékelve a lap szélére. Így például a „Jeles szép historia két Görög Hertzegről, erős Ajaksrol és bölts Ulissesről“ stb mellett, a mennyire azt kibetüzhetem, e széljegyzet áll: „*Ioanes literat;*“ a következő Salamon és Markalf“ mellett „*Valkaj*“ [2]). Az elsőre nézve, mely, mint

---

[1]) *Bod* helyét s okait után nem nézhetem, kezemnél Bodnak számos iratai közöl csupán *M. Athenása, Sz. Hilariusa* és a *Sz. Biblia Historiája* lévén, melyek egyikében sem találom; bennök Markalf történetét kétszer (Athen. 194., Hilar. Elősz. 11.) névtelenül hozza elő; Athenásb. egyenesen a Névtelen könyvek rovatában. Hasonlókép hiában keresem Bornemisza P. neve alatt is.

[2]) Magát Bod Athenása ezen csonka, s itt ott kéziratilag pótolt, példányát csupán ezen pár jegyzeteért, s azon hittel, hogy azok *Jankowich Miklóstól* származnak, szereztem meg, annak egy más, nevét beírva viselő könyvével, s néhány gyűjteménye bélyegével jelelt kéziratával, melyeket együtt Schrat bécsi ókönyvárusnál találtam;

mondók, oktalanúl a XVII. században virágzott (1620—1704), eléggé ismeretes *Gyöngyösi Istvánnak* tulajdonítja e népkönyvet, sajátlag szó sem lehet; és talán csak úgy volna némileg magyarázható, hogy Gyöngyösi iratai népiesekké válván, sőt hogy neki szinte ily a nép körében s ponyvairodalomban elterjedt és számtalanszor kijött „Daedalus Temploma" című irat a szájbeli hagyomány által tulajdoníttatván (l. *Toldy* Kézikönyve I. 253.), valaki azon gondolatra is jött, hogy az őt egy századdal megelőzött népkönyvet is nevére írja; máskép ugyan is a népkönyvnek netalán Gyöngyösi általi újabb kiadása vagy átdolgozásáróli közel álló véleménynek sem lehet helyt adni, miután az, mint mondók, tisztán változatlan lenyomata a legrégibb példányoknak, legfeljebb csak számos nyomdahiba általi megrontott szöveg különbségét adva. Épen így szó sem lehet egy más Gyöngyösiről, miután Istvánon kivül, mint irót, csak a nálánál is későbbi Jánost ismerjük, kinek munkáját Toldy, mint a népies irodalom legnagyobb aberratióját jellemzi (Költ. Tört. II. 205.). Ezen túl a felhozott jegyzet legkisebb kezességet sem nyújt, hogy nyomán netalán egy második eddig ismeretlen Gyöngyösi Istvánt Heltai korából, mint annak erdélyi társai egyikét, ki a mű fordítója lehetett volna, felvegyünk; s ezzel az adatot, mint további figyelmet nem érdemlőt itt egyszerűn mellőzhetjük.

Nagyobb valószinűség szól, mint mondók, a felhozott második adat mellett, mely népkönyvünket *Valkainak* tulajdonítja. Itt, ha teljesen bebizonyítható a felebbi jegyzetben jelentett eredete, némileg tekintélyre is hivatkozni lehetne, minő, ha nem is mindig kétségenfelüli, Jankowich Miklós. Maga azonban a felmutatott kettős jegyzet elsőbbikének vizsgálata, mindjárt képes hitünket megrendíteni; miután az első, mint közlém, az Ajax és Ulysses történetét valami „*Joanes literat*" =*Joannes Literatus*, tehát *János deáknak* látszik tulajdonítani. Ezen János deákot ugyan is sok keresés után nem tudom másnak tartani, mint a Toldynál (Költ. Tört. I. 137.) előjövő *Dálnoki János* kolosvári *deák*nak (1569.), de ki nem Ajax és Ulysses történetét, mely Toldy szerint (u. o.) Csák-

a jegyzetek irása a mennyire a néhány betükből kivehetem, Jankowich kézirásától nem volna eltérő.

tornyai Mátyás műve (1592.), hanem Trója Veszedelmét írta. Jegyzetünk irója tehát, ha azon János deákróli felvételünk áll, mit épen ezen munkákróli tudat erősít leginkább, a trójai háború epizódjait tárgyaló, s így tárgyunkra nézve némileg hasonló költemények iróit cserélhette fel, s nevét is valamely homályos kútfő nyomán csak félig ismerheté Joannes Literatusnak, a sajátlagi Dálnoki János deák helyett; mire nézve azonban lehet, hogy a Dálnoki név talán csupán a születési helytől, ha nem épen irónk költői, dalnoki tehetségétől eredt, elnevezés [1]). E szerint a glossza iróját hibás véleményen kapva, ámbár Toldy kútfői nincsenek kezem alatt, bizvást kételkedhetnénk a másodikra nézve is tanusága igazságán, miszerint Salamon és Markalfot *Valkai*nak tulajdonítja. Mind a mellett ez még is nem valószinűtlen. Valkai alatt itt csak a XVI. századbeli *Valkai Andrást* (l. Bod Ath. 320, Horányi Mem. III. 485. Toldy Költ. Tört. I. 124, 155. stb) érthetjük, kit ugyan nagyobbára mint verselőt, a honi történetből vett tárgyaknak feldolgozójaként ismerünk, milyek a Királykrónika (1567.), és Bánk bán (1574.). Ezeken kivül mindazáltal idegen tárgyak feldolgozója is lévén, mint: Chronica miképen Károly cs. hadakozott Afrikában (1571.), Chronica miképen Hareadenus tengeri tolvaj Barbarossa basává lett (1573.), Chronica Priester Jánosról (1573.), Rozimunda (1579. a longobard mondából ugyan, de szinte Bonfini Magy. Története nyomán); e mellett talán ráférne még Salamon és Markalf prózai fordítása is. Minden esetre leginkább erősíthetné ez adatot az, ha Valkait is Heltai azon erdélyi társai közé számíthatnók, kik közől egyiknek tulajdonítja Toldy is a fentebb előhozott helyen könyvünk szerzőségét; mi ellen nem tudom, mi szólhat [2]); mit ellenben erősít az, hogy Heltaival ő nem

---

[1]) Ismeretes azonban még két Dálnoki nevű, t. i. Dálnoki Benkő Márton és Dálnoki Mihály XVII. századi irók (Bod Athen. 54., az első Horányinál is Mem. I. 460.), ámbár az elsőnél itt is csak a Benkő melletti praedicatumi v. születéshelytől felvett elnevezésként áll.

[2]) Nem gondolom ugyan is, hogy Heltai társaiul csupán a bibliafordításban nevezetteket: *Gyulai Istvánt, Ozorai Istvánt, Vizaknai Gergelyt* kelljen tartani (l. *Jankowich* Biblia Magy. fordítását 27., *Bod* Athen. 105., *Toldy* Újkori M. Nemz. Irod. Tört. 91. l.).

csak egykoru, hanem hogy bő szerzeményei ennek kolosvári sajtóját igen is foglalkodtatták; sőt Heltai (1574.) *Cantionaléja* gyűjteményébe is Valkai több darabjai felvévék (l. Toldy Irod. Kézik. I. 102.)[1]). A belső, nyelvészeti s irályi, okok vizsgálatába, melyeknél fogva Toldy szinte Heltainak tulajdonítja Salamont, nem ereszkedhetem, miután Valkai műveiből mi sincs kezemnél. S ezzel, a véletlen, s azért igénytelen, ha nem kétséges, adat közlése után, bizvást megállapodva e kérdésnél: Vajjon az adat hitelt érdemlő-e vagy sem? annak megoldását az irodalomtörténet iróira hagyom.

Népkönyvünk kül és nyelvünköni történetét a kivánt-

[1]) Ha Heltai könyvnyomdászi tevékenységét, a mennyire az a tudomásunkra levőből ismeretes, tekintem, számos és dús egyvelges kiadásainál fogva gyanítom, hogy őelőtte is, mint a külföldi nyomdászok előtt, a nyomdászat első korában, nagyobb kézirati codexi gyűjtemények állottak a múlt XIV. és XV. századból, melyek tárgyainak lefordítva kiadása tevé munkálkodása nagy részét; így például a magyar történeti, *krónikai* Bonfinis-féle kivonat mellett, *Fortunatus historiája*, a *Fabulák*, *Euryalus* (melyet a *pataki névtelentőli* származása dacára, mint 1577-diki kolosvári nyomatot, szinte talán a Heltai társak művei közé lehet számítani), *Magellona*, *Salamon és Markalf*; milyek, mint az utóbbi és Euryalus honi kézirati gyűjteményeinkben is, például a Béldi-codexben, az utóbbi időkben összeírva, más történeti s egyvelges tartalom mellett fen voltak. Egy ily teljesb codexnek birtokába jöve akkor valamely erélyesb nyomdász, azt fordításai s átdolgozásai kiadása által nyomatai kútforrásául használta; egyes részleteit ekkép az iróknak — kik bizonyára nem magok keresék fel e különböző idegen tárgyakat — lefordításul és átdolgozásul — mely utóbbi legtöbbnyire csak felverselésből állt — adván. Ki is fogná hinni Heltainak, vagy bár ki legyen is a Fortunatus magyar fordítója, hogy ő a historiát csupán Szebenben hallva, ezen hallásból fordítá le! (Toldy: Kézik. I. 101.). Az ily szólás akkor megszokott ajánlás volt, valamint számos külföldi hasonló átdolgozások, fordítások és kiadások példái mutatják: előbeszélvén, mily különösen véletlenül jöttek ily példányhoz; vagy hol hallák az elterjedt, általánosan más népnél v. nyelven divatozó szép történetet; v. hogy sokaktól megirására v. kiadására felszólíttattak stb, miben természetesen sokszor igazok is lehetett. Idővel azonban, ha ezen vizsgálataink eredményeit a többi népkönyvekről is, mint Fortunatus stb közlendjük, látni fogjuk, mikép a csekélységekig szorosan követték az előttök álló eredetit a nyomdásztól munkát kapott, nagyobbára céhszerü, fordító társak.

nál hosszasabban szőve, habár annak csak legszükségesb vázlatára szorítkoztam; átmegyek ezzel szövege s az abból felmerülő tanulságok vizsgálatára. Alapúl népkönyvünk ismeretes legrégibb példánya szövegét teszem. Ilyen a közelebbről nem ismert, ama fentebb említett muzeumi negyedrétü, év s helynélküli, s azért korára s eredetére meg nem határozható mellett, azon 1591-diki, kétségtelenül a Heltai-féle eredeti első példányok nyomán készült Manlius általi monyorókeréki utánnyomat, melynek egyetlen ismeretes példánya jelenleg a nemzeti muzeum könyvtárának kincsei között tartatik [1]); címe: *„Salamon kiralynak, az David kiraly fianak : Markalffal valo trefa beszedeknek röuid könyue.* (A címlap közepén itt Magyarország címere szívalakú, felül két oldalról kivájt vérten kétszeresen áll korona nélkül, fa nyomatu képben; alatta következik jeligeként :) Mindenek é vegre irattatnak meg, hogy iot tanullyunk belöle. Nyomtatot Monyoroköröken Manlius Janos altal. Anno MD,XCI“ [2]).

---

[1]) Honnét a nemzeti muzeum érdemteljes könyvtárnoka *Mátray Gábor* úr készséges kegyéből betekintés és használat végett kezemnél volt.

[2]) A példány legkisebb 8rét; összesen négy iv (32 számozatlan levél) A. B. C. D. ívjegyekkel, s e mellett a levelek az egyes ívek szerint arab számokkal jegyezvék, de mi igen hanyagúl számos kihagyással történt. Példányunk levelei közé erős fejér irópapiros van kötve, többnyire kétkét levél, melyre az első példabeszédtől kezdve egy XVI. vagy XVII. századbeli csinos apróbetüs kéz a magyar szöveg megkisérlett latin fordítását jegyzé fel, az egésznek csupán mintegy ötödét, t. i. az első 46 példabeszédet; a fordítás szorosan a magyart követi, a latin eredeti szöveg ismerete vagy használata nélkül; s így e kelletlen fordítással két különös szöveg áll elő, miután már a magyar is a latinnak szoros, sok helyt szóbeli, nehézkes fordítása; mind a mellett ezen latin fordítás is, mennyiben az akkori magyar kifejezés értelmét jól fogta fel, nem egy helyt magyarázó, mit alább példák fognak mutatni. A könyv egykori régi birtokosa — mint egy XVII. századbeli, ama latin fordítóétól azonban eltérőnek látszó, irás a cím felett megjegyzé : „Conventus S. Michaelis Vetero Pragaen. frat. seru. B : V : mariae.“ — a serviták prágai kolostorának könyvtára volt, hová a szerzet magyar társai által juthatott, miután a rend magyar házai a többi osztrák tartományokéval egy provinciát képeztek. — Irásmodorára az akkori eltérések, határozatlan és habozó jelelés több jelenségeivel bír; az ékezés a hosszu hang-

Álljon már itt a szövegből mutatványul párhuzamosan a latin s német legrégibb szerkezettel együtt a következő közlemény, mely legjobb tanuságot adhat a magyar szövegnek latinbóli fordításáról, annak nyelvéről, irályáról s irásmódjáról.

„*Markalf Allapattya.*"

Statura itaque Marcalphi fuit breuis, et grossa, caput habuit grande: frontem latissimam, rubicundam et rugosam, aures pilosas et usque ad medium maxillarum pendentes, oculos grossos et lipposos, labium subtus minus quasi caballinum, barbam sordidam et foetosam quasi hirci, manus truncas,

Vnd dy person Marcolfi was kurtz vnd dick, grob, vnd het ein grosz haubt, ein preite stirn, rot vnd geruntzelt horig oren, hangende wangen, grosz flieszende augen. Der unter lebs als ein Kalbs lebs [1]). Ein stikenden part als ein pock, plochet hende, kurtze finger vnd dick sehentlich füesz, eyn spi-

zóknál mindenütt hiányzik, és csupán az *e* olykor ę féle jellel jön elő; az *ő ű* az *ou* fölibe vetett c-vel jeleltetik, olykor a német irásból vett fractur ü-vel fejeztetik ki, néha a szó elein, valamint az *u* is, kettős *v*-vel adatik, mint *vvneit*=üneit; a névelő *az*, *ez* mássalhangzójának elhagyása ékkel jeleltetik *é*, *á*. A szó közepén *v* helyett *u*; *cs* helyett olykor *ch*; *j* helyett *y* vagy *i* áll stb. Mind ezt, valamint az irályt is a szövegből lejebb felhozandó összehasonlítási példák bővebben feltüntetik. A szöveg mindjárt a címlevél hátsó lapján kezdődik, hol a magyar fordító saját előbeszédével (legalább ilyet sem a latin, sem a német, sem a szláv példányok nem ismernek, míg a magyarok azt folyvást utánnyomtatják) kezdi: „*Praefatio, az az: eloeliaro beszed az Markolffus trefas dolgaira.*" Mely leginkább a körül forog, hogy tréfás dologból is hasznot lehet vonni; e szerint némileg kimentve a trágár tréfák s adomákkal átszött müvet, a miért a végén még ez mondatik, hogy: gyengébb és tisztességesebb szavakkal van fordítva; mit épen nem lehetne mondani, a latin szöveg minden scurrilitásai híven visszaadatván. A harmadik lapon kezdődik a sajátlagi szöveg és a 61. l. végződik. A példányhoz van kötve a következő című verses könyvecske: „*Gonoz Asszonyembereknek erkelchekroel vallo aenek, kit zerze zebeni Ormprust Christoff egij kopot ebagnenek bozzussagara, kit oztan egij baratia keressere magijar nielure fordita*" (a címlap közepén fanyomat terített asztalnál ülő nőt s férfiút ábrázolva). „*Viennae Austriae excudebat Egidius Aquila.*" A cím hátsó lapján az első versszak hangjegyekkel áll. Az egész 8 levél, melyen 68 versszak (l. róla *Toldyt* Költ. Tört. I. 194.).

[1]) A német a „labium caballinum"-ot, mit a magyar: „ajkaji mint lónak" jól fordít, nem értve „Kalbs lebs"-vel, borjúajakkal fordítja.

digitos breues et grossos, pedes rotundos, nasum spissum et gibbosum, labia magna et grossa, faciem asininam, capillos veluti sunt hircorum: calceamenta pedum eius rustica erant nimis, pannitiosa atque lutosa pellis, curta tunica usque ad nates, calligae repagulatae, vestimenta eius coloris turpissimi erant.

tzige hogerte nasen, grosz und grobe lebszen, ein eselisch angesicht vnd har als ein ygel [1]). Grosz pewerisch schuch. Vnd auch ein schwert vmb sich gegurt mit einer zurissen scheiden [2]). Sein kappen was mit har geflochten vnd geziert mit einem hyrsen gehürn [3]); sein kleit het ein schnode farb vnd was von schnoden tuch. Sein rock ging im pisz auff die scham. Czurissen hosen.

Vala penig Markalf rönid allapatu ember igen temerdeg es potrohos: feie ö neki nagy vala, szeles homloka, piros es szömörgös ortzaia: fülei felötte szörösek, es el ala függenek vala, szemei nagyok es chipasok: Aiakijs nagyok temerdekek fölötte, mint egy lonak: szakala mint a kechkenek: kezei röuidek es temerdegek, vviai zomokok, labai röuidek es felötte temerdekek valanak: az orra penig (mint ég sos vgorka) temerdek, szeplös es horgos mint á kanyanak [4]). Abrazattya neki ollyan, mint á szamar nak, haia ollyan mint á baknak a szöre, es sariai igen parasztok valanak, böre peniglen rut es igen szeplös es fekete mint á sar [5]): ruhaii kurta es chak a bal fenekeig [6]) er vala, nadrag szellel kiteriedet vala, es minden öltözetei ektelenek valanak.

Az összehasonlításból látni, hogy mind a magyar, mind a német a latin eredeti szövegnek fordítása, mit egyik is, másik is majd hívebben és szó szerint, majd a nyelvbeli nehézségek miatt körülírva, vagy félreértésből eltérőleg ád, legfeljebb egy pár közel álló, közbe szúrt hasonlítással bővítve, melyeknek eltérő volta a magyarban és németben, mutatja, hogy a

---

[1]) Ismét a német saját hasonlata, mit a latin és magyar nem bír.

[2]) E karddali előállítás szinte csupán a német szöveg sajátja; így már ezen hozzáadás azon említett régi német költői feldolgozásokban is előjö, valamint a codex képein is, hol Markalf torz alakja karddal oldalán, neje kulcsokkal ábrázoltatik.

[3]) A német szöveg ezen toldása is esmét csak a latin eredetinek félreértése lehet: capillos veluti sunt hircorum, mi neki kappen — mit hirsch gehürn, sipka szarvasszarvakkal.

[4]) Mint látni e hasonlat a sós ugorkához és kányaorrhoz a magyar szöveg sajátja, mit sem a latin, sem a német nem bír.

[5]) A „fekete" kifejezés hiányzik a latinban és németben.

[6]) „Bal fenekeig" = ad nates, a németben: pisz auff die scham.

két utóbbi szöveg semmi közösségben sincs [1]). Ennél fogva elhagyva itt a németteli további egybevetést, csupán a latinnal folytatom azt még egy mutatványban, a latin eredeti szöveg s a magyar forditásnak hozzá való viszonya és ismertetése bővebb kijeleléseül. Markalf neje Polikana leirása:

Vxor quoque eius erat pusilla et nimis grossa, cum grossis mammis, comam habebat spinosam, supercilia longa, foetosa et acuta, quasi dorsum porci, barbam ut habet hircus, aures asininas, occulos lipposos, aspectum colubrinum, carnem rugosam et nigram, et massa de plumbo ornabat grossas mammas eius, digitos habebat breues, ornatos annulis ferreis, nares habebat valde grandes, tibias breues et grossas, in modum vrsae pilosas: tunica eius erat pilosa, et dirupta de tali quidem muliere, quidam iuuenis hos dixit versus

Foemina deformis tenebrarum subdita formis, cum turpi facie transijt absque die,

Et mala res multum turpem concedere cultum, sed turpis nimium turpe ferat vitium.

Rex vero Salomon cum eos conspexisset, sic exorsus est dicens: Quis estis, et unde estis, quod est genus vestrum? Marcolphus respondit: dic tu nobis prius genealogiam tuam et patrum tuorum; et tunc indicabo tibi genus nostrum. Salomon ego sum de duodecim generibus Prophetarum. Iudas genuit Phares. Phares genuit Esron. Esron genuit Aran (stb). — — — Isai genuit Dauid Regem. Dauid autem rex genuit Salomonem. Et ego sum Salomon rex. Marcolphus

Az ö felesegeis ö neki törpe es igen temerdeg. Nagy á ket chechi ö neki, haia penig choportos, hosszu á szemöldeke dohos es eles mint a disznonak a serteie, szakalkaiais vagyon mint a kechkenek: a ket füle ollyan mint á szamarnak, szemei chipasok, es tekentete ollyan mint a merges zomok kigyonak. Teste peniglen fekete es szömörgös, es onbol ontatot plehekkel az ö ket chechit fel ekesitette: vviai röuidek, es vasbol chinalt gyürökkel be füzte: orra likai nagyok valanak; labai röuidek es szörösek mint a meduenek: Ruhai gyapiasok es szellel ki teriettenek. Es illyen asszonyi allatokrol szepen monta egy neminemü bölch imez verseket:

Foemina deformis stb (hasonlón mint a latin szövegben, fordítás nélkül).

Salamon annak okaert hogy megtekentette volna öket, ekkepen szola nekie: Michoda emberek es michoda nemzetségböl valok vattok? Markalf penig ezt haluan ekkepen felele: mond meg te minekünk elöször á te nemzetsegedet, es a te atyadfiainak eredeteket: Es en is meg beszellem a mi nemzetsegünket. Salamon monda: En vagyok a tizenket Patriarkaknak nemzetsegeböl való: (mi itt helyesebb a latin prophetai helyett). Mert Iuda nemze (stb mint

[1]) A latin szövegnek leghívebb fordítását adja e helyt a szláv népkönyv.

respondit : Ego sum de duodecim generibus Rusticorum. Rusticus genuit Rustam, Rusta genuit Rustum, Rustus genuit Rusticulum, Rusticulus genuit Tarcum, Tarcus genuit Tarcol. Tarcol genuit Pharsi, Pharsi genuit Marcul. Marcul genuit Marquat. Marquat autem genuit Marcolphum. Et ego sum Marcolphus follus. Vxor mea est de duodecim generibus Lupicanarum. Lupica genuit Lupicam. Lupica genuit Lupidrag. Lupidrag genuit Bonestrung. Bonestrung genuit Boledrut. Boledrut genuit Bladrut. Bladrut genuit Lordam. Lorda genuit Curtam. Curta genuit Curtellam. Curtella genuit Policam. Polica genuit Policanam. Et haec Policana vxor mea. Salomon dixit : Audiui te esse verbosum et callidum, quamvis sis rusticus turpis. Quamobrem inter nos habeamus altercationem. Ego vero te interrogabo: tu vero subsequens responde mihi. Marcolphus respondit: Qui male cantat primo incipiat.

a latinban) — — — es en vagyok Salamon kiraly. Markalf ezt haluan felele. En vagyok a tizenket parasztsagnak nemzetségeböl: mert Rusticus nemze Rustat, Rusta nemze Rustomat, Rustoma nemze Rusticellust (stb mint a latinban)— — es en vagyok á Follus Markalf [1]. Az en felesegem penig a tizenket Lupikanaknak nemzetsegeböl valo : Mert Lupica nemzette Lupicanat (stb m. a latinb.) [2]. Salamon monda halottam hog igen bövv beszedü es chachogo rauasz alnok paraszt ember volnal, annak okaert vetekedgyünk beszeddel mi közöttünk. En tegedet kerdezlek: te penig ennekem felely meg minden kerdesimre. Markalf. A ki hituan enekes ez kezgye el ismet elöl [3].

---

[1]) E szó is, mint a latin szövegben a media és infima latinitas tulajdona, a francia szónak deákosításával (l. *Ducange* Gloss. a Follis sz. a.), magyar szövegünkbe változatlanúl vétetett által.

[2]) Ezen egy hely, melyben a latin szójáték a *Rusticussal* Marcolfnál, *Lupicával* Polikánánál jellemzetesen elöjön, magában kimutatja már szövegünk eredetét, egészen változatlanúl vétetvén át, míg a többi népkönyvek kevesbbé vagy többé fordításban s megfelelő saját neveik helyettesítésével adják. Például a szlávban : *Sedlak mel Chlapa, Clap mel Chlapca* stb, azaz Parasztnak fia volt. Férfi vagy Ember, a Férfinak fia volt Fiu stb. Lupica is : *pokoleni Wlkohltaveho*=Farkasfaló nemzetségböl való. A németben : *Mein Urahne war Rumpolt, sein Sohn hiesz Ronepolt, dessen Sohn Rolebrecht*, stb. Polikána ismét a ludak 12 nemzetségéböl való : *Gänserich, Gans, Gissel* stb. Ellenben ismét e helyböl alaposabban lehetne, mintsem a Markulf névnél fogva tevé *Mone*, a fenmaradt latin szöveg német befolyás alatti képzödését gyanítani, a benne elöjövö *Bonestrung,*

A mutatvány után mely eléggé képes magyarított népkönyvünk kútfejét kimutatni, átmegyek annak legnyomósb azon része vizsgálatára, mely főbb maradandó becsét teszi, t. i. a Salamon és Markalf vetekedésébeni *közmondásos részletekre*; mikre nézve elég legyen eleve megjegyezni, hogy annak majdnem valamennyi így nevezhető mondatai (Salamon tételei t. i. kevesbbé azok) maig is nyelvünkön s a köznépnél divatosak, s kezdettől fogva közmondási gyűjteményeink becses részét teszik, a nélkül, hogy ezek egyike is ezen eredeti kútfőre hivatkoznék. De magok a közmondások, példabeszédes kifejezéseikben, mintegy háladatosbak lévén a könyvszerzőknél, öntudatlanul visszahangoztatják mind maig a forrást a hasonlókép közmondásilag emlegetett „*Markalf régi históriáját*"-ban. Így áll még ugyan is e közmondás Kovács nyomán Erdélyinél is felvéve: „*Még a régi Markalf históriáját sem tudja*" (5406.) és: „*Csunya mint a régi Markalf*" (5407); Ballaginál: „*Még a Markalf históriáját sem hallotta*" (5083.); jól magyarázva a latinnal „*ne Aesopum quidem trivisti.*" De rég feledve lévén már sajátlagi eredete és vonatkozása, *Erdélyi* (Közm. 285.l.) ily jegyzettel kiséri: „e Markalfnak egykor elterjedt hírű embernek kellett lenni. Még ma is olvashatni a ponyvairodalomban róla, mint bölcs Salamon udvari bolondjáról, *holott őt a magyar Salamon király bolondjául ismeri a hagyomány*," mire nézve Dugonics Példabeszédei II. 75. lapjára utaltatunk. *Dugonics* e helyt e közmondást „ezért egy jó szót sem adok" e jegyzettel magyarázza: „*Markalfot Salamon királyunknak bolondját* ebédre hívta a zimonyi bíró, ő pedig oda nem ment. Okárúl kérdeztetvén azt mondá: hogy a minapiban is nála volt, még se volt annyi embersége, hogy fáradságát megköszönte volna, az olyan ebédért jó szót nem adok." Ellenben *Szirmay* (Parab. 2-dik kiad. 110.) már I. Mátyás udvari bolondjává teszi: Morionum de genere memo-

---

Boledrut eredeti német nevek még felismerhetők, s különösen az utóbbi összetétele a *Drut* szóval itt jelentősen áll.

[3]) Itt kezdődik a példabeszédekbeni vetekedés, magyar példányunk említett glossatora a latin közmondás magyar fordítását mindjárt ezen elsőnél így fordítja vissza: „qui verbosior est, incipiat et loquatur.

rabiles sunt apud Hungaros : Oktondy, Bonfordy, Bolond Istók Debrecenbe. *Markalf morio Mathiae I. Regis in proverbio est : Szép vagy, mint a régi Markalf.*" Vajjon ezen népszerű iróink, már akkor sem ismerék-e népkönyvünket (úgy gyakoroltatván a népies irodalom mint ma, annak sajátlagi ösmerete nélkül), vagy hogy csakugyan ily hagyomány királyaink Markalf nevű udvari bohócáról ismeretes volt előttök? [1]). Mí jelenleg az adott mutatvány nyomán már értjük, mily alakot gondol a közmondás a „*szép vagy csunya mint Markalf*" alatt; s mily históriát vél népünk a közmondásos „*régi Markalf históriája*" emlegetésével.

Lássuk tehát már a gyűjteményeinkben előjövő népies közmondásokat, melyek egyenesen népkönyvünkből valók, s melyeknek e szerint eredeti kútfője lévén, mutatja mennyire ment át népünk gondolkozása és szólásába, minden ízibe s vérébe. Az összehasonlítást párvonalosan adom közmondásainkkal, ezekre nézve Erdélyi gyűjteményét tevén alapúl, nem csak azért, mert gyűjteményeink legteljesbike, s a megkivántató kritikai kellékek szem előtt tartásával szerkesztetett (míg Ballagié a példabeszédek és szójárásokra is kiterjeszkedvén

---

[1]) Ezen megszokott historizáló ráfogások természetesen itt sem minden alap nélküliek. Igen nevezetesen bizonyítana például népkönyvünk, s nálunki régi, habár csupán latin szövegbeni divatozása mellett, ha például Salamon vagy régibb királyaink korából egy udvari bohóc Markalf nevét volnánk képesek felmutatni, minő igen természetesen ezen ismeretes historiából az udvari vígmesterek neveül átvétethetett; de mi esmét megfordítva is állhat : hogy az udvari vagy nevezetesb bohócok egyikének ily neve a középkorban a latin népkönyv szerkezetébe csuszott, bár ez utóbbi kevésbbé valószinű. Ellenben I. Mátyás korára nézve már igen könnyen feltehető volna, hogy egy ily udvari bohóc az ismeretes és divatos történet nyomán vette fel a Markalf nevet. A Mátyás korabeli Béldi-codexféle szöveg t. i. eléggé tanusítja, hogy a történet már akkor hazánkban legalább latin nyelven általánosan elterjedt volt. I. Salamon korában megint egy historiai, hazánk történetével összefüggő *Marquard* név volna felmutatható, az úgy nevezett korontáni gróf, ki Salamon anyjának bátyja, az ismeretes Mária-Cell építője (l. Secul. sext. ad Cellas Marian. peregr. 22.), unokáját ki Salamont hadaival Magyarországban a királyi hatalom visszanyerésére segité, s az ezen hadban kapott sebében meghalt.

szinte saját külön becscsel bír); de mivel Erdélyinél még különösen itt, s előbbeni általamì használatukban, arra is építek, hogy, mint előbeszédében mondja, ő elébb eredetileg a népnél gyűjtött, és csak azután folyamodott a fen lévő gyűjteményekhez; mit úgy értek, hogy mindenütt, hol a közmondás urát a hozzá mellékelt kezdő betűvel nem adja, ott a közmondást, habár amazoktól is felvétetett, ő mintegy eredetileg még a néptől is újra, mint ily divatút s népszerűt constatálva bírja; mi legjobban képes itt népkönyvünk adandó közmondásai népies divatát és érvényességét kimutatni, s az által népkönyvünk hatását s befolyását tanusítani. Lássuk azért:

Salamon és Markalf.	Erdélyi: M. Közm.
Lap.	*Szám.*
8. hituan enekes kezgye.	8639. hitvány éneket kezdeni.
— iger az oruos egesseget, holot hatalma nincs rea.	8821. igér az orvos egészséget, de nincs rá hatalma.
— a hol sok asszon nepek vadnak, ot vadnak sok pelda beszedek.	8577. hol sok asszonynép van, sok a példabeszéd.
9. a kinek pokol szomszedgya vagion ö maga dichiri magat.	1751. maga dicséri magát [1]).
— mikor fut a kechke akkor feierlik az ö seggi.	4256. mikor fut a kecske, akkor fehérlik a segge (*Kovácsnál is*).
— az teyfeles fazakat mig tele, igen kel a matskatol örizni.	5251. szerdék próbálja meg a macskát.
10. az io machkat az io böreiert meg szoktak nyuzni.	8774. a jó macskát bőréért meg szokták nyuzni [2]).
— hivv machkat a teies fazaknak kitalalhat.	2621. tejes fazéknak hivtelen szolga a macska.

[1]) Hiányzó részét kiegészíti Erdélyi i. h. e magyarázattal: „azaz rosz szomszédja van, vagy ó a rosz szomszéd, különben az dicsérné, nem ómaga magát."

[2]) Mint látni a kútfőben, t. i. népkönyvünkben, értelmesb, a kettőztett „jó" szóban levén a kifejezés ereje, mit a mai közmondás elejtett már; példányunk említett glossatora azért még jobban magyaráz fordításával: bonus cattus semper propter pulchram pellem excoriari solet.

Salamon és Marcalf.	Erdélyi : K. Mond.
Lap.	*Szám.*
10. nem ollyan az szep subaknak belöl az vviai, mint az derek bellesi [1]).	8868. nem oly szép a suba ujja belül, mint a derék bellése.
— szep dolog a feier fatyol.	8652. szép dolog a fehér fátyol.
11. á feier fattyol alat gyakorta moly vagyon.	8651. fehér fátyol alatt gyakorta moly vagyon [2]).
— a ki polyuat vet nyomorusagot arat [3]).	6429. ki polyvát rostál, nem keresi meg a napszámot.
— a szamar ily termeszetü, hogy a hol legeltetik ot nö.	8874. a szamár ott nő, a hol legel [4]).
— a ki mehet metzij, azaz vviat nyalogattya.	5544. a ki mézet metsz, ujjait nyalogatja.
— az kemeny faba mikor vered az eket meg od magad, hogy szemedbe ne pattanyon.	8638. ugy verj éket a kemény fába, hogy szemedbe ne pattanjon.
12. nehez teneked az eszten ellen rugodoznod.	6115. nehéz ösztön ellen rugodozni [5]).
— a mely abroszt igen el viselnek, szöszsze valik, es csepüc.	17. a mely abroszt sokan viselnek, szöszszé válik (Dugonicsnál is).
13. az mely püspök felötte halgato, vegre ayton aloua tetetik.	8834. a mely pap jó hallgató, végre ajtónállóvá teszik [6]).
— az folyo viz ellen ne törekedgyel.	8462. viz ellen úszni.
— elmeieben eszik á ki az euö embernek köszön.	8632. elméjében eszik, a ki az evő embernek köszön.

---

[1]) A latin eredetiben : non sunt talia manicae quales pellicia; legértelmesben példányunk latin fordítója : vestis subductae manicae intrinsecus non sunt ita subductae atqui ipsa vestis.

[2]) Ezen közmondást is csak népkönyvünkből lehet teljesen megérteni, mint Markalf megfelelő válaszát Salamon mondatára : szép dolog a fejér fátyol a szép asszony embernek fején.

[3]) A latin eredeti : qui seminat palias, metet miserias.

[4]) Mit Markalf még tovább folytat : a hol sz-k ott ganaioz, a hol hugyik ott öntöz, a hol heuer ott róntya el á göröngyekeket. A latin eredeti értelmesb : Asellus semper debet esse ubi se pascit, et ubi pascit vnam plantam quadraginta resumit, vbi cacat ibi format stb.

[5]) Ez Pázmány után, de még egy más is Erdélyinél 8831 : veszedelmes ösztön ellen rugódzni; egyébként mind a kettő már a szent irásból van : „contra stimulum calcitrare."

[6]) A latin eredetiben : Episcopus tacens efficitur hostiarius.

Salamon és Markalf.	Erdélyi: K. Mond.
Lap.	*Szám.*
14. meltan szaggatyak el aszt disznok, az ki á körpa (ſgy) közibe elegyiti ö magat.	4601. ki korpa közé vegyül, megeszik a disznók (szinte a régibb latin: qui se miscet furfuribus).
— a ki az idegen ebnek kenyeret hany, nem veszi iutalmat.	1960. ki idegen ebnek hány kenyeret, nem veszi jutalmát.
— nem igaz barat, á ki meg nem marad a baratsagban.	570. nem igaz barátság, mely könnyen elmúlik.
— sok okokat keres á ki el akar baratyatol szakadni.	8581. sok okot lel, ki el akar szakadni barátjától.
15. hamar el vnnya a ki farkason akar szántani.	2583. hamar elunja, ki farkason akar szántani (Kovácsnál is).
— a ki retket eszik mind ket felöl horut, alol es fellyül.	6554. a ki retket eszik, két felől hurutol.
— az hallas ott elvesz, a hol az elme nem vigyaz.	8623. ha elméd nem vigyáz, hallásod is elvész.
— meg tompittya az nyilat, a ki lövöldözi a serpenyöt.	5845. nyilat tompít, ki serpenyőt lövöldöz (Faludinál is).
16. el veszti az siralmat, á ki biro elöt ielenti sirasat.	8590. elveszti sirását, ki biró előtt jelenti siralmát.
— az halalt es á szegenseget el ne titkolliad.	7100. szegénységet el nem titkolhatni (Dugonicsnál is).
— á ki tökös az nem egesseges.	8921. a ki tökös, nem egészséges.
— mikor ülsz a gazdagnak asztalanal, iol eszedbe vegyed mit raknak elödbe.	8663. mikor ülsz a gazdagnak asztalánál, jól foglald eszedbe, mit raknak elődbe.
— a ki magasb szekben ül az tartya az fö helyet.	8893. ki magasb széken ül, a fő helyet tartja.
17. iol lat a machka, noha a talpat nyallya.	5238. jól lát a macska, noha a talpát nyalogatja.
— a mezitlenseget senki meg nem foszthattya.	5513. a mezitelent nem lehet megfosztani.
— a rest ember az hidegben es melegben nem akar szantani.	6546. rest kéz nem izzasztja az eke szarvát.
— minden kez siet az ö meg szokot vas fazakara.	2618. kiki a maga fazeka mellé siet.
— az mord es haragos asszony allat es az füst, és a likas tal, igen nagy kaar az embernek hazaban.	3555. ártalmas a háznál: haragos asszony, sűrű füst, lyukas tál (Kovácsnál is).
18. sokan vadnak a kik eheznek, es mindazaltal meghazasodnak.	8636. sok van, ki éhezik és megházasodik.

Salamon és Markalf.	Erdélyi: M. Közm.
Lap.	*Szám.*
18. a szegeny embernek ninchen kenyere, es meg is ebet keres hogy eltarcha.	1957. ne tarts ebet, ha kenyérhajad nincs.
19. a ki teged nem szeret, a teged nem ragalmaz.	8849. a ki téged megszeret, az téged rágalmaz.
— chak annyit alogyal a mennyi elég.	8566. csak annyit aludjál mennyi elég.
— a kitöl lehet es nem aloszik, az röstseg art annak.	6548. a kinek lehet és nem aluszik, azt a restség bántja.
— igen öruend á rigo : neki felel á szaiko.	6574. igen örvend a rigó, felel neki a szajkó (Faludinál is).
— nem egyarant enekel az ehezö az elegedettel.	2347. éh a jólakottal nem egyaránt dudol (Dugonicsnál is [1]).
20. mikor az ember rag chak akkor ö nem beszelhet.	8848. mikor az ember rág, akkor nem beszélhet.
— egyenlö keppen meghal mind az ehezö es mind penig á ki eleget eszik.	8793. egyenlőkép meghal mind az éhező, mind a ki eleget eszik.
— poklul aloszik a ki nem eszik.	6072. ördöggel álmodik (magyarázva:) a ki éh gyomorral lefekszik.
— a mie vagyon az herelt embernek, aszt adhattya szomszed asszonyanak.	8697. mi vagyon a herélt embernek, azt adhatja szomszéd asszonyának.
21. a holt meh nem sz—k mezet.	5515. döglött méh nem ád mézet.
— a mit á bac es farkas miuel, tettzik az a nösten farkasnak.	8645. mit farkas mivel, tetszik a nősténynek [2]).
— mikor valaki nyomodgya labadot, vedö (így) el onnat ha banod.	8765. ha valaki nyomja lábad, vedd el onnét ha bánod.
— minden allat hasonlatost keres tarsul magahoz.	3420. hasonló hasonlóval hamar összebarátkozik (Dugon. is).
— nagy hazat utal meg, a ki maga magat meg akaria esmerni.	8780. nagy házat utál meg, ki magát meg akarná ismerni.
— a ki farkastol fut el, talalkozik az oroszlanra.	8644. ki farkastól elfut, oroszlánra talál.

[1]) Erdélyi mondja e mellett: „kevésbbé jól: nem egyiránt énekel az éhező a jóllakottal;“ mi mint látni közelebb áll népkönyvünkéhez, hol ez sajátlag összefüggőleg az előbbi „igen örvend a rigó“ stb közmondással jő elő.

[2]) A népkönyvben teljesebb, de az „és“ kötő megzavarja, lesz jobban: mit a bak farkas mível, tetszik az a nőstény farkasnak.

Salamon és Markalf.	Erdélyi : M. Közm.
Lap.	*Szám.*
22. szakachrol talalkozik sütöre.	8870. szakácstúl sütőre találkozik.
— a veszteg alo viznek, es az halgato embernek semmit ne hidgy.	8498. veszteg álló viznek nem kell hinni.
— kinek lova ninch gyalog iar.	5135. kinek lova nincsen, gyalog jár az Pestre.
— atkozott a szaz esztendös gyermek.	8669. átkozott a száz esztendős gyermek (l. 3188 és Dugon.).
— kesö az ag ebet tanitani nyakon kötue hordani.	1968. késő agg ebet táncra tanítani.
23. az mely ember ket szekken akar ülni ha lattya tehat a földön maradt ülni.	7262. két szék között földön maradt.
— a szivnek bövvsegeböl szol az szay.	7352. kinek szive telve, megnyilik a nyelve.
24. az szükseg keszeriti az igaz embert vetkezni.	7549. szükség törvényt ront.
— nem adnak az ebkölyöknek annyit, az mennyit hizelkedik á farka.	1948. ne higyj annyit az ebnek, mennyit farka hizelkedik.
— a ki kesen megyen az asztalhoz, eleyti a kest: etlen marad.	4405. elejtetted a kést (Erdélyi magyarázza: azaz későn jöttél).
— a könyön futois mi nem mindenüe eliuthat.	2898. könnyen futó sem érhet mindenhová.
— lagy pasztor elöt a Farkas gyapjat sz—k.	6269. lágy pásztor alatt gyapjat rug a farkas.
— nem illik az ekesen szolas, az bolondhoz.	8596. nem illik bolondhoz ékesszólás.
25. nem illik az ebhez, hogy nyerget hordozzon hatan.	1999. az ebre nem vetnek hámot, v. 6960. nem illet szamarat vörös stb. nyereg.
— a ki apolgattya es chokolgattya a barant, nem gyülöli a kost is.	8583. ki bárányt ápolgat, a kost sem gyülöli.
— minden oesuenyek egy utra tartnak.	8826. minden ösvény egy útra tart.
— igen illik az szomiu ember melle az io borral tele allo fazek.	7408. szomjasnak kevés vigasztalás az üres korsó.
26. io louagol a ki hasonlatosokkal louagol.	8683. jól lovagol, ki hasonlókkal lovagol.
— nem egyarant enekel az vidam es á banatos.	2384. szomoru nótára válik meg az ének.

Markaľf és Salamon.	Erdélyi: M. Közm.
Lap.	*Szám.*
26. mindeneket tanachal chelekedgyel es nem banod meg.	7617. tanácscsal tégy mindent, soha nem bánod meg.
— eleg beteg az is ki beteget emel.	729. elég beteg az is, ki beteget emel.
— mindennek ideie vagyon.	3751. mindennek van ideje.
27. mondgy kuhit.	4724. kuhit (lásd Erdélyi 249. l.) Molnár Alb. mondj kohit. Szirmay Parab. 145: kuhit mondani, manus dare.
31. az Vvr Isten ot ad essöt a hol akaria.	8631. ott ad isten esőt, a hol akarja.
32. az szarkaban annyi feier toll vagyon mennyi fekete.	8875. szarkának annyi fehér tolla, mint fekete.
33. eg alat semminemü allat ninchen feiereb az nap vilagnál.	8810. nincs fehérebb állat a napnál.
39. nagyobb az természet az szokasnal.	7738. természet nagyobb a szokásnál.
54. ninch nehezebb dolog az asszonyi alat haragianal.	278. nincsen harag asszonyok haragja felett.
55. vaknak, süketnek es nemanak kellenni annak az ki az alatta valokkal bekessegben akar elni.	8565. süketnek és némának kell lenni, ki alattvalóival békességben akar élni.

Felismerhetjük már ezekből, mikép népkönyvünk a magyar közmondások egy tetemes részének egyik eddig ismeretlen kútfője; közmondásai majdnem összes kincse eddig, mint látjuk, nagyobbára a néphasználatban fentartva lévén. Azon néhány még ezen felül, melyeket fel nem találtam, Erdélyi, Ballagi és Dugonics e célra csupán felületesen átnézett gyűjteményeikben, bővebb vizsgálat nyomán, különösen változatokban, hasonlatokban vagy ellentétesekben, még talán nálok is feltalálható volna [1]). A mindezek feletti vizsgálatokat ér-

[1]) Ilyenek volnának például még a népkönyvünkben előjövő következők, miknek mását hamarjában nem lelem, s melyek még is annyira ismeretesen s megszokottan hangzanak felénk, mintha ma olvastuk volna könyveinkben, vagy hallottuk volna népies közbeszédben; mint: (12. l.) A ki üneit jól tartja, gyakorta eszik a tejből, (12.) Az igaz bíró a mit ért, azt szólja. (13.) Az erős sas meg szokta mellyeszteni az egyéb madarakat. (16.) Minden a mi elődbe rakatik, a te hasadba származik. (17.) Mitől retteg az istentelen, meg-

dekes és könnyű volna itt tovább folytatni, kimutatva mikép azok onnét eredetiségökben vagy változásaikban, első közmondásgyűjtőnktől Csimortól kezdve (kinek 1583-ban kijött gyűjteménye, népkönyvünk első kiadásainál, mint látni már jóval későbbi) de szógyűjtőink, szónokaink, népszerű prózairóink és költőink által is, — mint az azon korhoz még közelebb álló Pázmány, Molnár Albert, Balásfi, Beniczky stb — munkáikba felvéve, azokon át az újabb gyűjteményekbe is bementek, s a népbeszédben megerősödtek [1]). Mind ezt azonban jelenleg itt, nem ugyan a fáradságos munka miatt, miután ez már nálam nagyjából kész, hanem csak azért hagyom el, mert messzebb vinne, mint ezen már is akaratlanúl kelleti-

esik az órajta. (17.) Tanulónak gyorsasága teszi a tanítót jóakaratúvá. (18.) Ha te szereted azt, a ki téged utál, elveszted a te szerelmedet. (18.) Ím ma és ím holnap megmivelem : mondja az, kinek ura nincsen. (20.) Együnk igyunk, mert mindnyájan meghalunk. (20.) Mikor az eb énekel, akkor ő sem ugathat. (21.) A ki előbb szól, hogysemmint kérdik, kijelenti magát, hogy bolond. (20.) A túros ló túros lovat keres : és ketten egymást vakarják. (25.) A jó ember jót tehet a gonosz asszonyemberben is. (26.) Ki keveset vet, keveset arat. (26.) Mennél nagyobb dér avagy fagy vagyon, annál csikorgósabb az út. (31.) Azt szokták mondani bölcsnek, ki magát tartja bolondnak. (40.) Ott vagyon gonosz udvar, a hol nincsen igazság. (47.) A kinek mi vagyon szivében, azt forgatja szájában. (55.) Meg kell felelni a bolondnak mindenkoron az ő bolondsága szerint stb.

[1]) Így például Beniczkynél is népkönyvünk több közmondásai felverselvék, mint a „lágy pásztor alatt gyapjut rúg a farkas; ösztön ellen rugódzni; süketnek és némának kell lenni, ki békességben akar élni st. péld.

(10. v.) Hogy ha csendességben
Kivánsz és békességben
Hajlékodban maradni stb.

(42.) Lágy pásztor miatt
Farkas lejtőt rúghat
S gyapjat hányhat előtte.

(108.) Mert az ösztön ellen
Rúgódozni fennyen
Ártalmodra fog lenni.

Balásfi még különösen Markalf neve felemlítésével is vonatkozik a népkönyv adomáira, mint egyet nyomán alább érintek is.

nél hosszabbra nyúlt vizsgálatom engedé. Miért még csak azt jegyzem meg, hogy mind ennek kijelentésével, úgy hiszem, eredeti közmondásbeli becses kincsünkön még legkisebb csorbát sem ejtettünk, midőn történetökhöz egy kis adalékkal járultunk, azok netalán idegen eredetét vagy csak külső befolyás általi elterjedtét s divatát kimutatván. Mert volna bár ezen egy centuria idegen, közéjök s népünk szólásába kivülről becsempészett : mi ez még az eddig is felmutatott s összeszedett nyolc ezer és néhány közt. Sőt ez utóbbi számmal se ámítsuk magunkat, azok eredetiségét felényire leszállítani készek lévén; kétségbe sem véve, hogy azon számnak, ha nem fele, legalább egy harmada idegen nyelvek, befolyás és érintkezés nyomán jött át hozzánk, épen úgy mint minden más nemzethez mai sajátjának egy része egy másodiktól vagy harmadiktól, ha nem hamarább — mi kisebb részletekre nézve igen is már korábban történhetett — úgy leginkább azon időben, midőn Rotterdámi Rézmán híres gyűjteményével a közmondási literatura alapját megveté, miben a classicusnak, s különösen irata nyelvénél fogva a latinnak, jutott a legnagyobb rész. Tudjuk, hogy ennek nyomán nem csak a németeknél, de Europa majdnem minden nyelvein alakúltak gyűjtemények, s legtöbbek az Erasmus által felhalmozott tőkét emészték, a nélkül, hogy saját elásott és rejlő kincsök keresésére azonnal kiindúltak volna [1]). Mind a mellett kétségtelen, hogy így is, a kezdetben majdan öntudatlanúl, de mindinkább öntudatosabbá váló érdekkel tartatott fen nem egy nemzeti kincs amazok fordítása, magyarázása és glossái közt. Sőt, hogy e tárgyat egyenesen alapjában tekintsük, kétségtelen, miszerint épen azért, mivel ezen szólások minden nemzetek s minden nyelvek régi közös s általános kincsét és természetes őseredeti bölcseségét képezék, találtak ily első összeállítási kisérletek mindenütt legott ily kész meghonosító

[1]) Lásd *Nopitsch* Literatur d. Sprüchworter. Nürnb. 1822. című, a közmondásgyűjtemények történetét tárgyaló munkáját. Nevezetes a mondottak tekintetéből különösen már Canova nyilatkozata, mint azt *Monenál* (Quellen 187.) felhozva találom, *Hernan Nunez Refranes* spanyol (1555-diki) közmondásainál, Erasmus gyűjteménye classicus eleme ellenében a nemzetit annak fölébe emelvén.

fogadásra, mert már is otthonosak valának; s azért kapott talán jelen népkönyvünk is oly élénk, elterjedt és tartós életre, mert a nép ismeretes bölcseségét beszélé. Ezen felvétel hiával Pázmány beszédei azon részeikben, hol a közmondásokra támaszkodik, nem fogták volna azon természetes átható erőt, köz hatást és népszerűséget gerjeszteni, ha szónoklata ezen közmondási gyöngyei egy idegen, alig félszázaddal előbb behozott tudományos, csupán a tanult közönség osztályrészévé vált kincs voltak volna, minőkül kellene azokat tartanunk, ha közmondásaink eredetét az Erasmus után készült Csimor-féle gyűjteménynek és Salamon-Markalf-féle népkönyvek elterjedtével kezdenők számítani. — De valamint a németben még Erasmus előtt ama nevezetes középnémetkori prózairó és egyházi szónok, Kaisersbergi Gailer, hitbeszédei és iratai legnagyobb hatásukat a közmondások felhasználása által gyakorlák [1]), úgy leghíresebb múltkori magyar szónokunk és prózairónk Pázmány Péter, egy második Kaisersbergként, valamint a magyar közmondásokat beszéde ékeűl s hatásaúl felhasználta, szinte azt bizonyára nem mesterkélt compilátiók nyomán tevé — melyek aligha szülhetnek vala hatást — de a nép jellemző nyelvének és gondolkodásának, melytől áthatva volt, lángeszü felfogása s alkalmazása által. — Így kellett szóban lévő népkönyvünknek is mindenütt egy ismeretes népies alápnézettel s annak nyilatkozó fogalmazásával találkoznia, hogy az annyira meghonosulhasson, s századokon át e népkincs részletévé váljék nemzetünknél is; mert igaz, mit e tekintetben a népkönyvek hatásáról *Görres* (Volksbüch. 11.) mond: Die Nation ist nicht einem todtem Felsen ähnlich, dem der Meisel willkührlich jedes Bild eingraben kann, es muss etwas ihm Zusagendes in dem seyn, was man von ihr aufgenommen wissen will.

Ezen alapnézet mellett a *birálati vizsgálatnak* köteles-

---

[1]) Kaisersbergi Gailer János XV. századbeli (sz. 1445.) nevezetes egyházi szónok beszédei e tekintetben is épen azon becsesel bírnak a németben, mint nálunk Pázmányéi, a munkáiból összeszedett közmondások már 1508 előtt külön megjelentek, e cím alatt: Scomata Johan. Kaiserbergii concionatoris. L. Monetól Zur Gesch. d. Sprüchwört. 187., hol a Nopitschnál elmaradtakat adalékul felhozza.

sége kimutatni másfelül a legcsekélyebbnek látszó erek, izmok és idegek eredetét is a teljes nemzeti életben; hogy előforduló alkalommal, az alkalmazás fontos percében, el tudja határozni, mennyit lehessen ezen egyes atómokra is, melyekből az egész test alakúl, minden legkisebb részletig alapítani; mily súly helyhezhető rájok, meddig ér horderejök, s meddig nem. Ez által is megjön a tárgynak saját külön becse, kimutatva a nemzeti életben nyilatkozó befolyások erejét és hatását, megválasztva ezeket a honitól, mely ha az által apad is terjedelmében, a mi még fenmarad, annál inkább növekedik becsében, mint a próbát kiállott arany. Közmondásainkra nézve legalább, ha még — ismétlem — a gyűjtőink által ma már 8000-re tettek közöl, egy harmadot vagy fél részt levonnánk is, mint idegennel érintkezőt, s azért netalán elsajátítottat; még mindig egy kitünő contingens marad, melylyel mí is a többi népek ezen szellemkincséhez, mint eredeti saját productummal járulhatunk, mely mitsem engedend becsre és számra nézve amazok eredetiének; de minek tiszta felismerését s megválasztását, úgy hiszem, csak is ezen az úton eszközölhetjük: a népies érintkezések kijelölésével, népi irodalmi befolyások vizsgálatával, annyi más meg más, valódi „sexcenta alia" teendők végzésével. Mi ha magában annyira kicsinyes, annyira nehézkes és terjedelmesnek látszik is, minőnek jelen értekezésünk után sokaknak tetszeni fog: még is vég eredményeiben fontos marad, az egyes szó értéke, a közmondás ereje, a népszólás eredetisége alkalmazására nézve, becsének meghatározása, s ez által egy nevezetes tétel megállapítása vagy eldöntésében, vagy egy szellemvirág megtagadásában, mi által ismét szegényebbekké kellene lennünk. Mindezen tekintetekből mennyire szükséges és kivánatos az ily eljárás, méltányolni fogja minden, kit oly munka valaha elfoglalt, melynek ezek kritikai kellékei.

Azon örvendetes tudomás befolyása alatt, hogy régi nyelvünk az akademia által egyes részletekben ismét tovább, szótárilag is, összeállíttatik, még egy pár feltünőbb és szokatlanabb szót és szólást akarok példányunkból közölni, mit röviden végezhetek, miután a szöveg későbbi, XVI. századi, voltánál fogva kevés eltérőt nyújt. A nevezetesbek: (5. l.) szö-

mörgös=rugosus, az 1797. példányban *sömörgös*, s így más helyütt az 1591-kiben is; (5.) *temerdog*=grossus; (5.) *illat*=foetor; (23.) *vakondokhiu*=üreg, lyuk (l. Magy. Myth. 309., a hiju, ür s üregről mondottat); (27.) *kuhit mondani* (l. felj. a közmondások értelmezését); (28.) *bincs*=pastellus, pasta; (28.) *pálcákkal meg-apinálván*=megvervén; (29.) *fazak*, mindig fazék helyett áll; (32.) *megvereitezett*=izzadott helyett; (34.) *mikor ingyen sem vélné*=quando non putaret; (37.) *sántál vala*=sántít vala; (40.) *husítani*; (41.) *szőnyeg*=tapet; (42.) *horut*=köhög, *horutni*=köhögni; (43.) *esztergar*=esztergály; (43.) *szelence*; (43.) *galyat ember*=galád; (49.) *kösöntyü*=ékszer (l. a Tájszótárb. „régi főrendü asszony medáliája"); (50.) *kofa*; (51.) *zenebona*; (55.) *ingyen sem tudod*; (57.) *serleg*; (58.) *szekszamonta* (scurrilis szó, a latin eredetiben : curgulio et testiculi).

Valamint a népkönyvünkbeni közmondások, úgy annak bohós, tréfás eulenspiegeli *adomai* részletei is maig fentarták magokat népünk tréfás meséiben, hol a számtalanszor visszatérő vonásokban a furfangos mesei kalandhősökről előhozvák, többnyire már az eredeti alap, tudniillik népkönyvünk és Markalf szerepe, minden legkisebb ismerete nélkül. Mindezeknek azonban népmeséink és mondáinkon keresztűlvivő kimutatásával itt szinte nem időzök, bármily érdekes ez rám nézve, s bár nagyobbára már is összeállítva állanak nálam a találkozások. Röviden például csak azon adomákra figyelmeztetem az olvasót, melyek a Markalf által felállított példabeszédes három tétel bebizonyítása körűl forognak, különösen : hogy a „természet erősebb a szokásnál" stb, mit maiglan azon történetke elbeszélésével szokott a népmese igazolni, melyet erre nézve népkönyvünkben olvasunk. Egyike szinte a népünk közt legelterjedtebb adomáknak a cigányróli mese, hogy semmikép sem tudja megszeretni a fát, melyre fel kell akasztatnia, mi ismét azon Markalfróli vonással talál, mikép engedelmet nyerve a királytól, hogy azon fára akasztassék, melyet megszeret, szerte jár az egész országban, de ilyet sehol sem talál stb. Mire vonatkozólag mondja már Balásfi Tamás püspök is Cseprepi Iskola című könyvében (1616-ki kiad. 351. l.) ellenfelét, ki a katholikus tan ellenében a bőjt módját magyarázza, vissza-

torolva : *de én azt mondom, hogy, mint Markalf hogy nem talált fát, kire őt felakaszszák, úgy ti is nem találtok olyan bőjtöt, a ki nektek tetszenék.*"

Rám nézve nem volna illő, hogy azon nevezetes *mythosi* adalék felemlítését mellőzzem, mely népkönyvünkben felmerül. Nevezetesen beszéli ugyan is, mikép Salamon kérdi Markalfot kifogyhatatlan feleselései és csínjai után, hogy honnét van e sok ravaszság benne? mire Markalf felel : „Az te atyádnak Dávid királynak idejében, mikor volnék a te atyád orvosának kis gyermeke, egy néminemű nap, mikor orvosságot csinálának a te atyádnak : fogának egy saskeselőt, kinek minden tetemét kibontogatták volna orvosságnak, akkor Betsabea a te anyád, vevé annak a szüvét, és kenyérhajra tevén teneked a tűzben ennek megsüté : és hogy én ott állok vala, háta megé a fején általveté a kenyérhajat a kin megsült vala, és én megevém : azért a mint vélem az én ravaszságom innét vagyon : minthogy tenéked a szívnek megételéből az bölcsesség." Így ismeretes maig még e vonás a fenmaradt regék s mondákban a csodás állatokról és a hősökről. Az utóbbiaknak bizonyos madár-, sőt sárkány-szívnek, fehér-kigyó- vagy madárfőnek stb megevése mindentudást, bölcseséget, a madarak nyelve megértését, kincseket, uralkodást stb eszközöl, mint például nálunk a szép magyar monda tudja Gaalnál (Magy. Märch. 195. L. a többi vonásokat összeállítva Magy. Myth. 234.). Hasonlókép jön ez elő általánosan az ókor regéiben, mint a Demokritosróli görög mesében, az óéjszaki hősregékben Sigurdról (*Snorri Edda* 27. Volsunga saga 28.), és számos e körűli legkülönnemű változatokban fentartott hagyományokban (l. *Grimm* 654.); melyek azért szinte kitünőleg tanusítják népkönyvünk távol ókori eredetét.

S itt már első vizsgálatom közlését befejezem, nehogy azon egykét olvasónak, ki talán erőt véve magán eddig követett, türelmével visszaéljek, a hála helyett, melylyel figyelmeért tartoznám *). Jól tudom én, hogy az ily tárgyak szövése

*) Sokkal inkább tisztelem én e folyóirat kevés, de válogatott olvasóit, mint hogy rólok fel ne tegyem, miszerint-ily, saját irodalmunkat, annak

ma kimentést és bocsánatot igényel sok tekintetben, mire szivesen hajlok azon úgy is maroknyi munkatársak irányában, kik velem e messze távol téreket bejárják; azonban azt is tudom, hogy épen a tudomány illetékes férfiai irányában, kik a méltányosság legnemesb érzetétől áthatvák, saját ismereteik benső becsénél fogva, s kik az ily vizsgálatok feltételeit jól tudják, erre épen legkevésbbé van szükségem. Ellenben tudom, hogy a nagyobb élvsovár résznek s az ezt szító irodalomnak sem figyelmét, sem méltánylását ezzel kieszközölni nem leszek képes, valaminthogy rá nem is számolok. Elmondám már másutt, hogy az ily vizsgálatok természetöknél fogva nehézkesek, elvontak s lassu eredményüek, de ezen lassu előmenetel a bizonytalantól a valószinűre, a valószinűtől a bizonyosra munkásságunk azon vég eredménye, a tudomány azon csendes diadala, melyet ha a közönség érteni és méltányolni nem képes is, vagy nem akar, még is az általa érlelt gyümölcsön folytonosan élődik. Nincs több mondandóm e tekintetben; de igen is a lelkes társakhoz, kik végre éledő tudományos irodalmunk terein karöltve indúlni készek, nem egy figyelmeztető szót hangoztathatnánk tárgyunk nyomán: mily terjedt fürkésző gonddal, mily vizsga szemmel kell behatnunk,

---

egykori mozgalmait, összeköttetéseit a külföldével, csereviszonyait a népélettel és népszellemmel, ennek a nyelvben lenyomatát s egyéb minnen nemzetünket közelebbről ismertető vizsgálódásokat nem csak pusztán türni, hanem becsök szerint méltatni, élvezni tudjanak; s be ne lássák, hogy, *a tudományt előbbre vinni* s ekép tudományos jellemét megőrzeni kivánó folyóiratnak, mint a mienk, nem lehet feladata a nagy, azaz gondolkodni nem szerető, s azért egyes gondolat- és isme-rongyokkal beelégvő, sőt ékeskedni kivánó közönségnek kedvezve (de ennek is csak látszatva kedvezve) *mindig csak eredményeket*, s ezeket is „*popularizálva*" tálalni fel, mi nem előmozdítására, hanem épen devalvátiójára van a tudományosságnak: melyhez ugyan az Új M. Muzeum, a jelenkori irodalomhozi állásánál fogva, járulni, egy némely collegánk kétes becsületességű zaklatásai dacára, járulni nem akar. Folytassa tehát Ipolyi barátunk áldásos vizsgálódásait e nagy fontosságu szakban; folytassák egyéb irói is az Új M. M.nak kútfőbecsü közléseiket és vizsgálódásaikat, melyek által ezt classicaivá tették, bizvást: így aztán, mellesleges haszonképen lesz ama nemzetmívelőknek is (!) *mit popularisálniok!*

Toldy F.

túl azon fölületes tárgyakon, melyeken ma minden encyclopaediai ismeret az unalomig kérődzik. Ezen vizsgálatoknak minden porszemnyit fel kell karolni, mit az emberi szellem előhozott; — túl a mai fényével kápráztató s felületes simasággal vonzó félszeg világirodalmon, felkeresi tárgyát a könyvtárak mélyében rejlő óságokban és sápadt hártyatekercseken; s ha ezek ritka kincseihez nem férhetünk is mindig, még ez nem szolgálhat mentségül, hogy kútfőhiány miatt tevékenységünk pangásra legyen kárhoztatva. Mert ím a pórkunyhó mestergerendája is nyújthat tárgyunknak könyvtári kincseket, csak vizsga szemmel keressük azokat. A jelenkornak fényes külseű divatos irodalma mellett feledjük-e azért a régit, melynek vállán emelkedtünk nagygyá, s mely mindig azon alap marad, melyen magán emelkedhetik a tudomány szilárd épülete. Mily kolduszszegény volna a világ, ha minden létező a jövendőben már is teljesen elmulandó volna, mint a divatból kikopott pipere. A mint az élet tova halad, összetiporva útjában a rögös múlt göröngyeit, a belőlök felszállt por ráüllepedtével viszi át annak magvait a jövő sarjául. S ezeknek felismerése a szellem műveiben, mindannyi kimutatása és fölfedezése a kamatozó tőkének, melyet az elődök szellemének hatása az ivadéknak hagyott felhasználásul; ez minden nemes érzületű nemzedék kifogyhatatlan kincskamaráját képezi, mely nélkül becsületesen nem tőzsérkedhetik. Ennek használása és felismerése nélkül is, megvan ugyan hatása a mai divatmunkásságnak, de az előzmények ismerete nélkül, valamint alap hiányában gyökeret nem verhet, ugy ösztöni s öntudatlan jelenségében méltatlan a valódi öntudatos tudomány s irodalom nevére.

Talán helyén volt ezt itt elmondani, egy szokatlan tárgy isméti fölébresztése alkalmával, mely képes lehetne úgynevezett irodalomszépitőink egynémelyikének jó izlését megkeseríteni, s véleménye szerint irodalmunkban netalán általános rosz izlést gerjeszteni, melyet azután helyre hozni mai népkönyveinknek terhes feladat volna! De bocsánat a kitérésért, mely ugyan az ehez szokottaknál könnyen lel mentséget; valamint sokkal könnyebb mesterség a tudomány rögös útján tett száraz vizsgálatokbani zökögésnél. Azért végül is tárgyamhoz térve, régi népkönyveink érdekében zárom be soraimat, *Görres*nek

vizsgálatunkra buzdító szép szavaival: „Wollt ihr sie suchen die Verwiesenen, ihr müsst sie beim Volke suchen, wo sie noch im Leben gehen, und im Staube der Bibliotheken, wo sie schon viele Jahrhunderte den Winterschlaf gehalten haben! Wecken wir sie denn aus dem langen Schlummer auf, sie werden Wunder staunen, in welchem Zustand sie die Enkel finden; die kleine Schamröthe mögen wir immerhin über uns ergehen lassen!“

IRODALMI NAPLÓ.

— Történelem és rokon. — *Egyetemes Történelem*, melyet éretteb ifjak és olvasók számára írt *Maar Bonifác*. Győr, 1855. N8r. VII. VIII. füzet, 209—496 l. Mindenik füzet 48 kr.

Romai dolgok a censorok behozatásától egész Hannibal halálaig; mely után a Macedonia, Görögország és Syria elleni hadviselések elbeszéléséhez készülvén, beszövi a macedoniai történeteket nagy Sándor halála után, a görög állapotokat szinte ez időtől Corinth veszedelméig, Syria történetét a Seleucidák alatt, Egyiptomét a Ptolomaeusok alatt, a tudományok itteni történetével, s megkezdi a zsidó dolgok rajzát melylyel e gazdag és érdekes tartalmu füzetek megszakadnak.

Világtörténet, Bumüller Jánostól. Magyarítva a második bővítettés jav. kiadás után *Feniczy János* nagybárkányi plebános által. Kiadja a Sz. István-Társulat. Pest, Herz János bet. 1854. n8r. Első kötet első füzete 1—256. l. füzve 48 kr.

Az Orosztörök Háború, történeti jegyzetekkel stb. Szerk. *Fényes Elek*. Második kötet, V. VI. Pest, 1854. Landerer és Heckenastnál. N8r. 193—288 l.

Europa első typometriai közönséges földrajza. Országlárok, egyetemek, gymnasiumok, akademiák, együletek, társaságok, katonák, nagykereskedők, nagy merények igazgatásai stb számára kiadja *Ráffelsperger Ferenc*, földiró . . . Bécs, 1854. a cs. k. szab. első typogeographi műintézet raktárában. Fol. 15 ft.

E vállalatnak jobb magyarítót kivántunk volna.

A Statistikának legujabb állása közigazgatási s tudományos tekintetben. Irta Dr. *Konek Sándor*, egyetemi r. jogtanár. Pest, 1855. Kiadja Heckenast G. N8. VIII és 136 l.

— Jog- és törvénytudomány.. — *Jogtudományi s Törvénykezési Tár.* Szerkeszti több magyar jogtudományi iró hozzájárultával *Tóth Lőrinc*, hites ügyv. s magy. akad. tag. Pest, 1855. kiadja Heckenast G. N8r. Eddig három füzet 1—340 l.

Első speciális közlönye e tudománynak, tudományos, nagyobbrészt azonban gyakorlati cikkekkel, s teljes irodalommal. A dolgozók közt a szorgalmas szerkesztőn kivül legnevezetesebb jogtudósaink neveivel találkozunk, milyek Fogarasi János, Wenzel Gusztáv, Szinovácz György, Schuster János egyetemi tanár stb.

Romai Magánjog, többnyire Heimberger és Schilling Brúnó után írta Dr *Henfner János*, cs. k. egyetemi jogtanár. Első kötet: Bevezetés, általános rész, külön rész első könyve: Személyjog. Pest, Heckenast G. sajátja. 1855. N8r. 294 l.

A legelső magyar munka e nemben, a legnevezetesb irók után, de a forrástanulmányozás jeleivel minden részben. Valóságos alapmunka, s a tudományos jogtan múlhatlan kiegészítője, ritka szabatossággal s világossággal dolgozva.

Büntető Törvény Magyarázata. Irta *Nyáry Gyula* báró, volt Pestmegyei törvényszéki ülnök. Első füzet. Pest, 1855. Müller Emíl nyomd. 16r. 155 l.

A Végrendeletek készitési módja és az örökösödési rend és jog. *Oláh László* végrendelkezési . . . terjedelmesebb munkájának kivonatja. Pest, 1855. Müller Gyula sajátja. N8r. 88 l. füzve 40 kr.

Az Atyafiság és Sógorság tilos fokozatai a házasságban, különösen protestánsok számára. Irta *Kovács János*, eszényi ref. lelkész. S. Patak, a fóiskola bet. 1855. N8r. 82 l. füzve 32 kr.

Jegyzetek az egyházjogi ellenészrevételekre a „Religio"-ban adott „Felelet" fölött. (Bacsáktól. Pest, Trattner-Károlyi bet. 1855.) 4r. 15 l.

Tárgyai: 1. A püspökök törvényhozó hatalma mint jogkútfő. 2. Receptio. 3. A püspökök egyenkint is apostolok. 4. A pápai főhatalom korlátai. Vonatkozással a Religio 1854-ki II. félévi 55. és 56. számokban adott Podhorszky-féle ellenészrevételekre.

— Természeti tudományok. — *Sauer Ignác* egyetemi tanár urnak kórodai előadásai a *Keletindiai Hánysszékelésről.* Közli Dr *Poor Imre.* Kiadták a gyógyászat hallgatói. Pest, 1855. Emich G. nyomd. N8r. 43 l. füzve 40 kr.

Értekezés (a) *keserűvizekről általánosan*, különösen pedig az *alsóalapiról*, és első jelentés ezen víz használatáról . . . . Dr *Eleméry Ferenc* által. Pest, 1855. Müller Emíl nyomd. 8r. 31 l.

Okszerű Bortermelés hegyaljai kézikönyve. *Szabó Dávid* orvostudortól. Pest, 1855. Emich bet. N8r. 136 l. füzve 1 ft 20 kr.

— Egély. — Különféle viszonyokra vonatkozó *Papi Dolgozatok.* Szerkesztő *Fördős Lajos*, kúnszmiklósi ref. lelkész. Hatodik füzet: *Kulifay Zsigmond* kúnhegyesi ref. lelkész *Egyházi Beszédei.* Második füzet. Kecskeméten, kiad. Szilády Károly. 1855. N8r. 196 l. — Hozzájárul:

Fördős Lajos Szentirati Szókönyve (Concordantia) 33—64 l. „Amnon" cikkszóig. A kettő együtt 1 ft 20 kr.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV. JUNIUS, 1855. VI. FÜZ.

ÚJABB KÉT NAPOM GERENDEN.

(Febr. 2, 3. — 1855.)

VASS JÓZSEF,

kegyes szer. áldor, irod. tört. tanár s lyc. könyvtárnoktól Kolosvárott.

1. §. Erdély maga egy gazdag történelmi tárház, és történetei mind mainapiglan nincsenek megirva. Kútfőink tanulmányozását is tüzetesen csak most kezdjük. Kellőleg azirán sem tájékozók eddigelé magunkat, mit bírunk e téren. Köröttünk senyvednek, porladoznak nemzeti multunk évkönyveinek tekercsei illetlenül csendben, veszendőben, mint a tündérkertek mesés aranyalmái a hervatag fűben. Lajstromoznunk, ismertetnünk, s az enyészet karjai közől kiragadva az utókornak biztosítanunk kell a múlt századoknak örökségképen reánk szállott becses emlékeit. Meg kell gazdagítanunk ez ismeretlenségökben elveszetteknek hitt emlékekkel nemzeti irodalmunk letünt időszakaszait, s bebizonyítanunk tények súlyerejével, hogy míg Nyugot-Europa a béke aranykorát polgárisulására használná: addig mí, a béke áldásait élvező europai államoknak előharcosai, vérrel és észszel áldozánk a népek s nemzetek közműveltsége szent ügyének. Első teendőnk tehát: tisztába jőni minmagunkkal történelmi emlékeinkre nézve; második: ezeket rendszereznünk, s évfolyamos kiadásokban,

mint közvagyont, az utókor számára biztosítanunk; harmadik: alaposan tanulmányoznunk, s a nemzeti történelem épületének bevégzésére fordítanunk. Mindebből a szellemi haszon kettő; első : hogy nemzeti életünk múltja minden viszonyaiban híven lerajzolva álland előttünk; második: hogy nemzeti irodalmunk az ősök kitartó munkásságának ismeretlen kincsei kiaknászásával megtermékenyűl, tetemesen gazdagul.

Az első perctől, melyben Erdély magyar fővárosában nemzeti irodalmunk történetének tanszékére léptem, a jelen napig ezen eszme foglalta el egész valómat, kötötte le előkelőleg figyelmemet. Ez volt irányadója, fő rugója a társodalmi téren működésemnek. És én a szíves tisztelet legőszintébb nemével hajlok meg azon nemes hazafiak előtt, kikkel eszmém, igyekezetem, lankadatlan törekvésem céljára nézve találkoznom szerencsés leheték. Ezek sorában a nemzeti dicsőség, különösen Erdély múltjának lángszeretetével fénylik fajunk egyik kiváló dísze, büszkesége, gr. *Mikó Imre* úr ő exclja.

2. §. Erdélynek is mulaszthatlan kötelességében áll meghozni tartozását, áldozatát a nemzeti irodalomnak, tudományosságnak. Akkor midőn fajunk értelmi öszvesége a nemzet szellemi erejét, s általa műveltségét, az irodalmi tényezők öszszeható működésével, kifejteni törekszik : Erdély — hahogy nagy őseinek dicső pályájára árnyékot vetni nem akar, — álmos-gyáván nem maradhat hátra.

3. §. A nemzetek évkönyvei sokszor szellemben, irányzatban egymáshoz közel rokon korokat, időszakokat tüntetnek fel. A jelent a múlttal összevetve, legott kiemelkedve szemléljük a múlt század utolsó évtizedét, melyet az irodalomban nyilatkozó nemzeti életerő, s erélyesen visszaható szellem bélyegez. Azon idő-tájatt, midőn az irodalom fontos rendeltetésének alapos felfogásától átmelegült, fellelkesült nemzet legnemesebb erőit a *nyelv* és *nemzetiség* ikerérdeke körül öszpontosítá : Erdélyben e két eszme érdekében két külön társaság keletkezett. Egyike volt ezeknek a *régi kéziratok társasága* (Societas philohistorum Transsilvanica). Erdély akkori nevezetességeinek fénysora [1]) sietett szívvel, észszel, értékkel ezen,

[1]) Gr. Teleki Lászlónak febr. 18. 1794. évről szóló érdekes lajstroma szerint, melynek kézirati példánya kezemnél van, a társaságnak 78

irányzatában korszerű, celjában végtelen fontosságu társaságot gyámolítani. Pénz elég, tudományos anyag temérdek gyült halomra. Felkerestettek ez érdekben egyesek; a könyvtárak kézirat-gyűjteményei, az ősi családok iratszekrényei felhányattak, átvizsgáltattak. Mindenütt ébredés, zsendült élet, életpezsgés, munkásság. Alig volt e szép hazában historiai család, mely a társaság szent céljához illetékével ne járult volna. Lajstromozás, rendezés, minden oldalu meghányás után bekövetkezett a társaságnak tényben nyilatkozó életideje. Azonban soha eléggé nem fájlalható, hogy a vállalat, a latin nyelv uralkodó szerepe-, s a százados megszokás beható erejénél fogva, balirányt vett. A deák szerkezetű történeti emlékeknek elsőség adatott a magyar kútfők felett. A felébredt nemzeti szellem ereje hideg közönyben nyilatkozott e ferde irány ellen. Dacolás a nemzet ifju életével, a korszellemmel, s a közbirodalom határaihoz mindinkább közelgő csatazaj megzsibbaszták, s két kiadás után [1]) megbuktatták a jobb sorsra, tartósb életre méltó társaságot. A lelkesedés lelohadt, végkép kialutt. Magányba vonultak a jelesek. A szerkesztői irodákba síri csend, tétlenség állt be. Minden megszünt; veszve volt az egész. A drága szerzemények, a nagybecsű irattekercsek, a kézirati egyetlen példányok titkon elosontak ide vagy amoda, az általános feloszlás szomorú napjaiban. Hervasztó szünet, halotti csend időszaka állott be. Az életnek semmi nesze, jele sehutt.

Nap folyt nap után, év évet követett: s Erdély történelmének mezeje még mindig ugarban hevert.

4. §. Benső hivatásul, alapos készültséggel bíró, s nagy

---

pártoló és munkás tagjai közt 5 grófnő, 1 bárónő, 32 gróf, 13 báró, 27 nagy birtoku nemes említtetik.

[1]) L. Christian. Schesaei Saxonis Transsilvani Ruinae Pannonicae libri quatuor. Ex edit. Wittemberg. Ann. M.D.L.XXXI. recusi Cibinii M.DCC.XC.VII. in 4-o — Scriptores Rerum Transsilvanarum. Cura et opera Societatis Philohistorum Transsilv. editi et illustrati. Tomi II. Volumen I. Complexum Ambrosii Simigiani Historiam Rerum Hungaric. et Transsilvanic. Adcurante Josepho Carolo Eder. Cibinii. M.DCCC. in 4-to. — Schesaeusnak az első kötet második darabjában igért „*Anecdotá*"-i elmaradtak.

számu emlékek birtokában két munkaedzett hazafit látunk a hosszú szünetelés után egymásnak baráti jobbat nyujtani azon megfontolt eltökéléssel, hogy Erdély historiai irodalmának félbenhagyott művelését felfogni s tovább fejleszteni készek és kitartók. E két tisztelt név : gr. *Kemény József* és *Nagy-Ajtai Kovács István*. Vállalatuk „*Erdély Történetei Tára*" cím alatt létrejött. Két kötete van birtokunkban [1]) s a harmadik kéziratban gr. Kemény József gerendi gyűjteményében. A folyó század negyedik évtizedében a mindinkább tetőpontja felé rohanó magyar országos életnek zaja elnémítá a komoly tudományok Múzáját : s ez okozá hihetőleg, hogy a nemzet bárkájával együtt, e közfigyelmet ébresztett s meleg pártolásban részesült vállalat is zátonyra jutott.

5. §. A vészterhes fellegek elvonultával fajunk ébred, eszmél, cselekszik. Janus-arccal emelkedik nemzetünk körében a nemzeti irodalom, mely míg egyikkel a nyelvfejlesztés, nyelvterjesztés üdvös irányzatánál fogva a jövőbe tekint, az utókorra hat; másikkal a múltnak homályban szendergő nagyszerű emlékeire veti pillantatát, s azokat nemtelen rejtekökből napfényre derítvén, belőlök merít és nyújt életbölcseséget, vigaszt, erőt s kitartást a jelen s jövő nemzedéknek. A nemzeti irodalom mindkét iránybani hatásának jótékonysága, a tudomány, közműveltség, s nemzeti életerő táplálásának érdekében felszámíthatlan.

6. §. Ember mindenre nem született. A munkafelosztás irodalmunk körében is követelhető. Erdély, történelmi multjának nagyszerűségénél fogva, a historiai szakmára van meghíva. És a komoly meghivást jól értették sokan. Körébe sietének ezek azon nagylelkű hazafinak, ki észszel és pénzzel tud is, akar is áldozni azon szent ügynek, mely fajunk egyik életügye. Gr. *Mikó Imre* ur ő excelja állt *Erdély történelmi kiadatlan emlékei* ügyének élére. Sebes esze, mély belátása mindenüvé elhat, hol ősi irathagyományok sejthetők. Személyesen a hely szinén, levéllel a távolban ébreszt, lelkesít, részvétre serkent. Tevékenységének eredményei már is tetemesek. Szívesen en-

[1]) L. I. köt. (1540—1600. időköri emlékek). Kolosvárt. 1837. 8r. XXV. és 256. l. — II. köt. (1566—1613. időköri emlékek). Kolosvárt. 1845. 8r. XIII. és 291. l.

gedvén magát a fontos ügy szolgálatának, a hideg tél egyik zordon napján remény és öröm közt sietett Gerendre, Erdély első történettudósához. A nemes gróf leereszkedő kegyessége utitársul szerénységemet emelé fel maga mellé: és így másodszor nyilt alkalom, tisztelhetnem Gerend egyik nagytudományu földesurát, részletesebben átvizsgálhatnom páratlan gyűjteményének historiai részeit. E kutatások teszik *gerendi újabb két napom* eredményét, melyet egy rendszeres egészbe foglalva közzétennem, felint a tudományok felé delejtő lelkem vágya, s szaktudósaink iránti forró tiszteletem.

7. §. Folyó évi febr. 2-kán útra kelénk.

Nem ecsetelem ismételve a Kolosvártól Gerendig kigyódzó jól kövezett útvonal egyes vidékeit. A természet téli szendere most úgy sem nyújthatná tájképeimhez bájvonásokat. Hóval fedett dombok, hóval borított hajladozó völgyek, az árkok partjain meredező hófuvatagok, a galyakhoz tapadt, ágakra települt csillogó zuzmara, a rengeteg megdermedt sudarain visítva végig nyargaló fergeteg, a nyomás alatt felfelsikoltó fagyos hó mind, mindnyájan búsan emlékeztetének az eltemetkezett anyatermészet tetszhalálára. Elzárkozva tehát az alvó természet halvány, fagyos képétől, s hintónk hátulsó részébe mélyedve, eszméink — miként a kikelet pillangói — a múlt idők virányainak emlékvirágain szállingóztak. Delesti öt óra tájt a grófi lak előtt állott meg kocsink. Benyitánk a gróf szerény lakába, mely egyszersmind dolgozószobája. Kölcsönös üdvözlés után, egészen honn érzők magunkat. Egy futólagos körültekintés, és pillantatunk a ház egyik asztalán veszteglő iratcsomókon állapodott meg. Negyedrétü izmos öt kötetre voltak felosztva ezen kéziratok. A tudós háziúr örömsugárzó arccal jegyzé meg rólok, hogy Erdély tudósainak, irodalmárinak mauzoleumai. Rendezésöket épen ez nap végezte be. Hány lángész, mily szellemnagyság a múltban; mennyi nemes igyekezet, mekkora tudománykincs az ezrekre menő lapokon; de egyszersmind mily roppant ismeret, kitürés és ernyedetlen buzgalom mindezeknek összeállításában! [1]).

[1]) E kötetek forgatása közben eszembe jutott jeles igyekezetü *Kertbenynk* nagy figyelmet ébresztett vállalata. A t. gróf egyéb ritka

Gr. *Mikó Imre* ő exclja kirándulása célját bizodalmasan kijelentvén, a közlékeny háziúr átvizsgálásul, sőt szemelvényezésül egész kézirattárát [1]) szíves volt önkényt felajánlani. Kegyes engedély következtén, más nap reggel hét órakor a páratlan kézirattár iróasztalán jegyezgetéshez láttam. A gazdag okmány-gyűjtemény, s a chartophylaciumok izmos foliánsai jelenleg munkakörömön kivűl esvén, kizárólag a *történelmi folyó munkákkal*, melyek nagyobb vagy kisebb terjedelmű egészeket alkotnak, foglalkodtam. Másfél nap alatt negyvenegy negyedrétű, és harminckét ívrét-nagyságu kötetet forgattam meg figyelemmel. Vizsgálódásom, s jegyezgetéseim eredményét itt adom rendszeres egészben.

Hogy jegyzeteimmel mind magam tisztában legyek, mind t. olvasóm magát kellőleg tájékozhassa, a 280 darabra menő emlékek tömkelegébe ily rendszert vezettem:

I. Országtörténelmi emlékek.

A) XV. — B) XVI. — C) XVII. — D) XVIII. — E) XIX. század.

α) Magyar kézirati munkák.

β) Deák szerkesztmények.

γ) Német szerkesztmények.

II. Vallás- és műveltség-történelmi emlékek.

A) XV. — B) XVI. — C) XVII. — D) XVIII. — E) XIX. század.

α) Magyar kéziratok.

β) Deák szerkesztmények.

γ) Német munkák.

Ily beosztás mellett, nézetem szerint, mindent saját helyén lelhet a szaktudós. Ha bevezetésül még azt jegyzem meg,

---

könyvei közt leltem Sándor István *Magyar Könyveskházának* egy példányát, mely a levelek közé illesztett irópapiros-szeletekért negyedrét-alaku kötést nyert. A t. gróf ezt kézikönyvül használja, s nagybecsü bepótlásai a nyomtatványt tetemesen fölülmulják. Ezer meg ezer hiányt, rést töltött be itt a közel negyven éven át szakadatlanul buvárkodó szellem. Vágy gerjedt bennem a t. gróf példányának ezen „*unicum*"-át derék *Kerbenynk* birtokába átjátszani.

[1]) 20,000 (húsz ezer) darab. — V. ö. „Hon és Külföld." Szerkeszti Szilágyi Ferenc. Kolosvár. 1841. 4r. 29. sz. a *jegyzetb.*

hogy azoknak kedveért, kik a gerendi gazdag kincstárt netalán igénybe venni szándékoznának, minden egyes kötet alakját, folyó-, sőt (hol ez, időm rövidsége miatt, lehetséges volt, vagy készen kaphatám) lapszámát is utánvetém, a tárgy érdemleges részletezésébe bocsátkozhatom.

I. ORSZÁGTÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

A) *XV. század.*

a) Magyar kézirati munka.

Kászon székely széknek Csik-széktől kiváltképen Lázár Bálint által lett hajdani elválásának leirása. (Másolat) XXII. 4r.

β) Deák szerkesztmények.

1. Anonymi Saxo-Transsilvani Chronologia Rerum Hungarico-Transilvanicarum ab anno 9 usque annum 1500. IX. 4r. 182 l.

2. Chronica Civitatis Schaesburg. Ab a. 1198—1663. X. 4r.

B) *XVI. század.*

a) Magyar kézirati munkák.

1. Borsos Sebestyén krónikája Erdély történeteiről. 1490—1584 [1]). Folytatta Szabó Nagy Ferenc. 1584—1658. III. ívr. 173 l.

2. Rövid magyar krónika. 1521—1534. XXXIII. ívr.

3. Gálfi Jánosnak, Bátori Kristóf és Zsigmond uralkodások alatt ország tanácsosának, rabságában készített önéletirata. 1540—1585. XXV. 4r. [2]).

4. Székely István krónikájának folytatása. 1558—1601. XVII. 4r. 18 l.

5. Centum et quinque epistolae, ab anno 1572. usque 1600., quas ex sic dicto Batoriano protocollo autographo desumtas descripsit Josephus Benkő (Benkő másolata) [3]). XXIV. ívrét.

6. Historiai jegyzések 1541, 1543, 1589, 1594 és 1602-ről. XXII. 4r.

---

[1]) Saját koráig Székely István száraz jegyzeteit irta ki.

[2]) Kiadatott „Erdélyország Történeti Tára." I. köt. Kolosvár. 1837. 8r. 77—81 l.

[3]) Nagy részt magyar szerkezetü levelek gyüjteménye.

7. Csik-Szentkirályi Bors János krónikája 1595—1619. XXII. 4r. [1]).

β) Deák szerkesztmények.

1. Anonymi Historia, qua ratione dimidiae decimae Dominis Schelkensibus sint ademtae. 1411—1553. XXV. 4r.

2. Series Vajvodarum Transsilvaniae, ab anno 1500. usque 1594. XX. 4r.

3. Francisci Forgách, episcopi quondam Varadiensis, de rebus suo tempore in Hungaria gestis commentarii. 1540—1582. V. ívr. [2]).

4. Joannis Lebelii Elegia de óppido Thalmud (hodie *Talmács*). 1542—1559. X. 4r.

5. Profectionis Serenissimi Principis Joannis II. electi Regis Hungariae ad Caesarem Turcarum modus et series. 1566. (Egykoru s hihetőleg eredeti kézirat). XXIV. ívr.

6. Christiani Schesaei, Saxonis Transsilvani, Ruinae Pannonicae Libr. V, VI, VII, VIII. — — — atque XII. Statum Reipubl. et Religionis in Ungaria et Transsilvania, temporibus Joannis Sigismundi Zapolya complexi. VI. 4r. 219 l.

7. Stephani Szamosközi Rerum Transsilvanicarum pentadis quintae libri, anni 1598. et 1599. Vol. I. 468 l. — Vol. II. 952 l. — Pentadis sextae liber I. 84 l. Pars I. XIV. — Pars II. XV. 4r.

8. Martini Schmeizel Sciagraphia, seu Collegium Historicum Transsilvaniae. VII. 4r. 3—496. l.

9. Acta initi anno 1595. inter Rudolphum Caesarem et Sigismundum Bátori Transsilvaniae Principem foederis. XXV. 4r.

10. Paria Privilegiorum, aliorumque diversorum instrumentorum, pro tempore emanatorum, et exscriptorum, industria Danielis Trapoldini, notarii Reipublicae Mediensis, 1596. Intermixta sunt et alia quaedam, scitu notatuque necessaria. XXVI. 4r.

---

[1]) Kinyomatott „Erdélyország Tört. Tára.“ I. köt. Kolosvár. 1837. 8r. 179—182. l.

[2]) Ezen munkáját a tudós főpapnak kiadta ugyan Horányi Elek, Pozsony. 1788. 8r. de annyira elborítva hibákkal, hogy alig használható. — V. ö. Siebenbürg. Quartal-Schrift. Bd. I. 435. l.

11. Diarium regiminis Principis et Cardinalis Andreae Bátori. 1598—1599. XXII. 4r. „*Varia.*“ 3. sz.

12. Stephani Szamosközi Rerum Transsilvanicarum pentadis quintae liber I, II, III, IV et V. integer, et pentadis sextae libri primi pars maxima, usque ad mortom Georgii Borbély, quae 1603. die 13-a Decembris accidit, perducta. X. ívr. 1062 l.

13. Ambrosii Simigiani Pannonii, notarii Comitatus Szolnok interioris in Transsilvania, Rerum Ungaricarum, post Bonfinium gestarum, libri quatuor. Cum indice copioso, ordine alphabetico digesto. Claudiopoli, in platea Tordana. Anno Domini 1604. IX. ívr.

γ) Német nyelven szerkesztett művek.

1. Chronik des Hieronymus Ostermayer. 1520—1561. XIX. ívr. [1]).

2. Grundriss einer Geschichte des fürstlichen Siebenbürgens. Von Georg Jeremias Haner, Superintendenten. 1540—1562. XIX. ívr. (E kézirat vége az 1848. forradalomkor elpusztíttatott.)

3. Beschreibung der herrlichen Thaten, welche der hochgeborne Fürst und Herr Sigmund Bátori, Fürst in Siebenbürgen, Herr beider Walacheien und Moldau, wieder den Erbfeind männlich erzeigt und begengen hat. Durch Samuelem Dilbaum, Bürger in Augsburg, aus mancherlei Missilien fleissig zusammen getragen. 1596. XXXI. 4r.

C) *XVII. század.*

a) Magyar kézirati munkák.

1. Enyedi Pál : Ének az erdélyi veszedelemről. 1598—1605. XXIII. ívr. 178—193. l. [2]).

---

[1]) Megjelent „Deutsche Fundgruben.“

[2]) Ennek épen azon példányát, melyről Benkő József azt jegyzé meg, „hogy szebben lenni sehol nem látta, mint Galanthai gr. Eszterházy Jánosnál,“ (l. Új M. Muz. 1853. V. v. máj. füz. 221. l. — V. ö. Hon és Külföld. Szerk. Szilágyi Ferenc. Kolosvár. 1842. 4r. 46. sz.) volt szerencsés gróf Mikó Imre úr őexcja Bécsből, gr. Eszterházy László ő nagyságának szivességéből használatúl megnyerni. Alakja ezen terjedelmes kéziratnak ivrét. Áll 337 lapból. A munka átforgatása kezdetén legott egy lényeges dolog vonja magára az

2. Hermányi József, n. enyedi ref. pap continuatiója Bethlen Farkas historiájára. 1601—1660. XVII. 4r.

3. Hunyadvármegyei nagy éhségnek rövid leirása 1603-ban. XXII. 4r.

4. Kemény János fejedelem önéletirata. 1607—1648. Az eredetiről gondosan vett másolat. Két példány. VII. és XI. ívr. (Maga az eredeti gr. Kemény Sámuel ő nságának birtokában, Kolosváratt [1]).

5. Károlyi Zsuzsánna, fejedelem Bethlen Gáborné, eltemettetésének leirása. 1620. XXXI. 4r.

6. Gönc-Ruszkai Kornis Ferenc naplója. 1629, 1630 és 1632-ről. *a)* Eredeti példány. XXXIII. ívr. — *b)* Az eredetiről gr. Kemény József által vett másolat V. 4r. 4 l.

7. Haller Gábor naplókönyve. 1629—1643. (Benkő József másolata. XXX. 4r. 104 l. [2]).

8. Losonci Bánfi György naplója. 1644. (Benkő másolata, előszóval.) XXIX. 4r. 28 l.

9. Enyedi István: Occasio suscepti itineris et belli Principis Georgii Rákóci II. in Poloniam. XXIX. 4r 130 l. [3]).

10. Sepsi-Köröspataki úr, Kálnoki István naplókönyve, melybe befoglalta I. Rákóci György erdélyi fejedelemnek 1645-ben a felséges ausztriai ház ellen az erdélyi hadakkal Morvaországba és Szileziába menetelének rendjét. (Benkő másolata, előszóval.) XVIII. ívr. I—VIII. és 1—26. l.

11. Gönc-Ruszkai Kornis Gáspár kézirata familiájának viszontagságairól és történeteiről (gr. Kemény József másolata). 1594—1683. XXII. 4r. 25 l.

---

olvasó figyelmét. Erdély veszedelmének szakaszait lesi itt az ember: de ez legott az első veszedelem után megszakad, s a 32-dik lapon bele vegyül Erdély korirati történelmébe. Enyedinek eredetie tehát azon idötájatt, midön másolgatásához láttak, már csonka lehetett. Erre utal gr. Kemény József példánya is.

[1]) Rumynak hibákkal elborított kiadását (l. Monumenta Hungarica. Pest. II. köt. 1816. — III. köt. 1817. 8r.) ebböl lehetne egy újabb s hibátlan kiadással a feledékenységnek átadni.

[2]) Kővári Lászlónak szóbeli állítása szerint, eredetie a gyulafejérvári püspöki könyvtárban.

[3]) Magyar szövegü történeti szerkesztmény. — L. Új M. Muz. 1853. V. füz. 231. l.

12. Werner Mihály diáriuma házi dolgairól. 1649—1686. (Eredeti példány.) XXIV. 4r.

13. Idősb és ifjabb Köleséri Sámuel rövid naplója. 1657—1685. XXXI. 4r.

14. Nevezetes megmaradása a várban a nagy-enyedieknek 1658-ban, melynek historiáját eképen irta le Dipsei Szabó István, akkori egyházfi. 28-a Octobr. ejusdem anni. XXX. 4r.

15. Nagyváradi Incédi Pálnak maga életében Erdélyországában történt közönséges dolgoknak feljegyzései. 1660—1697. (gr. Kemény József másolata.) [1]) XXI. 4r. 15 l.

16. A Tekéntetes, Nagyságos és Méltóságos Kemény János urnak Erdély-országába való bémenetele 1660. XXII. 4r. [2]) XIX. ívr.

17. Napló az 1661-ben aprilis 23-dikától fogva ugyan aprilis 29-ig Besztercén tartott országgyülésről. XXII. 4r.

18. I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1663. esztendőben a török udvar által parancsolt tábori útja Magyarországra Érsekújvárhoz, melyet megirt m. vásárhelyi Rozsnyai Dávid török deák. (Benkő másolata, előszóval.) XXIX. 4r. 54 l. [3]).

19. Névtelen iró naplókönyve Egri Fodor Sámuel irásából 1663-ra, melyet az eredetiből általirt Közép-Ajtai Benkő József, t. k. udvarhelyi ref. emeritus professor. XXX. 4r. 32 l.

20. Igaz és keresztyén magyarok gondolkozására való rövid materia. Irta Erdélynek a török udvarnál lévő követe Paskó Kristóf. 1665. XIX. ívr.

21. Teleki Mihály tulajdon Apologiája. 1676—1678. XXVIII. 4r.

22. Algyógyi Török Ferenc naplókönyve I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1681-ben Magyarországra tett tábori utazásáról. (Benkő másolata, előszóval.) XXIX. 4r.

23. Die 14-a mensis Julii Szebenben, a marosszéki oszló

---

[1]) Gyula-Fejérvári Dobó József által vett másolata Pesten, Halmágyi Sándor birtokában lévő kézirat-gyüjteményben. Ezt t. Szabó Károly szíves tudósítása nyomán közlöm.

[2]) Megjelent „Hon és Külföld." Szerkeszti Szilágyi Ferenc. Kolosvár. 1841. 4r. 56. sz. 217 l.

[3]) Kiadta Benkő másolatából Szilágyi Ferenc „Hon és Külföld." Kolosvárt. 1842. 4r. 8. sz. 29 l.

vágattatása után, a mely is esék azelőtt való hétfőn, ugymint 8-a Julii anno 1686. Nagyári József beszéde. XXXI. 4r.

24. Méltóságos ifju (II.) Apafi Mihály választott fejedelem inauguratiojakor lött tanítás Nagyári József uram által, Fehérvárt a templomban. 1687. 17-a Sept. XXXI. 4r.

25. A méltóságos Deputatio conclusuminak, az alatt jött leveleknek, arra való választételeknek, és egyéb interveniáló occurrentiáknak anno 1688. mensibus Februario, Martio, Aprili et Majo páriája. II. ívr.

26. Gulacsi Albertnek, II. Apafi Mihály titoknokának, naplókönyve. 1691—1696. Az eredeti kéziratból általirta Benkő József. XXIX. 4r. 131—213. l.

27. Boithinus *(Bojti)* Gáspár: Fejedelem Bethlen Gábor nemzetségéről. (Eredeti példány) [1]). XIX. ívr.

28. Kemény János kézirásából kiírt, franciákkal, svédekkel, németekkel való dolgok. XIX. ívr.

β) Deák szerkesztmények.

1. Chronologia rerum Transsilvanicarum, ex MS. seculi XV. et Calendario Eberiano, adjectisque ad eundem consignationibus historicis Andreae Oltardi composita. 1002—1667. (Eredeti példány.) XXIV. 4r.

2. Anonymi Series Principum Transsilvaniae, ab obitu Ludovici II. Regis Hungariae. XI. ívr.

3. Samuel Grondzky de Grondi, nobilis Polonus: Epitome praecipuarum rerum ab infelici Clade Mohácsiana, seu ab anno 1526. usque 1663. in Hungaria et Transsilvania gestarum. I. 4r. 735 l.

4. Notata Historica varii argumenti, e vetusto quodam manuscripto excerpta. 1554—1607. XXX. 4r.

5. Josephi Antonii Bajtay, episcopi Transsilvani Fragmenta ad historiam Transsilvaniae. 1571—1696. VI. ívr.

6. Demetrii Napragi *(Napragy)*, electi episcopi Transsilvani, De Rebus Transsilvanicis ad S. C. Regiamque Majestatem Memoriale. 1602. V. 4r. 14 l.

7. Stephani Thordai, Mathiae Thatariensis, et Martini

---

[1]) Melynek végére Bethlen Gábor saját kezével ezt irta: „*Keveset írt le benne.*"

Albensis, Brevis Ratio proventuum et erogationum Regni Transsilvaniae, de anno 1602. V. 4r. 10. l.

8. Diarium obsidionis Claudiopolitanae, per Moysem Székely pertentatae. 1603. 21. April. — 9. Junii. XXIV. 4r.

9. Historia Victoriarum ad Álmosd, et in Hungaria per Stephanum Bocskai de generali Petz et Basta 1604. et 1605. reportatarum XXIV. 4r.

10. Alberti Huet Oratio de origine et meritis Saxonum, 1591. die 10-a Julii coram Illustrissimo Principe et Consiliariis recitata; — et ejusdem oratiuncula, recitata 1601. die 30-a Martii, coram Principe et Consiliariis. XIX. ívr.

11. Rerum, in vita a serenissimo Principe, Domino Stephano Bocskai, in Hungaria et Transsilvania gestarum, consignatio. 1604. 1605. XX. 4r.

12. Fragmentum Diarii Valentini Homonnai. 1605. XVII. ívr.

13. Brevis Descriptio, qualiter Serenissimus Princeps ac Dominus Mathias, Archidux Austriae etc. Viennam sit ingressus 19-a Julii, 1608. XXII. „*Varia*“ sz. 4. 4r.

14. Connotationes coaevae, ab anno 1619 – 1657. per anonymum Cibiniensem veteri cuidam calendario inscriptae. V. 4r. 2 l.

15. Historia conjurationis contra Gabrielem Bátori, Principem Transsilvaniae, 1611. initae. (A vége hiányzik.) XIX. ívr.

16. Memorabilia Historica circa conductionem agazonum, pro pastoribus saxonicis, ad devehenda impedimenta bellica necessariorum, Joannis Simonius, notarii provincialis nationis saxonicae. 1653—1655. XXXI. 4r.

17. Testamentum Joannis Henrici Bisterfeld, Theologiae et Philosophiae Professoris Albensis, die 6-a Januarii, 1655. XXXIII. ívr.

18. Nonnulla consignata super partialis conventus regnicolarum Transsilvaniensium Alba-Juliae, 1657. die 25-a Octobris celebratis, actis. XXXI. 4r.

19. Memoria belli Hungarico-Turcici inter Caesares Lepoldum I. et Mahometem IV. Authore Joanne Henrico Andler. 1657—1664. XX. 4r.

20. Acta dierum, sub quibus Illustres Principes Georgius Rákóci et Achatius Barcsai, unacum suis adhaerentibus, intra et extra civitatem Szeben super regimine regni Transsilvaniae contendunt, anno 1660. Per Demetrium Kereszturi de Dobófalva observata et conscripta. III. 4r. 269 l.

21. Collectiones actorum Joannis Kemény, Principis Transsilvaniae. 1660. 1661. VII. ívr.

22. Fragmentum Diarii rerum, per Principem Joannem Kemény mense Aprili, 1661. gestarum. XIX. ívr.

23. Deductio, et historia familiae Siculicae Columbán de Olasz-Telek concinnata per Franc. Columbán de Olasz-Telek. Anno 1661. XXIV. 4r.

24. Joannis Bethlen Historia Rerum Transsilvanicarum, ab anno 1662. usque ad annum 1673. XII. ívr. 539 l. [1]).

25. Vera Descriptio criminalis processus et secuti suplicii in tres Comites : Franciscum de Nádasd, Petrum de Zrín, et Franciscum Christophorum Frangepánium, regnante Augustissimo Romanorum Imperatore et Rege Hungariae, Leopoldo I. Anno virginei partus 1671. XIX. ívr. XIII. 4r.

26. Causa criminalis Dionysii Bánfi, 1674. conscripta. XVIII. ívr.

27. Epistola responsoria Joannis Gubasóci, episcopi Vaciensis, ad Suam Majestatem super consilio de compositione rebellium animorum requisito. Tyrnaviae. 22. Januar. 1678 [2]). XIX. ívr. sz. 10. a).

28. Puncta conclusionum Leopoldi Caesaris cum rebellibus [3]). XIX. ivr. sz. 10. b).

29. Acta comitiorum, Sopronium ad 28-am Aprilis, anni 1681. indictorum. XIX. ívr.

---

[1]) Horányi Elek közrebocsátotta ugyan Bethlen Jánost Bécsben 1782. 8r. két darabban, Kurzbeck betűivel; de oly szerencsétlenül, hogy a birálgató történész kézirati példányát nem nélkülözheti. A számtalan sajtóhibához, s a tulajdon nevek irtózatos elferdítéseihez e kiadásban még azon meg nem bocsátható önkény is járult, hogy e történelmi szerkesztményt Horányi tetszése szerint megcsonkítva nyomatta ki.

[2]) [3]) E kézirati maradványok a 25. pont alatt álló történelmi leirással közel viszonyban vannak; a miért is az idézett ívrét-kötetben egymás mellé sorozvák.

30. Calendarium Historicum. 1685. XXV. 4r.

31. Declaratio afflicti status Civitatis Debrecen, occasione congregationis Posoniensis, 18-a Octobris, aliisque subsequentibus diebus A. D. 1696. celebratae. Celsissimo Principi, Inclyti Regni Hungariae Palatino, Paulo Eszterházy, ceterisque Statibus praesentata, et prius concinnata per Joannem Posalaki, juratum praedictae civitatis notarium. 1685—1696. XX. 4r.

32. Acta publica in causa infidelitatis Emerici Tököli, de anno 1685. XXXIII. ívr.

33. Theatrum Eperjesiense, anno 1687. die 5-a Martii erectum. Conscripsit Joannes Rezik. XX. 4r.

34. De Statu Transsilvaniae (1687—1701.) Relatio P. Rudolphi Bzenski, jesuitae concinnata anno 1701. XXI. 4r.

35. Idea turbulenti Imperii Ottomanici. Ex cancellaria Turcica defuncti Vezirii magni, Suliman Bassae. Sub auspiciis Augustissimi et Invictissimi Romanorum Imperatoris, Leopoldi I. repraesentata per Henricum Christophorum Schwegler, S. C. Majestatis linguarum orientalium interpretem Anno salutis 1689. XXXIII. ívr.

36. Memorabile quoddam anni 1690., consignatum per P. Stephanum Lakatos, parochum Kozmásensem. XXIII. ívr.

37. Idea brevissima Status Principatus Transsilvaniae in familia Apafiana (1690—1698.). Conscripta per Michaelem II. Apafi. X. 4r. (Benkő másolata.) XXIX. 4r.

38. Anonymi Notationes ad Historiam Transsilvaniae. 1693—1702. XVII. 4r.

39. Elogium in ornamentum et memoriam Illustrissimae Familiae Bánfianae, ac Excellentissimi, Illustrissimi Transsilvaniae, et Partium Regni Hungariae, eidem adnexarum Gubernatoris Regii, Domini Domini Georgii Bánfi, Liberi Baronis de Losonc, inter quotidianas dissertationes causa recreationis optimo affectu conceptum ac donatum, nec non luci publicae propositum ab unico nunc inclytae stirpis suae nobilissimo haerede, Domino Domino Ladislao Mikola de Szamosfalva, Transsilvano. 1698. XXXI. 4r.

40. Diarium Viennense, sive assignationes istorum negotiorum, quae tam in productione de neo-aquisitorum bono-

rum in Partio existentium, tam vero in variis locis, et cum personis in praesentia vel opere Georgii Wass senioris de Czege Viennae Austriae sunt peractae ac finitae. Inchoatum in anno Domini 1698. mense Decembri. XVI. ívr.

41. Marginales notationes Reverendi Josephi Dienes Hermányi ad primam, idest Keresdiensem editionem Historiae Volfgangi Bethlen. XXIII. ívr.

42. Oltardus : Inscriptiones Chronologicae parietum templi olim Cibiniensis et Coronensis, cum continuatione Martini Oltardi Cibiniensis, Pastoris olim Mediensis. XXX. 4r.

43. Georgii Soterii senioris manucsriptum Historicum. XXX. 4r.

44. Martini Schmeizel Collegium in Historiam Principatus Transsilvaniae. XXVII. 4r.

45. Supplementum in Ruinam Transsilvaniae, a clarissimo Davide Hermanno conscriptum. (Eredeti példány.) XXVII. 4r.

46. De Origine saxonum in Transsilvania. Davidis Hermanni. XXV. 4r.

47. Anonymi Dissertatio de ingressu et systemate nationis saxonicae in Transsilvania. XXV. 4r.

48. Historia Cingarorum. Auctore Georgio Soterio, pastore Crucensi. (Eredeti példány.) XXV. 4r.

49. Georgii Soterii Cibinium. XVIII. 4r. 419 l.

50. Fragmenta historica rerum Transsilvanicarum. 1690—1697. XXI. ívr.

γ) Német nyelven szerkesztett művek.

1. Mährische Lantags-Abschiede. a) I. Theil. 1527—1607. b) II. Theil. 1609—1615. XXXI. XXXII. ívr.

2. Geschichte der Jahre 1600. u. 1601. Aus der Chronica des Andreae Hegyes abgeschrieben. XXXI. 4r.

3. Expeditio Schirmeriana, das ist: Kurze Beschreibung aus was Ursachen Herr Antonius Schirmerus im Jahre 1602. von einen Ehrsamen, Wohlweisen Rath in der königlichen Hermannstadt, nachher Zattmár, und von dar nachher Prag in Böhmen zu Jhro Röm. Kais. Maiest. Rudolpho II. sei ausgesendet worden. Einfaltig entworfen von einem der histori-

scher Wissenschaft Liebhaber. (Andr. Gunesch.) Im Jahre 1699. Mense Martio. 1601—1603. XXII. 4r.

4. Kurz gefasster Bericht von der Belagerung der Stadt Bistritz, welche Georg Basta General unter Jhro k. k. Maiestät Rudolphus Röm. Kaiser, im Jahre Christi 1602. vorgenommen, und wie derselbige diese Stadt und Gebiet unter zwein Jahren beängstiget und ruinirt hat. XXXI. 4r.

5. Beschreibung der Stadt Hermannstadt, und ihrer Befestigungswerke. 1603. XXXI. 4r.

6. Diarium dessen in dem Herren ruhenden N.N.W.W. Herrn Johannes Lutsch, vormals gewesenen treuen Königs-Richter unserer Haupt-Hermannstadt, so aus eigene seine Manuscriptis von Worten zu Worten herausgezogen. 1607—1661. XX. 4r.

7. Wie sich der Tyrann Gabriel Bátori gegen die Hermannstädter Bürgerschaft verhalten, und was er darinnen verübet hat, Von Simon Brenner, Hermanstädter Bürger. 1609—1612. X. 4r.

8. Kronik des Kronstädter Rathsherrn Michael Forgach, bis zum 29. Juli, 1631. durch denselben geschrieben V. 4r. 23 l.

9. Auszug aus dem Marcktbuch des königlichen Marcks-Meschen. 1654—1670. XXX. 4r.

10. Pauli Brölft Cibinio-Transsilvani, Wahrhaftige Beschreibung, was sich in der in Siebenbürgen liegender Hermannstadt unter der Rákócischen Belagerung zugetragen im Jahre 1659. und angehalten bis A. 1660. im May. XIX. ívr.

11. Kronstädter Begebenheiten der Jahre 1688. u. 1689. XXXI. 4r.

12. Fides Saxonum in Transsilvania; das ist: Derer Sachsen in Siebenbürgen Treu und Beständigkeit. Aus historischen Grund, von denen zwei nächst verflossenen Seculis gestellet von einem Liebhaber derer Historien. (Andr. Gunesch.) X. 4r.

D) *XVIII. század.*

a) Magyar kézirati munkák.

1. A Nagy-Enyeden két rendben, ugymint 1657. és 1704-ben esett siralmas és igen veszedelmes romlásoknak rö-

vid és hiteles historiája, Dipsei Szabó István feljegyzése szerint. XXXII. 4r.

2. Idősb Cegei Wass György naplója, 1-ső január. 1704 — 31-ig octob. 1705 [1]) XXI. 4r. 216 l.

3. Gr. Bethlen Miklós : Olajágat viselő Noe galambja. 1704. XVII. ívr.

4. Erdélynek 1705-beli nevezetesebb történetei. Irta Gyalogi János jezsuita XXII. 4r.

5. Sylvae opusculorum P. Joannis Gyalogi, S. I. Tomus prior. Anno 1750 jubilaeo. (Ezen kéziratban egyebek közt, a 347-dik lapon „De rebus Transsilvaniae memorabilioribus anni 1705.“ igen érdekes dolgok magyar előadása kezdetik meg.) XXXIV. 4r. Az egész munka 385 l.

6. Gr. Bethlen Miklós önéletirata. 1642—1710. XIII. ívr.

7. Vizaknai Bereck (Briccius), kolosvári orvos, naplókönyve 1693—1715. (Benkő másolata, előszóval,) XXIX. 4r. 3—52. ll.

8. Belgrád hajdani történeteinek leirása, 1717-től. XXX. 4r.

9. Száma azoknak, kik a gyergyai, al-csíki és kászoni esperestségekben pestis által elhaltak 1718. és 1719-ben. XXV. 4r.

10. Losonci Báró Bánfi Farkas naplókönyve bécsi útjáról. 1749. és 1750. XVII. 4r.

11. Erdély- és Magyarországnak historiája. Irta Barabás Sámuel. 1770. (1526—1741.) I. ívr. 466 l. és tárgymutató 30 l.

12. Keresztes Máté : II. József császár háromszéki utazása, 1773. Leirta Keresztes Máté, kézdi-vásárhelyi reform. pap. XXVIII. 4r. I. ívr. 5 l.

13. Hóra támadásának története, akkori levelekben s irásokban. 1784. (Gyűjtögette Aranka György.) — Bölöni

---

[1]) E naplónak, egyéb másolataiban, ily címe van : „Néhai Tekéntetes, Nemzetes Cegei Wass György urnak, Tekéntetes, Nemes Kolos és Doboka vármegyék substitutus főispánjának, nem különben Nemes Kolos városa substitutus kapitányának, hivatalai alatt, 1704. és 1705. esztendőben napról napra szorgalmatosan vitt jegyzései s némely correspondentiái.“

Sámuel versei a Hóra-világról. — Enyedi N. N. magyar versei az akkori Zaránd megyei veszedelemről. XVI. 4r.

14. Az 1784-ben támadott oláh zenebonának leirása. Készítette Benkő József. XXX. 4r.

15. Hóra pórhadáról hivatalos nyomozások, akkori eredeti irományokban, I. köt. 1784. XXXIV. ívr. — II. köt. 1785. XXXV. ívr. (Izmos foliánsok.)

16. Torockónak privilegiális ügyét felvilágosító irás vagy historia. XXXIII. ívr.

17. Torda nemes városának historiája, eredete, változásai, törvényes és politikai administráltatásának rövid leirása, Rákosi Csipkés Elek által. (Eredeti kézirat.) XXXIII. ívr.

18. A magyar nemzetnek viselt dolgairól, melyeket ezen nemzetnek kezdetétől fogva a mostani időig, a napkeleti, görög, deák s más irók munkáiból szedett Nagy-Ajtai Cserei Lőrinc. (Az első résznek első szakasza : Az ázsiai hunnusokról, birodalmoknak kezdetétől fogva Europába történt kibontakozásokig.) XXVII. ívr.

19. Honnan neveztetett Erdély németűl Siebenbürgennek? Irta Aranka György. XXX. 4r.

20. Az erdélyi vajdák, a kik szolnok-vármegyei ispánok voltak, melyik Szolnoknak voltak ispánjai : Belső-, Külső- vagy Közép-Szolnoknak-e? Irta Aranka György. XXX. 4r.

21. Huszti András : Magyarok vezetéknevökről írt versek, s nevökből megtetsző igaz eredetök lerajzoltatása. XXVI. 4r. — I. ívr. 5 l.

22. Rabságomban bőjt, és vasárnapi imádságom. Gr. Bethlen Miklóstól. XIII. ívr.

23. Syntagma et Syllabus vivorum et mortuorum, aetate mea qui memoriam non fugerunt. Azaz : Az élőknek és holtaknak, kik életemben hatvanhat esztendeig voltanak, összeszedése és száma, valakik eszembe jutottanak. A melyet utolsó vénségében, a következendőknek emlékezetére és mulatságokra, öregségében az időnek töltéseért és maga mulatságaért irt le Báró Al-Torjai Apor Péter, nemes Háromszéknek főkirálybirája. 1741. esztendőben. XX. ívr.

24. Syntagma et Syllabus mortuorum ante aetatem meam. Azaz : A születésem előtt, az 1676-dik esztendő előtt való

holtaknak számuk és nevök, uri, fő s nemesi rendből valóknak. Kiket historiákból, kézirásokból, hallomásból összeszedett, és utolsó vénségében mulatságnak okáért írt le Báró Al-Torjai Apor Péter, nemes Háromszéknek főkirálybirája, az 1742-dik esztendőben. XX. ívr.

25. Huszti András: Leirása annak, hogyan itéltetett meg a reform. consistorium által azon oratiojaért, melyet 1742-ben Szebenben nyomtatott „Jurisprudentia Hungarico-Transsilvanica" című munkája eleibe tett (ahhoz tartozó irományokkal.) 1742. XXIII. ívr.

26. Erdélyi fejedelem, II. Rákóci Ferenc, 1707-ben, april. 5-kén, Maros-Vásárhelyen lett dicsőséges inauguratiojának leirása. XIX. ívr.

β) Deák szerkesztmények.

1. Historia Diplomatica de modo et fundamento Regiminis Domus Austriacae in Transsilvania. 1674—1711. VIII. ívr.

2. Observationes Historicae ab anno 1692—1705. VI. ívr.

3. Georgii Wass de Cege Diarium a 10-a Nov. 1700. usque finem anni 1702. perductum de rebus publicis politicis Europaeis. XVI. ívr.

4. Calendarium anni 1701. cum notationibus manuscriptis Comitis Samuelis Kálnoki, Cancellarii Transsilvanico-aulici. (Eredeti példány.) XXVI. 4r.

5. Annus 1715-tus, notabilioribus Cancellariae Transsilvanico-aulicae correspondentiis, expeditionibusque ejusdem anni illustratus. Praecedunt nonnullae correspondentiae ejusdem Cancellariae de anno 1701. Collegit, et transscribi fecit Josephus C. Kemény. XXVIII. ívr.

6. Ruina Hungariae, hoc est: Brevis narratio, ex quibus causis et occasionibus florentissimum et amplissimum Pannoniae Regnum et summo sui culminis apice decidit, et de supremo felicitatis gradu in profundissimum servitutis carcerem detrusum est. Conscripta horis subcisivis, annis 1702. et 1703. per quemdam historiophilum. (Eredeti példány. Másolata, előszóval XII. 4r.) XXVII. 4r.

7. Acta publica et correspondentiae Principis Francisci

II. Rákóci, et malecontentorum Hungarorum. Ab anno 1703—1711. XXVI. ívr.

8. Jam jam exspirantis Transsilvaniae gemitus. Auctore C. Nicolao Bethlen. 1704. XVII. ívr.

9. Literalia, Revolutionem Francisco Rákócianam ferientia; quorum autographa collegerat Samuel Székely de Doba. 1704—1711. XXVI. ívr.

10. Memoria flebilis cladis et stragis Nagy-Enyediensis anni 1704. Auctore Francisco Páris-Pápai, Professore Collegii Nagy-Enyediensis. XXX. 4r.

11. Diarium expeditionis ad comitia, ex mandato Principis Francisci Rákóci, ad 28-am Martii, 1707. Maros-Vásárhelyinum indicta, per Stephanum Tolvaj, Petrum Rákosi, et Josephum Sámsondi conscriptum. XXVIII. 4r.

12. De moderno Hungarorum motu simplex et breve projectum Michaelis Cserei. Coronae. 26. April. 1707. („Rákóci Ferenc fejedelem idejében támadott kurucok motusáról való Projectum.“ Irja az öreg *Cserei*.) XXXI. 4r.

13. Gróf Bethlen Miklós : Sudores et cruciatus Nicolai C. de Bethlen. XIII. ívr.

14. Nicolai C. de Bethlen „Columba Noe.“ 1714. (Egykorú példány.) XXV. 4r.

15. Descriptio politicae et civilis administrationis Transsilvaniae. Concinnata anno 1721. per Andream Szentkereszti, M. Protonotarium Transsilvaniae. VI. ívr.

16. Codex rerum memorabilium, ab anno 1731—1737. in Transsilvania, ac alibi gestarum. XXV. 4r.

17. Descriptio Civitatis Claudiopolitanae, ab origine repetita. Conscripta anno 1734. XI. 4r. c).

18. Petri Köblös Descriptio Historica factae eliminationis e senatu, et subsecutae oppressionis status nobilium portionatorum in Nagy-Enyed. 1740. et 1741. XXXIII. ívr.

19. Diarium autographum C. Michaelis Teleki, ex Transsilvaniae comitiis anni 1741. una cum Barone Georgio Pongrácz, Comite Ladislao Gyulafi, Barone Joanne Lázár, Petro Binder senatore Cibiniensi, Michaele Schüller, magistro civium Meggyesiensi, ad aulam Viennensem, fine proponendorum Regni gravaminum deputati. XXV. ívr.

20. Acta Diaetae 1741. in L. R. Civitatem Posoniensem pro die 14-a mensis Maji praefixae [1]). XXX. ívr.

21. Imposturae Bogislai Makovzky in Transsilvania, authentice repraesentatae. XVII. ívr.

22. Nomine Ducum et Vice-Ducum, qui olim gloriosissimis Regni Hungariae sub regibus Provinciam Transsilvanam administrabant. Collecta et decentem in ordinem redacta per Andream Huszti. 1752. XXIV. ívr.

23. Vajvodae Transsilvani, et Comites Siculorum, ex archivis publicis atque privatis collecti, industria Andreae Huszti. 1752. XXIV. ívr.—Másik példány A. D. 1753. XXIV. ívr. [2]).

24. Didaci Leypold, fratris laici in conventu Patrum Franciscanorum Esztelnekiensi, Denunciatio, qualiter post stragem Siculorum Mádéfalvensem Franciscani Esztelnekienses pulveres pyrios clam fabricaverint 1764. XXXIII. ívr.

25. Observationes quaedam circa jura Saxonum in Transsilvania, et fori productorii, ex documentis in archivo Coronensi reperibilibus, collatis juris naturae principiis, excerptae 18. Mart. 1771. Auctore Michaele Gottlieb Hermann, notario publici Coronensis. XXXVI. 4r.

26. Norma itineris suae Imperatoriae Majestatis (Josephi II.) in Transsilvania prosequendi. 1773. XXXIII. ívr.

27. Data quaedam Revolutionis Hóraianae, ex libro Abbatis Barruel. 1784. XVI. 4r.

28. Historia veteris et novae Daciae. Conscripta per Joannem Bapt. Winkler, juris patrii Professorem Claudiopolitanum. XIII. 4r.

29. Brevis Biographia Joannis de Hunyad, Gubernatoris. Conscripta ab N. N. Bojinca. XIII. 4r.

30. Gabriel Kolinovics : De Bello Civili per Franciscum II. Rákóci suscitato, plurium annorum decursu protracto, et tandem anno 1711. terminato Libri IX.—XIX. 4r. 395 l. [3]).

---

[1]) A koronázási ünnepély rendtartásának némi töredékei magyarul, gr. Kemény József ő nagyságának szívességéből birtokomban.

[2]) E kézirati feljegyzések nem mindenben hangzanak össze : honnét sejthető, hogy irójok azokat időnként bővítette s javítgatta.

[3]) Arankának m. vásárhelyi gyűjteményében két példány; egyik Libr. XII. másik Libr. XIII.

31. Dissertatiuncula super eo : Num Sanctus Rex Stephanus Transsilvaniam solemni armorum expeditione in suam potestatem redegerit, nec ne? Auctore Andrea Thorwaechter, pastore coetus religiosi ad Ecclesiam Bolkácsiensem. Cum notaciunculis Josephi Caroli Eder. XXII. 4r.

32. Curriculum vitae Christiani Ziegler, et varia ejus scripta. (Eredeti példány.) XXV. 4r.

33. Philippica Siculica, seu compendium rerum gestarum inclytae nationis Siculicae. (Usque ad annum 1571.) Auctore Michaele Mihálc. XXVIII. 4r.

34. Michaelis Mihálc Connotationes super nexu familiae suae cum Aporiana, et aliis familiis. XXX. 4r.

35. Connotationes de installationibus Gubernatorum Transsilvaniae. XXXI. 4r.

36. Johannis Kinder de Friedenberg Descriptio Diplomatica nationis Saxonicae in Transsilvania, et praesertim de fidelitate ejus in Domum Austriacam. XXII. 4r.

37. Instantia Nicolai Com. de Bethlen, ex ultima captivitate ad Caesarem scripta. XIII. ívr.

38. Moribunda Transsilvania. Auctore Nicolao Com. de Bethlen. XIII. ívr.

39. Apologia Com. Nicolai Bethlen, ratione projecti controversi: „Columba Noe“ vocati. XVII. ívr.

40. Querelae captivi Com. Nicolai Bethlen de processu suae captivitatis, et quae illam secuta est, totius tragoediae. XVII. ívr.

41. Com. Nicolai Bethlen Considerationes de projecto „Columba Noe“ vocato, judicio de illo ferendo, ex conscientia et recta ratione necessario permittendae. XVII. ívr.

42. Arbor seu nexus conjurationis Martinovicsianae. Anno 1795. XXXIII. ívr.

43. Pauli de Ráda Descriptio historiae arcanae infausti praeteriti belli Rákóciani. 1712. XXIII. ívr.

44. Secreta Historia machinationum Rákócii; seu Arcana, per C. Alexandrum Károlyi, ad fidelitatem caesareo regiam redeuntem, plenipotentiario Caesareo regio, C. Joanni Pálfi ab Erdőd, scripto revelata. XXIII. ívr.

45. Pia jubila Collegii Enyediensis super nativitate Pri-

mogeniti Regii, qui Leopoldi II. nomen accepit. Publico nomine dixit Stephanus Gyula Szigetinus. 1717. XXXIII. ívr.

46. Lusus mundi et ejusdem actus scenicus, prout in humillima familia Aporiana, ab exitu quidem ex Scythia, non interrupta serie nobilis, sic in reliquis eidem sangvine junctis inclytis familiis, opere et veritate Petri Apor, Liberi Baronis de Al-Torja, AA. LL. et Philosophiae Magistri, inclyti comitatus de Küküllő Supremi Comitis emeriti, nec non inclytarum sedium Siculicalium Sepsi, Kézdi et Orbai, ut et Miklósvár Supremi Judicis Regii Actualis, in lucem publicam repraesentatus, ad gratam posteritatum memoriam. Anno 1727. XX. ívr.

47. Fragmenta, historiam anni 1738. et 1739. ferientia. XXIII. ívr.

48. Christiani Ziegler, pastoris Schellenbergensis, Tractatus epistolaris de origine Saxonum in Transsilvania. 1755. (Eredeti példány.) XXIII. ívr.

γ) Német nyelven szerkesztett művek.

1. Fogarascher Chronik. 104. — 1707. XXXI. 4r.

2. Die Geschichte der Herrn Richter in Kronstadt, und der während ihrer Regierung vorgefallenen Begebenheiten. Entworfen von Joseph Teutsch, Pfarrer zu Honigberg. 1235—1700. XXXVI. 4r.

3. Kurutzen, Geschichte vom Jahr 1704—1709. Verfasst vom Simon Christoph, orator in Kronstadt. XXXVI. ívr.

4. Geschichte der Belagerung von Mediasch durch die Malecontenten. 1705. Von N.N. Schobel. XXXI. 4r.

5. Altes und neues, aufrichtetes Denkmahl der verfallenen Burgen oder Schlösser in Burzenland. Aufgestellt von Joseph Teutsch, adj. Minister. 1750. XXXVI. 4r.

6. Denkwürdigkeiten zur Geschichte der Sachsen in Siebenbürgen, aus bewährten Urkunden herausgenommen, 1000—1753. VI. ívr.

7. Besondere Nachricht vom Burtzenland. Ertheilt von Joseph Teutsch, Pfarrer in Honigberg. Anno 1770. XXXVI. 4r.

---

[1]) Kiadatott: Siebenbürgische Provinzial-Blätter. 1824. 1—116 l.

8. Das so genannte „Rothe Büchel" der Stadt Hermannstadt. XVII. ívr. [1]).

9. Kurze geographische und historische Anmerkungen von dem Fürstenthume Siebenbürgen. Verfasst durch Johann Filstich. XXXV. 4r. 342 l.

10. Historische Notizen über Szász-Régen. Von Georg Schüller, evangelischem Pfarrer in Szász-Régen. XXII 4r.

11. Tagebuch der Grenz-Militz-Errichtungscommission. Geführt unter unmittelbarer Leitung des k. k. Hofkriegsrathes F. M. L. Baron Siskovics. Angefangen den 27-ten November 1763.; geendet den 3-ten Februar. 1764. XXIII. ívr.

E) *XIX. század.*

a) Magyar kézirati munka.

1. Thorda nemes városának históriája. Irta Csipkés Elek. 1823. XVII. 4r.

β) Deák szerkesztmények.

1. Succincta deductio ortus et progressus nonnularum illustrium familiarum, quae olim in Inclyt. M. Principatu Transsilvaniae exstiterunt etc. Labore et industria Josephi Dobó de Alba-Julia. A. D. 1800. XXVI. 4r.

2. Nomine eorum Magnatum et Nobilium, qui ex Inclyt. Regno Hungariae olim in M. Principatum Transsilvaniae intrarunt, et locum habitationis sibi ipsimet fixerunt tam per connubium initum, quam vero per munus aliquod auspicatum. E fide dignis literalibus instrumentis, ac manuscriptis patriae historicis excerpta labore et industria Josephi Dobó de Alba-Julia. A. D. 1802. XXVI. 4r.

3. Regestrum ex Inclyt. Comitatu de Doboka ortorum Nobilium, ac eo aliunde quoque accessorum etc. Edidit Josephus Dobó de Alba-Julia. A. D. 1804. XXVI. 4r.

4. Series Transsilvaniae Ducum, Vajvodarum, Vice-Vajvodarum, Principum, Comitum Siculorum, Gubernatorum, Generalium, Commendantium, Episcoporum etc. Concinnata per Josephum Dobó de Alba-Julia. XXVI. 4r.

---

[1]) Kiadta Kurz: Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Kronstadt. 1845. 8-o I. Bd. III. Heft. 239—250 l.

5. Dissertatio Diplomatica-critica de Calendarii Eberiani exemplari Josephi Com. Kemény; et respective de contento in eodem Diario manuscripto authentico Stephani Bátori de Somlyó, eruto per C. Josephum Kemény. XXVII. 4r. [1])

γ) Német nyelven szerkesztett művek.

1. Das alte und neue Kronstadt. Beschrieben von Georg Michael Gottlieb Hermann, königlichem Rath. Im Jahre 1801. I. Bd. 1141—1688. XXXVII. 4r. — II. Bd. 1688—1780. XXXVIII. 4r. — III. Bd. 1781—1792. XXXIX. 4r. — IV. Bd. 1792—1800 XL. 4r.

2. Skizze von dem politischen Zustand der siebenbürger Sachsen, kurz vor der Trennung Siebenbürgens von Ungarn und der darauf erfolgten engeren Vereinigung der drei Nationen. Von Joseph Karl Eder XXXI. 4r.

3. Denkwürdigkeiten zur Geschichte der Sachsen in Siebenbürgen. Aus bewährten Urkunden herausgezogen von Samuel von Bruckenthal, Gubernator. XXXVI. 4r. [2]).

4. Geschichte der Deutschen im Norden von Siebenbürgen. Nach Urkunden des Bistrizer Archivs verfasst von Joseph Traugott Klein, Stadtpfarrer von Bistritz. I. Theil. 1827. XXVI. 4r.

II. VALLÁS- ÉS MÜVELTSÉG-TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

A) *XV. század.*

Deák szerkesztmény.

Series Plebanorum olim Capituli Cibiniensis, ad annum usque 1471. perducta, et inscripta libro missali pergamenaceo manuscripto, 1397. exarato, inque bibliotheca Capituli Cibiniensis reperibili. 533—563 l. V. 4r.

---

[1]) Kiadta Kurz : Nachlese auf dem Felde der Ungar. und Siebenbürg. Geschichte. Kronstadt. 1840. 8-o IV. Fragment. 81—95 l.

[2]) Kinyomatott „Siebenbürgischen Provinzial-Blätter.“ V. 1—116 ll.; de nem egészen, miként gróf Kemény József eredeti példányában áll.

B) *XVI. század.*

a) Magyar kéziratok.

1. Az apostoli Credonak rövid magyarázatja a szent-irás folyása szerint. Iratott a kolosvári predikátor Basilius Istvántól. 1568. XXIV. 4r.

2. Egynehány kérdések az keresztyéni igaz hütről, és azzal ellenkező tudományokról az Istennek egyházában. Egybeszedettek az kolosvári predikátortól, Basilius Istvántól. XXIV. 4r.

3. Az calvinista és az unitáriusoknak vallások között való különbség. XXIV. 4r.

β) Deák szerkesztmények.

1. Brevis Historia illustris scholae Sáros-Patakinae, a prima ejus origine ad haec tempora. 1530 - 1714. XXII. 4r.

2. Bibliotheca Scriptorum Transsilvano-Unitariorum; sive Catalogus Auctorum Unitariorum, eorumque librorum tam impressorum quam manuscriptorum. Scribebat Palaeo-Thordae, anno 1573. mense Julio, Theophilus Monotheita (=Johannes Tősér de Kénos). XXIV.

3. Onomasticon Pastorum Capituli Cibiniensis 1 l. V. 4r.

4. Anagnostes Transsilvanus, Historiam Reformatae Religionis in Transsilvania complexus. Auctore R. P. Rudolpho Bzensky. 1499—1540. XXII. 4r.

5. De Typographiis et Typographis Unitariorum in Transsilvania, atque libris in iisdem impressis. Auctore Theophilo Monotheita (=Johanne Tősér de Kenos). XXIV. 4r.

6. Brevis notitia de vita et scriptis celebrium in Transsilvania Unitariorum. Auctore Johanne Tősér de Kénos. XXXIII. ívr.

C) *XVII. század.*

a) Magyar kéziratok.

1. A jezsuiták, úgy a rom. kath. püspökök és a reform. superintendesek iránt irt articulusok és kir. decretumoknak seriese, sub seculis duobus. Ex authentico originali excerpta. 1527 - 1712. XXII. 4r.

2. Nagy-enyedi reform. ecclesiának papjai, kiknek neveiket holmi régi irásokból felnyomozta Hermányi Dienes József XIX. ivr.

β) Deák szerkesztmények.

1. Acta publica universitatis Saxonum ecclesiasticae, inde ab antiquis temporibus Historiam Religionis Lutherano-Evangelicae in Transsilvania rite exponentia. 1559—1607. VIII. ívr.

2. Historia Episcoporum Valachicorum in Sclavonia. A fine seculi XVI. usque 1670. XXII. 4r.

3. Vita et labores Joannis Sutoris Rozgoni. (Eredeti példány.) 1618—1654. XXXI 4r.

4. Historica Relatio de tentata anno 1619. Cassoviae interemtione PP. Jesuitarum : Stephani Pongrác et Melchioris Grodecii. XXII. 4r.

5. Descriptio mortis PP. Stephano Pongrác et Melchiori Gradecio Jesuitis Cassoviae illatae, anno 1619. XXII. 4r.

6. Joannis Bisselii, e S. J. Enarratio mortis, PP. Stephano Pongrác et Melchiori Grodecio Cassoviae illatae, anno 1619. XXII. 4r.

7. Andreae Langii (1675. Kacensis, 1682. vero Rupensis pastoris, denati 1702. die 16-a Junii) Matrica Ecclesiarum Kacensis et Rupensis. (Eredeti példány.) 17 l. 4r.

8. Historica Relatio de origine et progressu Missionis Coronensis Societatis Jesu in Transsilvania. (Szerzője hihetőleg Bzensky Rudolf.) 1688—1720. XXII. 4r.

9. Syllogimaea Transsilvaniae Ecclesiae, per historiophilum anagnosten (=Rudolphum Bzensky, S. J.) in castrensibus stativis collecta, et pro strena novi anni sacris commilitonibus in Transsilvaniam advenis, praesentata. 1699. 313 l. XV. ívr. [1]).

10. Joannis Oltardi, Decani Cibiniensis, Historia progressus Christianitatis et Reformationis in Transsilvania. XXIV. ívr.

11. Auto-biographia Stephani Katona Gelei, Ecclesiarum Hungaricarum in Transsilvania superintendentis. XXII. 4r. „*Varia.*“

---

[1]) Említi Pray : Dissertationes Criticae in Annales veteres Hunnorum etc. Vindobonae. 1774. Fol. pag. 170 s) jegyz.

β) Német munkák.

1. Diejenige Schrift, welche im Thurnkopf der kronstädter ewangelischen grossen Stadtpfarr-Kirche verwahrt wird. Verfasst durch Georg Drauth. 1689. XXXI. XXXVI. 4r. (Két példányb.)

2. Beiträge zur Geschichte des hermannstädter sächsisen Gymnasiums. XVII. ívr. [1]).

D) *XVIII. század.*

α) Magyar kéziratok.

1. Miképen osztatott a csíki főesperestség négy főesperestségre, u. m. al- és fel-csíki, gyergyó-szentmiklósi és kászoni főesperestségekre. 1718—1766. Írta Németh József, nagy-boldogasszonyi plébános és főesperest, 1797. XXV. 4r.

2. A szászvárosi reform. ecclesiának története a reformátiótól fogva, 1726-ig. Készítette Nádudvari Péter, szászvárosi reform. pap 1726-ban. Folytattatott 1745-ig. XXVI. 4r.

3. Kősziklán épült ház ostroma. Avagy: Oly rövid, de világos historia, melyben a magyarországi protestans ekklezsiák nyomorgattatások közönségesen, nevezetesen pedig az 1673-dik esztendőben Pozsonyba citáltatott papoknak halálra sententiáztatások, tömlöcöztetésök, és onnan csodálatosan való kiszabadulások világ elejébe adattatott a Krisztusnak e sok nyomoruságokból kiszabadult szolgái által, 1676-ban. Mely magyarra fordíttatott 1738-dik *siralmas esztendőben* [2]), és bővíttetett Bod Péter által. XXXII. 4r.

4. Az angliai unitariusok hite historiájának jelenlevő vagy mostani állapotjának rövid kitétele vagy kimagyarázása. (Két példányb.) XXII. 4r.

5. Benkő József pótlásai, Bod Péter Magyar Athenására. (Benkő saját kézirata.) XXVIII. 4r.

β) Deák szerkesztmények.

1. Literaria, ad historiam PP. Franciscanorum in Transsilvania facientia. 1486—1745. VI. ívr.

---

[1]) Kiadta Kurz Magazin. Kronstadt. 1844. 8-o I. Bd. II. H. 163—171 l.

[2]) Az 1738-dik *esztendő* Erdélyben azért volt *siralmas*; mert Rákóci József mozgalmai miatt többen ott elfogattak. — Gr. Kemény József jegyzete.

2. Brevissimum compendium Principatus Transsilvanici Historiae. 1526—1703. VI. ívr.

3. Continuatio Brevissimi Compendii Principatus Transsilvanici Historiae. Ab anno 1703. usque 1743. *Religiosa* plerumque negotia exhibens. VIII. ívr.

4. Codex Synodalis Ecclesiae Lutheranae in Transsilvania. Ab anno 1565. usque A. 1693. Collectus et conscriptus per Andream Lang, 1675. Kacensem, 1682. vero Rupensem Pastorem, 1702. die 16-a Junii denatum. Vol. I. 436 l. XXXIII. 4r.

5. Danielis Körneri, Saxo-Transsilvani, Tractatus epistolaris de statu ecclesiae Saxonum in Transsilvania, qui omnes Augustanae Confessioni addicti sunt. Anno 1716. concinnatus. XXX. 4r.

6. Confessio Fidei secundum unitarios, concinnata 1719. per Samuelem Biró, Consiliarium Gubernialem. XXVII. 4r.

7. Historia Religionis unitariae in Transsilvania. Auctore Stephano Ágh, superintendente. Conscripta anno 1774. VIII. 4r.

8. Relatio e Provincia Transsilvanica Sancti Regis Stephani Ordinis Minorum strictioris observantiae, jussu Reverendissimi in Christo Patris, Paschalis a Varisio, totius Ordinis Fratrum Minorum Ministri Generalis. Ex archivo nostro provinciali Vetero-Claudiopolitano excerpta, ac anno 1775. et sequentibus Romam transmissa. II. ívr.

9. Historia Collegii illustris Albano-Nagy-Enyediensis, 1777. IX. 4r. 9. sz. b). — XXX. 4r. — Ugyanaz. Conscripta circa 1704. XVII. ívr.

10. Anonymi Biographiae nonnullorum Pastorum et Professorum Collegii Reform. Claudiopolitani. XVII. ívr.

11. Facies vetus et nova Transsilvaniae Franciscanae. Auctore P. Ludovico Veres, Franciscano. XIII. 4r.

12. Modus et tempus Reformationis Religionis apud Hungaros. XXII. 4r.

13. Auto-biographia Michaelis Cserei de Nagy-Ajta. 1685—1722. XXII. 4r. „*Varia.*“

14. Josephi Benkő Synodi Erdődienses geminae; prior generalis, anno 1545., altera partialis, anno 1555. a Protestan-

tibus Verbi Divini Ministris in Erdőd, oppido Hungariae celebratae. (Benkő saját kézirata.) XXVIII. 4r. [1]).

15. Petri Bod Necessaria et utilis Scriptorum Historiae Hungaricae notitia, in qua auctores veteres ac recentiores, qui historiam Hungariae ac Transsilvaniae integram, vel ex parte, civilem aut ecclesiasticam adcurate, vel minus, tradiderunt, cum crisi plerumque recensentur. Adiiciuntur in fine adnotatiunculae Josephi Benkő. XXVIII. 4r. [2]).

16. Versus mnemonici de Regibus Hungariae. 1000—1711. XXV. 4r.

17. Michaelis Cserei historiographi autobiographia, actis, scriptis et documentis ejus illustrata. XXIII. ívr.

18. P. Rudolphi Bzensky, e S. J. Relatio de Ecclesia Transsilvanica. XXXIII. ívr.

19. Sermo de rebus proximi biennii memorabilibus in synodo, 1771. die 8-a Octobr. Birthalbini celebrata, habitus a Georgio Jeremia Haner Superintendente. (1769. — 7-d. sept. 1771. időközi dolgok emlegettetnek benne.) XXIII. ívr.

γ) Német munka.

Die Rolle eines Abentheuerers Bogislaus Ignatius von Makowsky in Siebenbürgen. 1747. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte. Von Joh. Strevei (=Seivert). X. 4r.

E) *XIX. század.*

α) Magyar kézirat.

Az oláh nyelv mívelésére szolgáló intézetek, az oláh nyelvmívelő társaság által, melyet magyarra fordított 1808. april 21-d. Magyari István. XXX. 4r.

β) Deák szerkesztmény.

Nomina eorum locorum, ubi olim in Principatu Transsilvaniae sacer ordo Religiosus S. Rom. Cath. Religioni adhaerens residentias habuit, etc. Excerpsit Josephus Dobó de Alba-Julia. A. D. 1806. XXVI. 4r.

---

[1]) Hibás tehát azon állítás (l. Új M. Muz. 1853. V. füz. 244. l.), hogy „mindkét kézirat az erdővidéki esperestség levéltárában van;" hacsak két külön Benkőféle példány létezését fel nem teszszük.

[2]) Kiadta Kurz : Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte. III. Fragment. 85. l.

γ) Német munkák.

1. Bátori und Weisz. Ein Heldengedicht, in VI Gesängen. Aus der Geschichte Siebenbürgens entnommen, und mit historischen Anmerkungen begleitet von Christian Heyser. XLI. 4r.

2. Meinhard, oder die Kreuz-Ritter im Burzenland. Ein dramatisches Gemählde, mit beigefügten historischen Anmerkungen aus der Vorzeit Kronstadt's. Von Christian Heyser. XLI. 4r.

* * *

8. §. Ezek alkotják *gerendi újabb két napom* eredményeit. Jegyezgetésem bevégeztével, gr. Mikó Imre úr ő exclja oldalán érzékeny bucsút vevék Gerend nagytudományu grófjától, ki irántam tanusított ritka szívjóságát s hálás emlékezetemben maradandó kegyességét jelenleg azzal tetézte, hogy egy kiváló figyelemre érdemes kézirati művével ajándékozott meg. Címe e műnek „*Könyvészeti Emlény.*“ Korunkban, midőn általában irodalmunk, különösen pedig történeti hagyományaink alapos tanulmányozása, nemzetünk értelmiségének kettős irányzata : a becses mű, mely közel negyven év folytonos fürkészeteinek eredménye, mind a való tudományt szomjazó közönségnek, mind a nemzeti irodalomnak áldozni kész vállalkozó kiadóknak figyelmére méltó. Tartalma lényegesb részeinél fogva minden esetre olyan, mely Toldy Irodalomtörténete mellett — főleg tanárokra nézve — nélkülözhetlen segédkönyv. A mű nem áll még úgy, hogy sajtó alá mehessen; de ha kiadója akad, nekem leend szerencsém, az egészet szükséges kellékeivel ellátva letisztázni. Terjedelmét tekintve 14—15 sürűen nyomott ívre vetek. A t. olvasóközönségnek előízletül, a vállalkozásra hajlandó kiadónak pedig ingerül, időrendben adom itt az egésznek meglepőleg érdekes tartalmát.

1. A szász-sebesi tanodának 1437-ből; Szász-Sebes ostromának a török által 1437-ban; s egy erdélyi történésznek 1458-ból emléke.

2. Jóslat Magyarország jövendőjéről, 1480-ban.

3. Laki Thúz Jánosnak velencei emléke. 1486.

4. Egy magyar költő emléke I. Mátyás király korából.

5. Magyar- s erdélyországi honfiaink, kiknek a külföldön 1472-től 1494-ig saját könyvnyomdájok volt; és a budai könyvárusok 1484-től 1525-ig.

6. Tudományos honfiaink a XV. század végén, és a XVI-diknak elején.

7. Idősb Perényi Gábor emléke. 1509—1512.

8. Erdélyi költők emléke, 1511 és 1520 között.

9. Az 1514-ki pórzendülésnek 1515-beli leirása; és Szapolyai Jánosnak I. Ferdinánd házassága elleni törekedése 1514-ben.

10. Zrednai Vitéz János és Eperjesi János emléke 1514-ből.

11. Verbőci István emléke.

12. Budai Simon, magyar költő, Spanyolhonban. 1518.

13. A velenceiek által elfoglalt részei Magyarországnak.

14. A mohácsi ütközetnek egykoru emléke.

15. I. Mátyás király budai könyvtárának emléke.

16. Georgievics Bertalan emléke.

17. Erdélyi Wagner Andrásnak 1549-beli; s hajdani és mostani hazánknak ősi emléke.

18. Martinuzi (Utjesenich v. Frater) György megöletésének esztendeje és napja iránti tévedés.

19. Oláh Miklós emléke.

20. Erdősi (Sylvester) Jánosnak 1551-beli emléke.

21. Az erdélyi szászoknak 1552-diki emléke.

22. Istvánfi Pál halotti emléke. 1553.

23. Veranchich Antalnak 1558-beli emléke.

24. Magyarországnak s régi szokásainak 1571-beli leirása.

25. A szombathelyi zsinat s azon korbeli jezsuitáknak emléke. 1579.

26. Ecsedi Bátori Istvánnak 1586-beli emléke.

27. Draskovics Jánosnak s nejének, Istvánfi Erzsébetnek, 1610-beli emléke.

28. Idősb Rákóci Györgynek 1627-beli dicséretes emléke.

29. Nemzetéről való panasza Prágai Andrásnak. 1628.

30. Ifjabb Perényi Gábor, eldődei s neje, Salyai Kata, emléke. 1637.

31. Fröhlich Dávid s kora nevezetesebb embereinek 1639-beli emléke.

32. Idősb Rákóci György születési esztendeje s napja.

33. Dobó István s Ferenc; és Lórántfi Mihály és Zsuzsánna 1640-beli emléke.

34. Magyarország siralmas állapotja. 1641.

35. Bedegi Nyári Bernárd emléke. 1649.

36. A magyarnak külföldi szokás s öltözet iránti vonzalma. 1654.

37. Battyáni Ádám emléke. 1654.

38. Idősb Rákóci György havasalföldi győzelmének emléke. 1655.

39. Vesselényi Ferenc nádor érdemeinek, s hasonnevű eldődének 1655-beli emléke.

40. Selyei Balog István emléke. 1655.

41. Lónyai, Bátori s Varkucs család származásának, és Lónyai Zsuzsánnának 1656-beli emléke.

42. A lengyelek ellen viselt háborúnak veszélyes napjai. 1657.

43. A Bocskai-családnak nemágazati sora, és Bocskai István fejedelem emléke. 1664.

44. Rédei Ferencnek és az akkori időnek emléke. 1664.

45. Magyar nyomdász, Szenci Kertész Ábrahám halálának éve s napja.

46. Gyarmati Balassa Bálint magyar költőnek, s eldődeinek 1675-beli emléke.

47. Vesselényi Pálnak, Szőnyi Nagy Istvánnak, s Magyarországon 1670-ben keletkezett vallási üldözéseknek 1675-beli emléke.

48. Melotai Nyilas István emléke. 1680.

49. Csúzi Cseh Jakabnak emléke. 1682.

50. Lisznyai Kovács Pál emléke.

51. Bercsényi Miklós emléke. 1685.

52. Szatmár-Németi Mihály munkáinak 1686-beli emléke.

53. I. Apafi Mihálynak 1690-beli emléke.

54. Magyarországnak lelki szegénysége a XVII. század vége felé.

55. Apor Istvánnak 1695-beli emléke.

E tartalomból kivehette a figyelmes olvasó, miszerint a mű, tisztán tudományos alkrészeinél fogva, igen érdekes s

olyan, mely irodalmunk, országos életünk s műveltségünk történelmének tanulmányozásában nem nélkülözhető. Fájna a lelkem, ha a mű csak azért, mert erősen tudományos, kényszerülne véka alá rejtőzni. Bizony itt az ideje, hogy nemzeti irodalmunk leszabaduljon már valaha a novella-irodalom gyenge járszalagáról, melyen soha, de soha tudományosan kifejtett, tömött, s műbecscsel biró irodalomra nem emelkedhetünk. Nálunk minden tudományos vállalatnak rendesen kérész- (tiszavirág) élete van. Hát e nemzet, mely oly sok s nagy tehetségnek hordja keblében csiráját, örökre bölcső-irodalomra volna kárhoztatva? Míg az ájuldozásba hozó regények torlaszain belül édelgünk: ne is képzeljük, hogy a nagy nemzetek sorába felküzdjük magunkat. Ez az, mit Berzsenyi „lassu méreg, lassu halál"-nak nevez. Tudomány kell nekünk; az a való, az az élet: a ki ezt akarja, azt szeresse.

Tiszteletére siettünk ezután Gerend másik lelkes birtokosának, gr. *Kemény Sámuel* ő nságának, ki ekkor épen mezei jószágán tartózkodott. Derült nyájassággal s vendégszerető asztallal fogadott bennünket egyéb vendégei környezetében. Könyvtárát ohajtók legelsőben is megtekinteni. Rendezése, a közelebbi viharos idők dúlásai után, épen a múlt héten fejeztetett be. Eredeti helyén, az ősi kastélyban, van az felállítva. A bánatérzet sötét fátyola borúlt lelkünkre, midőn feléje lépdelénk. A grófi fénypalota, mely egykor vidám külsejével mosolygott le az Aranyosra, a forradalom vészterhes felhőiben elkomorúlt. Némán, csendben vesztegel az az Aranyos-parton, mint bérctetőkön sziklaváraink, hajdani dicsőségét, szép idők boldog napjait gyászolva. A forradalomkor vad kezek erősen megrongálák ugyan az ősi szerzeményt: mindazáltal tekintélyes számát leltük benne oly munkáknak, melyek minden jelentesb könyvtárnak díszei. Alig foglal magában művet, melyet saját érdekessége nem jelelne meg; többet olyat, mely bármely könyvtárnak becssúlyt kölcsönöz. A kézirat-gyűjtemény felé fordulva, itt lelők a legérzékenyebb csapásokat s tetemes hézagokat: azonban gr. Mikó Imre ő exclja a chartophylaciumok néhány jelentékeny kötetét mégis szerencsés volt kiválaszthatni, s használatul a tudomány érdekében szíves tulajdonosától kinyerhetni. — Kilépvén a puszta

kastély becses könyvtárából, csipős fergeteggel találkozánk, mely az egykor keleti fényben úszott termeken pajzánúl végig süvöltött. Ebédhez ülénk. Rövid ideig tartott étkezés után, kocsinkban valánk, mely velünk a fagyos országuton Kolosvár felé robogott.

9. §. Záradékul utrajzaimhoz még némi fontos dolgokat kell csatolnom. Az illetők, hiszem, kedvesen fogadják a jó szándékot.

Célom volt *gerendi kutatásaimban*, a letünt századoknak rejtekben veszteglő hagyományai felderítése által ismereteimet gazdagítani; továbbá, elviharzott nemzeti életünknek általánosan, Erdély gazdag történelmének barátait pedig különösen, jelen *útrajzaim* által, az eddigelé vagy egészen ismeretlen, vagy csak kevesek által ismert codexek iránt tájékozni; hogy kezénél legyenek a férfiunak, ki nemzeti történelmünk nagyszerű művének összeállítására nem köznapi szellemének erejénél fogva, hivatalos, mindazon adatszálak, melyek a classikai műegésznek szövegét alkotják.

Érzem én és jól tudom, hogy mindez, mit közlék, csak része azoknak, miket még bírunk, de nem ismerünk: azonban, ki az egészet akarja, részeit nem mellőzheti. És e rész — az egyebünnen ismertek után [1]) — már maga is oly *harminckét* darab szerkesztményt foglal magában, melyek *Szilágyi István*-

---

[1]) Ilyenek: A szécsényi gyülés végzései. L. Rumy: Monumenta Hungaric. Pest. 1817. I. köt. 8r. 215—225 l. — Pótlékok az 1703. — 7-diki magyar történetekhez. Zweig naplójából. L. Tud. Tár. VI. köt. Buda. 1835. 8r. 136—185. ll. — A sárospataki országgyülés 1708-ban. Közlé Jászay Pál, Csécsi Jánosnak ily című deák kézirati szerkesztményéből: „Memoria rerum quarumdam Belli Hungarici, adversus Domum Austriacam Anno MDCCIII. suscepti. Descripta per Johannem Tsétsi, Saaros-Patachini, ab anno Domini 1705." E kézirat, mely a sárospataki ref. anyaoskola könyvtárában nyugszik, maiglan sincs egészen kiadva. L. Országgyülési Almanach. I. köt. Pest. 1843. 8r. 104—120. ll. Spangár: Magyar Krónika. Kassa, 1734. 4r. 62—89. l. — Országgyülési irományok. 1708. — Károlyi Sándor, Rákóci pártján lévő fő hadvezérnek, patense 1708-ban, nemes Aranyos-széknek. Közli saját gyűjteményéből Löcsei Sp. Sámuel. L. Hon és Külföld. Szerkeszti Szilágyi Ferenc. Kolosvár, 1842. 4r. 95. sz. 401. l.

nak Csereihez írt Adversáriáiban, azon — bár habozva kimondott — állítását, miszerint „e mozgalmak (II. Rákóci Ferenc) történetének Erdélyben, eddigelé, csaknem egyedűli forrása *Cserei*“ [1]), tények halmazával homlokegyenest ellenkezőnek bizonyítják. Innen látható történelmi kútfőink nyomozásának fontossága; s innen érthető mily becs és súly helyezendő azon öt vállalatra [2]), melyek kútfőink közrebocsátását tüzték ki magoknak célul. A harminckét darabhoz járulnak az *Aranka* nagybecsű gyűjteményére [3]) vonatkozó lajstromból ezek:

1. Erdélyben történt nevezetesebb változásoknak leirása. 1676—1721.

2. Erdély változásai esztendőnként. 1686—1792.

---

[1]) L. Új M. Muz. Pest. 1855. 8r. I. v. Január füz. 33. l.

[2]) Első: Magyar Történelmi Tár. A kútfők ismeretének előmozdítására kiadja a magyar akademia történettudományi osztálya. Előrajzát ld. Új M. Muzeum. 1854. VII. v. juliusi füzet 59—62. l. — Második, Toldy: Analecta Monumentorum Hungaricorum maximam partem inedita. L. Új M. Muz. 1854. XII. v. decemb. füz. 487. l.— Harmadik Kazinczy Gáboré, melynek első kötetéből nyomtatva van már Illésházy nádor naplója, és Mikó Ferenc historiája, emez érdekes pótlékokkal. Kiegészítik e vállalat első kötetét Szamosközi *magyar* (deák munkájától egészen különböző) történeti feljegyzései. Negyedik: Toldy Tizenhatodik századbeli magyar Történetirói (az Ujabb Nemz. Könyvtárban), melyből eddig már Székelyt és Heltait vettük. — Pólyában van még egy ötödik; ennek azonban nevét s rendeltetését más mondja meg.

[3]) E gazdag tartalmu gyűjtemény, melynek másolati lajstromát f. é. máj. 15-kén vitte gróf Mikó Imre ő exclja Pestre, a nemzet előtt, 1816 óta, teljesen ismeretlen kincs volt e mai napiglan. Hogy napfényre derült, szép igyekezetü *Száva Farkas* barátom figyelmének köszönheti a haza, ki engem arról magán levélben körülményesen értesíteni kegyeskedett. A drága kincsek kilenc ládában, zár alatt, a marosvásárhelyi reform. collegium repositoriumában, nemzeti tudományosságunk hátrányára, mint földbe ásott kincs, vesztegelnek. Sorsuk Aranka örököseinek hazafiságától s országos intézeteink érdekeltségétől függ. A gyűjtemény lajstromának eredetie t. *Geréb Elek* úr kezei közt van, Csík-Csicsóban. A székely hazafiság hinnem engedi, miszerint t. *Geréb* úr, mint egyenes örökös, a gyűjtemény eladására nézve, tud. akademiánk iránt minden szűkkeblü túlkövetelésnek még csak sejthetésétől is mentnek bizonyítandja magát.

3. XVIII. századbeli nevezetesebb politikai történetek. I—III. db.

4. A XVIII. század krónikájának kulcsa. — Erdélynek XVIII. századbeli krónikája. (Mlgs Türi László gondolatja. Harsányi úr jegyzése. I—III. db.)

5. Puncta, que nomine suae Majestatis in Congressu Diaetali tractanda sunt. 1702.

6. Projectum instructionis Commissariorum Inquisitorum pro duo (?) pro Michaele Kendeffi. 1702. (Eredeti.)

7. II. Rákóci Ferenc beszéde és imádsága.

8. II. Rákóci Ferenc levele Kendeffi Mihályhoz, passuálisa és commissiója. (Eredetiek.)

9. Udvarhely-szék Memoriáléja a fejedelemhez. 1708.

10. Torockóval való egyezés puskacsővek, kardok csinálása iránt. 1706.

11. II. Rákóci Ferencnek Vásárhelyre s másuvá szolgáltatott élés.

12. 1703-diki nyugtatványok. I—IV. db.

13. Korda Zsigmond parancsolatja 1702-ból, hogy a mi költséggel terheltettek az udvarhelyszéki faluk, adják fel.

14. Görgényvára megvételének leirása, 1704 és 1708-ban.

15. Károlyi Gábor eredeti levele, 1709-ből.

16. A szatmári békeség.

Midőn *Aranka Györgynek* m. vásárhelyi gyűjteményére vonatkozó lajstromát, melynek másolati példányát gróf Mikó Imre ő exclja volt kegyes velem közleni, öröm s remény közt feszült figyelemmel átlapoztam volna, Szilágyi „Adversáriái" mellett legott az *1533-diki Székely Krónika* ügye támadt fel lelkemben. Minthogy e becses ősi emlék hitelességét *Szabó Károly* benső hivatásánál fogva győző okainak diadalmas fegyverével fényesen kivívta: legyen szabad az érdeklett krónikára nézve, záradékúl, egy bizalmas kéréssel fordulnom hozzá, kinek szép lelke, két levelében lefestve, oly közel jutott hozzám. Ne szorgalmazza kegyed, tisztelt hazafi! a krónika haladéktalan kiadását. E tárgy már a mult század végén Páris almája volt az *Erdélyi régi kézirások Társaságában*. Sokan izzadtak e vitatárgyban. Temérdek adatok gyűjtettek halomra, s a dolog úgy látszik, oda fejlesztetett, hogy legott sajtó alá

is megyen a nagy figyelmet ébresztett krónika, ha bizonyos tekinteteknél fogva — melyeknek azonban még alapos nyomaira nem juthattam, — *Schesaeus* és *Simegianus* elébe nem vágnak. A tárgy körül kifejlett munkálatok mind Aranka ládáiban rejlenek. Várakozzunk, míg a bűvös szekrények zárai lehullanak. Addig is álljanak itt, kegyednek s egyéb szaktársaimnak örömére, mint napjainkban is létező nagybecsű emlékek, a következő lajstromi átiratok:

1. Székelyek eredete. Egy 1533-beli krónika.

2. Az 1533-beli kézirat deákul, a székelyek eredetéről, Mátyás András által. Négy példány, deákul. Magyarra fordítva és jegyzetekkel kiadva; négy példány.

3. Régi irás a Székely Krónika folytatásából [1]).

4. A székelyek diplomatikájára egy gondolat. (Eredeti.)

5. Készület a székelyek diplomatika historiájához.

6. Székelyeket illető diplomák lajstroma.

7. Krónikák s az illetők: a) 405—1490. b) 604—1590. c) 999—1527. d) 998—1300. és 1192—1241. e) 1000—1200. f) 1368—1455. g) 1420—1438. h) 1438—1559. i) 1490—1694. (Ezen legutolsó, két példányban.) [2]).

8. Székely krónika, diplomákból szedett esztendők szerint. 1243—1764. (Végzi a katonaság felállításával.)

9. Székelyek historiája. Lakatos Istvántól, 1702.

10. Krónikai jegyzések. 1540—1794.

11. A brassai templom falain lévő krónika. Deákul és magyarul.

12. Béla király jegyzője és a brassai krónika. Fordította Aranka. (Egy db.)

13. Készületek a székely régiséghez. Comes trium generum Siculorum, et omnium generum Siculorum.

14. Krónikára való jegyzések és készületek.

15. Az 1533-beli krónikára jegyzések.

---

[1]) [2]) Nem a 3- vagy 7-dik szám alatt említtettek egyike-e Szigethi Gyula Mihálynak azon példánya, melyet 1695-re hoz fel *Szabó Károly?* Új M. Muz. 1854. XII. füz. 485. l. — Gyula Mihály elhalt; örökösei élnek. Ezeknél a kérdéses példány nyomozására szerencsés voltam t. *Salamon József* igazgató-tanár urat Kolosvárt megnyerni.

16. Ismét az 1533-beli krónikára jegyzések.

17. Az 1533-diki krónikára tett világosító jegyzések.

18. Székelyek eredetét illető *tíz* kérdés és felelet. Az 1533-beli krónikára jegyzések. I. II. db.

19. Eder urhoz küldött válasz, a székely kézirat iránt.

20. Az 1533-diki krónikára *Zabolai* jegyzései [1]).

21. Az 1533-diki krónikának idő szerint való summája.

22. Az 1533-diki krónikának rendje.

23. Az 1533-diki krónikának indexe.

24. Az 1533-beli krónikához előszó.

25. Bevezetés az 1533-diki Székely Krónikába. I. II. III. példány.

26. Maros-szék leirása.

27. Udvarhely-szék leirása. Bikkfalvi Lukácsfi Lászlótól.

28. Háromszék Constitutiója, Szent-Györgyi és Bazini János gróf alatt. 1466. (Sok régiség van benne) [2]).

29. Udvarhelyt kelt Constitutiója a székelyeknek. 1505.

30. Maros-szék Constitutiója.

31. Székelyeknek régi törvényei. (Hét db.)

32. A székelyekről költ articulusok. 1559—1612.

33. Vizaknai Miklós és Geréb János levele a székelyek successiójáról. 1451.

34. II. Ulászlónak 1511-beli végzése a három nemzetre nézve a perek folyása és appellálásáról.

35. Ulászló (II.), fia, Lajos (II.), születésére illő ökörsütést kéri a székelyektől. 1511.

36. Maros-szék tisztjeinek lajstroma. 1491—1515.

37. Főhadnagyok és főbirák rendje, nemek és ágazatok szerint. 1491—1515.

38. Regestrum officialium sedis cujusdam Siculicalis, ab anno 1491—1515.

39. Tisztségek rendje tribusok szerint, de anno 1548.

---

[1]) Emlékezik ezekről, a *Siebenbürg. Quartalschrift* után (VI. köt. 284. l.), Szabó Károly, Új M. Muz. 1854. XII. füz. 486. l.

[2]) Egy efélét „A székelyeknek régi törvénye" gróf *Széchényi Ferenc* példányáról *Engel* által vett másolat után *Rumy* is ád: Monumenta Hungaric. I. köt. Pest, 1817. 8r. 317—336. l.

40. Károly, Dok(?)Kászon, Sándor Opur, de anno 1324.

41. Erdélyi vajdák, fejedelmek, vice-vajdák, és székelyek ispánjai. 1001—1555. (Mellette Cornides vajdái. Aranka Györgytől letisztázva.)

42. a) A székelyek nemei és ágai; b) Zsigmond császár levele; c) András (II.) király levele az Aranyos-székiekhez.

43. A székelyeknek nemzetség, rend, nem, ág szerint való különbségökről.

44. Nemök, ágok, szabadságuk a székelyeknek, de anno 1552. (Kovachich darabja.)

45. Mátyás (I.) király szabadságlevele a kászoniaknak, de anno 1462. (Eredetie Csíkban.)

46. Kászon-széknek Csík-széktől elválása. (Négy db.) [1]).

CLASSICA LITERATURA.

MAKÁRY GYÖRGY HORATIUSÁBÓL

MUTATVÁNYUL.

Od. I. 9. A fogadóshoz.

Lásd, hófejéren mint üti föl fejét
Soracte, s immár terhöket a fagyos
Erdők sem állhatják ki, s jégtől
A folyamok lenyügözve állnak.

El a hideggel! rakj fahasábokat
Tüzedre bőven, s szívesen udvarolj
Négy évi borral a Sabínum
Korsaiban, fogadós barátom.

Hagyj istenekre más egyebet, holott
Leülteték a tengeri vészcsatát,
S többé az agg gyertyán s cupressus
Ágai szinte nem ingadoznak.

Holnap mi érend téged, azon ne aggj.
Ha új napot hagy fényleni rád az ég,
Azt, jó fiú, fordítsd haszonra,
Lágy szerelem tüze s tánc vidítson,

---

[1]) Egy másolati példánya gr. Kemény József gerendi gyüjteményében. L. fentebb a 311. lapon.

Míg vir korodtól messze van a komor
Vénség. Jelenben küzdhomok és mező
Járják, s az éjben folytatandó
Halk susogás bizodalmas órán,

S a vég szugolyban rejtekező leány
Hív árulója, a nevetés, avagy
A zálogok pajzán kis úja-
S karjairól ügyesen lerántva.

Ód. I. 22. Ariscius Fuscushoz.

A ki tisztán él s gonoszúl nem indul,
Nem szorúl Maurus kelevézre s ívre,
S mérgezett nyíllal teli puzdra sem kell
Őneki, Fusce!

Hév fövénypusztán vigyen útja ámbár,
S vándoroljon bár amaz oly lakatlan
Caucason, s ott hol a mesés Hydaspes
Árja kalandoz.

Ám Sabínumnak vadon erdejében
A midőn zengém Lalagém, s bolyongék
Gondtalan, bár nem vala fegyverem, fut
Tőlem az ordas.

Nincsen ily szörnyű vad Apúliának
Harcias táján cseresében annak;
Júba orszlánok szikes éltetője
Nem növel ilyet.

Bár helyezz engem sivatag mezőre,
Hol fa nem vídúl melegén a nyárnak,
S mely világrészen sürű köd tanyáz csak
Rosz levegővel;

Tégy közelb a nap kocsiához engem,
Tégy a házatlan telekekre: ott is
Kedvesem mindég amaz édes ajku,
Édes enyelgő.

Ód. I. 23. Chloéhoz.

Engem futva kerülsz, o Chloe, mint amaz
Ifju gím, mikoron úttalan ormokon
Félénk anyja után les,
S erdő, szél ijedezteti;

Mert ha hűs fuvalom lengtire rezgenek
A szőlőlevelek, vagy tövises bokrot
Zöld gyíkok mozogatnak,
Szívvel s térdeivel remeg.

Mit félsz! nem vagyok én marcona tigrised,
Sem gétúli oroszlán, hogy elöljelek.
Válj el végre anyádtól:
Immár férfi való neked.

Ód. I. 24. Virgiliushoz.

Oh, most volna-e mód gátlani bánatot,
S ki átalja könyét oly szeretett nagyért?
Zengj gyászt Melpomene; nemde atyád neked
Szép dalszót s citharát adott?

Jaj, hát Quintiliust már örök éj födi?
Ah hozzája hasont tiszta szemérem és
Astraeának igaz vére, szeplőtelen
Hit s jóság mikoron talál?

Ő sok jóknak esék halva siralmaul;
Mint, Virgil, teneked, senkinek annyira.
Hasztlan kéred elő Quintiliust, holott
Ellenkeznek az istenek.

Légyen bár kebozod zengzete bájosabb,
Mint thrax Orpheusé, melyre fa is figyelt,
Holt kép volt-pirosát már nem igézi fel,
Ha Mercur, kit a hű könyör

Meg nem hajt, hogy a sors útait álltja el,
Vesszőjével üzé barna sereg közé.
Szörnyű! de türelem karja puhít azon
Mit másítani nem szabad.

Ód. II. 3. Deliushoz.

Tartsd egy irányban, Deliusom, magad
Nehéz ügyedben, s jóban azonszerint
A szertelen vigság zajától
Óva szived, csak ugy elhalandó

Akár busongasz minden időn, akár
Távol füvesben ünnepeken leszesz
Boldog, Falernum mélyen eltett
Hordaiból heverészve inni,

Hol a fenyűfa és az ezüst topoly
Lakályos árnyat szőni együltenek
Dús lombjaikkal s kútfejétől
Válva futóka patak kigyózik.

E helyre bort és keneteket hozass,
S kellemvirágot, a rövid-életü
Rózsát, mig a kor és a Párcák
Fekete szálai engedendik.

Az összeszerzett ház, berek elmarad,
S a sárga-Tybris-folyta major vele
Mind elmarad tőled, s a kincsek
Halmaza majd örökösre szálland.

Mind egy ha dús vagy, dédösöd Inachus,
Avagy szegény pór, s mint alacson faju
Pusztán az ég alatt időzzél,
A könyörűtelen Orkusé vagy.

Mindnyájan egy véghelyre szoríttatunk;
Kijő akárki sorsa előbb utóbb
A titkos urnából, s öröklő
Számkivetésbe röpít a csolnak *).

*) Kitürést és ihlettséget kivánunk a derék fordítónak, kinek nálunk levő kézirata már a II. könyv vége felé jár. Emlékezhetnek olvasóink *Szlemenics Pál* áttételére is (Új M. M. 1853. XI.), ki eddig egész Horácot befejezte. Mindkét férfi méltó Horác koszorujáért vívni; de elérhető az csak a *multa litura* által, melyhez saját érdekökben s s az irodalomében nem csökkenő kedvet kivánunk nekik. *Szerk.*

IRODALMI NAPLÓ.

— Classica literatura. — *Phaedrus*, Augustus szabadosa, Aesop nyomán s modorában írt *Meséi* öt könyv s függelékben. Fordította s jegyzetekkel ellátta *Mocsy Antal*. Kecskeméten, nyom. Szilády Károlynál. 1855. 12r. 166 l. füzve 1 ft.

Rímelt jámbusokban, elég jól.

— Tan és ifjusági munkák. — *Magyar Nyelvtan* az algymnázium I. és II. osztálya számára. Irta *Ihász Gábor*, egri megyei áldor s főegyházi hitszónok. Harmadik kiadás, példákkal bővítve. Eger, 1854. Az érseki lyc. nyomd. 8r. 154 l. füzve 40 kr.

Közlések a külföldről. Fiatal olvasók számára irta *Jósika Julia*. Pest, 1855. kiadja Heckenast Gusztáv. 8r. I. kötet 191 l. II. köt 203 l.

Tanulságos cikkek, magyar és német nyelven. A szerzőné, mint halljuk b. Podmaniczky Julia asszony, b. Jósika Miklósné.

Legújabb szerkezetű népszerű *Magyar Levelező és Házi Ügyvéd*... szerk. *Farkas Elek*. Hetedik javított s mostani törvények és viszonyokhoz alkalm. kiadás. Pest, 1855. Heckenast G. tul. N8r. 374 l.

— Népisme. — *Vázlatok Magyarhon Népéletéből*. Báró *Prónay Gábor*tól. Barabás, Sterio és Veber huszonöt szinezett képművével. Pesten, Geibel Armin sajátja. 1855. (nyom. Lipcsében, Giesecke és Devrient könyvnyomdájában). Ívréten 93 l. Díszkötésben 30 ft ep.

Jellemzetes képek a magyar népéletből, elég érdekesen, s még inkább valóan rajzolva; képesek egyszersmind sok balitéleteit s tévnézeteit a külföldnek megcáfolni s megigazítani. Mert a munka németül is megjelent, s mennyire tudjuk, kedvesen is fogadtatott. Ily vázlatokból közvetlenebb s hívebb tudomást szerezhet az idegen, népi állapotainkról, mint azon — előkelő hangon beható ismeretet negédlő, valótlan és üres külföldi munkákból, milyek az utolsó két tizedben nem csak olvastattak, hanem mint nagy tekintélyek magasztaltaltattak is a szinte külföldi, de ránk nézve csakugyan avatatlan, kritika által.

— Egély. — *Bibliai Egyezményes Szótár*, a szentirat igéinek föllelésére és magyarázatára vezérlő segédkönyv. Készitette *Maklári Pap Lajos*, gicei helv. hitv. lelkész, közre bocsátják *Székács József* és *Török Pál*, pesti ág. és helv. hitv. evang. lelkészek. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv. 1855. N8r. Első osztály (VIII és) 1—320 l. Terjed az A betűtől a „Látás" cikkig, s így fele az egésznek.

Isten Országa a földön, vagy egyházi államtan, melyben a kath. egyház jelen állapotát a világ öt részeiben ujabb adatok nyomán ismerteti *Gyarmathy Chrys. János* hittudor . . . somlyóvásárhelyi pleb. II—IV. könyv. Pápán, a ref. főisk. bet. 1855. 8r. XXIX és 420 l.

Ujabb Keresztyén Katedrai Tanitások, melyeket néh. *Kolmár József* komáromi helv. hitv. predikátor és esperes hátrahagyott irományai-

ból szerk. és kiadott *Vári-Szabó Sámuel* tiszaföldvári lelkész. II. köt. 1-ő füz. Halotti tanítások. Szarvason, Réthy Lipót gyorssajtóján, 1855. kir. 8r. 160 l. Az egész 2-d. kötet ára 3 ft.

A Szent Történetek rövid summája. Harmadik javított kiadás. S. Patak, a főiskola költségén és bet. 1855. 8r. 47 l.

Száz és négy válogatott *Bibliai Történet*, melyeket az ó és új szövetségü szentirásból a helv. és ágostai hitv. ifjuság számára összeszedett *Hübner János.* Ujonan átdolgozott kiadás. Pest, 1855. kiadja Bucsánszky Alajos. 8r. 131 l.

Ajtatosság Liliomai a bold. szüz Mária szeplőtelen fogantatásának tiszteletére gyüjté *Tárkányi B. József*, egri főmegyei áldozópap. Kiadja a Sz. István-Társulat. Eger, 1855. az érseki lyceumi gyorssajtón. 16r. 107. l.

Énekek és litánia a bold. szüz Mária szeplőtelen fogantatásáról. Szerkeszté *Tárkányi B. József.* Eger, 1855. az érseki lyc. gyorssajtón. 16r. 15 l. fácolva 2 kr.

Buzgalmi irodalmunk legmunkásabb, legbensőbb, legköltőibb s általános népszerüségü mívelőjének legujabb adományai, teli azon kegyességgel, melylyel a katholicismus minden időkben feldicsőitette a szívet oly annyira szelidítő és nemesítő Mária-tiszteletet.

Igaz isteni szeretetnek harmatjából nevekedett, drágakövekkel kirakott *Arany Korona*, . . . melyet szerzett *Pongrácz Eszter* stb. Pest, 1855. Trattner-Károlyi tulajdona 4r. 422 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XXX. Bela Dei Gratia Dux totius Sclavoniae, Dalmatiae atque Croatiae. Universis Xti Fidelibus praesentem paginam inspecturis Salutem in omnium Salvatore. Provida Principum circumspectio condignis proemiis sibi obsequentibus sic debet occurrere, ut alii eorum exemplo provocati ad fidelitatis studia fortius accendantur. Hac itaque consideratione inducti ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod nos attendentes merita et servitia fidelium nostrorum *Joannis Comitis de Genere Drasma*, et magistri *Stephani* filii ejusdem Ensiferi nostri quae idem nobis in Regno ac alias fideliter et laudabiliter impenderunt se et suos dubiis fortunae casibus exponendo. In recompensationem multiplicium et fidelissimorum Servitiorum Suorum non tamen in plenam Satisfactionem, cum pro modico reputemus id, quod eis in praesenti dedimus, respectu eorum quae facere intendimus in futurum, quandam *Villam Gara* nuncupatam, in Comitatu de Wlko existentem ad nostram donationem pertinentem, cum omnibus utilitatibus, et pertinentiis suis praefato *Comiti Johanni* et *Magistro Stephano* Ensifero nostro, ac

eorundem Haeredibus, Haeredumque Successoribus dedimus tradidimus et contulimus Jure perpetuo possidendam. In cujus Terrae corporalem Possessionem Ipsos per dilectum et fidelem Nostrum Dominicum Comitem de Barana authoritate nostra fecimus introduci. Ut igitur haec a Nobis facta Donatio robur perpetuae firmitatis obtineat, nec per quempiam possit lapsu temporis in irritum revocari, praesentem paginam concessimus duplicis Sigilli Nostri munimine roboratam. Datum per manus Venerabilis Patris Ladislai Eppiscopi Timiensis Aulae Nostrae Cancellarii dilecti et fidelis Nostri Anno Domini Millesimo Ducentesimo Sexagesimo nono Mense Aprili . . . . . Közli *gróf Zay Károly.*

Im a Garaiak nemzékrende is :

1269. *Comes Joann. de genere Drusma.*

1269. *Mag. Steph. de genere Drusma,* Banus de Gara.

Nicol. de Gara, Agaz. R. Mag.

Nicol. de Gara, 1375. Palatinus

Joann de Gara Com. Temesiensis Consors: Hedvigis Semovitis, Ducis Moscoviae filia. *Defecit.*

Nic. de Gara 1430. Palat. per consortem Hedvigem Com. Ciliae Sigism. Regis affinis.

Ladisl. de Gara 1449. R. H. Palatinus

1466. *Jobus de Gara* defec. 1471.

Thom de Gara Defecit.

Paulus de Gara.

Desew de Gara, Banus Machoviensis, et Com. de Baranya. Consors Anna Szilágyi de Horogszegh.

Joannes Banus *de Gara,* Bánfi de Gara vocari ceptus. Consors : Nobilis Anna.

Laurentius Bánfi de Gara, stirpis de Gara masculus haeres ultimus. E consorte prima Sophia Ostfi 1, 2, 3, 4. Ex secunda, Lucia Paxi de Pakos : 5.

1. *Petronella* nupta Paulo Istvánfi *def.*

2. *Catharina* nupta Petro Markos *def.*

3. *Anna* nupta Joanni Macedoniai *def.*

4. *Ladislaus* minorennis mortuus.

5. *Barbara* Bánfi de Gara ultima suae stirpis † 1565. nupta *Francisco Baroni Zay de Chemer.*

Ladislaus B. Zay cons. Felicitas Bar. Puchheim.

Ladislaus B. Zay
cons. Felicitas Bar. Puchheim.

Sigismundus B. Zay
cons. Anna Bar. Pográny

Ladislaus B. Zay
cons. Juditha Bar. Ujfalusy

Laurentius B. Zay
cons. Polyxena Com. Kollonitz

Emericus B. Zay
cons. Maria Christina B. Zay

Petrus B. Zay
cons. Anna Maria Com. Auersperg

Emericus Comes Zay
cons. Maria Bar. Calisius

Carolus Com. Zay
de Csömör perp. in Zay-Ugróc.
cons. Carolina Bar. Prónay

Ludovic.	*Albert.*	*Françisc.*	*Eleonora*	*Georgius*
nat. 1821.	nat. 1825.	nat. 1829.	nat. 1831.	nat. 1833.

FELHIVÁS A MAGYAR TÖRTÉNET KEDVELŐIHEZ ÉS OKLEVÉLBIRTOKOSOKHOZ.

Az 1854-id évi Új M. Muzeum augustusi füzetében „a Magyar Királyok Utazásai“ cím alatt egy nagyobb munkámból közlött kivonatban megmutattam, mily fontos hazai történetünkre nézve a királyok oklevelei kelteinek vizsgálata, mely által legnagyobb történetirónktól elkövetett hibák mohón elfogadva a többiektől, s így történetünk kárára gyökeret vervék, az oklevelek keltjeiből sikeresen kijavíthatók. E tévelyek kiirtására nagy alkalmat nyujtván királyi okleveleink keltjei, tisztelettel felkérem magyar hazánk történetkedvelőit és oklevélbirtokosait, hogy megközelíthető vagy birtokukban levő királyi oklevelekből, különösen 1540-ig az évet, napot és helyet kijegyezve velem bérmentetlen levélben közölni sziveskedjenek. Mindazon tisztelt közlő hazafiaknak, kik nemzetünk története érdekében e szivességet megteendik, ajánlom viszonti szolgálatomat, a mennyire néhány százból álló oklevélgyűjteményem alkalmat nyujt. A küldendő szives közlő leveleket „Ráth Károlynak Győrben“ tessék cimezni. *Ráth Károly.*

Widener Library
3 2044 092 906 767